

NEVÂDIRÛ'L-EMSÂL

Türkçe Açıklamalı Nadir Farsça Atasözü ve Deyimler

MÎREK MUHAMMED-İ TAŞKENDÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 224

- Edebiyat ve Sanat Serisi* : 50
Kitabın Adı : NEVÂDİRÜ'L-EMSÂL
Türkçe Açıklamalı Nadir Farsça Atasözü ve Deyimler
Müellifi : Mîrek Muhammed-i Taşkendi (17. yy.)
Özgün Dili : Farsça - Osmanlı Türkçesi
Hazırlayan : Prof. Dr. Yusuf Öz
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bahattin Kahraman
Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Öğretim Üyesi
Editör : Prof. Dr. Derya Örs
Son Okuma : Fatih Kablan
Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Aşir Efendi Nr. 438/8
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY Nr. 3367,
TY Nr. 2064/2, TY Nr. 3776, TY Nr. 1922
Kapak Görseli : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY Nr. 10348
Kitap Tasarım : Avni Alan
Baskı : Matsis Matbaa A. Ş.
Tevfikbey Mh. Dr. Ali Demir Cd. No: 51 Sefaköy - İstanbul,
Tel.: 0 (212) 624 21 11 www.matsisprint.com
Sertifika No: 75309
Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2024
Baskı Miktarı : 1. Baskı, 1000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Mîrek Muhammed-i Taşkendi

Türkçe Açıklamalı Nadir Farsça Atasözü ve Deyimler, *Nevâdirü'l-Emsâl*

1. Edebiyat, 2. Türk Edebiyatı, 3. Fars Edebiyatı, 4. Sözlük 5. Deyim, 6. Atasözü

ISBN: 978-975-17-5876-7

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5, 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

tuyek@ktb.gov.tr

www.yek.gov.tr

NEVÂDİRÜ'L-EMSÂL
TÜRKÇE AÇIKLAMALI NADİR FARŞÇA
ATASÖZÜ VE DEYİMLER

(İNCELEME-METİN)

MÎREK MUHAMMED-İ TAŞKENDÎ
(ö. 17. yy.)

Hazırlayanlar
Yusuf Öz
Bahattin Kahraman

Editör
Derya Örs

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslâm ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasınının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tabâbete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kâhire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu öreceğ değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
ÖNSÖZ	9
KISALTMALAR	12
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	13
İNCELEME	15
MÎREK MUHAMMED VE <i>NEVÂDİRÜ'L-EMSÂL</i>	15
1. Hayatı	15
2. Nevâdirü'l-Emsâl	19
3. Kaynakları	23
4. Önemi ve Kaynaklık Ettiği Bazı Eserler	24
5. <i>Nevâdirü'l-Emsâl</i> 'in Nüshaları	29
6. Diğer Nüshalar	53
TENKİTLİ METİNDE TAKİP EDİLEN USUL	59
TENKİTLİ METİN	63
NEVÂDİRÜ'L-EMSÂL	64
Bâbü'l-Elifi'l-Meftûha	71
Bâbü'l-Elifi'l-Meksûre	87
Bâbü'l-Elifi'l-Mazmûme	89
Bâbü'l-Bâi'l-Meftûha	93
Bâbü'l-Bâi'l-Meksûre	109
Bâbü'l-Bâi'l-Mazmûme	113
Bâbu't-Tâi'l-Meftûha	115
Bâbu't-Tâi'l-Teksûre	118
Bâbu't-Tâi'l-Mazmûme	119
Bâbü'l-Cîmi'l-Meftûha	121
Bâbü'l-Cîmi'l-Meksûre	128
Bâbü'l-Cîmi'l-Mazmûme	129
Bâbü'l-Ĥâi'l-Meftûha	131
Bâbü'l-Ĥâi'l-Meftûha	134
Bâbü'l-Ĥâi'l-Meksûre	141
Bâbü'l-Ĥâi'l-Mazmûme	142
Bâbu'd-Dâli'l-Meftûha	145

Bābu'd-Dāli'l-Meksüre	150
Bābu'd-Dāli'l-Mazmüme	153
Bābu'r-Rā'i'l-Meftüha	155
Bābu'r-Rā'i'l-Meksüre	156
Bābu'r-Rā'i'l-Mazmüme	158
Bābu'z-Zā'i'l-Meftüha	160
Bābu'z-Zā'i'l-Meksüre	165
Bābu's-Sīni'l-Meftüha	167
Bābu's-Sīni'l-Meksüre	174
Bābu'ş-Şīni'l-Meftüha	177
Bābu'ş-Şīni'l-Meksüre	181
Bābu'ş-Şīni'l-Mazmüme	184
Bābu'ş-Şādi'l-Meftüha	185
Bābu'z-Żādi'l-Meftüha	186
Bābu't-Ṭā'i'l-Meftüha	187
Bābü'l-'Ayni'l-Meftüha	188
Bābü'l-'Ayni'l-Mazmüme	189
Bābü'l-Ġayni'l-Meftüha	190
Bābü'l-Fāi'l-Meftüha	192
Bābü'l-Kāfi'l-Meftüha	194
Bābü'l-Kāfi'l-Mazmüme	197
Bābü'l-Kāfi'l-Meftüha	197
Bābü'l-Kāfi'l-Meksüre	203
Bābü'l-Kāfi'l-Mazmüme	206
Bābü'l-Lāmi'l-Meftüha	213
Bābü'l-Mīmi'l-Meftüha	215
Bābü'l-Mīmi'l-Meksüre	221
Bābü'l-Mīmi'l-Mazmüme	223
Bābu'n-Nūni'l-Meftüha	225
Bābü'l-Vāvu'l-Meftüha	228
Bābü'l-Hāi'l-Meftüha	231
Bābü'l-Yāi'l-Meftüha	234
EK MADDELER	241
KAYNAKÇA	269

ÖNSÖZ

Nevâdirü'l-Emşâl üzerine çalışma ve yayın düşüncemiz 2008 yılına dayanır. Öncelik Taşkentli Mîrek Muhammed'in *Şehrî ve Güli* adlı eserine verildiğinden *Nevâdirü'l-Emşâl*'in yayın süreci bugüne kadar uzadı. Bu süreçte Türkçe, Arapça ya da Farsça deyim ve atasözleri üzerine yapılmış değerli çalışmalar ve yayınlar *Nevâdirü'l-Emşâl* üzerine çalışmamızı tamamlama konusundaki isteğimizi yeniden canlandırdı. *Nevâdirü'l-Emşâl*'in erişilebilen nüshaları temin edilerek nüshaların metinleri üzerinde değerlendirme çalışmaları tamamlandı. Bu arada Mîrek Muhammed'in eserlerine ve hayat hikâyesine dair ne bulunabildi ise metne dönüştürülmek üzere notlar arasına kaydedildi. Mîrek'in hayatına dair daha önce tarafımızdan yayınlanmış olan *Şehrî ve Güli*'de yazılanlara yeni bir bilgi olarak katılabilecek bir kayda, bir bilgiye ulaşılamasa da bu eserde bilgiye dönüştürülebilecek nitelikte bazı tespitler, Mîrek hakkındaki bilgilerimizi yeniden değerlendirmemize vesile oldu. Bu gerekçeyle çalışmanın giriş bölümünde müellifin hayatı yeniden ele alındı. Bu tekrarların varlığından dolayı özrümüzü beyan ediyor ve değerli okurların anlayışına sığınıyoruz.

Nevâdirü'l-Emşâl'in telifi Muharrem 1020 (Mart-Nisan 1611) tarihinde tamamlanmıştır. On yedinci yüzyıl bilindiği gibi Osmanlı şair ve edipleri nezdinde Sebki Hindî akımının ilgi gördüğü bir yüzyıldır. Bu üslupta yazılmış şiirleriyle ünlenmiş Vaḥşî-yi Bâfîkî, Muḥteşem-i Kâşî, 'Urfî-yi Şîrâzî, Şâ'ib-i Tebrîzî, Feyzî-yi Hindî, Vaḥşî-yi Yezdî, Velî Deşt-i Beyâzî, Şevket-i Buḥârî gibi on altıncı yüzyıl şairleri, dönemin Osmanlı şairleri tarafından ilgiyle okunmuş, tüccarlar, seyyahlar vasıtasıyla anılan şairlerin gazel örneklerine, divan nüshalarına erişme çabasında olmuşlardır. Anılan şairlerin şiirlerine gösterilen bu teveccüh, Osmanlı'da 'Urfî, Şâ'ib uzmanlarının yetişmesine, bu üslubun kimyasının daha iyi anlaşılması adına bunların divanları, gazelleri üzerine şerhlerin yazılmasına, özel sözlüklerin ve deyim sözlüklerinin hazırlanmasına sebep olmuştur. Farsça Türkçe deyim sözlüklerinin telifinde, deyim ve atasözlerinin sıklıkla kullanılması önemli özelliklerinden biri olan Hint üslubunun ve güçlü temsilcilerinin etkisi büyüktür.

Riyāzī Mehmed'in *Düsturu'l-'Amel*'i (tlf. 1016 ?/1607) ile başlayan Türkçe açıklamalı Farsça deyim ve atasözü sözlüklerinin telifi, bu eserden dört yıl sonra tamamlanmış olan *Nevādirü'l-Emşāl* ile devam ederek bu türde, on yedinci yüzyılda beş, on sekizinci yüzyılda iki, on dokuzuncu yüzyılda bir sözlük yazılmıştır. Bu Farsça-Türkçe deyim sözlüklerinin hazırlanması, elbette Hint üslubunun bu yüzyıllarda Farsça deyim ve atasözlerine karşı artırdığı ilginin bir sonucudur.

Nevādirü'l-Emşāl deyim ve atasözlerinin çıkış hikâyelerini anlatmakla, bilinen Farsça-Türkçe deyim sözlüklerinden ayrılır. Bu izahlara ve çıkış hikâyelerine diğer deyim sözlüklerinde yer verilmemiş; diğer müellifler deyimlerin, deyişlerin karşılıklarını ya da tercümelerini vermekle yetinmişlerdir. Eserde her bir madde için bir çıkış hikâyesi anlatılmamış ise de deyimlerin hangi hâl ve durumda, ne maksatla kullanıldığına değinilmiş; kimi maddelerde Horasan, Maverāünnehir gibi farklı coğrafyalarda kullanımına işaret edilmiştir. Mîrek, Farsça deyim ve atasözlerinin ana dili Farsça olanlar arasında kullanılmasına “zurefā-yı ‘Acem” ya da “fuşāḫā-yı ‘Acem beyninde” gibi ifadelerle vurgu yapsa da, Bedaḫşan, Belh, Buhara, Semerkand gibi Horasan, Türkistan, bazen de Hindistan bölgesindeki kullanımlara “bu edā Bedaḫşānīler mā-beyninde”, “Buḫārīler”, “Semerkandīler”, “Belḫīler”, “Irākīler” ve “Hindüstānīler mā-beyninde” gibi ifadeler ile işaret etmiştir. Bu yerel kullanımlar, eserin dil, kültür ve folklorik içeriğini zenginleştirdiği gibi değerini de artırmıştır.

Nevādirü'l-Emşāl'de yer alan deyim ve atasözleri ile bunların tanıklanının, Farsça deyim ve atasözlerinin en önemli kaynaklarından olan ‘Alī Ekber Dihḫodā'nın Farsça *Emşāl u Hikem*'inde farklı yapı ve söyleyişle yer alması, tanıkların farklılık göstermesi de müellifin bunları Horasan, Türkistan bölgesinde kullanılan şekilleriyle verdiğinin kanıtıdır. Bazı kelime ve terkiplerin bu bölgede mecaz anlam kazanmış olduğu da görülmektedir. Örneğin, *Nevādirü'l-Emşāl*'de *hoş-kalem* ve *hoş-nivīs* maddeleri (bk. madde 117) için verilen mecaz anlamların Farsçanın en kapsamlı sözlüğü *Luḡat-nāme*'de yer almadığı görülmüştür.

Dihḫodā'nın *Emşāl u Hikem*'i ve Şu'ūrī'nin *Lisānū'l-'Acem*'inin birinci defteri Farsça deyim, deyiş ve atasözlerinin önemli kaynaklarından. Bu itibarla her madde başı *Emşāl u Hikem* ve *Lisānū'l-'Acem* ile karşılaştırılmış-

tır. Bu karşılaştırmalar neticesinde ortak maddelerde Mîrek'in naklettiği tanıklar Dihhodâ'nın *Emsâl u Hikem*'inde yer alan tanıklarla uyuşmadığı görülmüştür. Diğer taraftan Horasan, Maverâünnehir, Fars ve Irâk-ı Acem gibi Farsçanın konuşulduğu bu coğrafyalarda deyim ve atasözlerinin deyiş farklılıklarının yazılı kaynaklara farklı biçimlerde yansımış olması doğaldır. Madde başları ile tanıklardaki benzerlik ve farklılıkların görülmesi için mevcut maddelerde *Emsâl u Hikem* ile *Lisânü'l-'Acem*'in ilgili yerlerine gönderme yapılmıştır.

Mîrek tanıklara ilişkin atıflarda şair ve eser adını vermeyi ihmal etmemiş; atıflarında bazen tanığın ait olduğu manzumenin başlığını da vermiştir. Çalışmada her tanığın kaynağından ya da bir başka kaynak tarafından doğrulanması yoluna gidilmiştir. Teyit edilen tanıklar için ayrıca divan ya da tezkire gibi bir kaynak gösterilmemiştir. Bu teyit esnasında bazı beyitlerin şairi tespit edilmiş, şair ya da eser adında hatalı bilgiler düzeltilmiştir. Bu tespit ve düzeltmeler madde başının dipnotunda verilmiş ve kaynağı belirtilmiştir. Madde başı ile ilgili müellife ait izahın sonuna dipnot düşülerek o maddeye ilişkin önce nüsha farkları verilmiş, devamında ilgili not ve atıflara yer verilmiştir.

Tenkitletli metin, nüshalar kısmında belirtilecek sebeplerden dolayı yalnızca iki nüsha üzerinden kurulmuştur. Ancak görülen nüshalarda çalışmaya esas alınan iki nüshada olmayan, diğer nüshaların kimisinde derkenara yazılmış, bazı nüshalarda metne alınmış olan deyim ve atasözleri çalışmanın "Ek Maddeler" kısmında verilmiş, maddenin yer aldığı nüsha ya da nüshalar belirtilmiştir.

Eserin yayın sürecinde desteğini gördüğümüz Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ferruh Özpilavcı ile Çeviri ve Yayım Dairesi Başkanı Erhan Yıldız'a, eseri editörlüğünde yayına hazırladığımız Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Derya Örs'e, öneri ve emekleri için Dr. İsmet İpek ile Fatih Kablan'a teşekkür ediyoruz. Uzun süre sonunda yayına hazırlanan *Nevâdirü'l-Emsâl*'in dil ve kültür alanında yapılacak çalışmalara katkı sunmasını temenni ediyoruz.

Yusuf Öz-Bahattin Kahraman

KISALTMALAR

- ANT** : Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu
AÜ : Ankara Üniversitesi
bk. : Bakınız
C : Cilt
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed. : Editor, editör
EFKN : Edebiyat Fakültesi Nadir Eserler
haz. : Hazırlayan(lar)
h. : Hicri kameri
hş. : Hicri şemsi
İÜ NEK : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Krş. : Karşılaştırınız
KÜ : Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi
mf. : mikro film
MİL : Ankara Milli Kütüphane
Mtb. : Matbaa(sı)
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK : Türk Dil Kurumu
TSMK Y : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Yazmalar
TY : Türkçe Yazmalar
Üniv. : Üniversite(si)
vd. : ve devamı, ve diğerleri
yp. : Yaprak
yy. : Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا (آ)	a, ā, e	ش	ş
ء	'	ص	ş
ب	b, p	ض	d, z
پ	p	ط	t
ت	t	ظ	z
ث	s	ع	'
ج	c, ç	غ	ğ
چ	ç	ف	f
ح	h	ق	k
خ	h	ك	k, g, ñ
د	d	ل	l
ذ	z	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, o, ö, u, ü, ū
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	ی	y, ı, i, ī, è

İNCELEME

MİREK MUHAMMED VE *NEVÂDİRÜ'L-EMSÂL*

Mîrek Muhammed hakkında bildiklerimiz daha önce tarafımızdan hazırlanıp yayınlanan *Şehrî ve Güli* adlı eserinde kendisi hakkında söyledikleri ve eserin içeriğinden yapılan tespitler ile sınırlıdır. Bu eserde her ne kadar kendine dair benzer kayıtlarla hakkında bilinenlere çok az detay eklenebilmiş olsa da tarafımızdan yayınlanan *Şehrî ve Güli* adlı eserde müellif ve eserleri hakkında verilen bilgilerde bazı hataların düzeltilmesi adına biyografisinin yeniden ele alınması uygun görülmüştür.

1. Hayatı

Mîrek Muhammed, bugünkü Özbekistan'ın Taşkent şehriden Osmanlı topraklarına göç etmiş önemli kültür insanlarından biridir. İki değerli eseri günümüze ulaşmış ise de hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Biyografik kaynaklarda ve yazma kataloglarında yalnızca adı verilmekte, Taşkentli ve Nakşbendî muhibbi olduğunu gösteren iki nisbesi söylenmektedir.¹

Mîrek Muhammed, Çağatay Türklerinden olup soyu Özbek Türklerinden Taşkent hâkimi ve Şeybanîler hanedanının yedinci sultanı Nevruz Ahmed Barak Han'a dayanır. Barak Han² 1552-1556 yılları arasında hükümdarlık etmiş, döneminde Taşkent'te kendi adına Barak Han Medresesi'ni inşa ettirmiştir. Mîrek, *Şehrî ve Güli*'de, 'hıyāvān' kelimesini açıklarken, Huseyn-i Hıyāvānî'nin manzum *Zafernâme* adlı eserini ithaf ettiği Barak Han için 'ceddim' ifadesini kullanmıştır.³

Mîrek, doğduğu şehir Taşkent'e nisbetle Taşkendî, Nakşbendî tarikatine mensup olması bakımından Nakşbendî nisbelerini kullanmış; bu iki nisbesini -Nakşbendî tarikatına mensubiyetini ise güçlü bir şekilde- her iki eserinde söylemiştir. *Nevâdirü'l-Emsâl*'in Farsça mukaddimesinin salât ü selâm kısmının devamında kendisini şeyhi "H'âce Bahâ'uddîn'nin amber

1 Bağdatlı İsmail Paşa, *Zeyl*, II, 680; aynı mlf., *Esmâ*, II, 269; Flügel, G., *Kaiserlich Mns.*, I, 102-103; Sohrzide Hanna, *Turkish Handschriften*, II, 432.

2 Bilgi için bk. Ükten, Selim Serkan, *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, s. XLII-XLIII

3 Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, s. 143.

kokulu kabrinin avlusunun süpürgeçilerinden”¹ şeklinde tanıtır. Bu tanımlama aynı zamanda Mîrek’in hayat tarzına da ışık tutar. O, dergâhlarda ve dergâh hücrelerinde yaşamayı tercih etmiştir. Zigetvar’da Kanuni Sultan Süleyman’ın anıt mezarı çevresindeki külliyyede ikamet etmesi, tanınır olmak yerine münzevi bir hayat sürmeyi tercih ettiğini gösterir. Her iki eseri ve nüshaları onun adını yaşatırken, hayatına dair küçük bir kesit dahi dönemin kaynaklarına girmemiştir.

Mîrek’in tahsil hayatı konusunda eserlerindeki kayıtlara dayanarak Tacik asıllı şair Muḥlisî-yi Bedaḥşānî’den (XVI. yy.) edebiyat ve Farsça dersleri aldığını söyleyebiliyoruz. Müellif *Şehrî ve Güli*’de Muḥlisî’ye ‘üstadım’ ve ‘bu keminenin ustası’²; *Nevâdirü’l-Emsâl*’de de ‘üstadım Mevlânâ Muḥlisî’, ‘üstadım Mevlânâ Muḥlisî-yi Bedaḥşānî’, ‘üstadım Muḥlisî-yi Bedaḥşānî’ sözleriyle hitap eder. Yine her iki eserinde kendisinden dinleyerek kaydettiği tanık beyitler nakleder,³ bazı deyimlerin çıkış hikâyelerini bizzat üstadından dinlediğini söyler. Bu atıfları dikkate alarak her iki eserin alt yapısının Muḥlisî-yi Bedaḥşānî’den aldığı derslere; deyimler ve atasözleri konusundaki derleme faaliyetlerinin bu döneme dayandığını söyleyebiliriz. Ancak Mîrek’in, üstadı Muḥlisî’ye talebelik ettiği süreyi ve yılları kestirmek güçtür.

Mîrek üstadı dışında Nizâmî ve Câmî’nin adlarını da muhabbetle anar. Nüreddîn ‘Abdurrahmân-ı Câmî, Câm şehrinde doğmuş olması itibarıyla müellifin hemşehrisi sayılır. Diğer taraftan Câmî, Nakşbendî tarikatının çok değerli bir halkası ve mensubu olması bakımından Mîrek’in tarikatdaşındır. Mîrek münacâta dair beyitlerinde üslup noktasında Nizâmî-yi Gencevi’nin, gönle dokunmuş ve etki olarak Câmî’nin şöhretinden nasiplenme talebini şu beyitle dile getirmiştir:

محزنم را دُرِ نظامی ده ساغرم را شراب جامی ده⁴

Yazar üstadı Muḥlisî dışında, çağdaşlarından hiciv şairi olarak bilinen Müşfikî-yi Buḥārâyi ile görüşmüş; *Şehrî ve Güli*’de ihtiyarlığında kendisinin

1 این کمینة تاشکندی اعنی میرک محمد نقشبندی که از جاروبکشان روضه مشکبوی عنبر شمیم خواجه بهاءالحق نقشبندی ولیام.

2 Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, s. 181, 185.

3 bk. Bu çalışma, 76, 86, 182, 267. maddeler.

4 Çevirisi: *Nizâmî’nin incilerinden başıyla mahzenime / Câmî’nin şarabından doldur kadebime.*

den dinlediği bir kıssa aktarmıştır.¹ Müşfikî Merv'de doğmuştur. Hattatlığı ile tanınan şair, on altıncı yüzyılın ortalarında Semerkand hâkimi Sa'îd Hân'ın kütüphanecisi olmuştur. Müşfikî, 1578'de Hindistan'a giderek 'Abdullah Hân-ı Şeybânî (1583-1598) döneminde sarayın baş şairi olmuş ve 1598-99 yılında Buhara'da ölmüştür. Mîrek Muhammed'in Buharalı ve Tacik asıllı şair Müşfikî ile onun yaşlılık yıllarında -'Abdullah Hân'ın şaire büyük saygı duyduğu kaydı da dikkate alınarak- 1590'lı yılların başında görüştüğü ve bu yıllarda Buhara'da olduğu söylenebilir. Mîrek, şair Müşfikî'yi merhum olarak anmadığına göre, onun vefatından önce, yani 1598 yılından önce Buhara'dan ayrılarak İstanbul'a gelmiş olmalıdır. Rumeli'ne geçmeden önce İstanbul'da bir süre ikamet ettiğini biliyoruz. *Şehrî ve Güli*'de İstanbul'da şairler ve ediplerle görüştüğünü² ifade etmekte, ancak bir tarih vermemektedir.

Mîrek, *Nevâdirü'l-Emsâl*'i Saray şehrinde (Saraybosna) Muharrem 1020 (Mart-Nisan 1611) tarihinde,³ *Şehrî ve Güli* 'yi 1023/1613 yılında Zigetvar'a geçerek Kanunî Sultan Süleyman için inşa edilen türbede⁴ tamamlamıştır. Mîrek burada ikamet ettiği sürede Kanunî'nin türbesinde temizlik işleri ile meşgul olmuş, türbedâr Bosnalı Ali Ded'e'nin sohbetlerine katılmıştır. Bosnalı Ali Ded'e'nin 1007/1598 yılında Zigetvar Kalesi yakınlarında vefat ettiği bilindiğine göre Mîrek'in de 1598 yılından önce Zigetvar'da olduğu, *Şehrî ve Güli* 'nin telif yılı da dikkate alınarak 1598-1613 yılları arasında Rumeli'nde olduğu kesinlik kazanmaktadır. İstanbul'dan Rumeli'ne geçtiği bilindiğinden 1596-97 yıllarında İstanbul'da olduğu tahmin edilebilir. Ancak kaldığı süre konusunda fikir yürütmek güçtür. Mîrek, İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde edebî muhitlerle temas hâlinde olmuş; bulunduğu, görüştüğü edip ve şairlerin Sebk-i Hindî adıyla anılan dönemin edebî akımına olan ilgileri hakkında dikkat çekici gözlem ve değerlendirmelerini aktarmıştır.⁵

1 bk. Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, s. 170-71.

2 Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, s. 217.

3 Burada, *Nevâdirü'l-Emsâl*, "Şiraz'da yazılmıştır" şeklinde hatalı bilgimizi (bk. *Tarih Boyunca Farça-Türkçe Sözlükler*, s. 186; *Şehrî ve Güli*, s. 68) düzeltiyoruz. Eser, Şiraz'da değil, Saray şehrinde (Saraybosna) yazılmıştır.

4 Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, s. 221.

5 bk. Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, s. 217.

Mîrek'in ne sebeple Rumeli'ye geçtiğini bilmiyoruz. Bir delilimiz yok ise de taslağı zihninde olan eserlerini telif etmek için Gelibolu'ya geçmesinin tavsiye edildiği ya da bir Nakşî mensubu olarak Gelibolu'ya seyahatle görevlendirildiği düşünülebilir.

Mîrek Muhammed, Gelibolu'da Farsça dersler vermiş ve Farsça eserler okutmuştur. Hatta *Şehri ve Güli*'de Rumeli'nde kâf-ı Arabî ve kâf-ı Fârisî'nin ayrımı konusunda güçlük yaşandığını da kayda geçmiştir.¹

Şehri ve Güli'nin Farsça hâtimesinde eserin “*Zigetvar şehrinde, edip kardeşler ile birlikte, Sultan Süleyman Han'ın türbesinde, bahçe gülü mevsiminde*”² tamamlandığı kayıtlıdır. Mîrek, Sultan Süleyman'ın Zigetvar kuşatması sırasında Üzüm Tepesi'nde vefatından sonra kabri civarında oluşan kasabanın merkezinde yer alan bir türbe, bir tekke, bir cami ve bir köşkten ibaret külli-yede hizmet etmiştir. Bu hizmeti esnasında da bu kasabada kalmış olmalıdır. Zigetvar'da ve bu kasabada ‘edip kardeşler’ dediği ve bazılarını ismen zikrettiği şair ve sufi şahsiyetlerle görüşmüş ve eserlerinin telifinde bunlardan yardım almıştır. Rumeli ve özellikle Zigetvar'da oluşmuş sohbet meclislerinin müdavimleri olan bu edip kardeşlerin ağırlıklı olarak bu bölgede eğitim faaliyeti gösteren Halvetiye gibi tarikat mensuplarının olabileceği de ifade edilmelidir. Kanunî için inşa edilen türbede bir süre türbedarlık yapan Halvetiye tarikatı şeyhlerinden âlim ve mutasavvıf Bosnalı Ali Dede ile görüştüğü, ‘türbe şeyhi’ unvanıyla anılan Ali Dede'nin sohbetlerine katıldığı, Mîrek'in kendisi hakkında verdiği önemli bilgiler arasındadır. Ali Dede, ordu komutanı Satırcı Mehmed Paşa'nın (ö. 1599) daveti üzerine katıldığı Varadin Seferi dönüşünde 1007/1598 yılında Zigetvar Kalesi yakınlarında vefat etmiştir.³ Mîrek, *Şehri ve Güli*'de Peçoylu Recai Efendi'nin Ali Dede'nin vefatına tarih düşürdüğü Farsça gazelini de vermiştir.⁴

Mîrek Muhammed görme özürlüdür. *Şehri ve Güli*'nin Farsça hâtimesinde, görme güçlüğü çektiği için eline kâğıt kalem alamadığını söylemektedir. Bu rahatsızlığı müellifin 1610'lu yıllarda ileri yaşlarda olduğunu

1 Mîrek Muhammed, *Şehri ve Güli*, s. 217.

2 Mîrek Muhammed, *Şehri ve Güli*, s. 221.

3 Tayşi, M. Serhan, “Ali Dede, Bosnavî”, *DİA*, II/386; Türkmen, Nihal Çağman, *Ali Dede Bosnavî, Hayatı, Eserleri ve Fezâilü'l-Cihâd*, s. 13-14.

4 Mîrek Muhammed, *Şehri ve Güli*, s. 209.

düşündürmektedir. Yeterince Türkçe bilmediği, yine kendisinin bizlere aktardığı bir bilgidir. Kastedilen Türkçenin dönem itibarıyla Osmanlı Türkçesi olduğu muhakkaktır. Yazar okuma ve yazı yazmada güçlük çektiğinden, ayrıca Türkçesini yetersiz gördüğünden eserlerini kâtip ya da ediplere yazdırmıştır. Bu da müellif tarafından yazılmış ya da müellif nüshasından çoğaltılmış bir nüshanın olmadığı anlamına gelir. 1020/1611 yılında tamamladığı *Nevâdirü'l-Emsâl*'de “bir iş tam olarak neticelendirilemiyor ise hepten de terkedilmemeli sözü gereğince bitirmeye niyetlendim” sözü, eserini Osmanlı Türkçesi ile yazıya aktarma konusunda çektiği güçlüklerin bir ifadesidir. İki yıl sonra (1613) kaleme aldığı *Şehrî ve Güli* adlı eserinin hâtime kısmında daha da ilerlemiş bu sıkıntılarını

“...bu kulunuz, göz zafiyetine müptela idim ve kalem ve kâğıda el sürmedim. Bu kitabı, *Nevâdirü'l-Emsâl*'i, müselsel *Sakînâme*'yi, bunlara benzer diğer birkaç risaleyi özellikle yabancı bir ülkeden olmam dolayısıyla Türkçede yetersiz kalacağım açık olduğundan dağarcığımın sayfalarından kâtiplere yazdırdım”¹

sözleriyle daha açık bir şekilde ifade etmiştir. Hâl böyle olunca Farsça deyim ve atasözlerinin Türkçe tercüme karşılıkları yerine Türkçe deyiş olarak aktarılması konusunda müellif, Rumeli ve Trakya bölgesinin edebî meclislerinin müdâvimlerinden yardım almıştır. Dolayısıyla günümüze ulaşan her iki eserinin metni, müellifin gözetiminde kâtipler tarafından yazılmıştır.

Müellifin elimizde olan son eseri *Nevâdirü'l-Emsâl*'in telif yılı olan 1020/1611 yılından sonrasındaki hayatı ise bilinmemektedir. Taşkent'e dönüp dönmediği ya da Saraybosna'da kaldığı konusunda bir bilgimiz olmadığı gibi, vefat yılı ve kabrinin nerede olduğu da meçhuldür.

2. Nevâdirü'l-Emsâl

Eser, Farsça deyim ve atasözlerinin Türkçedeki karşılıklarını veren, hangi hâl ve durumda söylendiğine değinen, bazılarının deyim ve atasözü hâline geliş hikâyelerini aktaran bir sözlüktür. 1020 yılının Muharrem ayında (Mart-Nisan 1611) Saray (Saraybosna)'da tamamlanmış ve sözlüğe *Nevâdirü'l-Emsâl* adı verilmiştir.

1 Mîrek Muhammed, *Şehrî ve Güli*, s. 219.

Müellifin elimizde olan her iki eseri, ayrıca eserlerinde kendisine dair aktardığı bir iki anekdot, onun Farsça deyim ve atasözlerine ilgi duyduğunu, bunları tanıklarıyla birlikte derlediğini göstermektedir. Mîrek sözlüğünü hazırlarken, Fars edebiyatından pek çok şairin divanını tarayarak bir derleme yapmış ve daha sonra bu derlemelerini kitaplaştırmıştır. *Nevâdirü'l-Emşâl*'in girişinde adları anılan şair kadrosu, *Şehri ve Güli*'de de yer almaktadır.

Müellif, yazılı kaynaklar dışında, “üstadım” dediği Muhlîşî ve ihtiyarlığında görüştüğü Müşfikî gibi Buharalı şairler gibi canlı kaynaklardan tanıklar ve kıssalar nakleder. Eserin girişinde isimleri anılanlar, kendisinden tanık nakledilen şairlerdir. Bu şairlerin kaside, gazel, rubai ve tek beyitlerinde, kasidelerin matla ve makta beyitlerinde tespit edilen deyim ve atasözleri madde başı yapılmış ve maddeler ilk harfleri esas alınarak bâb kabul edilmiştir. Bâblar içerisinde yer alan maddeler de ilk harflerinin harekesine göre, “meftuha”, “mazmume” ve “meksure” şeklinde tasnif edilmiştir. Açıklamalarda maddenin ne zaman ve ne şekilde kullanıldığı anlatılarak Türkçe muadili söylenmiş, varsa hikâyesi anlatılmış ve tanığı yazılmıştır:

“...Her atasözü ve deyim için birer beyit şahit ve delil naklettim. Atasözü ve deyimleri harf sırasınca düzenledim. Aranılan her deyim bakan için kolay bulunsun diye önce üstünlü elif ile, ikinci olarak esreli elif ile, üçüncü olarak ötreli elif ile başlayanları bâb yaptım. Her deyim anlamını elimden geldiğince izah ettim.”¹

Tanık beyitlerin şairi, bazen eserin adıyla, kimi yerlerde beytin manzûmede ait olduğu başlığı içeren bir atıf cümlesiyle söylenmiştir. Eserin mukaddimesinde anılmayan ancak tanık beyit verilirken adı söylenen şairler de vardır. Bazı şairlerin ismi hatırlanmadığından adları yazılmamış, bazı tanıklarda da -nadir olmakla birlikte- şair ve eser adları hatalı verilmiştir.

Nevâdirü'l-Emşâl'in girişinde -önce Firdevsî ve son olarak Bismilî olmak üzere- kırk üç şairin adı anılmıştır. Anılan şairler kendilerinden tanık nakledilen şairlerin tamamı olmayıp yirmi dokuz şairin adı bir münasebetle zikredilmiştir. Dolayısıyla eserin metninde yetmiş iki şairin adı geçmektedir. Bu kırk üç şair arasında Feyzî-yi Hindî, Âhenî gibi kendisinden ta-

1 bk. Mukaddime çevirisi.

nık nakledilmemiş şairler de bulunmaktadır. Baba Sevdâyî, Ferîd-i Aḥvel, Şeyḫî-yi Nîşâbüri, ‘Ubeyd-i Zākânî, Yâdgâr-i Ḥorasânî, Yetimî gibi şairler de diğer şairlerin beyitlerine konu olmaları ya da anekdotlar içerisinde yer almaları dolayısıyla anılmışlardır.

Şairler arasında “sulṭānu’ş-şu‘arâ’i’r-Rûm” unvanıyla anılmış olan Bâkî ile birlikte, Gencî-yi Rûmî, Mâmâzâde-yi Edirnevî ve Üveysî Efendi olmak üzere dört şairimizden Farsça deyimlerin Türkçedeki karşılıkları ile ilgili Türkçe tanık beyit nakledilmiştir. Seyyid Nesimî de bir münasebetle zikredilen şairlerimizdendir. Eserde isimleri doğrudan ya da dolaylı olarak zikredilen şair kadrosu alfabetik sırayla şöyledir:

‘Abdullah Enşârî, ‘Abdurrezzâk, Âhenî, Âşafî, Bâkî, Başîrî-yi Bağdâdî, Ḥ’âce Bahâuddîn-i Nakşbendî, Bennâyî, Bismilî, Câmî, Dervîş Dihekî, Ehlî-yi Şîrâzî, Enverî, Evḫadüddîn-i İşfahânî, Faḫruddîn Kâdî, Fażlullâh Velî, Firdevsî-yi Tûsî, Ğazzâlî-yi Meşhedî, Gencî-yi Rûmî, Ğulâm Zîrekî, Ḥ’acû-yi Kirmânî, Ḥâfîz-ı Şîrâzî, Ḥâkânî-yi Şîrvânî, Ḥasan-i Dihlevî, Hâ-tîfî, Ḥayâlî-yi ‘Acem, Ḥayretî, Hilâlî, Humâyün, Ḥusrev-i Dihlevî, ‘İşķî-yi Tebrîzî, İmru’l-Kays, ‘İşmet-i Buḫârî, İşḫâķ-i Buḫârî, Kemâl-i Ḥocendî, Kemâl İsmâ‘îl, Manşür Qaraboga, Kâtibî, Kişverî, Mâmâzâde-yi Edirnevî, Mecnûn-i Çep-nivîs, Mevlânâ, Mes‘ud-i Kûmî, Mîr Dîvâne, Muḫammed ‘Aşşâr, Muḫlişî-yi Bedaḫşânî, Muḫteşem-i Kâşî, Müşfikî-yi Buḫârî, Nîzâm-ı Esterâbâdî, Nîzâmî-yi Gencevî, Pehlevân Kâtibî, Riyâzî-yi Semerķandî, Sa‘dî-yi Şîrâzî, Selmân-ı Sâvecî, Seyfî-yi Buḫârî, Seyyid Nesimî, Sîmî-yi Nîşâbüri, Şâh Muḫammed-i Nihâvendî, Şâh Tâhir-i Dekenî, Şeref-i Yezdî, Tâlib-i Gilânî, Tûsî, Âfetî-yi Ḥalvâger, ‘Urfî-yi Şîrâzî, Ümidî, Üveysî Efendi, Vaḫidî-yi Tebrîzî, Vaḫşî-yi Yezdî, Yâdgâr-i Ḥorasânî, Yetimî, Zahîr-i Fâryâbî ve Zuhûrî.

Eserin şahıs kadrosu elbette yukarıda adları anılan şairler ile sınırlı değildir. Maddelere ilişkin izahlar yapılırken anlatılan anekdotlarda ve tanık beyitler içerisinde pek çok isim geçer. Şiire konu olmuş bu isimlerin kimi mitolojik şahsiyet, kimi peygamber, kimi din büyüğü, âlim ve sufi, kimi kadı, vezir ve hükümdar şahsiyetlerdir.

Mîrek, Farsça nadir deyim ve atasözlerini içeren, kimi zaman Horasan, Maverâünnehr, Semerkand, Belh gibi farklı bölgesel kullanımlara da yer verdiği bu eserini çeyiz eşyalarıyla bezenmiş gelin odasına benzetmiş; bu benzetmesini,

“ifade edilmelidir ki, yukarıda zikretmiş olduğumuz şairlerin her birinin divanından, Farsça atasözü ve deyim içeren kaside, rubai, müfred, ara beyit, matla, makta ve şah beyitlerde duyulmuş ve Farsçası işitilmiş olanı gelin odalarını andıran bu derlemede naklettim”¹

sözleriyle ifade etmiştir.

Osmanlı Türkçesini yeterince iyi bilmediğini bu eserden iki yıl sonra kaleme aldığı *Şehrî ve Güllî*² nin hâtimesinde ifade eden Mîrek Muhammed, Farsça deyim ya da atasözlerinin Türkçe muadillerini ve Türkçe tanıklarını, bulunduğu, görüştüğü edip ve şairlerden yardım alarak yazmış ve eserini de “*bu derlemeyi, aramızda gece gündüz ayrılık gayrılığın olmadığı yârenler ile iki cihan dostları için hazırladım*”² sözleriyle katkılarından dolayı minnet-târ olduğu dostlarına ithaf etmiştir. Osmanlı Türkçesinin zayıf olduğunu söyleyen Özbek asıllı müellifin Farsça deyim ve atasözlerinin bazı karşılıklarını Türkçede kullanılan şekilleriyle, hatta Türkçede yerel kullanımına da işaret ederek vermesi Türkçe karşılıklarda yardım aldığını söylememize delildir. Türkçe tanıkların, hatta bazı Farsça deyim ve atasözlerinin Türkçe deyiş karşılıklarının -Bakî dışında- Edirne ve Rumeli civarında yaşamış, bu bölgede tanınmış şahsiyetlerden seçmiş olması (bk. 83, 87, 184 ve 198. maddeler) dikkat çekmektedir. Örneğin “*yekke-tâz*” kelimesinin (bk. madde 286) Çağatayca karşılığını “yalguz çapar” şeklinde verirken Bosna ve civarında yiğitliği ve kahramanlığı ile nam salmış alay beyi Mustafa Bey canlı bir timsal olarak gösterilmiştir. Eser Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Ahmed ‘Alî Recâyî bir makalesinde muhtemelen Mîrek’in Özbek asıllı ve Taşkentli olmasını, metinde Türkistan bölgesi deyişlerine sıklıkla yer verilmiş olmasını ve Çağatay Türkçesini sıklıkla anmış olmasını göz önünde bulundurarak *Nevâdirü’l-Emşâl*’in Özbek Türkçesiyle yazıldığını³ ifade ederek yanlış bir değerlendirmede bulunmuştur.

1 bk. Mukaddime çevirisi.

2 bk. Mukaddime çevirisi.

3 Recâyî, Ahmed ‘Alî, “Çeşmârü Çîst?”, s. 399.

3. Kaynakları

Mîrek, *Nevâdirü'l-Emsâl*'de tanık beyitlerin şairlerini söyleme konusunda özenli davranmıştır. Tanığı zikredip şairini zikretmediği, şairini hatırlayamadığı durumlarda tanık için “şairin bu beytinden” gibi ifadeler kullanmıştır. Bazı tanıklarda kaynağına “Şeyh Nizâmî fermâyed” ya da “Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden” gibi yalnızca müellif adıyla, kimi zaman “ez kitab-ı *Maḥzenü'l-Esrâr*, der vaşf-i Resûlallah şallallahu ‘aleyhi ve sellem” ya da “nitekim Şeyh Sa’dî'nün *Büstân* nâm kitabında merd-i ḥaṣîs hikâyesinde bu beytinden” şeklinde eser adı ve başlığıyla kaynağına atıfta bulunmuştur. Müellif bir kaynaktaki bilgiyi aynen alıntılanak ya da tekrar etmekten kaçınarak; “Ḥazret-i Şeyh bu ma'nâyı ḥaylî daḳîk itmişdür. Bu kemîne edebe ri'âyet eyleyüp küstâhlık itmedüm. Meşelün mevrudin bilmek isteyen ‘aşık, ḥazret-i şeyhün kitâb-ı mezkûrında tek ü pü eylesün.” (bk. madde 214) sözleriyle kaynağına gönderme yapmıştır. *Nevâdirü'l-Emsâl*'de isimleri zikredilen eserler ve müellifler şu şekildedir:

Bahâristân, Sübḥatü'l-Ebrâr ve Yûsuf u Züleyhâ (Câmî), Bahrül-Ma'ârif (Sürürî), Büstân (Sa'dî), Cemşid u Hurşid (Selmân-i Sâvecî), Fetih-nâme (Hâtîfî), Gülşen-i Envâr (Kâtibî), Husrev u Şîrîn, İskendernâme, Leylî vu Mecnûn, Maḥzenü'l-Esrâr (Nizâmî), Kemâlnâme, (Ḥâcû-yi Kirmânî), Kitâb-ı Tecnisât (Kâtibî), Ma'âricü'n-Nübüvve (Mu'in-i Miskîn), Maḥzenü'l-Esrâr (Husrev-i Dihlevî), Meşnevî (Mevlânâ), Mihr ü Müşteri ('Aşşâr-ı Tebrizî), Mir'âtu's-Şafâ (Hâkânî), Reşehât (Huseyn Vâ'iz-i Herevî), Sâkinâme (Hâfız), Sâkinâme (Zuhûrî), Şahnâme (Firdevsî), Şâh u Dervîş (Hilâlî), Tezkiretül-Evliyâ ('Aṭṭâr), Tiğ u Kalem (Kümü), Timurnâme (Hâtîfî), Timurnâme (Şeref-i Yezdî).

Mîrek Muhammed'in Sürürî'nin *Bahrül-Ma'ârif* adlı eserini dikkatle mütalaa ettiği açıktır. Müellif bazı ortak maddelerde Sürürî'nin ne söylediğine bakmış, Sürürî'nin “çeşmâr” (bk. madde 87) ve “ḥâne-perver” (bk. madde 113) kelimelerinin anlamlarına dair izahlarını (bk. madde 153) tas-hih etmiştir.

Müellif yukarıdaki eserler dışında biri *Lügat-i Halîmî*,¹ diğeri *Lügat-i Ni‘metullah*² olmak üzere iki Farsçadan Türkçeye sözlük zikretmiş, bu ikisi dışında başka bir sözlük adı vermemiştir. Mîrek bu iki sözlükte bazı kelimeler için verilen Türkçe karşılıkları eksik bulmuş, bazı kelimelerin bu iki sözlükte yer almadığından bahisle *Nevâdirü'l-Emşâl*'e üç madde almış ve bu kelimelerde “Ni‘metullah ve Halîmî hazretleri taqayyüd itmedükleriçün” (bk. madde 220); “Ni‘metullah ve Halîmî (...) ma'nâsına geldüğinden ğaflet itdükleri için” (bk. madde 228), “Ni‘metullâh ile Halîmî ğaflet idüp yazmamışlardur, anuñiçün taħrîr olındı” (bk. madde 267) gibi ifadelerle bu tashihlerine işaret etmiştir.³

4. Önemi ve Kaynaklık Ettiği Bazı Eserler

Telif yılı itibarıyla Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emşâl*'ine en yakın Türkçe açıklamalı Farsça deyimler sözlüğü Riyâzî Mehmed'in (1572-1644) *Düstüru'l-Amel* adlı eseridir. Ziya Şükun bu eserin telif yılını 1016 (1607)⁴ olarak vermiştir. Şükun'un bu kaydı, kesin bir bilgi midir yoksa bir tahmin midir, bilinmez. Eserin nüshaları⁵ arasında en eski tarihli olanı İÜ NEK TY 5797 numarada kayıtlı olup Cemâziye'l-âhir 1037 (Şubat 1628) tarihlidir. Şükun'un verdiği telif yılı doğru kabul edilirse Riyâzî'nin *Düstüru'l-Amel*'i Türkçe karşılıklı Farsça deyim sözlüklerinin ilki kabul edilmelidir. Müellifin *Düstüru'l-Amel* benzeri bir eserin yazılmamış olduğuna işaret eden “bir muhtasar mecmû'a cem'ine bezl-i kudret-i nâçiz-i 'acizâne ile kalem-i çurfe-nigârı fersüde ve der-kâr eyleye. Hâkķā ki bir bîkr-i serâperde-nişin-i hıcle-yi ğaybîdür ki henüz bir hüner-perdâzuñ meşşâtağî-yi hâme-yi sihr-ârâsı ile pîrâye-yi i'tibâr bulup pîşgâh-ı enzâr-ı ulu'l-cbşârda cîlve-sâz olmamışdur”⁶ sözleri de eserin önceliğine delil gösterilebilir. Buna göre *Düstüru'l-Amel* türünün ilk örneği, bu eserden dört yıl sonra, Muharrem 1020 (Mart-Nisan 1611) tarihinde tamamlanan *Nevâdirü'l-Emşâl* de bu türde telif edilmiş ve günümüze ulaşmış ikinci eserdir. *Düstüru'l-*

1 bk. Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 103-107.

2 bk. *Aynı eser*, s. 156-160.

3 Ayrıca bk. madde 86, 141, 188.

4 Şükun, Ziya, *Ferheng-i Ziya*, I/VIII.

5 Bk. Açıkgöz, Namık, “Riyâzî'nin *Düstüru'l-Amel*'i ve Ansiklopedik Önemi”, s. 15 (dnp. 6); Türkben, Funda, *Riyâzî Mehmed Efendi ve Düstüru'l-Amel*'i, s. 15-17.

6 Riyâzî Mehmed, *Düstüru'l-Amel*, İÜ NEK TY 2064/1, yp. 3^b-4^a.

‘Amel’in madde başı sayısı 1050 civarındadır. *Nevâdirü'l-Emsâl*’de ise 287 madde başı mevcuttur. Her iki eserde ortak maddelerin yanı sıra ortak tanıkların sayısı oldukça fazladır. Her iki yazar da maddeleri aynı düzende sıralamıştır. Riyâzî *Düsturu'l-‘Amel*’i İstanbul’un çeşitli medreselerinde görev yaparken yazmıştır. Mîrek de bu yıllarda Saraybosna’dadır. Her iki eser hazırlanırken müelliflerinin birbirinden haberdar olmadıkları kesin ise de *çeşmârü* (bk. madde 87), *çenârî yu kedüyi* (bk. madde 92) maddelerinin izahlarında benzerlikler görülür. Bu benzerlikler her iki müellifin ortak kaynak kullandığını gösterir. Riyâzî deyimlerin Türkçe karşılıklarını verirken Mîrek ise deyimlerin hangi durumlarda ve ne şekilde kullanıldığını söyler, kimi zaman deyimleşme hikâyesini anlatır, bölgesel kullanımlara işaret eder. *Nevâdirü'l-Emsâl*’in kaynaklık ettiği en önemli eser kuşkusuz Şu’urî Hasan Efendi’nin 1092/1682 yılında tamamladığı *Ferheng-i Şu’urî* adlı sözlüğüdür. Şu’urî pek çok sözlükten yararlanmış, kaynakları¹ arasında Mîrek ve eserini *Risâle-yi Muhammed Mîrek-i Bedaḥşî* adıyla zikretmiştir.

Şu’urî sözlüğünün birinci defterinin “Ḍurüb-i Emsâl ve İştîlâḥât” başlığı altında verdiği Farsça deyim ve atasözlerinde² kaynakları arasında andığı *Nevâdirü'l-Emsâl*’in bütün madde ve tanıklarına sözlüğünde yer vermiştir. Elbette *Ferheng-i Şu’urî*’ye dâhil edilmemiş maddeler de vardır (krş. madde 205). Şu’urî, tek kelimeden ibaret “enâyi” gibi maddeleri *Nevâdirü'l-Emsâl*’de sözlük kısmına almış; Mîrek’in tanığına göre ham hâlde verdiği bazı madde başlarını işleyerek sözlüğüne almıştır. *Nevâdirü'l-Emsâl*’de madde başı yapılan *ġanîmâne* deyişi, (bk. madde 201) açıklamasında *ġanîmâne niġâh mekun* (düşmanca bakma) cümlesiyle örneklendirilmiştir. Bu madde *Ferheng-i Şu’urî*’nin “Ḍurüb-i Emsâl ve İştîlâḥât” kısmında *ġanîmâne niġâh mî-kuned* şeklinde madde yapılmıştır.³ Şu’urî, *Nevâdirü'l-Emsâl*’de eş anlamlı, yakın anlamlı maddeleri ya da alt madde olarak verilen deyim ve atasözlerini sözlüğünde ayrı maddeler hâlinde düzenlemiştir. Mîrek’in “yapılan bir küstahlık sonrasında gelip özüz dilemek” anlamında iki ayrı tanıkla verdiği *bâz âverdi kerd* (bk. madde 40) deyimini Şu’urî, “*bâz âverd*” (armağan) ve “*bâz âverdi kerd*” (i’tizâr eyledi) anla-

1 *Ferheng-i Şu’urî*, I/31.

2 *Ferheng-i Şu’urî*, I/129-355.

3 *Ferheng-i Şu’urî*, I/292.

mında iki ayrı madde yapmış ve Mîrek'in tanıklarını kullanmıştır.¹ Şu'urî *Nevâdirü'l-Emşâl*'deki kimi tanıklarını değiştirmiş (krş. madde 39), tanık nakledilmeyen maddelerin (krş. madde 32, 33) şahidini farklı kaynaklardan aktarmaya çalışmış ve şairini de zikretmiştir. Müellifin *tu ber ser-i hod zen ve fulân kes ber sereş zened* maddesinde (bk. madde 83) daha anlamlı ve güzel bir tanık olarak Üveysî Efendi'den Türkçe naklettiği beytin "terce-me li-mü'ellifihi" kaydıyla verdiği Farsça çevirisini Şu'urî, "üstād" kaydıyla tanık olarak göstermiştir.² Bu kayıt Mîrek'e yapılmış bir atıf olarak değerlendirilmelidir.

Ferheng-i Şu'urî'nin Farsça deyim ve atasözlerini içeren birinci defteri müstakil olarak yine *Ferheng-i Şu'urî* adıyla Mehmed Cemâl tarafından yayına hazırlanarak eski harfler ile basılmıştır (Cemal Efendi Mtb., İstanbul 1314/1896).

Şu'urî gibi diğer Türkçe açıklamalı Farsça deyim sözlüklerinde *Nevâdirü'l-Emşâl* kaynaklar arasında anılmıştır. Edirneli olduğu tahmin edilen Hüsâmî *Tuhfetü'l-Emşâl*'in mukaddimesinde Mîrek ve Riyâzî'nin sözlüklerini "Mîrek-i Belhî ve Düstüru'l-'Amel-i Riyâzî"³ ifadesiyle kaynakları arasında belirtmiştir.

Her müellif kendisinden önceki deyim sözlüklerinin maddelerini alarak ve ulaştıkları kaynaklardan yaptıkları derlemelerle sözlüğünün madde içeriğini zenginleştirmişlerdir. Pasarofçalı İbrâhîm Hâliş 1143/1731 yılında tamamladığı *Mecma'u'l-Emşâl*'de derlediği 10.101 madde ve 2.510 tanık beyit⁴ ile en zengin madde sayısına ulaşmıştır. Zengin bir derleme olan *Mecma'u'l-Emşâl*, Zilhicce 1143 (Haziran 1731) tarihinde tamamlanmıştır. Madde sonlarında yapılan atıflarda Riyâzî, Mîrek, Şu'urî ve Hüsâmî'nin eserleri sıkça anılmıştır.

Hollandalı şarkiyatçı Martijn Theodoor Houtsma (1851-1943), meslektaşı Michael Jan De Goeje (1836-1909) hatırasına yayınlanan *Feestbundel aan prof. M. J. de Goeje* (Leiden-E.J. Brill, 1891) adlı kitapta, "Een paar

1 bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/157.

2 bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/192.

3 bk. Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, s. 199-200.

4 Yerdemir, Şerife, "Hâlis İbrâhîm Efendi ve Mecma'u'l-Emşâl'i", s. 195-196.

Perzische uitdrukkingen”¹ başlıklı bir makale yayınlamıştır. Houtsma bu makalesinde Leiden’de basılmış *Catalogus Codicum Orientalium* kataloglarında tavsifleri yapılmış Farsça yazma eserleri incelerken Reinhart Pieter Anne Dozy (1820-1883) tarafından *Nevâdirü'l-Emsâl*’in *Risâle-yi Mîrek* adıyla kayıtlı bir muhtasar nüshası hakkında verilmiş bilgiler dikkatini çekmiş; tanıtılan nüshanın mukaddime kısmı eksik olduğundan müellif ve eser hakkında bilgi edinememiştir.² Araştırmalarının sonucunda Gustav Flügel (1802-1870) tarafından *Catalog der Wiener Hofbibliothek*’te müellif ve eserin adına ve eserin 1020 yılında yazıldığı bilgisine ulaşır.³ Bu arada çeşitli katalogları, hatta Türkçe hazırlanmış katologları inceler; eserin birkaç nüshasına ulaşarak makalesini kaleme alır.

Houtsma, makalesinde *Nevâdirü'l-Emsâl*’in içerdiği maddelerin *Ferheng-i Şu’urî* tarafından alıntılandığını, Johann August Vullers’in (1803-1880) de Şu’urî’yi kaynak kullanarak *Lexicon Persico-Latinum Etymologicum* adlı sözlüğünde bu maddelere yer verdiği⁴ tespitinde bulunmuştur. Houtsma bu değerlendirmelerin devamında *çeşmârû* (bk. madde 87), *şîrgîr* (bk. madde 186) ve *gurg-aştî kerdên* (bk. madde 237) maddelerinde anlatılan hikâyeleri Felemenkçe tercümeleri, aynı zamanda kullandığı nüshaya göre eski harfli Türkçe metinleri ile vermiş, bu metinlerin devamında eserden seçtiği 37 deyim Felemenkçe karşılıklarıyla sıralamıştır.

İçeriği ve tanıklarıyla Farsça deyim ve atasözlerinin en zengin kaynağı, ‘Alî Ekber Dihhodâ’nın basımı 1308-1311 hş. (1921-1932) yılları arasında tamamlanan *Emsâl u Hikem*’idir. *Nevâdirü'l-Emsâl* ile ortak maddeler ve tanıklar içerse de Dihhodâ’nın bu sözlüğü kaynak olarak kullanmadığı açıktır. Luğatnâme’nin sözlükbilimine ayrılan birinci cildinde sözlük tanımlarında yer almadığı gibi, 188 sözlüğün alfabetik sıralandığı listede de anılmamıştır.⁵ Ayrıca *Emsâl u Hikem*’in I, II ve IV. ciltlerinin sonlarında yer alan “Fihrist-i esmâ-yı ricâl ve kütüb” eklerinde de Mîrek ve eserine hiçbir gönderme yapılmamıştır.⁶

1 Birkaç Farsça Deyim.

2 Houtsma, Martijn Theodoor, “Een paar Perzische uitdrukkingen”, s. 3.

3 Aynı eser, s. 3.

4 Houtsma, M Th, “Een paar Perzische uitdrukkingen”, s. 4.

5 Bk. Dihhodâ, ‘Alî Ekber, *Luğatnâme*, I/180-186.

6 Farsça yazılmış Atasözü ve deyim sözlükleri hakkında bilgi için bk. Yerdemir, Şerife, *Hâliş İbrâhîm Efendi ve Mecma’ul-Emsâl*’ i, s. 11-15.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir taraftan mali nedenler diğer taraftan Farsça Türkçe deyim sözlüklerinin nitelik ve nicelik olarak bir doygunluğa erişmiş olması nedeniyle hacimli deyim sözlükleri yerine seçkilerin hazırlanmasına yönelinmiştir. Muallim Nâcî'nin *Sânihâtü'l-'Acem*¹ (Mtb. Ebuzziya, 1304/1887); şair, aynı zamanda Farsça hocalarından Üsküdarlı Şâfî'nin (1862-1901) İshâk Hocası Aḥmed Efendi'nin *Akşâ'l-Ereb fi Tercemeti Muḳaddimeti'l-Edeb* adlı eserinin ikinci mukaddimesinin "el-Muḳaddimetü's-şâniyye fi'l-'ibârâti'l-Fârisiyye" başlıklı kısmında verdiği deyim ve deyişlerden yaptığı derlemeyi *Şive-yi Lisân-ı Fârisî* adıyla yayınlamıştır (Kasbar Mtb. 1308/1891). Bu fasikül on altı sayfadan ibaret olup elif harfi ile başlayan on yedi madde içermektedir.

Osmanlı döneminde şair, edip ve eğitimcilerin Farsçaya ve öğretimine verdikleri önem ve değer bilinmektedir. Farsça deyim ve deyişlere manzum sözlüklerde dahi yer verilmiştir. Sünbülzâde Vehbî (ö. 1224/1809) *Tuhfe*'sinin sonunda yer alan "Der İştîlâḥât-i 'Acem" başlıklı uzun mesnevisinde 375 kadar² Farsça deyim nazmetmiştir. Tanzimat fermanı ile eğitim ve öğretimde yapılan reformlar sonucunda ortaöğretim ve yükseköğretimde yeni okulların açılmış; ezber ve takrir esaslı geleneksel eğitim öğretim anlayışı değişmiştir. "Usûl-i cedîd", "usûl-i cedîde" tabir edilen bu yöntem ve müfredat değişikliği yabancı dil öğretiminin temel kaynaklarından olan gramer kitaplarına da yansımıştır.³ Yeni usul ile hazırlanmış *Düstûr-i Suḥan*,⁴ *Tâ'lim-i Suḥan*⁵ gibi Farsça gramer kitaplarında⁶ Farsça deyim ve atasözlerine yer verilmiştir. 1989 yılından günümüze Türkçe karşılıklı beş civarında Farsça deyim ve atasözü sözlüğü⁷ yayımlanmıştır.

1 Muallim Nâcî, *Sânihâtü'l-'Acem* -Hâfız-ı Şîrâzi ve Kelim-i Kâşânî'den Darbimesel ve Hikmetler-, hzl. Mehmet Atalay, Çantay, 2004.

2 Sünbülzâde Vehbî, *Tuhfe*, hzl.ın ön sözü, s. 34.

3 Çetinkaya, Gökhan, *Anadolu Sahasında Yazılmış Farsça Dil Bilgisi Kitapları*, s. 69.

4 Aynı eser, s. 231-242.

5 Aynı eser, s. 245-251.

6 Yeni usul ile hazırlanmış Farsça gramer kitapları ve içerikleri hakkında bk. Çetinkaya, Gökhan, *age.*, s. 68-77.

7 Bu sözlükler için bk. Yerdemir, Şerife, "Hâlis İbrâhîm Efendi ve Mecma'u'l-Emsâl'i", s. 193-194.

5. Nevâdirü'l-Emsâl'in Nüshaları

Tespit edilen ve görülen nüshalar, istinsah tarihlerine göre sıralanmıştır. Çalışmada tenkitli metin neşrine esas alınan iki nüshanın tavsifi ilk iki sırada verilmiş ve kısaltması parantez içerisinde gösterilmiştir. Müstensih müdahaleleri ve çeşitli tasarruflar nedeniyle çalışmaya dâhil edilmeyen diğer nüshaların tavsifleri de verilerek içerik özelliklerine değinilmiştir.

5.1 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Aşir Efendi 438/8

Salbek şemseli, kahverengi meşin kaplı mukavva bir cilt içinde; 204x143 (143x70) mm., 72^b-131^b yaprakları arasında olup her yp. 19 satırdır. Suyolu filigranlı kâğıda rika hatla 1020 (1611) yılında yazılmıştır. Zahriyede Şâib-i Tebrizî'den Farsça bir beyit yazılıdır. Bâb başlıkları, madde başları, beyit, mesnevi gibi tanık türü adları, şî'r, nesr, nazm gibi söz başları kırmızı mürekkep ile yazılmış, önemli söz ve ibareler, üzerlerinde kırmızı çizgi ile belirlenmiş, duraklar kırmızı nokta ile işaretlenmiştir. Nadiren de olsa bazı kelimelerin ünlüleri hareke işaretleri ile gösterilmiştir. Metin özenli ve dikkatli yazılmıştır. Yalnızca iki yaprakta derkenara sahha kaydı düşülmüş; birinde, Farsça beyitte yer alan *est* ek fiili *bûd* ile tashih edilmiştir (yp.104^b). **Şîr-gîr** maddesinde geçen, "kevlerden" ibaresindeki **kev** kelimesi için **matlab luğat-i kev** kaydı (yp. 112^a) ile Lügat-i Halîmî'den alıntı yapılarak *Feth-i kâf-ı 'Arabî ile bahâdur mâ'nâsına kâv lafzından muhaffefdür Halîmî*¹ açıklaması düşülmüştür. Nüsha tespit edilenler ve görülenler arasında tarih itibarıyla en eski nüsha olmakla birlikte, izahlar sonunda görülen Farsça atıf cümleleri nüshanın müellif gözetiminde yazılmış ilk nüshalardan biri olduğunu düşündürmektedir. *Şeyh Nizâmî fermâyed, beyt* gibi benzer Farsça atıf cümlelerine bu nüshada sıklıkla rastlanmaktadır. Bu gibi Farsça atıf cümleleri ikinci sıradaki nüshada iki üç yerde, diğer nüshalarda ise çoğunlukla Türkçe ifade olarak kayıtlıdır.

Bu bakımdan bu nüshanın metne dökülmüş ilk nüsha olduğu kesin bir ifade ile söylenemese de, en az tasarrufa maruz kalmış bir nüsha olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bir iki maddenin alfabetik sıralamasında dizin hatası yapılmıştır. Metinde bu nüshanın madde sıralamasına

1 Bk. Lutfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî, *Lügat-i Halîmî*, hzl. Adem Uzun, s. 348.

uyulmuştur. Bu özellikleri itibarıyla tenkitli metne esas kabul edilmiştir. Nüsha, Aşir Efendi koleksiyonuna ait olması münasebetiyle çalışmada A rumuzuyla gösterilecektir.

Baş: 72^b

درر حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکند الها خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 131^{a-b}

اولدی بر بیتله اول استدلال

نه محله کنایه اولور ایسه

ددی نامن نوادر الامثال

هاتف الغیب بو نادر المثلک

İtmam kaydı: 131^b

والحمد لله علی الاتمام. حرّر فی سنه ۱۰۲۰

5.2 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3367

Üzeri kağıt, sırtı kahverengi deri kaplı bir cilt içerisinde, dış ebatı 230x136 mm.; 28 yapraktan ibaret olup talik hat ile yazılmıştır. Sayfalar 31 satırdır. Metin serlevhasız ve başlıksızdır. Bâb başlıkları, madde başları ve beyit gibi tanık türü adları kırmızı mürekkeple yazılmış, duraklar kırmızı mürekkeple işaretlenmiştir. Önemli ibarelerin üzeri kırmızı keşideli-dir. Farsça ve Türkçe kelimelerin ünlüleri nadiren hareke ile gösterilmiştir. Metinde yazım hataları ve atlamalar vardır. 15. madde olan *ez māst ki ber māst* (yp. 3^a) maddesinin son kısımlarında atlama yapılarak madde başlığı yazılmaksızın 21 numaralı *ez gāv ğadūd nedihed* (yp. 3^{a-b}) maddesinin izahına geçilmiş; atlama fark edilerek tekrar önceki maddenin izahına dönülmüştür (yp. 3^b). Sıklıkla atlama ve yazım hatası yapılmıştır. Aşir Efendi 438/8 nüshasında eserin madde başlarının alfabetik düzenine göre hatalı olarak 21. sırada yer alan madde bu nüshada sıralaması değiştirilerek tertibe uygun olarak madde yazılmaksızın 16. sırada verilmiştir (yp. 3^a). 124. sırada yer alan *dest-efşār*, madde başı olarak kayıtlı olmayıp izahı verilmiş (yp. 13^b); *Bâbü'l-hâi'l-meftūha* başlığı altında verilen *haşer* maddesi (bk. madde 100) atlanmıştır. Yine bu nüshada, Aşir Efendi 438/8 nüshasına göre 37 ile 38. ve 70 ile 71. madde başları arasında takdim tehir yapılmış-

tır. *Rişte ber âverd* madde başı olarak yazılması gerekirken sehven *rü-keş-i men sāht* deyimi madde başı olarak yazılmış (yp. 15^a) ancak *rişte ber âverd* deyiminin izahı yazılmıştır. Bazı bâb başlıkları ile madde başları sonradan kırmızı mürekkeple yazılmak üzere boş bırakılmıştır (yp. 9^a, 19^a, 22^b). 169 ve 175. maddelerin tanıkları *beyt-i maqbûl* ifadesiyle verilmiştir. Bunlar dışında madde başlarının düzeni Aşir Efendi 438/8 nüshası ile uyumludur. İstinsahı ve müstensihine dair bir kayıt düşülmemiştir. Nüshaya dair yayın bilgisi notunda istinsah yılı h. 1038 ? (1628)¹ yılı verilmektedir. Ancak zahriyede, metnin sonunda ya da nüshanın hiçbir yaprağında bu kayıt görülememiştir. yp. 27^b'de *ehlullah, beytullah, resûlullah, esedullah, seyfullah* gibi terkiplerin Arapça izahları; yp. 28^a'da *tâb-dâde, hâ-yı resmiye, müşk, çi, dil, âhû, cānān* terim ve kelimelerinin tanımlarına dair Sūdî ve Sürûrî Efendilerin eserlerinden alıntılar kayıtlıdır. yp. 28^b'de Farsça mazi ve muzari fiillere dair açıklamalar, Arapça çevirisiyle Eflâṭûn'dan alıntılanmış bir söz, Bîdî-i Buḥârî'den nakledilmiş Farsça bir beyit yer alır. Aşir Efendi 438/8 nüshasında tanıkların kaynağına Farsça bir ifadeyle atıf yapılırken *ez kaşîde-yi felekiyyât, beyt* örneğinde olduğu gibi tanık türü, sonda söylenirken bu nüshada *beyt ez kaşîde-yi felekiyyât* şeklinde ibarenin başında söylenmiştir.

Aşir Efendi 438/8 ile İÜ NEK TY 3367 nüshaları arasındaki en büyük farklar bu atıf cümlelerinde görülmektedir. Kimi zaman bu cümleler Türkçe ifadelerle dönüştürülmüştür. Örneğin Aşir Efendi 438/8 nüshasında *Mevlânâ Muḥteşem der zemm-i rakîb, beyt* (bk. madde 148) şeklindeki bir atıf cümlesi bu nüshada *Mevlânâ Muḥteşem'ün bu beytinden ki zemm-i rakîbde dimişdür meşel-i sâlifü'z-zikr zâhir ü bâhirdür, beyt* (yp. 15^b) ifadesiyle aktarılmıştır. Aşir Efendi 438/8 nüshasında *Evhadüddîn, beyt* ifadesi (bk. madde 167) bu nüshada *Nitekim Mevlânâ Evhadüddîn-i İsfahânî'nün bu maḳṭa'ından ol meşel fehm olunur* (yp. 17^b) şeklinde uzun bir cümleye dönüştürülmüştür. Yine Aşir Efendi 438/8 nüshasında *Evhadüddîn-i İsfahânî beyt* şeklindeki kısa atıf ibaresi (bk. madde 173) bu nüshada *nitekim Mevlânâ Evhadüddîn-i İsfahânî'nün bu beytinde ol mâ nâ fehm olunur, beyt* (yp. 18^a) ifadesiyle yer alır. Bu müdahalelere rağmen, nüsha farkları-

1 http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=ems%C3%A2l&te=&lm=-YAZMA (erişim: 13.10.2022).

nın Aşır Efendi 438/8 nüshası ile bu nüsha arasında en az oranda olduğu görülmüştür. Görülen diğer nüshalarda ise bu tasarrufların yalnızca atf cümlelerinde değil, maddelerde ve izahlarında çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Nüsha, bu tespitler sonucunda ikinci nüsha olarak karşılaştırmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada nüshaya Ü rumuzuyla işaret edilecektir.

Baş: 1^b

در حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شؤنات ظاهره
ابراز می کند الها خدایا این میرک در صف تو به گوید ...

Son: 27^a

اولدی بر بیت ایله اول استدلال	نه محلده کنایه اولور یسه
ددی نامن نوادر الامثال تم	هاتف غیب بو نادر المثلک

Temme kaydından sonra muamma ve tarih düşürmede kabiliyetli bir şair olarak bilinen Emrî Çelebi'ye (ö. 983/1575) ait

*Hilâl ü hâme vü tomâr u şem' u gönca-yı zanbağ
Nice bir ola penceñle düz olmaz elde beş barmağ*

matla^c beyti ile başlayan yedi beyitlik gazeli¹ yazılmıştır.

5.3 Hacı Selimağa Yazma Eser Ktp. 1004/1

Yapraklar kırmızı cetvelli olup metin 5^b-69^a yaprakları arasındadır. Başlıklar, madde başları, nazım, nesir gibi söz başları, beyit, mesnevi gibi tavnık türü adları kırmızı mürekkeple yazılmış, duraklar kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Önemli ibarelerin, özel adların üzeri kırmızı keşidelidir. Her yaprak 19 satırdır. Talik ile, 14 Ramazan 1056 (24 Ekim 1646) tarihinde Peçoy şehrinde yazılmıştır. Müstensih adı kayıtlı değildir. 69^b-124^b arasında Mîrek'in *Şehri ve Güli* adlı eseri vardır. Bu eser de aynı kalem tarafından yine Peçoy şehrinde 25 Şevval 1056 (4 Aralık 1646) tarihinde yazılmıştır. Eserin madde sıralamasında alfabetik dizilişe uymayan bazı maddeler nüshada ilgili yerde derkenara (9^b, 14^a, 15^a, 16^a) yazılmıştır. *Tîr* (yp. 24^a), *çâh-ı Nahşeb* (yp. 25^a), *muğanni^c* (yp. 25^a), *çeşmâr* (yp. 25^b), *şetrenğ* (yp. 47^b-49^a), *gul-i sûri* (yp.

1 Emrî Çelebi için bk. Canım, Rıdvan, *Edirne Şairleri*, s. 175 vd.; *Emrî Divânı*, s. 3-5; gazel için bk. *Emrî Divânı*, s. 145 (254. gazel).

57^a), *nihâde* (yp. 64^a), *nevrüz* (yp. 64^b), *humây* (yp. 66^b) kelimelerinin izahları için belirtilen sayfaların derkenarlarına *Tuhfetü's-seniyye*, *Luğat-i Değişçe* ve *Şerh-i Büstân* (Südi) adlı eserlerden alıntılar yazılmıştır.

Baş: 5^b

در حمد بی‌شمار بران خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز می‌کند الهها خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 69^a

اولدی بر بیت ایله اول استدلال	نه محله کنایه اولور ایسه
ددی نامن نوادر الامثال	هاتف غیب بو نادر المثلک

İstinsah kaydı: 69^a

در محروسه پچوی فی ۱۴ رمضان سنه ۵۶

5.4 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2064/02

Kahverengi meşin, çiçek motifli, salbekli, beyzî şemseli, yıldız zencirekli, cetvelli, köşeler ile alt ve üst kenar ortaları nokta ile müzeyyen bir cilt içerisindedir. 198x112 (136x62) mm. ebadındadır. Zahriyede muhtelif mühürler, Riyâzî'nin *Düstüru'l-Amel*'inin Şu'urî hattıyla yazıldığına dair “**Düstür-i Riyâzî bâ haṭṭ-i Şu'urî**” ifadesi ve mecmuanın içerdiği diğer iki eserin adı kayıtlıdır. yp. 3^a'da iki farklı temellük kaydı vardır. Başta Riyâzî'nin *Düstüru'l-Amel*'i (yp. 3^b-54^a), ikinci sırada Mîrek'in *Nevâdirü'l-Emsâl* ile *Şehri ve Güli* (yp. 141^b-173^a) adlı eserleri yer alır. *Nevâdirü'l-Emsâl* yp. 61^b - 127^a arasındadır. Her yp. 17 satır olup talik hat ile yazılmıştır. yp. 61^a'da mavi renkte tuğ motifli mihrabiye mevcuttur. Mihrabiye'nin kitabe kısmı yıldızlı olup içerisinde bir kayıt yoktur. Yapraklar yıldız cetvellidir. Mukaddimede sıralanan şair adları, üzerlerinde kırmızı keşide ile işaretlenmiştir. Duraklar kırmızı nokta ile belirlenmiştir. Bâb başlıkları, madde başları; beyit, rubai gibi tanık türü adları surh ile yazılmıştır. Açıklamalarda geçen Farsça ibareler surh çizgi ile belirlenmiştir. yp. 65^b, 79^b, 94^b, 112^a, 113^a'da derkenarlarda tashihler, ilave notlar vardır. yp. 124^b derkenarda *min Tuhfeti's-Seniyye* kaydı düşülerek *gul-i sürî* terkiibinin anlamına dair *Tuhfetü's-Seniyye*'den alıntılanmış bir açıklama mevcut-

tur. Bu madde ve izahı Hacı Selimağa **1004** numaralı nüshada derkenarda iken (yp. 57^a), İÜ NEK TY **3691** (yp.35^a), İÜ NEK TY **3949** (yp. 20^a) ve Mil. **916** (yp. 72^a) numaralı nüshalarda eserin metnine dâhil edilmiştir. Derkenarlarda sahha kayıtları ve notlar diğer nüshalara göre oldukça azdır. Yp. 114^a'da 'âlem-i âb maddesine ilişkin kaydıyla ***Kenâr-ı cüyda rindânla ğam define gelmez / Ne bilsün şüfî anı 'âlem-i âb, özge 'âlemdür*** beyti yazılmıştır. Muharririn adı tespit edilemediği gibi beyit de herhangi bir kaynakta görülememiştir. Nüsha sonunda "sene 1020" kaydı mevcuttur. Ancak bu kayıt nüshanın yazıldığı yıl olarak değil eserin telif yılına istinaden düşülmüş bir tarih olarak değerlendirilmelidir. Bu nüshada eserin metnine tanıklarıyla birlikte 12 kadar deyim eklenmiştir. İlave maddeler dışında, **438/8** ve İÜ NEK TY **3367** numaralı nüshalara yakın olsa da ek maddeler içermesi nedeniyle karşılaştırmaya dâhil edilmemiştir.

Baş: 61^b

در حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز می کند الها خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 137^a

اولدی بر بیت ایله هب استدلال

نه محلده کنایه اولور یسه

دیددی نامن نوادر الامثال

هاتف الغیب بو نادر المثلک

سنه ۱۰۲۰

5.5 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3776

Eserin telhisidir. Karton üzeri ebrulu kağıt kaplı bir cilt içerisinde, 194x95 mm., değişik yazı ebatında; 36 yapraktır. Her yp. 31 satır olup talik hatla yazılmıştır. Metnin başladığı yp. 11^b alt kısımdan yırtık olduğundan 4, 5, 6, 7 ve 8. maddeler eksiktir. Madde başları ve şair adları surh ile yazılmıştır. Metinde deyim ve atasözlerinin yalnızca karşılıkları verilmiş, madde ile ilgili hikâyelere nadiren ve kısaca yer verilmiştir. Şairi bilinmeyen tanıklar için kırmızı mürekkep ile "lā-edrī" kaydı düşülmüştür. yp. 1^b-10^a ve 25^b-36^a arasında muhtelif manzumeler vardır. Nüsha 2 Muharrem **1043** (9 Temmuz **1633**) tarihinde yazılmıştır. Eserin Farsça hâtime kısmı eksiktir.

Baş: 11^b

طاشکندی میرک محمد نقش‌بندی‌نک نوادر الامثال نام رساله‌سندن تلخیص اولنمشدر
باب الالف المفتوحه انایی احمق و دنی و جهل مرکب معناسنه

Son: 25^a

کارد روی‌ران دیرلر آنک ایچون که طقندقلرنده او یلیق اوزرنه صاقر
به بستند ازین مهمیزها بخون تیز کرده یک آویزها

۲ م سنه ۱۰۴۳

5.6 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1922

Eserin telhisidir. Vişne çürüğü renginde deri kaplı, ortası desenli, zencirekli, yıldız cetveli bir cilt içerisinde; 189x104 mm. ebadında, her yp. 19 satır olup 39 yapraktan ibarettir. Cevrî Çelebi tarafından talik hatla 14 Ramazan **1045** (21 Şubat **1636**) tarihinde yazılmıştır. 1^b-2^a kırmızı cedvel içerisinde, Mihrabiyesi kiremit renginde, söz başları, beyit, rubai gibi tanık türleri surh ile yazılmış, önemli kısımlar kısa, şair adlarının üzeri uzun surh çizgi, duraklar ise surh nokta ile işaretlenmiştir. Maddelerin izahlarında tekrarlanan ifadeler metne alınmamış, açıklamalar sade bir Türkçe anlatımla özetlenmiştir. Aşir Efendi **438/8** ve İÜ NEK TY **3367** nüshalarına göre 41 madde başı metne alınmamış, *dendân çi kâr mî-âyed*, *ser-girân* ve *ser-girânî kerd* maddeleri eklenmiştir. *Hoş 'alef est ve fulân şatranc-bâz est* (bk. madde 119), *sefid-kâr est ve fulân siyeh-kâr est* (bk. madde 170) deyimleri *hoş 'alef est*, *şatranc-bâz est*, *sefid-kâr est* ve *siyeh-kâr est* şeklinde ayrı maddeler hâlinde verilmiştir. Nüshada eserin hâtime kısmı eksiktir.

Baş: 1^b

درر حمد بی‌شمار بر آن خالقی پروردگار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکنند الها این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 39^a

و طاشکندیلر زباننده کارد روی‌ران دیرلر آنک ایچون که طاقندقلرنده او یلوق اوزرینه
صاقر. هاتفی

به بستند زرین مهمیزها بخون تیز کرده یک آویزها

İstinsah kaydı: 39^a

نوشته شد بقلم شکسته جوری فی ۱۴ رمضان سنه ۱۰۴۵

5.7 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3739

Eserin telhisidir. Mîrek Muhammed'in *Şehri ve Güli* adlı eserini de içeren bir mecmuanın ilk eseri olup yp. 1^b-28^a arasındadır. yp. 1^b-2^a yıldız cetvellidir. Talik hatla yazılmıştır. Bâb başlıkları, madde başları ile beyit, rubai gibi tanık türleri ve şair adları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Muhammed Vehbî Topḥānevî tarafından **1056 (1646)** yılında yazılmıştır. Nüşanın *Nevâdirü'l-Emşâl*'den telhis olduğu eserin başında belirtilmiştir. Nüşhada eserin Farsça mukaddime ve hâtıme kısımları eksiktir.

Baş: 1^b

طاشکندی میرک محمد نقش‌بندی‌نک نوادر الامثال نام رساله‌سندن تلخیص اولنمشدر
باب الالف المفتوحه انایی احمق و ذنی و جهل مرکب معناسنه

Son: 27^b-28^a

و طاشکندیله کارد روی‌ران دیرلر آنک ایچون که طقندیقلرینده اولیق اوزرنه صاقر
به بستند زرین مهمیزها به خون تیز کرده یک آویزها

İstinsah kaydı: 28^a

کتبه الفقیر محمد وهبی طوبخانوی بخارج غلطه المحمیه فی سنه ست و خمسين و
الف [1056]

5.8 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Serez 3822

Cilt kapakları yıpranmış, sırtı siyah meşin kaplı bir mecmuanın 11^b-77^a yaprakları arasındadır. İlk yaprakların üst köşeleri yırtılmıştır. Zahriyede eser fihristi ve istishâb kayıtları mevcuttur. Nüşa **1068** yılı Zilkade ayında (Ağustos **1658**) *Dervîş İbrâhîm el-Gülşenî* tarafından nesih hatla yazılmıştır. Her yaprak 19 satırdır. Madde başları, önemli ibareler, nazım, nesir gibi söz başları, beyit, mesnevi gibi tanık türü adları kırmızı mürekkeple yazılmış, duraklar kırmızı nokta ile belirlenmiştir. Önemli kısımların üzeri kırmızı keşidlidir. *Nevâdirü'l-Emşâl*'de bazı maddelerin tanık beyitleri

yazılmamıştır. Ancak bu nüshada tanığı olmayan maddeler için Dervîş Hâsan Gülşenî tarafından çok sayıda şahit beyit söylenmiş ve bu beyitler *beyt lî* kaydıyla belirtilmiştir (yp. 17^a, 18^b). Nüshada bu kayıtla yirmi iki beyit ve *kıt'a lî* kaydıyla ikişer beyitten ibaret iki manzume olmak üzere yirmi altı Farsça beyit bulunmaktadır. Dervîş Hâsan Gülşenî tarafından söylenmiş tanık beyitler **3691**, **3061**, **2051**, **10825**, **10348** numaralı nüshalarda da görülmektedir. Eserin hâtimesinde yer alan dört beyitlik Türkçe kıt'a nüshada eksiktir. Derkenarlara farklı eserlere ait metinler ile Türkçe manzumeler yazılmıştır. 11^b-15^b arasında ilk maddelerin anlamları Farsça, diğerleri Türkçe yazılmış Farsça kinayeler, 15^b-17^a arasında Türkçe gazeller, 17^b-44^b arasında Riyâzi'nin *Sâkinâme*'si ve devamında Fevrî'nin na'ti ve muhtelif manzumeler mevcuttur.

Baş: 11^b

درر حمد بی‌شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکند الہا خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 77^a

بنهایت رسید از آغاز	حمد لله که این صحیفه راز
یافت عنوان ز سحر کار قلم تم	شکرین نامه خجسته رقم

İstinsah kaydı: 77^a

و بو نسخه ده واقع اولان ایباتک ابتداسنده سرخیله تحریر اولان لی لفظی درویش حسن کلشنینک ایراد ایلدوکی شواهدک علامتیدر غفلت اولنمیه تحریراً فی شهر ذی القعدة سنه ۱۰۶۸ کتبه درویش ابراهیم کلشنی در محروسه ادرنه

5.9 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3691

Sırtı vişne çürüğü renginde, kapakları karton üzerine siyah bez kaplı bir cilt içerisinde; 197x114 mm. ebatında, 140 yp., 25 satırdır. Muştafa el-İstanbulî'nin talik hattıyla **1069** yılı Cemâziyelâhir ayı başlarında (Şubat **1659**) istinsah edilmiştir. Serlevha üç yarım daire ile müzehheptir. Sayfalar yaldız cetvellidir. Bâb başlıkları, madde başları ile beyit, rubai gibi tanık başlıkları ve şair adları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İzahlarda önemli görülen ibareler surh çizgi, duraklar kırmızı nokta ile belirlenmiştir. yp. 18^a

derkenarda Hüseyin Baykara'nın şaire olan cariyesine dair bir kıssası yazılmıştır. Eserin hâtime kısmına ait Türkçe beyitler nüshada eksiktir. Derviş Hasan Gülşenî'ye ait tanıklar *beyt li* kaydıyla belirtilmiştir. Nüsha Muştafâ el-İstanbulî tarafından yazılmıştır.

Baş: 1^b

درر حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز می کند الها خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 40^a

حمد لله که این صحیفه راز بنهایت رسید از آغاز
شکرین نامه خجسته رقم یافت عنوان ز سحرکار قلم
بو نسخه ده اولان لی لفظی سرخلرنده یازلمشدر درویش حسن گلشنینک ایراد ایلدوکی
شواهدک علامتیدر معلوم اوله

İstinsah kaydı: 40^b

قد وقع الفراغ فی هذه النسخة اللطيفة الطريفة على يد الفقير مصطفى استانبولی فی
غرة شهر جمادى الآخر سنة تسعة و ستين و الف غفر الله له ولوالديه و احسن اليهما و
اليه م.

5.10 Kütahya Vahid Paşa İl Halk Ktp. 2227

Kahverengi deri kaplı, şemseli, iç kapak ebru kâğıt kaplı, tamir görmüş bir cilt içerisinde. 195x115 (140x60) mm. ebadında, 76 yp., 17 satırdır. 'Alî adlı bir müstensihin talik hattıyla 1070 (1659-60) yılında yazılmıştır. Serlevhasız, metin kırmızı cetvel içerisinde. Bâb başlıkları, madde başları ile beyit, kıta, mesnevi gibi tanık türü adları surh ile yazılmıştır. Metin yazılırken atlanılan kısımlar derkenara *sahha* kaydı düşülerek tashih edilmiştir. Tanıkların alıntılındığı kaynak adı nadiren yazılmıştır. *Denî* (yp. 1^b), *rüyîne* (yp. 12^a), *deyr* (yp. 13^b), *ğadūd* (yp. 7^a), *dih* (yp. 20^a) kelimelerinin sözlük anlamları derkenarlara yazılmıştır. Yazım hataları, hatta bir kelimenin aynı satırda tekrarları sıklıkla görülür (bk. *bâde* yp. 52^a, *diyâr* yp. 55^a, *kimesne* yp. 68^a, *Mevlânâ* yp. 71^a gibi). *Sefid şuden* (yp. 46^a), *siye-kāse est* (yp. 49^a), *ez bārān gurih̄te z̄ir-i nāvidān āmede* (yp. 6^a) deyimlerinin madde başları yazılmamıştır. *Be-sarfe guft* deyiimi yp. 21^a'da

derkenara yazılmış olduğu hâlde aynı deyim yp. 21^b'de metin içerisinde de yer almaktadır. Bunlar nüshanın hızlı ve özensiz yazıldığına delildir. *Be-hiç nâ-dâşt kuştî meğîr* (yp. 14^b), *bed-dil, bed-zuhre* (yp. 16^a), *pezîre şud* (yp. 16^b), *be-dest-i diğērân meğîr mârî* (yp. 17^a), *bed-i hemsâye râ hemsâye dâned* (yp.18^a), *bisyâr kes merd-i bî-kes buved* (yp. 20^a) gibi deyim ve atasözleri maddelerin tertibine uygun biçimde derkenarlara yazılmıştır.

Baş: 1^b

دُرر حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب به عالم هستی شؤنات
ظاهره ابراز می کند ...

Son: 76^a

اولدی بر بیت ایله استدلال نه محل ده کنایه اولور ایسه
ددی نامن نوادر الامثال هاتف غیب بو نادر المثلک

تم بعون خدا

[1070] نمقه علی السوخته المولوی فی مدرسة طورامان فی سنه سبعین و الف

5.11 Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Atıf Efendi Nr. 2051/2

Kahverengi meşin kaplı bir cildi olup yp. 1^b-46^a arasında Riyâzî'nin *Düstürü'l-Amel*'i yer alır. Eser yp. 51^b-101^b arasındadır. Derkenarlarda Mîrek'in *Şehri ve Güli* adlı eseri yazılıdır (yp. 51^b-97^b). *Şehri ve Güli*'nin sonunda (yp. 97^b) metnin 1071 yılı Rebiülâhir ayında (Aralık 1660) Ayasofya civarında yazıldığına dair istinsah kaydı mevcuttur. Bu kayıttan *Şehri ve Güli*'nin *Nevâdirü'l-Emsâl*'in istinsahından yedi ay sonra derkenara yazıldığı anlaşılmaktadır. Yp. 102^b'de *kür u kebüd* deyiminin Türkçe izahı, 103^a-104^a'da 'Urfi'nin na'tından alınmış dört beytin yine Derviş Hasan tarafından yapılmış Türkçe şerhi yer almaktadır. Başlıklar ve madde başları ile ba'd, nazım, nesir gibi söz başları, beyit, mesnevi gibi tanık türü adları kırmızı mürekkep ile yazılmış, duraklar kırmızı nokta ile ayrıca, açıklamalarda önemli ifadeler üzeri kırmızı çizgi ile belirlenmiştir. Yapraklar 27 satır olup Derviş Hasan'ın talik hattı ile 1070 yılı Zilkade ayında (Temmuz 1660) Edirne'de yazılmıştır. Derviş Hasan Gülşeni tarafından söylenmiş ilave tanık beyitler bu nüshada da mevcuttur. Ancak bu beyitler için *beyt li* kaydı düşülmemiştir.

Baş: 51^b

در حمد بی‌شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکند آنها خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 101^b

حمد لله که این صحیفه راز	بنهایت رسید از آغاز
شکرین نامه خجسته رقم	یافت عنوان ز سحر کار قلم تم

İstinsah kaydı: 101^b

در شهر ادرنه در ماه ذی القعدة در سنه هشتاد و هزار [ر] ۱۰۷۰

5.12 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1893

Karton üzeri koyu kahverengi meşin kaplı, tığ şemseli, zencirekli, mık-
lepli, sırtı yıpranmış bir cilt içerisinde. 196x120 mm. ebadında, 84 yp.
Her yp. 17 satır olup talik ile yazılmıştır. Zahriyede İÜ Ktp. mührü ile
Türkçe ve Farsça beyit yer alır. Metnin başladığı yp. 1^b'de kırmızı mürek-
kep ile *Rıza Paşa Kütüphanesi* yazılı damga vardır. Metin içerisinde durak-
lar kırmızı ile beyit, mesnevî gibi tanık türü adları ve nazm, nesr gibi söz
başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İzahlarda yer alan Farsça ibareler
kırmızı keşidelidir. yp. 4^a derkenarda üç ek madde başı yer alır. Eserin Far-
sça metinlerinin imlasında sıkça yazım hataları görülür. Hâtimenin Farsça
mensur kısmının devamında olan itmama dair dört Türkçe beyit eksiktir.
1071 (1661) senesinde istinsah edilmiştir. Müstensih adı kayıtlı değildir.

Baş: 1^b

در حمد بی‌شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکند آنها خدایا این میرک روسیاه در صفت تو چه گوید....

Son: 83^b

حمد لله که این صحیفه راز	به نهایت رسید از آغاز
شکرین نامه خجسته رقم	یافت عنوان ز سحرکار قلم

İtmam kaydı: 83^b

5.13 Kayseri Raşid Efendi Yazma Eser Ktp. 588/1

Üzeri ebru kağıt kaplı, kenarları zencirekli, mıklep şeklindeki kapağının kitabe kısmında nüshanın içerdiği üç eserin ismi yazılı bir mazrufa içerisinde; vişne çürüğü renginde, mıklepli, yıldız cetvelli, alt ve üst kapaklar ve mıklep tuğ motifli, deri cilt içerisinde; 194x112 (133x63) mm., 1^b-55^b arasında, 19 satır olup nesih hatla yazılmıştır. yp. 1^b-2^a yıldız cetvelli, diğer yapraklar kırmızı cetvellidir. Metnin başında kitabe cetvelleri vardır ancak kitabede bir kayıt mevcut değildir. Bâb başlıkları, beyit gibi tanık türü adları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Bazı yaprakların derkenarlarında kısmen uzun notlar ve alıntılar mevcuttur. Kayıtların çoğunluğu nüsha yazılırken yapılan atlamaların tashihine dairdir. Uzunca kayıtlar ise metnin başka bir nüsha ile mukabele edilmesiyle farklılıkların “nüsha” kaydı (bk. yp. 15^a, 23^b) düşülerek yapılan eklemelerdir. Nüshanın sonunda müstensih ve istinsah tarihine dair bir kayıt yoktur. Ancak yp. 56^b-98^a arasında aynı müellifin *Şehri ve Güli* adlı eseri, sonda yp. 99^b-105^a arasında yine Riyâzî'nin *Düsturu'l-Amel*'inin baş kısmı yer almaktadır. yp. 98^a'da *Şehri ve Güli* metninin Odabaşızâde 'Abdübâkî b. Muştâfâ Sirozî tarafından **1089 (1678)** yılında yazıldığına dair bir kayıt mevcuttur. Metnin yazı karakteri, sayfaların düzeni ve tezyini gibi benzerlikler *Nevâdirü'l-Emsâl* ile *Düsturu'l-Amel*'in Odabaşızâde 'Abdübâkî tarafından yazılmış olduğunu desteklemektedir. Bu itibarla *Şehri ve Güli* sonundaki kaydı dikkate alarak nüshanın da **1089 (1678)** yılında yazıldığı söylenebilir.

Baş: 1^b

درر حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکند الها خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 55^b

اولدی بر بیت ایله هب استدلال	نه محلده کنایه اولور ایسه
ددی نامن نواذر الامثال سنه ۱۰۸۹	هاتف غیب بو نادر المثلک

5.14 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3949

Nevâdirü'l-Emsâl'in telhisidir. Sırtı ve kenarları vişne çürüğü renginde meşin kaplı, mukavva üzeri ebru kağıt kaplı, mıklepli bir cilt içerisinde; 193x123 mm. ebadında, 39 yp., her yp. 27 satırdan ibaret olup talik ve

nesih hatla yazılmıştır. Eser 1^b-25^a arasındadır. yp. 34 ve devamında Şâ'ib-i Tebrîzî'den seçilmiş gazeller ile müntahap beyitler vardır. Bâb başlıkları, madde başları; nazım, nesir gibi söz başları ile beyit, rubai gibi tanık türü adları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin mukaddime kısmında geçen şair adlarının üzeri kırmızı keşidelidir. Açıklamalar, deyim ve atasözlerinin anlamlarını verecek şekilde özet hâlde yazılmış; tanıklarda ise bir tasarru-fa gidilmemiştir. Eserin son *yek âvîz* maddesinin Farsça tanığı ile hâtime kısmı yazılmamıştır. Nüsha Ebubekir Şıdķı tarafından 26 Cemâziyelâhir 1096 (30 Mayıs 1685) tarihinde Edirne'de Tunca Nehri kıyısında Emir Çelebi Bahçesi'nde istinsah edilmiştir.

Baş: 1^b

درر و حمد بیشمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی نبوتات ظاهره
ابراز میکند الها خدایا این میرک روسیاه در صفت تو چه گوید...

Son: 25^a

یک آویز ترکیده وارسق معناسنه اما طاشکندیله لساننده آکا کاروری دیرلر اول سبیدن
که ایلق اوزرینه صارلدیغیچون

İstinsah kaydı: 25^a

تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب فى يوم الاحد من شهر جمادى الآخر سنة ست
و تسعين و الف در باغچه امير چلبى در کنار طونجه در ادرنه اللهم اغفر لكاتبه و قارئه و
لوالديهما و لجميع المسلمين آمين يا رب العالمين.

ان الذى كتبت الكتاب بكفة يقرأ السلام على الذى بقرأة

وسئوا لدمنة الدعاء بصالح فلمن دعا لآخه مثل وعاء

من يد الفقير ابو بكر صدقى عن خلفاى موقوفات حرسها الله عن البليات و الآفات
بحق كلمات التامات سنة ٢٦ جمادى الآخر ١٠٩٦

5.15 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 10825/2

198x110 mm. ebadında, 28 yp., 21 satırdır. Mehmed Râğıb'ın talik hattıyla 1096 (1685) yılında istinsah edilmiştir. Zahriyede muhtelif beyitler ve temellük kayıtları ile *İbnül Emin Mahmut Kemal İnal Kütüphanesi* yazılı kaşe vardır. Duraklar kırmızı nokta ile belirlenmiş; başlıklar, nazım, nesir gibi söz başları, beyit, rubai gibi tanık türü adları kırmızı mürekkeple

yazılmış ve mukaddimede geçen şair adlarının üzeri kırmızı çizgi ile işaretlenmiştir. Maddelerin izahları özet hâlinde verilmiş olduğundan muhtasar bir nüshadır. Dervîş Hâsan Gülşenî tarafından söylenmiş ilave tanık beyitler bu nüshada da mevcuttur. Yp. 2^b-26^b arasında derkenarlarda Safer 1132 (Aralık 1719) tarihinde istinsah edilmiş Riyâzî'nin *Düstûru'l-'Amel*'i yer alır. Eserin hâtîme kısmı eksiktir.

Baş: 1^b

درر حمد بی‌شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات
ظاهره ابراز میکند الهّا خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 38^b

یک آویز ترکیده وارسق معناسنه اما طاشکندیله لساننده آکا کاردروی دیرلر اول
سبیدن که او یلق اوزرینه صارلدیغیچون
به بستند زرین مهمیزها بخون تیز کرده یک آویزها

İstinsah kaydı: 38^b

تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب لسته سته و تسعين و الف نمقه الحقییر محمد
راغب غفرله

5.16 Fransa Libraire Dobron/Paris Ms.Turc.3

Mukavva üzeri kahverengi deri kaplı, alt cilt kapağı şemse ve salbek motifli bir cilt içerisinde; 125x200 (140x70) mm. ebadında, 80 yapraktan ibaret olup her yp. 17 satırdır. Talik hat ile yazılmıştır. Zahriyede Giray Han'a hitaben yazılmış bir mektubun giriş cümleleri, *Nevâdirü'l-Emsâl ve Durûb-i Emsâl dahi dirler* kaydı ve iki adet damga, yp. 80^a'da bir dua metni, 80^b'de Hâkânî'den iki beyit, yp. 1^b'de 'İşmet Muḥammed İbrâhîm'in kitabı bağışladığına dair 1112/1700-01 tarihli kaydı ve mühür mevcuttur. Duraklar kırmızı nokta ile belirlenmiş, bâb adları, madde başları, beyit, rubai gibi tanık türü adları, nesir, nazım gibi söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 2^b, 48^a gibi çok az yaprakta sahha kaydı, bazı yaprakların derkenarlarında (yp. 5^b, 6^b, 10^b, 34^b, 36^a, 43^b) notlar vardır. Bu notların kimi tanık beyit, kimi Farsça beyitlerde geçen bazı kelimelerin anlamlarına dairdir. yp. 4^a derkenarda *âftâb be-gil endüden*, yp. 5^b derkenarda *ân siyeh*

gilim est, ān kes 'ūd ber micmer nihād, ebleh-rīš, yp. 37^a derkenarda *dāğ şu-dem, der āstīn īn est, der qadem bāšīm, der çi teberī, dendān ber ciger nihād, dest ber dil nihād, yp. 48^a* derkenarda *hod-rūy* mecaz ve deyimlerinin kısaca (yp. 4^a, 5^b'de Farsça tanımlı) Türkçe karşılıkları yazılmıştır. **1112 (1700-01)** yılından önce yazılmıştır.

Baş: 1b^b

در حمد بی‌شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهر
ابراز میکند آنها خدایا این میرک رو سیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 79^a

اولدی بر بیت ایله هب استدلال	نه محله کنایه اولوریه
دیددی نامن نوادر الامثال	هاتف الغیب بو نادر المثلک

5.17 Milli Kütüphane Yz A 8452

Sırtı kahverengi meşin, cilt kapakları yıpranmış, ebru kağıt kaplı, mık-lepli, mukavva bir cilt içerisinde; 210x144 (152x60) mm., 119 yp., 17 satırdır. Suyolu filigranlı kâğıda 'Alī Babaṭaḡī'nin talik hattı ile **1134 (1721)** yılında istinsah edilmiştir. Zahriyede Seyyid Ḥāfız Mehmed Efendi'nin temellük kaydı ve mührü vardır. Bâb başlıkları, madde başları ile nesir, nazım, beyit gibi söz başları ve tanık türü kayıtları ile ayrı satırda ortalı yazılmış madde başları yine kırmızı iledir. İzahlarda sadeleştirme maksatlı tasarruflar yapılmıştır. Birkaç yaprağın (yp. 65^a, 98^a) derkenarında tashiher vardır. Bazı yapraklar rutubet lekeli.

Baş: 1b^b

دُرر حمد بی‌شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز می کند آنها خدایا این میرک روسیاه در صف تو چه میگوید...

Son: 119^b

اولدی بر بیت ایله اول استدلال	نه محله کنایه اولوریه
دیددی نامن نوادر الامثال	هاتف غیب بو نادر المثلک

İstinsah kaydı: 119^b

تم تحریرا بعابد الفقیر علی الباباطاغی غفر له و لوالدیه و الجمیع المومنین سنه ۱۱۳۴

5.18 Milli Kütüphane Adnan Ötügen Yazmaları 916

Siyah pandizot bez kaplı cilt içerisinde; 195x130 (180x105) mm., 29 yp., 31 satırdır. 6 Cemâziyelâhir 1144 (6 Kanun-ı evvel 1731) tarihinde Saraybosna'da talik ile istinsah edilmiştir. Mukaddiminin şair adlarının anıldığı kısma kadar olan baş kısmı eksiktir. Varaklar alt köşelerden yıpranmış ve üst kısımlarda rutubet nedeniyle mürekkep dağılmış olduğundan nüsha istifadeye elverişli değildir.

Baş: 2^a

پیش و پس بارگه کبریا پس شعرا آمد و پیش انبیا
مثل مولانا فردوسی طوسی و مولانا انوری و مولانا خاقانی و

Son: 30^b

نه محلدہ کنایہ اولور ایسه اولدی بر بیتله هب استدلال
هاتف غیب بو نادر المثلک دیدی نامن نوادر الامثال تم

İstinsah kaydı: 30^b

حرر فی ۶ ج. الآخر ۱۱۴۴

5.19 Milli Kütüphane Mf. A-3061

Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Efendi 677 numarada kayıtlı nüshanın MİL Mf. A-3061 numarada kayıtlı mikrofilmidir. Nesih hatla 25 Cemâziyelâhir 1146 (3 Aralık 1733) tarihinde Mısır'da yazılmıştır. Yapraklar cetvelsiz olup 21 satırdır. Derviş Hâşan Gülşeni'ye ait tanık beyitler *beyt li* kaydıyla belirtilmiştir. Eserin mukaddime kısmında geçen özel adların üzeri kırmızı çizgi ile belirlenmiştir.

Baş: 1^b

درر حمد بی شمار بران خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکند الہا خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 79^a

حمد لله که این صحیفه راز بنهایت رسید از آغاز
شکرین نامه خجسته رقم یافت عنوان ز سحر کار قلم تم

İstinsah kaydı: 79^a

و بو نسخه ده واقع اولان ایباتک ابتداسنده سرخیله تحریر اولان لی لفظی درویش حسن کلشینک ایراد ایلدوکی شواهدک علامتیدر غفلت اولنمیه تحریراً فی شهر جمادی الآخره ۲۵ سنه ۱۱۴۶ در محروسه مصر

5.20 Milli Kütüphane Mf. A-2241

Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2743 numaralı nüshanın MİL Mf. 1994 A-2241 numarada kayıtlı mikrofilmidir. 252x135 mm. ebadındadır. Nüsha bir mecmua olup başta Mîrek'in *Şehri ve Güli* adlı eseri, sonunda konularına göre düzenlenmiş Türkçe manzum deyimler sözlüğü yer alır. Eser mecmuanın 43^b-108^a yaprakları arasındadır. Nesih hatla Muhammed Emîn İbn 'Alî el-Bedestâni tarafından 1160 yılı Zilhicce ayında (Aralık 1747) yazılmıştır. Mihrabiyesi çiçek motifli olup kitabesinde besmele yazılıdır. Yapraklar yıldız cetvelli olup 25 satırdır. Başlıklar, madde başları, nazım, nesir gibi söz başları, beyit, mesnevi gibi tanık türü adları kırmızı mürekkeple yazılmış, duraklar kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.

Baş: 43^b

در حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره ابراز می کند الہا خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 108^a

اولدی بر بیت ایله اول استدلال
ددی نامن نوادر الامثال

نه محلده کنایه اولورسه
هاتف غیب بو نادر المثلک

İstinsah kaydı: 108^a

تمام شد کتابت این نسخه بی نظیر در وقت العشا لسنة ستین و مائة و الف فی شهر ذی الحجة الشریفه من هجرة له العز و الشرف نمقه الفقیر الحقیر محمد امین ابن علی البدستانی

5.21 Kütahya Vahid Paşa İl Halk Ktp. 1596/2

Üzeri ebru kağıt kaplı mukavva cilt içerisinde; 205x140 (150x75) mm., 115 yapraktan ibaret bir mecmuanın ikinci eseri olup yp. 37^b-108^b arasında filigranlı kâğıda yazılmıştır. Her yp. 17 satırdır. Başta yp. 1^b-36^b arasına Mîrek'in *Şehri ve Güli* adlı eseri, *Nevâdirü'l-Emsâl* ve devamında

Bedr-i Câcermî'nin *İhtilâcât* adlı Farsça mesnevisinden *İhtilâcnâme* (Sîr-nâme) adıyla yapılmış bir derleme (yp. 111^b-115^b) mevcuttur. Nüsha zahriyede mevcut kayda göre Kütahya Mevlevihanesi kitaplarındandır. *Şehri ve Güli*'nin sonunda yer alan istinsah kaydına göre Mevlevî şeyhlerinden Ahmed Hâliş el-Mevlevî (ö. 1777) tarafından yazılmıştır. Ancak bu her iki eserin sonunda istinsaha dair bir tarih kayıtlı değildir. Ahmed Hâlis 1148 /1735 yılında otuz beş yaşlarında iken Kütahya Mevlevihanesi'nde göreve başlamış, görevini kırk beş yıl sürdürmüştür. Bâb adları, madde başları; nazım, nesir gibi söz başları, beyit, mesnevi gibi tanık türü adları kırmızı mürekkeple yazılmış, duraklar kırmızı nokta ile belirlenmiştir. yp. 2^b, 3^b, 4^{a-b} ve 5^a kırmızı cetvellidir. Az sayıda derkenar notu ve sahha kaydı vardır.

Baş: 37^b

در حمد بیشمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکند الہا خدایا این میرک رو سیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 108^b

اولدی بر بیت ایله اول استدلال	نه محلدہ کنایہ اولور ایسه
دیددی نامن نوادر الامثال تم	هاتف الغیب بو نادر المثلک

5.22 Milli Kütüphane Yz A 3441/1

Sırtı bordo meşin, ebru kağıt kaplı, mukavva bir cilt içerisinde; 191x130 (150x75) mm., 1^b-57^b arasında arma filigranlı kağıda, 18 satır olarak talik hat ile istinsah edilmiştir. Madde başlarının üzeri kırmızı çizgi ile belirlenmiş; beyit, nazm gibi tanık türü adları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Zahriyede bağış kaydı ve iki mühür vardır. yp. 3^{a-b}'de derkenara *âb-ı âteş-mizâc*, *âb-ı Hızır*, *âb-ı huşk* gibi birkaç terkip anlamları ile birlikte kayıtlıdır. Daha sonraki yapıkların derkenarlarında kayıt görülmemektedir. yp. 58^a boş, 58^b-79^a'da aynı kalem ile yazılmış Mîrek'in *Şehri ve Güli* adlı eseri yer alır ancak son varaklar düşmüş olduğundan eser sondan eksiktir.

Baş: 1^b

در حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب به عالم هستی شئونات
ظاهره ابراز کند الہا خدایا این میرک روسیاه در صف تو چه گوید ...

Son: 57^b

نظم نقشبندی را به دعای خیر یاد گردانند بیت:

حمد لله که این صحیفه راز به نهایت رسید از آغاز
شکرین نامه خجسته رقم یافت عنوان ز سحرکار قلم تم

5.23 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3502

213x135 mm. ebadında, 94 yp.; her yp. 21 satır olup talik hatla yazılmıştır. Bâb başlıkları, madde başları ve beyit, rubai gibi tanık türü adları ve nazım, nesir gibi söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mukaddime kısmındaki şair adları, üzerinde kırmızı çizgi ile belirlenmiştir. Bâbların bulunmasını kolaylaştırmak amacıyla derkenarlarda kırmızı mürekkeple yalnızca “bâb” yazılmıştır. yp. 1^b’de serlevha kısmında yer alan mühürde “bu kitap *Nevâdirü’l-Emsâl*’dir” anlamında Farsça *în kitâb Nevâdirü’l-Emsâl est* kaydı vardır. Mührün altına besmele yazılmıştır. Alfabetik diziyi bozan madde başlarının sıralamasında değişiklikler yapılmış ve iki yeni madde eklenmiştir. 222. ila 244. maddeler arasında dizinde takdim-tehir yapılmıştır. Nüşhada eserin hâtime kısmı eksiktir. İstinsahına dair bir kayıt düşülmemiştir.

Baş: 1^b

در حمد بیشمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ابراز
میکنند الها خدایا این میرک روسیاه در صفت تو چه گوید...

Son: 49^b

بیت: بیستند زرین مهمیزها بخون تیز کرده یک آویزها

İtmam kaydı: 49^b

تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب

5.24 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Ali Nihat Tarlan 110/1

Çeharkuşe meşin, ebru kağıt kaplı, mıklepli bir cilt içerisinde; 200x140 (153x75) mm., yp. 2^b-59^b arasında, nesih hat ile yazılmış olup her yaprakta 21 satır mevcuttur. Farsça beyitler kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. yp. 1^a ve 2^a’da Şeyh Süleyman’ın mülkiyet kaydı ve mühürleri, 1^b’de mecmua-

nın içerdiği risaleler fihristi yazılıdır.

Baş: 2^b

درر حمد بیشمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب به عالم هستی شئونات
ظاهره ابراز می‌کند. الها خدایا این میرک رو سیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 59^b

اولدی بر بیت ایله هب استدلال	نه محلدله کنایه اولوریه
دیددی نامن نواذر الامثال	هاتف غیب بو نادر المثلک

İstinsah kaydı: 59^b

تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب

5.25 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Hamidiye 1213

Yaldız şemseli, salbekli, yaldız çeharguşe, miklepli, şirazeli, vişne çürüğü renginde, deri kaplı mukavva bir cilt içerisinde; 190x130 (110x50) mm. ebadında, yp. 1^b-104^a arasındadır. Her yp. 19 satırdan ibaret olup rika ile yazılmıştır. Serlevha tezhipli, sayfalar kırmızı cetveli, maddeler kırmızı keşidelidir. İstinsah kaydı yoktur.

Baş: 1^b

درر حمد بی‌شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکند الها خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 104^a

اولدی بر بیت ایله هب استدلال	نه محلدله کنایه اولور ایسه
دیددی نامن نواذر الامثال تمت	هاتف الغیب بو نادر المثلک

5.26 Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Hafid Efendi 332

Cildi yeşil bez kaplı olup eser 1^b-66^a yaprakları arasındadır. Başlıklar, madde başları, nazım, nesir gibi söz başları, beyit, mesnevi gibi tanık türü adları kırmızı mürekkeple yazılmış, duraklar kırmızı nokta ile belirlenmiştir. Her yaprak 17 satırdır. Derkenarlarda çok az sahha kaydı vardır. Talik hatla yazılmıştır. İstinsah kaydı yoktur.

Baş: 1^b

درر حمد بی شمار بران خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز می کند آنها خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 66^a

اولدی بر بیت ایله اول استدلال	نه محلده کنایه اولور ایسه
دیددی نامن نوادر الامثال	هاتف الغیب بو نادر المثلک

5.27 Milli Kütüphanе Mf.1994 A 2291

Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2944 numaralı nüshanın MİL Mf. 1994 A-2291 numarada kayıtlı mikrofilmidir. 226x128 mm. ebadındadır. Mîrek'in *Şehri ve Güli* adlı eseri ile Riyâzî'nin *Düsturu'l-Amel*'ini içeren mecmuanın 1^b-50^b yaprakları arasındadır. Mihrabiyesi çiçek motifli, yapraklar yıldız cetvellidir. Her yaprak 23 satır olup talik hatla yazılmıştır. Müstensih kaydı yoktur. Eserin sonunda 1020 kaydı görünse de bu kayıt eserin telif yılına aittir.

Baş: 1^b

درر حمد بی شمار بران خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ابراز میکند آنها خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 108^a

اولدی بر بیت ایله هب استدلال	نه محلده کنایه اولور ایسه
دیددی نامن نوادر الامثال سنه ۱۰۲۰	هاتف الغیب بو نادر المثلک

5.28 Milli Kütüphanе Yz A 2949

Sırtı ve kenarları yeşil bez, alt ve üst kapaklar çilek desenli kâğıt kaplı, tamir görmüş mukavva bir cilt içerisinde; 208x125 (130x63) mm. ebadında, 53 yp. ve her yp. 23 satırdır. Nesih hat ile yazılmıştır. Metnin başında eserin adı kırmızı mürekkeple kayıtlıdır. Bâb başları, beyit, rubai gibi tanık türü adları ve nazım, nesir gibi söz başları ve eser adları kırmızı mürekkeple yazılmış, mukaddimede zikredilen şair adları, üzerlerinde kırmızı çizgi ile işaretlenmiştir. Varaklar rutubet lekeliştir. yp. 1^b-26^a arasında Riyâzî'nin

Düstüru'l-Amel adlı eserinin “dal” harfine kadar olan kısmı haşiye kısımlarına yazılmıştır. İstinsah kaydı yoktur. Maddelerin izahlarında tekrarlanan ifadelerde sıklıkla tasarruf yapılmıştır. 55, 60 ve 64. maddelerde atlamalar vardır. Farsça tanıklarda çok özenli davranılmış muhtemelen hata sezilen şiirler kaynağına bakılarak yazılmıştır.

Baş: 1^b

درر حمد بی‌شمار بر آن خالق بی‌سعاره [؟] که از عالم غیب بعالم هستی شئونات
ظاهره ابراز می‌کند الٰها خدایا این میرک رو سیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 53^b

اولدی بر بیت ایله اول استدلال	نه محلده کنایه اولور ایسه
دیددی نامن نوادر الامثال	هاتف الغیب بو نادر المثلک

İtmam kaydı: 53^b

تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب.

5.29 Edirne Selimiye Yazma Eser Ktp. 22 Sel. 553

1b-55b yaprakları arasındadır. Hızır b. Receb b. Muhammed'in talik hattıyla yazılmıştır. Madde başlarının üzeri surh keşideli olup, bâb başlıkları ile beyit gibi tanık türü adları surh ile yazılmış ve duraklar yine surh ile belirlenmiştir. Bazı varakların derkenarında sahha kayıtları vardır.

Baş: 1^b

درر حمد بی‌شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات ظاهره
ایراد می‌کند الٰها خدایا این میرک رو سیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 55^b

اولدی بر بیت ایله اول استدلال	نه محلده کنایه اولور ایسه
دیددی نامن نوادر الامثال	هاتف الغیب بو نادر المثلک

İstinsah kaydı: 55^b

کتبه حضر بن رجب بن محمد

خدا او را دهد عالی مراتب که خواند فاتحه در خور کاتب

5.30 Milli Kütüphane Yz A 2792

Sırt kısmı yıpranmış, kahverengi meşin bir cilt içerisinde; 205x145 (160x68) mm. ebadında, 51 yp., 19 satırdır. Zahriyesinde es-Seyyid Muhammed Şâkir adlı bir şahsın kitaplarından olduğuna dair bir temellük kaydı vardır. Sayfalar cetvelsiz, taç filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Bâb başlıkları, madde başları ve beyit gibi tanık türü adları surh ile yazılmıştır. Çok az miktarda derkenar notları vardır. Varaklar rutubet lekeli. Eserin hâtime kısmı eksiktir.

Baş: 1^b

درر حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب به عالم هستی شئونات
ظاهره ابراز می کند الٰها خدايا این میرک رو سیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 53^b

اولدی بر بیت ایله اول استدلال
دیددی نامن نوادر الامثال

نه محله کتایه اولور ایسه
هاتف الغیب بو نادر المثلک

İtmam kaydı: 53

تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب

5.31 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 10348

Sırtı yıldız çiçek motifli, karton üzeri siyah pandizot kaplı, 216x126 (195x120) mm. boyutlarında; 1^b-51^a yaprakları arasında, 22 satırdır. Talik ile yazılmıştır. İstinsah kaydı yoktur. Zahriyede muhtelif beyitler ve temellük kayıtları ile *İbnül Emin Mahmut Kemal İnal Kütüphanesi* yazılı kaşe vardır. Duraklar kırmızı nokta; başlıklar, ammâ ba'd, nazm, nesr gibi söz başları, beyt, rubaî gibi tanık türü adları kırmızı mürekkeple yazılmış ve madde başları üzeri kırmızı çizgi ile belirlenmiştir. Dervîş Hâsan Gülşenî tarafından söylenmiş ilave tanık beyitler bu nüshada da mevcuttur. Bu ilave beyitler (bk. yp. 6^a, 8^a) için herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Eserin hâtimesine ait Türkçe beyitler eksiktir. Yp. 21^b-22^a derkenarda üç Türkçe manzume vardır.

Baş: 1^b

درر حمد بی شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب بعالم هستی شئونات

ظاهره ابراز میکند الہا خدایا این میرک روسیاه در وصف تو چه گوید...

Son: 51^a

حمد لله که این صحیفهٔ راز
بنهایت رسید از آغاز
شکرین نامهٔ خجسته رقم
یافت عنوان ز سحر کار قلم

6. Diğer Nüshalar

Eserin tespit edilen nüshaları arasında bazılarına erişmek ya da bir kopyasını temin etmek mümkün olmamıştır. Burada bunların yalnızca kısa nüsha bilgileri ya da kütüphane demirbaş numaraları verilmekle yetinilmiştir.

6.1 TSMK Y. 4065

Vişneçürüğü deri cilt içerisinde, aharlı kâğıda talik ile yazılmıştır. Satır sayısı muhtelifdir. 195x125 ebadında, 140 yapraktan ibaret mecmuanın ikinci eseri olup yp. 70^b-132^a arasındadır.¹

6.2 Mısır Milli Ktp. TY Talat 46

200x135 mm. ebadında. 77 yp., 17 satırdır. Mehmed Hâşim b. Dâvud 'Ārif'in talik hattıyla 1278 (1861) yılında yazılmıştır.

6.3 Mısır Milli Ktp. TY Ktp. Farsça Mecmualar 9

215x160 mm. ebadında, yp. 1-27 arasındadır. Talik ile yazılmıştır.

6.4 Almanya Milli Ktp. TY Ms.or.oct. 986. yp. 93^b-133^a arasındadır.

6.5 İÜ EFKN 2495-271

6.6 Mısır Kahire Hidiv Ktp. TY 17577/1

6.7 Mısır Kahire Hidiv Ktp. TY 9097/2

6.8 Mısır Milli Ktp. TY Mecâmi' 11

Nevâdirü'l-Emsâl'in tespit edilememiş nüshaları da elbette mevcuttur. Görülenler, hatta eski tarihli nüshalar arasında dahi bir şecere oluşturma çabamız sonuçsuz kalmıştır. Çünkü Aşir Efendi 438/8 ve İÜ NEK TY 3367 nüshaları dışında bizzat görülen diğer nüshalar arasında bir bağ ku-

1 Nüsha için bk. Karatay, Fehmi Edhem, *TSMK Türkçe Yazmalar Kataloğu*, II, 363.

ulamamıştır. Nüsha farklılıkları daha çok, metni tekrarlardan arındırma, anlamı daha anlaşılır kılma, sadeleştirme, Türkçe ifade etme anlayışından kaynaklanmaktadır. Kronolojik olarak önce olan bir nüshanın derkenarına düşülmüş bir deyimın başka nüshada metne alınmış olması da nüshaları birbirinden ayırmıştır. **2064/2** numaralı nüshanın yp. 124^b ve Hacı Seli- mağa **1004** numaralı nüshanın yp. 57^a yüzünde *min Tuhfetu's-Seniyye* ya da *Deşîşe* kaydı ile bu sözlükten alıntılanmış olan **gul-i sûri** maddesi, İÜ NEK TY **3691** (yp. 35^a), MİL A. Ötügen **916** (yp. 72^a), İÜ NEK TY **3949** (yp. 20^a) numaralı nüshalarda *min Tuhfetu's-Seniyye* kaydı hafzedilerek metne dâhil edilmiştir. Eseri kendi adına ve bizzat kopya eden kişiler madde ek- leme, çıkarma konusunda tasarrufta bulunmada rahat davranmışlardır. Bu müdahaleler aşağıdaki tablo ile örneklendirilecektir. Kısa olması bakımın- dan *har reft u resen burd* deyiminin (bk. madde 105) izah kısmından uzun bir cümle alınarak görülen bütün nüshalar karşılaştırılmıştır. Karşılaştırı- lan cümle, tablonun sol sütununda, birbiriyle birebir uyuşan nüshalar sağ sütunda gösterilmiştir.

Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda îrâd olunur ki bir kimesne bir şeyden fâ'ide umsaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebi ile zarar eyleseydi zurefâ-yı 'Acem har reft u resen burd dirler.	438/8 (yp. 95 ^b -96 ^a), 2064/2 (yp. 90 ^a), 1004 (yp. 30 ^a), 332 (yp. 26 ^a), Ms.Turc.3 (yp. 32 ^a), 2227 yp. 30 ^a), 2291 (yp. 22 ^b)
Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda îrâd olunur ki bir kimse bir şey- den fâ'ide umsaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebi ile zararı eyleseydi zurefâ-yı 'Acem har reft u resen burd dirler.	3367 (yp. 11 ^b)
Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda îrâd olunur ki bir kimesneye bir şeyden fâ'idesi olmasaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebi ile zararı olsa zurefâ-yı 'Acem har reft u resen burd dirler.	553 (yp. 22 ^{a-b})
Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda îrâd olunur ki bir kimesne bir şeyden fâide umsaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebi ile zarar eyleseydi zurefâ-yı 'Acem har reft u resen burd dirler.	2792 (yp. 21 ^b)
Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda îrâd olunur ki bir şeyden fâ'ide ummasaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebiyle zarar eyleseydi zurefâ-yı 'Acem har reft u resen burd dirler.	2241 (yp. 59 ^b)
Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda îrâd olunur ki bir fâidelü şey' elinden çıka 'Acem har reft u resen burd dirler.	2949 (yp. 21 ^{a-b})

Bu meşel şol zamânda îrâd olunur ki bir kimesne bir şeyden fâ'ide umsaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebi ile zarar eyleseydi zurefâ-yı 'Acem ħar rept u resen burd dirler.	588/1 (yp. 26 ^b)
Bu meşel şol zamânda îrâd olunur ki bir kimesne bir şeyden fâ'ide umsaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebiyle zarar eyleseydi zurefâ-yı 'Acem ol ħâlde ħar rept u resen burd dirler.	3441 (yp. 25 ^b)
Bu meşel şol zamânda îrâd olunur ki bir kimesne bir şeyden fâ'yide umsaydı ol şey elinden çıkup anuñ sebebiyle zarar eyleseydi zurefâ-yı 'Acem ol ħâlde ħar rept u resen burd dirler idi	3822 (yp. 38 ^b), 3061 (yp. 23 ^b)
Bu meşeller şol zamânda ħarb olunur ki bir kimesne bir şeyden fâ'ide umsaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebiyle zarar eyleseydi zurefâ-yı 'Acem ol ħâlde ħar rept u resen burd dirler.	2051 (yp. 72 ^b)
Bu meşel şol zamânda müsta'meldür ki bir kimesne bir şeyden fâ'ide umsaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebiyle zarar eyleseydi zurefâ-yı 'Acem ol ħâlde ħar rept u resen burd dirler.	3691 (yp. 17 ^b)
Bu meşel şol zamânda müsta'meldür ki bir kimesne bir şeyden fâ'ide umarken ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebiyle zarar görüp zurefâ-yı 'Acem ol ħâlde ħar rept u resen burd dirler.	3502 (yp. 21 ^a)
Bir kimesne bir şeyden fâ'ide umsaydı ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebiyle zarar eyleseydi zurefâ-yı 'Acem ol ħâlde ħar rept u resen burd derler.	916 (yp. 35 ^b); 1893 (yp. 35 ^b), 10348 (yp. 22 ^b)
Emşâl-i A'câmdandur ve şol zamânda îrâd olunur ki bir kimesne bir şeyden fâ'yide umsaydı ol şey elinden çıkup anuñ sebebiyle zarar eylemeseydi zurefâ-yı 'Acem ol ħâlde ħar rept u resen burd dirler.	1029 (yp. 208 ^a)
Şol zamânda kinâye olunur ki bir kimesne bir şeyden fâ'ide umarken ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebi ile zarar görse zurefâ-yı 'Acem ħar rept u resen burd dirler.	8452 (yp. 46 ^b -47 ^a); 110/1 (yp. 25 ^a); 1596 (yp. 29 ^a)
Bir kimse bir şey'i sebebiyle fâ'ide ümîdinde olsa ol şey'i elinden çıkup anuñ sebebi ile zarar eylese 'Acem böyle ħarb ider.	3949 (yp. 12 ^a), 10825 (yp. 15 ^b)
Bir nesneden fâ'ide me'mül iken ol nesne ya'nî ol şey elinden çıkup anuñ sebebi ile zarar olduħda meşel-i mezbûri ħarb iderler.	1922 (yp. 17 ^b)
Bu meşel bir şeyden fâ'ide me'mül iken ol şey elinden çıkup anuñ sebebiyle zarar olduħda ħarb olunur.	2877 (yp. 12 ^a); 3739 (yp. 12 ^a); 3776 (yp. 17 ^a)

Aşir Efendi 438/8 (A) ve İÜ NEK TY 3367 (Ü) nüshalarında her madde- nin izahında giriş cümlesi olarak yer alan *Emşâldendür* ya da *Emşâldendür. Şol zamânda ħarb olunur ki* benzeri mükerrer ifadeler çoħu nüshada tekrarlanmamıştır. Diğer nüshalarda madde başlarının dizininde deĝişikliklerin yapılması, açıklamaların özet hâlde verilmesi, her iki dilde benzer imgelerle

kullanılan deyim ve atasözlerinin alınmaması, **A** ve **Ü** nüshalarında aynı anlamda olan ve bir maddede verilmiş olan deyimlerin diğer nüshalarda iki ayrı madde yapılması, **A** ve **Ü** nüshalarında tanıksız madde başlarına tanık beyit yazılması gibi tasarruflar yapılmış, ilave maddeler dahi yazılmıştır. **A** ve **Ü** nüshalarında *hakkındadır* ifadesi yerine, görülen nüshalarda *vasfındadır*; *isti'mâl olunur* yerine *müsta'meldür* ifadeleri tercih edilmiştir. Örneğin sekizinci sıradaki deyimın izahında yer alan *ol gencüñ nāmını genc-i gāv deyü okur* cümlesi yalnızca MİL Mf. **2291** numaralı nüshada (yp. 3^b) birebir aynıdır. Cümledeki “okur” fiili, yerel bulunmuş olacak ki farklılıklarına rağmen **A** nüshasına en yakın olan ve karşılaştırmalar sonucunda yardımcı nüsha olarak değerlendirdiğimiz **Ü** nüshasında ve görülen nüshalarda “ad koymak” ya da “nām koymak” fiili tercih edilerek ifade *ol gencüñ nāmını genc-i gāv deyü ad kor* şeklinde değiştirilmiştir (bk. İÜ NEK TY **2064**, yp. 64^b, MİL Mf. **2855**, yp. 6^a). “Oku-“ fiili yalnızca İÜ NEK TY **3691** (yp. 3^a) ve MİL Mf. **2241** numaralı nüshada (yp. 44^b) üçüncü çoğul kişi zamiri ile çekimli olarak “okurlar” şeklinde verilmiştir. **2241** ve **3691** numaralı nüshalar **A** nüshası kolundan geldiğine bir kanıt gibi görülse de **2241** muahhar bir nüshadır. **3691** ise Hasan Gülşeni'nin tanık beyitlerini içeren **3822** numaralı nüsha kolundan gelir. **3822**, **3691**, **3061**, **2051**, **10825**, **10348** aynı kola mensup olduklarından en fazla ilave bu nüshalarda tespit edilmiştir.

Tenkitli metne esas alınan **A** nüshası ile yardımcı nüsha olarak alınan **Ü** nüshaları arasındaki en bariz farklar tanıklara dair atıf cümlelerinde görülür. **A** nüshasında *Kâtibi fermâyed* (bk. madde 57) şeklindeki ifade, **Ü** nüshasında *nitekim efsaḥu-ş-şu arā Kâtibi'nüñ bu beytinden ol meşel fehm olunur* şeklinde yer alırken, İÜ NEK TY **2064** numarada kayıtlı nüshada ifadeyi tekmil etme düşüncesiyle cümleye ‘*Acem* kelimesi ilave edilerek *nitekim efsaḥu-ş-şu arā-yi 'Acem Kâtibi'nüñ bu beytinden ol meşel fehm olunur* (yp. 76^a) şeklinde yazılmıştır. Yine **A** nüshasında *ez Sâkinâme hiṭâben li's-sâkî, kıṭ'a* şeklindeki bir atıf ibaresi (bk. madde 53), **Ü** nüshasında *kıṭ'a ez Sâkinâme hiṭâben li's-sâkî* şeklinde iken, diğer nüshalarda *beyt ez Sâkinâme, kıṭ'a ez Sâkinâme, ez Sâkinâme kıṭ'a* ya da yalnızca *kıṭ'a, nazm* gibi kısa ifadelerle yazılmıştır.

Aşağıdaki tabloda **A** nüshasından alınan uzun bir atıf cümlesinin görülen nüshalara göre varyantları verilmiştir. Bu tabloda **A** nüshasında *Hâne*

be Hindü nesipurde est kes (bk. madde 107) atalar sözünün sonunda yer alan atıf cümlesinin metni sol sütunda, birbiriyle birebir örtüşen nüsha grupları sağ sütunda verilmiştir.

Atıf cümlesi	Nüsha
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden fehm olunur. Ez <i>Maḥzenü'l-Esrâr</i> der maḳâle-yi sîzdehum ve der şikâyet-i rûzgâr beyt	438 (yp. 97 ^a), 2291 (yp. 23a)
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt ez <i>Maḥzenü'l-Esrâr</i> der maḳâle-yi sîzdehum ve der şikâyet-i rûzgâr	3367 (yp. 12 ^a), 2064 (yp. 91 ^a), 553 (yp. 23 ^{a+b}), Ms. Turc 3 (yp. 33 ^{a+b})
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden fehm olunur. Ez <i>Maḥzen</i> der maḳâle-yi sîzdehum şikâyet-i rûzgâr	1004 (yp. 31 ^a)
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden fehm olunur. Ez <i>Maḥzenü'l-Esrâr</i> der şikâyet-i rûzgâr	588 (yp. 27 ^b),
Nitekim şikâyet-i rûzgârda Nizâmî'nün <i>Maḥzenü'l-Esrâr</i> ' inuñ on üçüncü maḳâlesinde vâkı' bu beytinden fehm olunur beyt	3502 (yp. 22 ^a),
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün kitâb-ı <i>Maḥzenü'l-Esrâr</i> ' inuñ şikâyet-i rûzgârda Nizâmî'nün <i>Maḥzenü'l-Esrâr</i> ' ında maḳâle-yi sîzdehumda rûzgârdan şikâyet itdiği maḳâlde olan bu beytinden fehm olunur ki zâhir ü rüşendür beyt	2241 (yp.60 ^b)
Nitekim şikâyet-i rûzgârda <i>Maḥzenü'l-Esrâr</i> ' ında Nizâmî'nün bu beytinden fehm olunur der maḳâle-yi sîzdehum beyt	8452 (yp. 48 ^{a+b}), 110 (yp. 26 ^a), 1596 (yp. 30 ^{a+b}),
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden fehm olunur, beyt ez <i>Maḥzen-i Esrâr</i>	2949 (yp. 22 ^a),
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden fehm olunur. Ez <i>Maḥzenü'l-Esrâr</i> , beyt	2792 (yp. 22 ^b), 2227 (yp. 31 ^b), 332 (yp. 27 ^a)
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden fehm olunur, beyt	916 (yp. 36 ^a), 1893 (yp. 36 ^a), 3441 (25 ^b -26 ^a), 3822 (yp. 39 ^a), 3061 (yp. 24 ^b), 2051 (73 ^a), 10348 (yp. 22 ^b)
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden ol edâ fehm olunur, beyt	1029 (yp. 208 ^b)
Nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden zâhirdür.	3691 (yp. 17 ^b)
Nizâmî	3949 (yp. 13 ^b),
Madde başı yok	1922, 2877, 3739, 3776,

Yukarıdaki tablolar nüshaların şeceresine ışık tutmak maksadıyla değil, biri madde izahının başından, diğeri atıf cümlesi olarak alınarak iki örnek üzerinden nüshaların birbirinden ne kadar ayrıştığını göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Sözlük nüshalarında, manzum sözlükler hariç, bu tür ilaveler ve tasarruflar görülebilmektedir. Birinci tabloya göre, (438, 2064, 1004, 332, Ms. Turc 3, 2227, 2291), (3822, 3061), (916, 1893, 10348), (8452 110, 1596), (2877, 3739, 3776) ve (3949, 10825) numaralı nüshaların; ikinci tabloya göre (438, 2291), (3367, 2064, 553, Ms. Turc 3), (8452, 110, 1596), (2792, 2227, 332), (916, 1893, 3441, 3822, 3061, 2051, 10348) ve (1922, 2877, 3739, 3776) numaralı nüshaların aralarında gruplaştıkları ve bu grupların her iki tabloya göre yine ayrıştıkları görülecektir.

Maddelerin izah kısımlarında bazı ifadelerin sıkça tekrarlanmış olması eserin kopyası çıkarılırken göz kaymalarına ve dolayısıyla satır atlamalarına sebep olmuştur. Bu atlamaların yanı sıra yapılan madde ya da tanık ilaveleri de nüshaların karşılaştırma dışı bırakılmalarını zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan *Nevâdirü'l-Emşâl*'in metni oluşturulurken ilk iki sırada tavsifleri verilen Aşir Efendi 438 (A) ve İÜ NEK TY 3367 (Ü) nüshaları dışında kalanlar karşılaştırmaya dâhil edilmemiştir.

TENKİTLİ METİNDE TAKİP EDİLEN USUL

Çalışmada Aşir Efendi 438/8 numaralı nüsha esas kabul edilerek **A** ru-muzuyla gösterildi. Bu nüshaya göre yaprak numaraları tenkitli metinde kö-şeli parantez içerisinde [] ve birden on dokuzu kadar verilen satır başı numaraları parantez içerisinde ^(X) verildi

İÜ NEK TY 3367 numaralı nüsha yardımcı nüsha kabul edildi ve Ü kısaltmasıyla gösterildi.

A nüshasında bir yerde bâb başlığı (A122^b), dört yerde beyt, kıt'a gibi tanık türü adları (A98^b, A118^{a-b}, A120^a, A26^a) sonradan kırmızı yazılmak üzere boş bırakılmıştır. Bunların ikmali, metin tamiri, beyitlerin tercümesi gibi metin içerisinde tarafımızdan yapılan her tür ekleme köşeli parantez içerisinde verildi.

Satır numaralarının hece arasına ya da birleşik yapılarda ortaya gelmesi durumunda, satır rakamı kelime ve birleşik yapının sonunda gösterildi:

diye ⁽⁴⁾ cek yerde → diyecek ⁽⁴⁾ yerde

uştur- ⁽⁶⁾ bîn → uştur-bîn ⁽⁶⁾

beyne'l-fuḫarâ'îl-⁽⁶⁾Acem → beyne'l-fuḫarâ'îl-'Acem⁽⁶⁾ gibi.

Türkçe ve Farsça kelimelerde imla farklılıkları nüsha farkı olarak gösterilmedi: ديو : ديو (deyü); اتفاقه : اتفاق ايله gibi. Bu gibi durumlarda **A** nüshasının imlası esas alındı.

A ve **Ü** nüshalarında her iki dilde eklerin, edatların bir diğer nüshaya göre bitişik ya da ayrı (آنوکچون، آنوک اچون؛ بییدل، بی بدل؛ خایه‌گی، خایگی؛ چشمیها، چشمیها gibi) yazılmış imlaları, ayrıca **toyurdu** / **doyurdu** gibi, Türkçede farklı ünsüzlerle yazılmış kelimeler nüsha farkı olarak değerlendirilmedi. Bu gibi durumlarda Farsçada resmi imla, Türkçede **A** nüshasının imlası esas alındı.

Her iki nüshada imla hataları nüsha farkı olarak gösterilmedi:

زیل : ذیل؛ تجار : تجاوز gibi

A ve **Ü** nüshasında Farsça kelimelerde okunuş için konulmuş hareke işaretlere metinde ve çeviri yazıda korundu: بَرسد : **biresed**; سُتَل : **şetel** gibi.

A ve **Ü** nüshaları dışında, diğer nüshaların metinlerinde ya da haşiye-lerinde tespit edilen maddeler, çalışmanın sonunda “Ek Maddeler” başlığı altında verildi. Maddelerin yer aldığı nüshalar, dipnotlarda yaprak numara-

larıyla gösterildi; açıklama metninin alıntılandığı nüsha ilk sırada verildi. Ek maddelerde nüsha farkları gösterilmedi.

Aşağıda maddeler hâlinde sıralanan Farsça imla özellikleri çalışmaya esas alınan her iki nüshada görülen imlalardır. Bunlar tenkitli metne ya da çeviri yazıya aktarılırken aşağıdaki hususlar dikkate alınmıştır.

Eserin Farsça mensur mukaddime ve hâtıme kısımlarının imlasında resmî Farsça yazım kuralları esas alındı. Buna göre;

Farsça mensur kısımlarda bir ögesi edat olup hazf yoluyla yapılmış kısaltmalar açık yazıldı:

درو ← در او؛ ازین ← از این؛ برین ← بر این؛ ترا ← تو را

Farsça mensur ve manzum kısımlarda “be” edatı ayrı yazıldı:

بیگ ← به یک؛ پیش ← به پیش؛ باصلاحش ← به اصلاحش

Çeviri yazıda ise “be yek”, “be piş”, “be ıslâheş” şeklinde yazıldı. Özel anlam kazanmış birleşiklerde ise tire işareti kullanıldı: “**hâne be-düş**”, “**mâder be-ḥatâ**” gibi.

Farsça “در /der”, “بر /ber”, “از /ez”, “را /râ” gibi edatlar çeviri yazıda arada tire işareti kullanılmaksızın gösterilmiştir:

ber āb: بر آب; der şıfat-i şeb: در صفت شب; ez bun-i dendān: از بن دندان; fulān kes rā: فلان کس را

Edatlı fiillerde edat ile fiil arasında tire işareti kullanıldı: **der-şevēd**, **ber-ā-yed** gibi.

Farsça manzum ve mensur kısımlarda elif harfi hafzedilerek kelimeye bitişik yazılmış ek fiil, Farsça imlada “است” ve çeviri yazıda “**est**” şeklinde ayrı yazıldı:

آبست ← آب است **āb est**

شکرستانست ← شکرستان است **şekkeristān est**

نبردهست ← نبرده است **neburde est**

Maddelerde ve beyitlerde sonu “ی” ve “ا” harfleri ile biten kelimelere elif hafzedilerek ek fiilin bitişik yazılmış imlası, Farsça ve çeviri yazıda korundu:

قشنگیست؛ بزمیست؛ آشناست؛ نارواست

kaşengīst, **bezmīst**; **āşināst**, **nā-revāst** gibi

Birlik ye'si, belirsizlik ye'si ve işaret ye'si görevinde kullanılmış olan “ء” işareti, “ى” ile yazıldı:

مجموعه ← مجموعه‌ای؛ کنایه ← کنایه‌ای gibi

Tamlananı “ا” ile biten terkiplerde “ء” ile gösterilmiş tamlama ye'si, “ى” ile yazıldı:

دعاء من ← دعای من؛ فصحاء عجم ← فصحای عجم gibi

“ân” eki ile çoğul yapılmış ve çokluk ekinden önce ha-yı gayr-i resmî harfi korunmuş çoğul yapılar bugünkü imlaları ile yazıldı:

دوشیزه‌گان ← دوشیزگان؛ گوینده‌گان ← گویندگان gibi

Farsça çekimli fiil başlarına gelen “مى”, “نمی” ekleri Farsça imlasında ayrı; çeviri yazıda ek ile fiil kökü arasında “-” işareti ile gösterildi:

می‌فرماید ← می‌فرماید؛ نمی‌رسد ← نمی‌رسد

mî-fermāyend, nemî-ressed gibi.

Türkçe “imek” fiili, elifi yazılmadan kelimeye bitişik yazılmış ise kısa çizgi kullanılmadan kalınlık incelik uyumuna göre yazıldı: **varidi** gibi.

Elif harfi hazfedilerek kelimeye bitişik yazılmış “içün” edatı tiresiz yazıldı: **anuñçün, olduğičün** gibi.

Kelime başına gelen sıfat görevli Farsça ön ekler ile zarf, sıfat görevli edatlar “-” işaretiyle yazıldı: **bî-çāre, nā-peydā, ber-ķarār** gibi.

Farsça “dār” ve “ber” fiil kökü ile kurulu birleşikler tiresiz yazıldı: **nām-dār; dilber** gibi.

Farsça emir ve dilek-istek kipi başına gelen “ب” ve olumsuzluk “ن” ekleri çeviri yazıda tiresiz yazıldı: **biressed; nedāred** gibi.

Çeviri yazıda “hāne”, “-zāde”, “-nāme”, sözcükleri ile kurulu birleşikler bitişik ve tiresiz yazılmıştır: **‘kitābhāne’, ‘harāmzādelere’, ‘sākīnāme’** gibi.

“abd-“ ve “-din” kelimelerinden kurulu özel isimler ile birleşik lakap ve nisbeler tiresiz ve bitişik yazılmıştır: **‘Abdurrahmān; Nūreddīn, Nakşbendī** gibi.

Madde başları ve açıklama kısımlarında yer alan Farsça ibarelerin çeviri yazısında “ö, ü” ünlüleri kullanılmadı. İzah kısımlarında geçen Farsça kelime ve terkiplerin çeviri yazısında ise Osmanlı Türkçesindeki yaygın imlaları dik-kate alınmıştır: suḥen (sūḥan), duzd (düzd), fulān (fūlān) gibi.

TENKİTLİ METİN

NEVÂDİRÜ'L-EMSÂL

Mîrek Muhammed-i Taşkendî

NEVÂDİRÜ'L-EMSÂL

Mukaddime Tercümesi

Gayb âleminde varlık âlemine sıfatlarının tezahürünü gösteren gece ve gündüzün yaratıcısına sayısız şükürler olsun. Rabbim, Allahım! Bu günahkâr Mîrek, senin vasıflarına dair sana âşık olanların söylememiş olacağı başka ne söyleyebilir?

*Senin vasfına dair söz derin deniz gibidir
Her bir budalanın da kalıbına sığmaz!*

*Karanlık bir gecede ruhumu teslim ettiğimde
İman fenerini bana yoldaş eyle*

*Düğüm bağından çözülecektir nihayetinde
Düğüm düğüm bağla beni kendine*

*Nizâmî incileri başıyla mahzenime
Câmî şarabından doldur kadehime*

*Çelikle dil hançerimi
Parlat ki söz incilerimi*

*İnciler saçarak gideyim söz denizine
Nebî aleyhisselâmı övmek maksadıyla*

*Allah'tan istersin Allah yolunda
(İsteyeceksen de) Muhammed-i Arabî'den iste*

Ve en temiz salât ve en ziyâde selâm, mahlukâtın en şereflişinin, “sükûna eren gece” gibi siyah saçları olanın, yani Muhammed Mustafa'nın üzerine olsun.

Ey Allah'ın Resülü! On sekiz bin âlemin yaratıcısı senin yüce şânın hakkında “sen olmasaydın, sen olmasaydın” buyurmuşken bu âciz ve yoksul, nasıl sana lâyık duada bulunabilir?

*Ey cemâliyle “sen olmasaydın” mülkünün mâhı!
Ey servi boyuyla âlemlerin gülşeni!*

*Yazdığım la Muhammed'i övemesem de
Muhammed ile yazdığımı övdüm*

نوادر الامثال

[A72b, Ü1b] (1) در حمد بی‌شمار بر آن خالق لیل و نهار که از عالم غیب به عالم هستی
(2) شئونات ظاهره ابراز می‌کند. الها خدایا این میرک رو سیاه (3) در وصف تو چه گوید که
عاشقان تو نگفته باشند؟

بیت:

سخن در وصف (4) تو بحر عمیق است نگنجد در انایی هر آنایی

مثنوی:

در شب تیره (5) چون دهم جان را	همرهم کن چراغ ایمان را
عاقبت بگسلد چو بند از بند	(6) بند بند مرا به خود پیوند
محزنم را دُرِ نظامی ده	ساغرم را شراب (7) جامی ده
آب ده حنجر زبان مرا	تاب ده گوهر کلام مرا
(8) تا روم در فشان به بحر کلام	سوی مدح نبی علیه سلام
از خدا (9) در ره خدا طلبی	مطلب جز محمد عربی

نثر

و غرر تحیات (10) ما لا یحصی بر اشرف وری و سیاه موی واللیل اذا سجی (11) اعنی
که محمد مصطفی علیه من الصلوة ازکاهها و من التحیات (12) انماها. یا رسول خدا این
ضعیف و گدا بر تو چه گونه نعت شایسته (13) گوید که خدای هژده هزار عالم در شأن
معلای تو لولاک لولاک (14) گفته است. قطعه:

ای برخ ماه خطه لولاک وی بقده سرو (15) گلشن افلاک

شعر:

ما ان مدحتُ محمداً بمقاتلی ولكن مدحت (16) مقاتلی بمحمداً

نثر:

Ve her biri hidayet yıldızı ve karanlık gecenin aydınlatıcısı olan ve inci saçan sözleriyle onların şânına lâyık ve yaraşır biçimde *ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarmanız hidayete erersiniz* buyurduğun övülmüş ashabına ve hassaten *dört halifen de niyaz makamındadır / Her biri dört naz yastığının şahı* olanlara -yüce Allah hepsinden razı olsun- yüzbinlerce selâm olsun.

Velî zât Hâce Bahâuddîn Nakşbendî'nin amber kokulu, mis kokulu kabrinin, açıkçası hâcelerin hâcesi, evliyanın, erenlerin, Semerkand ve Buhara'yı beladan koruyanların başının "Bu dergâhın uyuz köpekleri cihanın arslanlarından daha iyidir" buyurduğu kabir avlusunun süpürgecilerinden olan bu Taşkentli kulun, yani Mîrek Muhammed Nakşbend'in zavallı gönlüne birden, bu garipten bir yadigâr kalsın olur da birinin işine yarar diye Acem deyim ve atasözlerinden bir kitap hazırlamak düştü.

*Dostlar için geriye böyle bir armağan bırakmak dışında
Hangi iş daha hayırlı olabilir ki benim için?*

Bu iş bendenizin haddi değilse de "bir iş tam olarak neticelendirilemiyor ise hepten de terkedilmemeli" sözü gereğince bitirmeye niyetlendim. Kerem sahiplerinden ve okuyanlardan isteğimiz ve ricamız bu muhtaç kulu hayır dua ile anmalarındır. Sonuç itibarıyla,

*Yüce Allah'ın huzuruna sırasıyla
Önce peygamberler sonra şairler çıkmıştır*

buyurdıkları gibi Mevlânâ Firdevsî-yi Tûsî, Mevlânâ Enverî, Mevlânâ Hâkânî, Mevlânâ Câmî, bendenizin hocası Muhlisî-yi Bedahşânî, Şeyh Nizâmî, Nizâm-ı Esterâbâdî, Hâce Hâfız-ı Şîrâzî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Evhadüddîn-i İsfahânî, Süleymân-ı Sâvecî, Monlâ 'İmâd-ı Kâtib, Monlâ 'İmâd-ı Faķih, Ferîd-i Aħvel, Mevlânâ Şeyhî-yi Nişâbüri, Pehlevân Kâtib, Mevlânâ Tûsî, Mevlânâ 'Ümidî, Muhteşem-i Kâşî, Mevlânâ Vaħşî-yi Yezdî, Mevlânâ Aşafî, Mevlânâ 'Urfî, Şeyh Feyzî-yi Hindî, Ğazalî-yi Meşhedî, Velî Deşt-i Beyâzî, Mevlânâ Kemâl-i İsfahânî, Şeyh Kemâl-i Hıocendî, Hıusrev-i Dihlevî, Mecnün-i Çep-nüvis, Yetîmî, Rıyâzî-yi Semerkandî, Seyfî-yi Buħarî, Müşfikî-yi Buħarî, 'Ubeyd-i Zâķânî, Mîr Dîvâne, Mevlânâ Hilâlî, Timur tarihi yazarı Şeref-i Yezdî, Mevlânâ Şâlih, Mevlânâ Afeî-yi

و صد هزاران درود بر اصحاب محمود تو باد که (17) هر یکی نجوم هدی و مصباح دُجی اند که به الفاظ درربار در حق [A73a] ایشان لایق و سزاوار فرموده‌ای که اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم (2) اِهْتَدِیْتُمْ. علی الخصوص صد هزاران تحیت بر «چهار یار تو در مقام (3) نیاز - هر یکی شاه چار بالش ناز» رضوان‌الله تعالی علیهم اجمعین. رباعی:

(4) اَوَّلُ زِ خِدا وَ اَز نَبی می‌گویم دَوَمُ زِ اَبو بَکر تَقی می‌گویم
(5) تا کور شود منافقان را چشمان از عمر و عثمان و علی می‌گویم

(7) نثر

ناگاه بر خاطر فاتر این کمینۀ طاشکندی اعنی میرک محمد نقشبندی (7) که از جاروب‌کشانِ روضۀ مشکبوی عنبر شمیم خواجه بهاء‌الحق (8) نقش‌بندی ولی‌ام و پوشیده نماند که حضرت خواجه خواجه‌ها و (9) سرخلقة اولیا و مرد راه خدا و بلاگردان سمرقند و بخارا (10) فرموده‌اند که سگان گرگین این درگاه بهتر از شیران عالم است (11) خطور کرد که از ضروب امثال عجم کتابی سازم که از این بی‌چاره یادگاری (12) بماند و باشد که کار کسی را شاید. بیت:

چه کارم ازین به (13) که بر روزگار گذارم به اخوان چنین یادگار

نثر

اگرچه این (14) کار حدّ این قلیل البضاعه نیست اما بر مقتضای ما لا یُدْرکُ کُلّه لا (15) یُتْرَکُ کُلّه اتمام را اقدام نمودم و از کریمان و نظرکنندگان تضرّع (16) و التماس آنست که این بنده محتاج را بدعای خیر یاد کنند. (17) پس با بسیار کوشش از چندین دیوانچه و قصاید و رباعیات (18) فضلالی متقدمین و شعرای متأخرین چنانکه گفته‌اند، بیت:

(19) پیش و پس بارگه کبریا پس شعرا آمد و پیش انبیا

نثر

[A73b] مثل مولانا فردوسی طوسی و مولانا انوری (2) و مولانا خاقانی و مولانا جامی و استاد این کمینۀ مخلصی بدخشانی (3) و شیخ نظامی و نظام استرابادی و محمد عصار و خواجه حافظ (4) شیرازی و اوحدالدین کرمانی و اوحدالدین اصفهانی و سلمان (5) ساوجی و منلا عماد کاتب و منلا عماد فقیه و فرید احوال و مولانا (6) شیخی نیشابوری و پهلوان کاتبی و مولانا طوسی و مولانا امیدی (7) و محتشم کاشی و مولانا وحشی یزدی و مولانا آصفی و مولانا عرفی و (8) شیخ فیضی هندی و غزالی مشهدی و ولی دشت بیاضی و مولانا (9) کمال اصفهانی و شیخ کمال خجندی و خسرو دهلوی و [U2a] مجنون چپ‌نویس (10) و یتیمی و ریاضی سمرقندی و سیفی بخاری و مشفق بخاری (11) و عبید زاکانی و میر دیوانه و مولانا هلالی و صاحب تواریخ (12) تیمور شرف یزدی و مولانا صالح و مولانا

Halvâger, Mevlânâ Senâî, Baba Figânî, Baba Sevdâyî, Mevlânâ Bismilî ve bunlar gibi önceki dönem ilim ve irfan sahiplerinin ve son dönem şairlerinin divanları, kasideleri ve rubailerini büyük bir çabayla incelendi. Her birinden özlü söz, deyim ve atasözü alınarak yerine göre kullanıldı. Nitekim şöyle demişlerdir:

Her sözün bir nüktesi her nüktenin de bir yeri vardır

İyi olan da sözün uzatılmamasıdır. Çünkü bu derlemenin ona tahammülü yoktur. *Sözün iyisi az olup yol gösterendir.*

Ey Mîrek! Senin derdinin hikâyesi uzundur

Sözünü uzatmak haddi aştı; daha da uzatma!

İfade edilmelidir ki, yukarıda zikretmiş olduğumuz şairlerin her birinin divanından, Farsça atasözü ve deyim içeren kaside, rubai, müfred, ara beyit, matla, makta ve şah beyitlerde duyulmuş ve Farsçası işitilmiş olanı gelin odalarını andıran bu derlemede naklettim. Bakirelerin yüzünden duvağı kaldırıp nezaket perdesini çektim. Her atasözü ve deyim için birer beyit tanık naklettim. Atasözü ve deyimleri harf sırasınca düzenledim. Aranılan her deyim için önce üstünlü elif ile, ikinci olarak esreli elif ile, üçüncü olarak ötreli elif ile başlayanları bap yaptım. Her deyim anlamını elimden geldiğince izah ettim. Bu derlemeyi, aramızda gece gündüz ayrılık gayrılığın olmadığı yârenler ile iki cihan dostları için hazırladım. Saygıdeğer kişilerden dileğim birbirine bağlanmış bu birkaç karalamaya nazar kılarlarsa mazur görmeleri, kusurlarını af perdesiyle örterek tashih etmeleridir. Adını *Nevâdirü'l-Emsâl* koydum.

Başarıyı yolumuz yoldaşı yap

Bizi benliğimizden ayır

آفتی حلو اگر * و مولانا⁽¹³⁾ سنایی و بابا فغانی و بابا سودایی و مولانا بسملی و امثال اینها⁽¹⁴⁾ چند دیگر دیده شد و از هر یکی نکته و مثلی شنیده و به مقتضای محل⁽¹⁵⁾ ایراد کرده می شود چنانکه گفته اند، بیت:

هر سخن نکته و هر نکته⁽¹⁶⁾ مکانی دارد

و به آنست که سخن مطوّل نشود که زیرا این مجموعه⁽¹⁷⁾ تحمّل آن ندارد و بر مقتضای آنکه خیر الکلام ما قَلّ و دَلّ. بیت:

⁽¹⁸⁾ میرک افسانه درد تو مطوّل سخن است طول گفتار ز حد رفت مکن زین⁽¹⁹⁾ اطول

و پوشیده نماند که فضایی که در بالا ذکر کرده بودیم^[A74a] از دیوان هر یکی و از قصیده و رباعیات و مفردات و میان بیت⁽²⁾ و مطلع و مقطع و در هر شاهبیتی که از ضروب و امثال عجم در او مثلی⁽³⁾ منزوی بود که موقوف به سماع و از زبان عجم موقوف به شنیدن بود⁽⁴⁾ در این مجموعه ای که نشان از حجله ربّات می دهد آوردم و از روی دوشیزگان⁽⁵⁾ او پرده بر انداختم و پرده تربیت در انداختم و هر مثل و کنایه را⁽⁶⁾ به یک بیت استشهد و استدلال کردم و امثال و کنایات را⁽⁷⁾ بر اسلوب حروف تهجی ساختم. اَوّلا باب الالف المفتوحه، ثانيا⁽⁸⁾ باب الالف المكسوره، ثالثا باب الالف المضمومه تا یافتن هر مثل⁽⁹⁾ مطلوب و هر کنایه مرغوب بر جوینده آسان شود و در تفسیر معنای⁽¹⁰⁾ هر مثل علی حدّه توضیح کردم و این مجموعه را از برای یاران جانی⁽¹¹⁾ و دوستان دو جهانی که شب و روز میان من بنده و ایشان⁽¹²⁾ انفکاک نبود کردم و از خواص تصرّح آنست که اگر نظر شریف ایشان⁽¹³⁾ برین شُهبه چند که برهم بسته شد افتد، معذور فرمایند و عیبش را⁽¹⁴⁾ به ذیل عفو بپوشانند و به اصلاحش اقدام نمایند و نامش را نوادر⁽¹⁵⁾ الامثال نهادم. بیت:

توفیق رفیق راه ما کن⁽¹⁶⁾ ما را ز خودی ما جدا کن

* Çalışmaya esas alınan **Aşir Efendi 438 (A)** ve **İÜ NEK TY 3367 (Ü)** nüshalarında şairin adı **Üfti-yi Halvâger** (افتی حلو اگر) ve **Üfti-yi Halvâger** (افتی حلو اگر) imlâsıyla kayıtlı olup 25 ve 187. maddelerde bu şairden tanık beyit nakledilmiştir. Şairin doğru adı **Âfetî** olmalıdır. Nevayî, Mevlânâ Âfetî adıyla bu şairin Meşhed'li olup helvacılık ile meşgul olduğu bilgisini vermektedir (bk. Ali-Şir Nevayî, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*, haz. Kemal Eraslan, C I (Giriş ve Metin), s. 96; C II (Çeviri ve Notlar), s. 414; aynı eser, haz. Hüseyin Ayan, Kemal Yavuz, Efrasiyab Gemalmaz vd., s. 86). Çalışmada şair adı olarak Âfetî esas alınmıştır.

Bâbü'l-Elifi'l-Meftûha

1

انایی

[enāyī]

(17) Bu meşel-i bî-bedel beyne'l-A'cām şol zamānda kināye olunur ki ze-bān-ı Türkīde (18) bir kimesne ma'rifetden zerre ve şemme haberdār olmasaydı aḥmaḳ ve denī (19) ve cāhil olup kendüyi bilmese bu maḳûle kimseye zurefâ-yı 'Acem *fulān kes* [A74b] *enāyīst* deyü kināye iderler. Nitekim maḥla'-ı kelāmda Mevlānā Ümīdī'nün bu beyti (2) irād olunmuşdur. Kezālik meşel-i sālīfū'z-zıkr daḥi zāhir ü bāhirdür. Beyt:

سخن در وصف تو بحر عمیق است نگنجد در حق انایی هر انایی¹

[*Seni anlatmak derin bir deniz gibidir*
Sığmaz öyle her bir ahmağın kabına]

2

آفتاب یتیم کش بیوه گداز

[āftāb-i yetim-kuş-i bive-gudāz]

(4) Emsāldendür. *Āftāb-i yetim-kuş* şol güneşe (5) dirler kim kış günü tülū'eyler ki ba'zı yetimān ol güneşün ḥarāretinden muntefi' (6) olalım deyü aldanup çoñarlar. Zurefâ-yı 'Acem ol güneşe *āftāb-i yetim-kuş-i* (7) *bive-gudāz* dirler. Ya'nī yetim öldürüp bive eridici dimekdür ki ġālibā (8) zebān-ı Türkīde bu maḳûle güneşe buzağı çoñdırır dirler. Nitekim Mañşūr-i (9) Qaraboğ'a'nun bu kıt'asından ki efḍalü'l-kuzāt 'Abdulvahhāb-i Tūsī (10) hicvinde dimişdür, meşel-i mezkūr kıt'ası zāhirdür. Kıt'a:

خون شان می خوری مگر میبشی
آفتابی ولی یتیم کشی²

قاضیا بر سر یتیمانی⁽¹¹⁾
گفته ای آفتاب شرع منم⁽¹²⁾

1 [A74a] (18) kimesne : kimse Ü // (19) ve cāhil : -Ü; kimseye : kimesneye Ü // [A74b] (3) A در حق انایی : در انایی

2 [A74b] (5) kim : ki Ü; ba'zı : -Ü // (9) Qaraboğ'a'nun : Qarabāğī'nün Ü

Kış. *Ferheng-i Şu'urī*, I/146. MİL 8452 yp. 3* haşiyede "āftāb-i yetim-kuş: bi-vefā maḥbūba daḥi dirler" notu düşülmüşdür.

*[Ey Kadı! Üşüşmüşsün yetimlerin başına
Kanlarını içiyorsun. Sivrisinek misin yoksa?*

*Demişsin, dinin güneşi benim
Güneşsin fakat eşek donduranından!]*

3

آفتاب روی و سایه روی
[**āftāb-rūy** ve **sāye-rūy**]

(13) Bu edālar şol zamānda çarb olunur ki (14) zebān-ı Türkīde bir yir ki güneşe karşı olup bī-vāsiṭa ḥarāret-i şems (15) aña işābet itse idi zurefā-yı ‘Acem ol yire *āftāb-rūy* dirler. [Ü2b] (16) Ḥaṭṭā bir bāğ ki güneşe karşı olsa üzümü tatlu olur diyecek yirde (17) A‘cām medḥ yüzünden *engūr-i bāğ-i āftāb-rūyest* deyü çarb iderler. (18) Kezālik sāye-rūy edāsı āftāb-rūyuñ zıddıdır ki gölgelik (19) ve gölgeye karşıdur diyecek yirde A‘cām *fulān cāy sāye-rūyest* [A75a] dirler. Nitekim eṣṣaḥu’ş-şu‘arā Mevlānā Selmān-ı Sāvecī-nūñ bu beytinden zıkr olınan (2) āftāb-rūy edāsı fehmi olur. Beyt:

بر سایه سواد سر زلف خویش گیر (3) ما را که سوختیم درین آفتاب روی¹

*[Saçının siyah gölgesine al bizi
Yandık güneş altında olmaktan ötürü]*

4

آب من از فلان کس گشاد
[**āb-i men ez fulān kes guşād**]

(4) Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde fulān kimesneden (5) murādım ḥāşıl oldı ve beni murādıma vāşıl eyledi diyecek yirde (6) büleğā-yı ‘Acem, *āb-i men ez fulān kes guşād* deyü çarb

1 [A75a] (13) āftāb-rūy ve sāye-rūy : āb-rū ve sāye-rū Ü; zamānda : zamān Ü // (14) bī-vāsiṭa : bilā-vāsiṭa Ü // (17) āftāb-rūyest deyüp : āftāb-rūyīst deyü Ü // (19) sāye-rūyest : sāye- rūyīst Ü // [A75a] beytinden : beytinde Ü
Ferheng-i Şu‘urî, I/146

iderler ve daği (7) âb muṭlakâ murâd ma'nasına gelür. Üstâdü'ş-şu'arâ Mevlânâ Zâhîr'ün (8) bu rubâ'isinden ki şikâyet-i rûzgârda dimişdür, meşel-i sâlifü'z-zikr (9) kıatı zâhir ü bâhirdür. Kıṭ'a:

هزار دامن گوهر نثارشان کردم (10) که هیچ کس شَبَهی در کنار من ننهاد
هزار بیت بگفتم که آب ازو بچکید (11) که جز ز دیده دگر آبم از کسی نگشاد¹

*[Etekler dolusu inci dağıttım da onlara
Kimse bir kehribar taşı koyuvermedi yamacıma
Yararı dokunan binlerce beyit söyledim de
Kimseden yardım görmedim gözümünden başka]*

5

از من در گذران و از فلان (12) کس نیز در گذران

[ez men der guzerân ve ez fulân kes nîz der guzerân]

Emsâldendür. Şol zamânda çarb olunur ki (13) zebân-ı Türkîde benüm suçumdan geç diyecek yirde *ez men der guzerân* dirler (14) ve fülân kimse-nün suçunu 'afv eyle ve ma'zür tut diyecek yirde *ez fulân* (15) *kes der guzerân* deyü kinâyeye iderler. Nitekim Mevlânâ Kâtibî'nün bu beytinden (16) fehmlinur. Beyt:

تیری زد و چشمت طلبید این دل کستاخ (16) فرما که نرنجند و زو در گذرانند²

*[Ok atıp gözünü talep etti bu küstah gönül
Buyurdu ki onu incitmesinler, hoş görsünler]*

1 [A75a] (4) bî-bedel : bî-bedeli Ü; olunur : iderler Ü; kimesneden : kimseden Ü // (6) güşâd : negüşâd Ü // (7) Zâhîr'ün : Zâhîrî'nün Ü
bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/135. Kıṭ'a Kâtibî'ye isnat edilir. bk. *Emsâl u Hikem*, گشادن، I / 2
2 [A75a] (14) suçunı 'afv eyle : suçundan geç Ü // (16) [او زو] و ازو : ازو و A, Ü
Krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/142

6

آبیم به روی کار آمد

[**ābem be rüy-i kār āmed**]

(18) Bu meşel-i mu‘teber beyne’l-A‘cām şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir (19) kimesnenün kıızılı çıkup bir hāli zuhūr itse idi yāhūd ‘āşık olduğı [A75b] tıyulup şāyi‘ olsaydı zurefā-yı ‘Acem *āb-ı fulān kes be rüy-i kār āmed* deyü darb (2) iderler. Nitekim efsāhuş-şu‘arāi’l-müteqad-dimīn Mevlānā Selmān-ı Sāveci’-nün bu beytinden ol (3) meşel kıatı zāhirdür. Beyt:

آبی به روی کار من آمد ز دیده باز (4) آن آب اگر چه باز نیاید به کار ما¹

[*Gözyaşlarımla işfa oldum yine
Ne varki o yaşlar yaramayacak işimize*]

7

آب در جگرم نیست

[**āb der cigerem nīst**]

Bu edā (5) şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne fakīr olup bir şey’e qādir (6) olmasaydı ‘adem-i māliyyeden ‘ibāret idüp *āb der cigerem nīst* deyü kināye iderler. (7) *Āb der cigerem nīst* meşeli Mevlānā Selmān-i Sāveci’-nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

(8) با آنکه آب در جگرم نیست هر شبی باشد خیال روی توام مهمان چشم²

[*Çiğerim beş para etmese de, her gece
Misafir olur yüzünün hayali gözüme*]

1 [A75b] tıyulup şāyi‘: ortalığa duyulup şāyi‘ Ü // (2) bu : -Ü // (4) نیاید : Ü
bk. *Emşāl u Hikem*, I/4; bk. *Ferbeng-i Şu‘urī*, I/132

2 [A75b] (4) edā : edālar Ü; der cigerem : der ciğer Ü // (5) kimesne : kimse Ü // (6) āb der cigerem : ābem der ciğer Ü
bk. *Emşāl u Hikem*, I/6; *Ferbeng-i Şu‘urī*, I/133

8

از گاو گنج می خواهد و فلان کس از ماهی درم

[*ez gāv genc mī-ḥ'āhed ve fulān kes ez māhī direm*]

Bu edālar şol zamānda müsta'meldür ⁽¹⁰⁾ ki fülān kimesne öküzden genc ister. Cemī'-i fuşahā-yı müteḳaddimīn gāv gencle ta'bīr ⁽¹¹⁾ itdüklerinüñ vechi budur ki Behrām-ı Gür zamānında bir çiftçi çift sürerken öküzlerinüñ ⁽¹²⁾ ayağı bir delüğe geçer. Ol delüğe açicağ bir define bulunur ki Behrām-ı Gür'uñ andan ⁽¹³⁾ büyük ḥazīnesi olmasa gerekdür ve ol gencün nāmını *genc-i gāv* deyü oğur. Andan ⁽¹⁴⁾ öturi 'Acem diyārında bir kimse her gördüğü rızqdan fāyda umup ziyāde hırşla ⁽¹⁵⁾ çalışsaydı ve Ḥudānuñ virdüğine ḳanā'at itmeseydi zurefā-yı 'Acem *fulān kes* ⁽¹⁶⁾ *ez gāv genc mī-ḥ'āhed* deyü kināye iderler. Ya'nī Behrām-ı Gür öküzü gibi her gördüğü ⁽¹⁷⁾ öküzün ayağı altında genc şanur. Ve *ez māhī direm* didüğü, ya'nī balıgün arḳasındaki ⁽¹⁸⁾ naḳşı *direm-i kīse-yi zer şanup ḫama'-ı ḥāmından baḫr u berde bī-fāyide çalışur* ⁽¹⁹⁾ dimekdür. Nitekim Şeyḫ Nizāmī'nün bu beytinden ki şan'at-i leff ü neşr-i müretteb ^[A76a] ḳaşd itmışdür, zıkr olınan edālar fehmlinur. Beyt:

کسی کو بَرَد (2) بر تر و خشک رنج ز ماهی درم خواهد از گاو گنج

[*Denizde de karada da çile çeken kişi*

Balıktan direm umar, öküzden hazine]

^[Ü3a] Ammā biñ yıl ⁽³⁾ çalışsañ naşībünnden ziyāde gelmez. Şā'irün bu beyti maḫalle münāsib olduğıçün ⁽⁴⁾ taḫrīr olındı. Beyt:

عالمی را به نفس بر سوزی ندهندت (5) زیاده از روزی¹

[*Bir nefesinle yaksan da cihanı*

Vermezler sana rızkından fazlastını]

1 ^[A75b] ⁽¹⁰⁾ kimesne : kimse Ü // ⁽¹³⁾ oğur : ad ḳor Ü // ⁽¹⁸⁾ çalışur : çalışırdı Ü // ^[A76*] ⁽²⁾ ammā : ya'nī Ü // ⁽³⁾ olduğıçün : oldukından A

bk. *Ferheng-i Şu'urī*, I/141

İkinci beytin ilk mısraı farklı şekillerde söylenebilmektedir. Krş. *Emsāl u Hikem*, اگر زمین و زمان را بهم , I/216. Ḳaānī'de benzer bir beyit şöyledir:

ندهندت زیاده از روزی

گر هزار آستین برفاشانی

bk. <https://ganjoor.net/ghaani/ghetegh/sh133>

9

ابرو بالا کرد و انداز من دارد

[**ebrū bālā kerd ve endāz-ı men dāred**]

Zıkr olunan ⁽⁶⁾ edālār emşāldendür. Şol zamānda kināye iderler ki maḥ-büb kendü kaşın oynatmağla ⁽⁷⁾ ‘aşıqānın helāk eyledi diyecek yirde *ebrū bālā kerd* dirler ve daḥi beni ⁽⁸⁾ gözedür ki şīve oқыyla helāk ide diyecek yirde. Kezālik *endāz-i men* ⁽⁹⁾ *dāred* dirler ve gāh olur ki fülān kimse beni incitmege fırsat arar diyecek ⁽¹⁰⁾ yirde *fulān kes endāz-i men dāred* dirler. Zıkr olunan edālār Ḥorāsānīler ⁽¹¹⁾ arasında çarb olunur. Nitekim Mevlānā ‘Abdürrezzāḳ’uñ bu beytinden ol ⁽¹²⁾ ma‘nā fehm olunur. Beyt:

باز ابرو کرد بالا تُرک تیر اندازِ من ⁽¹³⁾ عالمی را کشت و دارد این زمانِ اندازِ من¹

[*Benim ok fırlatan güzelim yine kaşlarını çattı
Dünya kadar insana kıydı şimdi beni gözüne kestirir*]

10

از این دست

[**ez ĩn dest**]

Bu edā, ⁽¹⁴⁾ bu üslūb üzere dimekden ‘ibāretdür. Nitekim Ḥvāce Ḥāfız-ı Şīrāzī’nün ⁽¹⁵⁾ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

ساقی ار باده ازین دست به جام اندازد ⁽¹⁶⁾ عارفان را همه در شُرب مُدام اندازد²

[*Sākî şarabı böyle dökerse kadehe
Bütün ârifleri sürekli şarap içmekle meşgul eder*]

1 ^[A76a] ⁽⁶⁾ iderler : olunur Ü; kaşın : ‘aşıqıñ Ü // ⁽⁸⁾ şīve oқыyla helāk ide : şīve ile helāk eyleye Ü // ⁽⁹⁾ beni : bizi Ü // ⁽¹³⁾ زمان : زمان Ü
bk. *Ferheng-i Şu‘urî*, I/134

2 ^[A76a] *Ferheng-i Şu‘urî*, I/145

11

آب به آب نمی‌رسد⁽¹⁷⁾ و آب به آب می‌آید

[**āb be āb nemī-ressed ve āb be āb mī-āyed**]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda müsta‘meldür ki lisân-ı⁽¹⁸⁾ Türkîde ölmeyigör öldükden sonra müfte gidersin, kimse seni kayırmaz⁽¹⁹⁾ diyecek yirde zurefâ-yı ‘Acem *āb be āb nemī-ressed* deyü kināye iderler. Nitekim^[A76b] şâ‘irün rubā‘isinden ol ma‘nâ fehm olunur. Rubā‘î:

(2) بیداد جهان به سر نخواهد آمد
و اندوه تو کارگر نخواهد آمد
(3) صد همچو تو گر به خاک خواهد در شد
هم آب به آب بر نخواهد آمد¹

[*Cihanın zulmü hiç bitmeyecek*

Senin üzülmen bir işe yaramayacak

Senin gibi yüzlercesi toprağa girse de

Kimseden kimseye fayda gelmeyecek]

12

از آفتابی⁽⁴⁾

[**āftābī**]

Sāyebān ma‘nāsına gelür. Bu kemîne çok tek ü pū itdüm; lügat⁽⁵⁾ yazanlar āftābī, sāyebān ma‘nāsına geldüğinden gâflet itmışlerdür.⁽⁶⁾ Bā-bü'l-hā‘i'l-meftūhada üstād beyti ile istidlāl olunmuşdur.²

13

از آتשהا⁽⁷⁾ فلان کس دودی ندیده‌است

[**ez āteşhā fulān kes dūdī nedīde-est**]

Bu meşel şol zamānda kināye olunur ki⁽⁸⁾ zebān-ı Türkîde bir kimesne-ye denilseydi ki ol ne görmışdür, ālām ve şedāyid-i rüzgārdan⁽⁹⁾ ne görüp geçürmişdür diyecek yirde zurefâ-yı ‘Acem *fulān kes ez āteşhā*⁽¹⁰⁾ *dūdī ne-*

1 [A76a] (18) öldükden : olduçdan Ü; kimse seni : seni kimse Ü

Rubâi Kemâleddîn ‘İsmâ‘îl’e aittir. bk. <https://ganjoor.net/kamal/robacek-kamal/sh317>. Şu‘urî, rubai-yi Süzenî’ye isnad etmişdir. bk. *Ferheng-i Şu‘urî*, I/131

2 [A76b] (4) آفتابی : آفتاب Ü // (5) geldüğinden : geldüğünü Ü

dīde-est deyü kināye iderler. Nitekim Hı'āce Āşafî'nün bu beytinden ol⁽¹¹⁾ ma'nā kıatı zāhirdür. Beyt:

تویی که نیست عذار تو مشک سود هنوز⁽¹²⁾ منم کز آتش عشقت ندیده دود هنوز¹

[*Senin yanağın misk gibi kokmuyorken henüz
Ben aşkından neler görüp geçirmişimdir*]

14

از بن دندان

[**ez bun-i dendān**]

Cān u dilden⁽¹³⁾ dimekden 'ibāretdür ki zebān-ı Tūrķide bir kimesne cān u dilden çalışıp hizmet⁽¹⁴⁾ itseydi zurefā-yı 'Acem *ez bun-i dendān ḥıdmet mī-kuned* deyü đarb iderler ve gāḥ⁽¹⁵⁾ olur ki *ez bun-i dendān* diyecek yirde *ez bun-i gūş* dağı dirler. Mevlānā Selmān-ı⁽¹⁶⁾ Sāveci'nün bu beytinden ol meşel kıatı zāhirdür. Beyt:

فتح بابی ز فلک⁽¹⁷⁾ یافت کسی کو می کرد خدمتی بر در شه از بن دندان چو کلید

[*Sultanın kapısında anahtar gibi canıgönülden
Hizmet eden kişi semada bulur açık bir kapı*]

Ve dağı Mevlānā⁽¹⁸⁾ Evḥadüddīn-i İşfehānī'nün bu beytinden *ez bun-i dendān* edāsi kıatı zāhirdür. Beyt:

در جهان نوش لبی را نشناسیم امروز⁽¹⁹⁾ که غلام دهن او ز بن دندان نیست²

[*Bugün dünyada bir tatlı dilli bilmeyiz ki
Onun ağzına köle olan canıgönülden hizmet etmesin*]

1 [A76b] (8) kimesneye : kimseye Ü // (11) -Ü

krş. *Emşāl u Hikem*, az Añş بهره دود داشتن, I/97; *Ferheng-i Şu'urī*, I/138

2 [A76b] (13) ki zebān : ki meşelā zebān Ü; kimesne : kimse Ü // (14) 'Acem ez bun-i dendān ḥıdmet : 'Acem ez bun-i dendān diyecek yirde ḥıdmet Ü

Ferheng-i Şu'urī, I/139

İkinci tanık için bk. *Emşāl u Hikem*, I/106-108; <https://ganjoor.net/ouhadi/divano/ghazalo/sh130>

15

از ماست که بر ماست⁽²⁰⁾

[*ez mäst ki ber mäst*]

Bu meşel şol zamânda müsta'meldür ki zebân-ı Türkîde [A77a] *kimden incinelüm ki bizden bizedür* diyecek yirde fuşahâ-yı 'Acem *ez mäst ki ber mäst*⁽²⁾ deyü darb iderler ve kırtala oğ toğunmuş görmüş ki yelegi kendü perindendür. Nitekim⁽³⁾ şâ'irün bu beytinden ol ma'nâ fehîm olunur ve aşlında rubâ'îdür, hâşırda olmamağla⁽⁴⁾ iki mışra'-ı lâzimesi taḥrîr olındı ki meşel-i mezkûr getürülmişdür. Beyt:

نیکو چو نظر کرد پر خویش بیدید گفت از که بنالیم که از ماست که بر ماست⁽⁵⁾

[*Dikkatlice bakınca gördü kendi kanadını*

Dedi kimden yakınlım, kendim ettim kendim buldum!]

16

از گلها چه گل⁽⁶⁾

[*ez gulhâ çi gul*]

Bu meşel zebân-ı Türkîde çiçeklerden ne çiçekdür didükleri ma'rûf⁽⁷⁾ oyunun ismidür. Ol oyundan işaretdür ve gâh olur ki bir aḥmağa ıtlâḳ⁽⁸⁾ idüp denilseydi ki kuşlardan ne kuşsuñ ve hey'etün ne hey'etdür ve ne yirde⁽⁹⁾ büyüdüñ ki saña âdâb öğretemişlerdür diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *ez gulha*⁽¹⁰⁾ *çi gul* deyü biri birine imâ iderler ve gâh olur ki *ez gulhâ çi gul* diyecek⁽¹¹⁾ yirde yalnız *yuf gul* dirler. Nitekim Faḥruddîn Qâdî'nün bu beytinden zâhirdür. Beyt:

گفتمش گل گل بر آمد عارضت از تاب مل غنچه‌اش خندان شد و گفتا⁽¹³⁾ که از گلها چه گل⁽¹²⁾

1 [A77a] (5) [پر]: A, Ü

Şu'urî beyti Ebu'l-Ma'âlî'ye nisbet etmiştir. kış. *Ferheng-i Şu'urî*, I/142

2 [A77a] (8) ve ne yirde : ne yirde Ü // (11) Faḥruddîn Qâdî'nün : Qâdî Faḥruddîn'ün Ü Ali Şir Nevayî, tezkiresinde şairi Qâdî Muhammed el-İmâmî adıyla zikreder ve beyti

گفتمش گل گل بر آمد رنگ رخسارت ز ما غنچه او در تبسم شد که از گلها چه گل

şeklinde zikreder bk. *Mecâlisü'n-Nefâ'is*, I/16 (sıra no. 15). Şu'urî, şairin adını Mecdeddîn İmâmî şeklinde kaydetmiştir bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/142.

*[Dedim gül gül oldu yanağın şarabın hararetinden
Goncası gülümseyip dedi: Kimsin, kimlerdensin?]*

17

آب روی آب جو نیست
[**āb-rūy āb-i cū nīst**]

Bu meşel beyne'l-A'cām⁽¹⁴⁾ şol zamānda kināye olunur ki yüzümüz şuyın niçün döküp ırzımız⁽¹⁵⁾ yıqarsın? Yüzşuyı ırmağ şuyı degildür diyecek yirde zurefā-yı 'Acem⁽¹⁶⁾ *āb-i rū āb-i cū nīst* deyü çarb iderler. Nitekim Şeyh Kemāl-i Hıocendî'nün⁽¹⁷⁾ bu beytinden meşel-i sālifü'z-zıkr zāhir ü bāhirdür. Beyt:

چند ریزد دیده⁽¹⁸⁾ ما آبرو نیست آب روی مردم آب جو¹

*[Gözümüz daha ne kadar gözyaşı dōkecek
Kişinin yüzşuyu ırmak suyu değildir]*

18

احدی
[**eḥadī**]

Bu meşel⁽¹⁹⁾ Hindiler lisānında müsta'meldür ki Celāleddīn Ekber'ün bir miqdār çulı vardır ki^[A77b] anlara eḥadī dirler. Zebān-ı Türkide serdengeçdi ta'bīr iderler ki anlar hıdmetlerine⁽²⁾ göre yüz yigide baş olduklarında *şadī* ta'bīr olunur ve biñ yigit başı⁽³⁾ olduğda *hezāri* dirler. Bābü'l-lāmi'l-meftūhada lekāt lügatin beyān itdügimizde⁽⁴⁾ beytle istidlāl olunur.²

19

آهو دل است
[**āhū-dil est**]

Bu meşel-i bī-bedel beyne'l-A'cām şol zamānda⁽⁵⁾ müsta'meldür ki zebān-ı Türkide bir kimesne çorçak olup cüz'ī nesneden ḥavf⁽⁶⁾ itse idi

1 ^[A77a] *Ferheng-i Şu'ürî*, I/134

2 ^[A77b] (2) *şadī* : eḥadī Ü

ve muhannes olsa idi zurefâ-yı 'Acem *fulân kes âhû-dil est* deyü kinâye ⁽⁷⁾ iderler. Nitekim Mevlânâ Evhâdüddîn'ün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

گر صید ⁽⁸⁾ عشق خواستی آهودلی مکن همراه عشق باش که شیریست در شکار¹

[*Aşk avlamak istiyorsan ürkeklik etme
Aşka yoldaş ol, çünkü aşk avda arslan gibidir*]

20

⁽⁹⁾ اختر در گذر بود که دعای من و دعای فلان کس مستجاب شد

[**aḫter der guzer bûd ki du'â-yi men ve du'â-yi fulân kes müstecâb şud**]

Bu meşel beyne'l-A'câm ⁽¹⁰⁾ şol zamânda müsta'meldür ki Hâḫ 'azze ve celle ḫazretleri iki kevkebi vech-i zemîne irsâl ⁽¹¹⁾ eyler. Ol iki kevkeb âmîn âmîn deyü dünyayı tolaşup geşt iderler imiş. Her kesün ⁽¹²⁾ ki du'â-sı anlaruñ âmînine râst gele, müstecâb olur dirler. Fülân kesün ⁽¹³⁾ du'â-sı müstecâb oldı diyecek yirde 'Acem *aḫter der guzer bûd* dir. Nitekim ⁽¹⁴⁾ Hıvâce Âşafî'nün bu beytinden meşel-i sâlifü'z-zıkr zâhir ü bâhirdür. Beyt:

⁽¹⁵⁾ بی ادب آصفی می جستم او را بود پنداری شب اختر در گذر ناگه گذشت آن مه جبین بر من

[*Ey edepsiz Âşafî! Onu arıyordum ama bir hayal idi
Gece dileğim kabul edildi o ay alınlı güzel geçiverdi*]

⁽¹⁶⁾ Şeyḫ Nizâmî fermâyed, beyt:

بسا فالی که از بازیچه بر خواست ⁽¹⁷⁾ چو اختر می گذشت آن فال شد راست²

[*Kaderden yana bakılan pekçok fal
Dilek kabul olunca doğru çıktı*]

1 [A77b] ⁽⁴⁾ şol zamânda : şol zamân Ü // ⁽⁵⁾ kimesne : kimse Ü ; nesneden : nesne Ü // ⁽⁶⁾ ve muhannes olsa idi : -Ü

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/149

2 [A77b] ⁽¹⁰⁾ zamânda : zamân Ü // ⁽¹⁵⁾ جبین : جبین Ü // ⁽¹⁶⁾ Şeyḫ Nizâmî fermâyed : ve Şeyḫ Nizâmî'nün daḫi bu beytinden ol ma'nâ fehm olunur Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/137

21

از گاو غدود ندهد⁽¹⁸⁾

[*ez gāv gādūd nedihed*]

Emşâldendür. Şol zamānda çarb olunur ki bir hārîş kimesneye dimek lâzım⁽¹⁹⁾ gelseydi ki deveyi havudı ile yudup deveden kulağ göstermezdi diyecek^[A78a] yirde zurefâ-yı ‘Acem *ez gāv gādūd nedihed* dirler. Nitekim Kūtbu’l-‘āriffin^[Ü3b] ‘Abdullah⁽²⁾ Enşārî hâzretleri buyurmuşlardır. Ez kaçide-yi dâliyye, beyt:

⁽³⁾ کی بود صوفی چنان خر طبع کو از حرص خویش می نخواهد تا کسی را باشد⁽⁴⁾ از گاو غدود¹

[*Sufi, hırsı yüzünden hiç olur mu abmak*

Deveyi havuduyla yutup birine kulak düşmesini istemeyecek kadar]

22

آب مرا به روی کار آورد

[*âb-i merâ be rüy-i kâr âverd*]

Emşâldendür ki zebân-ı Türkîde⁽⁵⁾ beni murâdımā vâşil eyleyüp ve kerem yüzünden murâdım virdi diyecek⁽⁶⁾ yirde zurefâ-yı ‘Acem *fulân kes âb-i merâ be rüy-i kâr âverd* deyü çarb iderler.⁽⁷⁾ Nitekim Mevlânâ Câmî *Bahâristân* nâm kitabında bir kimesne nigâr-ı çengîye mâyil olup⁽⁸⁾ bî-çarâr olduğında bir şâhib-kerem haber alup kenîzek-i müşârün-ileyhâyı yüz biñ aççaya⁽⁹⁾ alup ‘aşık-ı bî-çâreye hibe eyleyüp beş yüz altun daği hafî ihsân itmiş⁽¹⁰⁾ ki harc-i yevmiyyeñüze şarf idesiz. Ol maħalde Mevlânâ-yı mûmâ-ileyh zebân-ı ‘aşıkdan⁽¹¹⁾ vaşf-ı şâhib-keremde dimişdür ki^[Ü4a] bu rubâ’iden meşel-i sâbiķu’z-zikr fehm olunur. Rubâ’î:

1 ^[A77b] (18) kimesneye : kimsye Ü // ⁽¹⁹⁾ göstermezdi : göstermez Ü // ^[A78a] [gāv] : gāvî A, Ü // ⁽²⁾ hâzretleri buyurmuşlardır : hâzretlerinün bu beytinden fehm olunur Ü; ez kaçide-yi dâliyye, beyt : beyt ez kaçide-yi dâliyye Ü
krş. *Ferheng-i Şu’urî*, I/142. KÜ 2227 numaralı nüshanın haşiyesinde şu açıklama kayıtlıdır: **Ġādūd:** Et içinde olan beze dirler ki yabana atılır. Lâkin ferhengde zammeteynle bilâ-vâv, ġudud deyü taşrih olunmuş (yp. 7°).

وز موج فراقم به کنار آوردی آبم ز کرم به روی کار آوردی⁽¹²⁾
 خوابم به دو چشم اشکبار آوردی¹ صبرم به دل از غم فگار آوردی⁽¹³⁾

[Cömertliğin ile isteğimi yerine getirdin
 Ayrılık dalgasından kurtarıp beni sahile çıkardın
 Gamla yaralı gönlüme sabrı getirdin
 Gözyaşı döken iki gözüme uyku getirdin]

23

آواز دهل شنیدن از دور خوش است⁽¹⁴⁾

[**āvāz-i duhul ŧeniden ez dūr hoŧ est**]

Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām ŧol zamānda⁽¹⁵⁾ kināye olunur ki zebān-ı Türkide bir kimesnenün nāmı zātına ħālīb olup āvāzesi⁽¹⁶⁾ eḧrāfa münteŧir olsa idi ol kimesne görüldükde ırāđdan nāmı iŧidildiği gibi⁽¹⁷⁾ olmasa idi ŧöhret-i nāmı, zātına ħālīb olmağla zurefā-yı 'Acem āvāz-i duhul ŧeniden⁽¹⁸⁾ ez dūr hoŧest deyü đarb iderler. Emlađu'ŧ-ŧu'arā ŧeref-i Yezdī ki ŧāhib-i⁽¹⁹⁾ tevārīḧ-i *Timurnāme*'dür, anı ŧāhān-ı 'Acemden birisi bir kaç defa da'vet itdükde^[A78b] gelmeyüp ŧoñra gelmek istedikde pādiŧāh-ı 'Acem rencide-ħāḧır olup ŧeref-i⁽²⁾ Yezdī'ye bir mektüb tesvīd eyledükde meşel-i mezkūrı mektübda derc eyleyüp ŧeref'e⁽³⁾ irsāl eylemiŧdir. Aŧlında bir rubā'īdür, lākin bu kemānenün ħāḧırında olmamağla du⁽⁴⁾ mıŧra'ı lāzım taḧrīr olındı ve ŧeref-i Yezdī ŧāhib-i ŧikem bir kimesne imiŧ. Bu meşel⁽⁵⁾ ħatı yirinde vāḧı' olmuŧdur. Beyt:

زنهار شرف ز یزد بیرون نشوی⁽⁶⁾ که آواز دهل شنیدن از دور خوش است

[*Ey ŧeref, sakın ha Yezd'den ayrılma!*
 Ĉünkü, davulun sesi uzaktan hoŧ gelir]

Ve daḧi ŧeyḧ-i Hindūstān Ḥusrev-i⁽⁷⁾ Dihlevī'nün bu beytinden ki Nizāmŧāh vaŧfında dimiŧdür ol meşel⁽⁸⁾ ħatı zāhirdür. *Ez Maḧzen-i Esrār*, beyt:

1 [A78a] (7) Bahāristān nām : Bahāristān adlu Ū; bir kimesne : bir kimse Ū // (9) daḧi : -Ū // (10) Mevlānā-yı mūmā-ileyh : Mevlā-yı mūmā-ileyh Ū
 bk. *Ferheng-i ŧu'ūrī*, I/135

سنجر اگر خورد ز نوبت غرور⁽⁹⁾ نوبت او بانگ دهل [بد] ز دور¹

*[Sencer sıra bana geldi diye böbürlense de
Onun devranı, uzaktan gelen davul sesi gibidir]*

24

از این سپس
[ez ĩn sipes]

Bu edā Bedaḥşānīler mā-beyninde⁽¹⁰⁾ müsta‘meldür ki zebān-ı Pārsīde *ez ĩn pes* şimden sonra ma‘nāsınadır. *Ez ĩn*⁽¹¹⁾ *sipes* deyü çarb iderler. Nitekim şā‘irūn bu beytinden fehm olunur. Beyt:

ندانم چه شاید بدن زین سپس⁽¹²⁾ که راز سپهری ندانست کس²

*[Bilemem ne olur bundan sonra
Çünkü feleğin sırrını bilemez kimse]*

25

آش فلان کس را پختم و آش تو را خواهم پخت⁽¹³⁾
[āş-i fulān kes rā puḥtem ve āş-i turā ḥ‘āhem puḥt]

Bu edālar emşaldendür ki⁽¹⁴⁾ kendü ma‘nāsına degildür, belki şol zamānda kināye olunur ki ben fülān kimesnenün⁽¹⁵⁾ maşlaḥatın gördüm ve daḥi fülān kimesnenün işini bitürsem gerekdür diyecek yirde⁽¹⁶⁾ *āş-i fulān kes rā puḥtem* dirler. Nitekim Mevlānā Āfetī-yi Ḥalvāger‘ūn [bu beytinden] ki cevān-ı āş-pez⁽¹⁷⁾ vaşfında dimişdür, zıkr olınan meşel ḫatı zāhirdür. Beyt:

گفت آن شوخ⁽¹⁸⁾ که من آش ترا خواهم پخت پخت آشی که چنان آش نخوردم هرگز³

*[Dedi o güzel, Ben senin icabına bakacağım
İcabına baktı, böyle icaba bakış görmedim ben]*

1 [A78a] (14) āvāz : -Ü // (16) olsa : ola Ü; kimesne : kimse Ü // (16) gibi : -Ü // (17) āvāz : -Ü // (18) Şeref : Eşref Ü // [A78b] // (4) kimesne : kimse Ü // (5) ve daḥi Şeyḫ-i Hindūstān Ḥusrev : -Ü // (6-9) ve daḥi Şeyḫ-i Hindūstān Ḥusrev Dihlevī'nün ... ز دور [بد] : نوبت او بانگ دهل [بد] ز دور A

Ferheng-i Şu‘ūrī, I/149; *Emşāl u Hikem*, I/70

2 [A78b] (10) Pārsīde : Fārsīde Ü // (12) بدن : بدل Ü

Ferheng-i Şu‘ūrī, I/145

3 [A78b] (13) edālar : edā A // (14) kimesnenün : kimsenün Ü // (15) kimesnenün : kimsenün Ü // (16) [bu beytinden] : -A, -Ü

Ferheng-i Şu‘ūrī, I/146

26

از فلان کس و از فلان کار دندان نمی‌کنم⁽¹⁹⁾

[*ez fulân kes ve ez fulân kâr dendân nemî-kenem*]

Bu edâlar kendü ^[A79a] ma' nâsına degildür, belki şol zamânda müsta'mel-dir ki fülân kesden ayrılmam ve fülân kimseden münfek ⁽²⁾ olmam ve fülân kârdan vâz geçmem diyecek yırde zurefâ-yı 'Acem *ez fulân kes ve ez fulân kâr* ⁽³⁾ *dendân nemî-kenem* deyü çarb iderler. Nitekim Mevlânâ Bismilî'nün bu beytinden zıkr olınan ⁽⁴⁾ edâlar fehmi olınur. Beyt:

مرا از سر هوای آن لب میگون نخواهد شد ⁽⁵⁾ نخواهم کند دندان از لبش تا خون نخواهد شد¹

[*O al dudaktan hevesim geçmeyecek
Bırakmayacağım dudağımı kan akmadıkça*]

27

آهوی دنباله کشیده

[*âhû-yi dunbâle-keşîde*]

⁽⁶⁾ Bu meşel-i bî-bedel beyne'l-A'câm kıatı meşhûr ve müsta'meldür ki *âhû-yi dunbâle-keşîde* dirler ⁽⁷⁾ ve çeşm-i cādū murād iderler. *Âhû-yi dunbâle-keşîde* şöyle mesmû'dur ki şol âhüya ⁽⁸⁾ dirler ki cinn anuñ şüretine mütemeşsil olup insânı aldayup ardına uydurur. Anuñ ⁽⁹⁾ için şu'arâ isti'are tãrikiyla çeşm-i sehğâr-ı mağbûba *âhû-yi dunbâle-keşîde* ta'bîr ⁽¹⁰⁾ itmişlerdür. Nitekim şâ'irün bu beytinden fehmi olınur. Beyt:

دنبال خودم ⁽¹¹⁾ می‌کشد آن نرگس جادو من بنده آن نرگس دنباله کشیده²

[*O cadı göz peşinden sürüklüyor beni
Oysa o büyüleyici gözün kölesiyim ben*]

1 ^[A78b] ⁽¹⁹⁾ [*ez fulân kes ve ez fulân kâr dendân nemî-kenem*] : ez fulân kes dendân kendem ve ez fulân kes dendân nemî-kenem A, Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/141

2 ^[A79a] ⁽⁵⁾ کشیده : کشید Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/150; krş. 'Azîmâbâdî, *Tezkire-yi Neşter-i Işk*, I/541

28

از هیچ (12) ویرانه دود بر نمی آید

[ez hîç vîrâne dūd ber nemî-âyed]

Emşâldendür. Şol zamānda müsta‘meldür ki bir faķîr da‘vâ-yı (13) buzurgî eyleseydi ve üzerine düşmeyicek ma‘nâyı murād idinseydi zurefâ-yı ‘Acem *ez hîç vîrâne* (14) *dūd ber nemî-âyed* dirler. Nitekim Şeyh Nizâmî’nün bu beytin-den fehm olunur. Beyt:

(15) مثل زد درین آن که فرزانه بود [Ü4b] که بر ناید از هیچ ویرانه دود¹

[Buna dair şöyle örnek verdi bir bilge

“Duman çıkmaz hiçbir harabeden]

29

از مار چه زاید به جز از مار بچه (16)

[ez mār çi zāyed be cuz ez mār-beççe]

Emşâldendür. Şol zamānda çarb olunur ki (17) bir azlemü halkullahuñ evlâdı ki loķma-yı harāmla hâşıl olsa günden güne şekāvetde (18) pederine müşābih olsa idi sūhan-şināsân-ı ‘Acem şu maķûle yirde bu mışra‘ı ki ‘aynıyla (19) meşeldür, çarb iderler. Mışra‘:

از مار چه زاید به جز از مار بچه²

[Yılandan ne doğar yılan yavrusundan başka]

30

آزموده را آزمودن [A79b] پشیمانی آورد

[āzmūde rā āzmūden peşīmānī āvered]

Emşâldendür. Şol zamānda kināye olunur ki bir şey’i bir iki kez (2) tecrûbe etdükdən sonra tekrār tecrûbe eylemek peşīmānlık getirür diyecek yirde A‘cām (3) *āzmūde rā āzmūden peşīmānī āvered* deyü çarb iderler.³

1 [A79a] (12) Emşâldendür : Emşâldendür ki A; ber nemî-âyed : nemî ber âyed Ü
Ferbeng-i Şu‘urî, I/145

2 [A79a] (19) iderler : iderler ki A
krş. *Emşâl u Hikem*, I/146; *Ferbeng-i Şu‘urî*, I/142

3 [A79b] Emşâldendür : Emşâldendür ki A
bk. *Emşâl u Hikem*, I/31; krş. *Ferbeng-i Şu‘urî*, I/142

31

اہلہ را در سخن⁽⁴⁾ توان شناخت[**ebleh rā der suhen tevān šināht**]

Emşāldendür. Şol zamānda kināye olunur ki herkesüñ murādı⁽⁵⁾ sözün-den bellüdüdür ve derd-i derünî kelāmında münzevî olduğu erbāb-ı sülhān⁽⁶⁾ qatında rüşendür diyecek yirde Semerqandîler *ebleh rā der suhen tevān šināht*⁽⁷⁾ dirler.¹

32

از بز برند به پای بز در بندند

[**ez buz burend be pāy-i buz der-bendend**]

Emşāldendür. Şol zamānda kināye olunur ki⁽⁸⁾ ziyān itmezüz hırcı içinden çıkar diyecek yirde zurefā-yı ‘Acem *ez buz burend be pāy-i buz der-bendend* dirler.²

Bābü'l-Elifi'l-Meksüre

33

این سخن تہ دارد و این نکته ره به جایى دارد⁽¹⁰⁾[**īn suhen teh dāred ve īn nukte reh be cāyī dāred**]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda kināye olunur ki bir söz içinde⁽¹¹⁾ bir ma'nā münzevî olup ol söz diğqate dāyir olsa zebān-ı Türkide bu sözün⁽¹²⁾ bir hikmeti vardur ve bu nüktenün dāhi ötesi vardur diyecek yirde zurefā-yı ‘Acem *īn*⁽¹³⁾ *suhen teh dāred* deyü kināye iderler. Nitekim bu maqūle nükteye fuşahā-yı ‘Arab *ve fihi nazār* dirler.⁽¹⁴⁾ Mevlānā İshāq' uñ bu beytinden ki tevḥīd-i Hāzret-i Bārīdedür, ol meşel qatı zāhirdür. Beyt:

دريا خود و گوهر خود و غواص خود است هان غورى کن که این سخن ته دارد⁽¹⁵⁾

[*Deniz de kendisi, inci de kendisi, dalgıç da kendisi*
Ha iyice bir düşün, bu sözde bir incelik var!]

1 [A79b] (4) zamānda : zamān Ū

krş. *Ferbeng-i Şu'urî*, I/135; *Emşāl u Hikem*, I/79

2 [A79b] bk. *Emşāl u Hikem*, I/105; *Ferbeng-i Şu'urî*, I/135

(16) Ğaffet olunmasun ki teh, zebân-ı Türkîde büklüm ma'nāsına ve dip ma'nāsına (17) gelür ve ğürî kun didügi emirdür, çalış ve söz aña diyecek maħalde zurefâ-yı 'Acem' (18) *der suhen ğürî kun* deyü birbirine kinâye iderler.¹

34

این از فلک است و از حسن نیست
[*in ez felek est u ez Hasan nîst*]

(19) Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda müsta'meldür ki zebân-ı Türkîde bir kişi bir kimesneden şikâyet eyleyüp [A80a] dise idi ki fülân kes beni incitdi ve baña zulm eyledi. Ol muğabelede zurefâ-yı 'Acemden birisi dise ki (2) yoluñda gelecek varımış ve kuluñ başına her ne gelürse 'âlem-i bālādandur kimseden (3) degildür diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem bu mışra' ki 'aynıyla meşeldür, darb iderler. Mısra':

این از فلک است و از حسن نیست (4)

[*Bu kaderdendir; Hasan'dan değil*]

Şâh Muhammed-i Nihâvendî'nün bu kıt'a-yı pür-ma'nāsından (5) meşel-i mezkûr fehm olunur. Kıt'a:

کین بچه زشت کار من نیست	به زن خویش گفت شاه محمد (6)
حقا که درین سخن سخن نیست	این ز حسن کلاه دوز است (7)
کین از فلک است و از حسن نیست (8)	زن نیز جواب پخته‌ای گفت

[*Dedi hanımına Şah Muhammed*

"Bu çirkin çocuk benden değil

Bu külahçı Hasan'dandır

Doğrusu başka da diyecek yoktur"

Kadın da pişkince bir cevap verdi:

"Kaderin işidir bu, başkasının değil"]

1 [A79b] (12) hikmeti vardur : hikmeti var Ü; ötesi vardur : ötesi var Ü // (14) beyt : -A // (18) birbirine : biri-birine Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/151. Seħâbî-yi Neccefi (Esterâbâdî)'nin (ö. 1001 hk.) bir rubaisine ait son iki beyittir. Rubâi metni şöyledir:

هر کس به درون خویشتن ره دارد در چشم شه و گدا گذرگه دارد
هم بحر خود و در خود و غواص خود است هان غوری کن که این سخن ته دارد!
bkz. <https://siolishe.blogspot.com/1397/06/19/post-361/> Erişim: 04.08.2022

Ġaffet olunmasun ki suç senüñdür ⁽⁹⁾ sen de hayırlı degilsün diyecek yirde şu'arâ-yı müteahhîrîn ez *Hasan nîst* deyü ğarb ⁽¹⁰⁾ iderler.¹

35

این یکی دیگر
[*în yekî dîger*]

Bu edâ emşâldendür. Beyne'l-A'câm şol zamânda kinâye olunur ki ⁽¹¹⁾ zebân-ı Türkîde bir kimesne rûzgâruñ âlâm u şedâyidin çekmiş olsa idi ol ⁽¹²⁾ kimesne üzerine bir zâlim hücum idüp zulm eylese idi ehl-i dilden biri ol maẓlûma ⁽¹³⁾ dise ki ol zâlim saña 'aceb zulm itdi. Ol maẓlûm dise ki ben ⁽¹⁴⁾ rûzgâruñ çoğ âlâm ve şedâyidin çekmişim. Biñ elemim vardur, bu biñ birinci ⁽¹⁵⁾ olsun, diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *în yekî dîger* deyü ğarb iderler. Nitekim ⁽¹⁶⁾ şa'irüñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

گفتی به داغ هجر بسوزانمت جگر ⁽¹⁷⁾ صد داغ هست بر جگرم این یکی دگر²

[*Dedin "ayrılık damgasıyla yakacağım ciğerini"*

Yüz damga var zaten ciğerimde bu da olsun yüz birinci]

Bâbü'l-Elifi'l-Mazmûme

36

استخوان
[*ustuhvân*] ^[Ü5a]

⁽¹⁸⁾ Lüğat-i ğayr-ı meşhûredür. Ustuhvân egerçi kemik ma'nâsına gelür çekürdek ⁽¹⁹⁾ ma'nâsına dañi gelür. Hattâ hürmâ çekürdegine ustuhvân-ı hürmâ dirler. Şeyh Sa'dî ^[A80b] aña tohm-i hürmâ ta'bîr itmiş. Nitekim Şeyh Nizâmî, münâcât-ı ğazret-i bârîde ol ⁽²⁾ lüğati îrâd itmişdür. Beyt:

گه از نطفه‌ای نیک‌بختی دهی ⁽³⁾ گه از استخوانی درختی دهی

[*Bazen bir nutfeden bir bahıtlı bağışlarsın*

Bazen bir çekirdekten bir ağaç verirsin]

1 ^[A80a] (5) Ü محمد شاه : شاه محمد

Ferheng-i Şu'ürî, I/151; İbn Zeydün, *Terceme-yi Şerbul-'Uyün*, s. 57. Kıtânın son mısraı meşhurdur.

2 ^[A80a] (10) bu edâ : bu edâlar A // ⁽¹²⁾ kimesne : kimese Ü // ⁽¹⁵⁾ kimesne : kimese Ü; biri : -A // ⁽¹⁶⁾ nitekim : kım Ü // ⁽¹⁷⁾ Ü - : جگر // ⁽¹⁷⁾ Ü - : جگر // ⁽¹⁶⁾ Ü kım A در جگرم : بر جگرم // ⁽¹⁷⁾ Ü - : جگر // ⁽¹⁶⁾ Ü kım A Beyit Enşârî-yi Kümü'ye ait gösterilir bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/152

Ve daği ustuhvân esâs ma'nâsına gelür ve daği ⁽⁴⁾ her nesnenüñ aşlına ustuhvân dirler. Mevlânâ Âşafî daği metn-i kitâb ve aşl-ı ⁽⁵⁾ kışşa diyecek yirde ustuhvân-ı kışşa ta'bîr itmiş. Zîkr olınan ma'nâ H'vâce Âşafî'nün ⁽⁶⁾ bu beytinden kıatı zâhirdür. Beyt:

استخوان من که از سنگ جنون صد جا⁽⁷⁾ شکست استخوان قصه فرهاد و مجنون بسته اند¹

[*Delilik taşıyla yüz yerinden kırılan aslım ile
Ferhad ve Mecnun hikâyelerinin metnini yazdılar*]

37

اشتلم کرد

[**uştulum kerd**]

⁽⁸⁾ Emşâldendür. Şol zamânda çarb olınur ki fülân kimesnenüñ ırmayup mudârâ ⁽⁹⁾ iderken müdârânuñ zıddına başladı ve ceng ü gâvğâya bâ'ış ü bādî oldı ⁽¹⁰⁾ diyecek yirde fuşahâ-yı Mâverâünnehr, *fulân kes uştulum kerd* deyü kinâye iderler. ⁽¹¹⁾ Mevlânâ Hâtîfî'nün bu beytinden ki Timur-ı pür-zür cânibinden İldırım Bâyezîd Han ⁽¹²⁾ haqqında dimişdür, fehm olınur. Ez *Timurnâme*, beyt:

طریق مدارا شدش اشتلم ⁽¹³⁾ خم باده صلح رویه خم²

[*Anlaşma yolu ona zulüm oldu
Barış şarabının küpü tunçtan davul oldu*]

38

استاد

[**ustād**]

Ma'rûf olan bir edâdur ⁽¹⁴⁾ ammâ gâh olur ki beyne'l-A'câm ustâ daği isti'mâl olınur. Efşahü'l-'ulemâi'l-mütebahhîrîn ⁽¹⁵⁾ ve şeyhuş-şuyühî'l-mü-

1 [A80a] ⁽¹⁸⁾ ğayr-ı meşhûredür : meşhûredür Ü // [A80b] itmiş : itmişdür Ü // ⁽²⁾ Ü // نطفه‌ای بیک : نطفه‌ای نیک Ü // ⁽⁴⁾ her : -Ü // ⁽⁶⁾ bu beytinden : bu beyt-i metninden Ü; zâhirdür : zâhir ve rüşendür Ü

bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/153

2 [A80b] ⁽⁸⁾ kimesnenüñ : kimsenüñ Ü; müdârâ iderken : -Ü // ⁽¹²⁾ ez *Timurnâme*, beyt : beyt ez *Timurnâme* Ü
bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/153

teḳaddimān ve ḳuḫbu'l-‘arīfīn a‘nā Ḥazret-i Mevlānā ⁽¹⁶⁾ ḳuddise sırrı-
hu'l-‘azīz Meşnevî-yi şerīfīnde ḥikāyet-i pādīşāh-ı Cühūd ve Baulas nām ⁽¹⁷⁾
vezīrūn ve üstād-ı şāgird-i aḥvel ḥikāyetinde olan ebyātından zıkr olınan
⁽¹⁸⁾ ustā edāsı ḳatı zāhirdür. Meşnevî:

گفت استا احولی را کاندرا آ ⁽¹⁹⁾ رو برون آور ز طاق آن شیشه را
گفت احول زان دو شیشه من کدام ^[A81a] پیش تو آرم بکن شرحش تمام
گفت استا آن دو شیشه نیست رو ⁽²⁾ احولی بگذار و افزون بین مشو
گفت ای استا مرا طعنه مزین ⁽³⁾ گفت استا زان دو یک را در شکن¹

[Usta dedi bir şaşya “Gir içeri

Git raftan al getir o şişeyi”

Şaşı dedi “O iki şişeden ben hangisini

Sana getireyim tam olarak söyle”

Usta dedi “Yok orada iki şişe

Şaşılığı bırak, çift görme artık”

Dedi “Ey usta, beni kınama!”

Usta dedi “Haydi kır o ikisinden birini”]

39

اشتر دل

[uştur-dil]

Bālāda zıkr olınan ⁽⁴⁾ āhū-dil meşeli gibidür ki beyne'l-A‘cām şol
zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde ⁽⁵⁾ bir kimesne ḳavī-heykel olup
bahādırlık da‘vāsın eylese idi ammā maḥall-i muḥārebede ⁽⁶⁾ semer altı-
na gizlenüp cüz’ī nesneden ḳorḳsa idi bu maḳūle kimesneye zurefā-yı ⁽⁷⁾
‘Acem fulān kes ‘aceb uştur-dil est deyü kināye iderler. Nitekim şā‘irūn bu
beytinden ⁽⁸⁾ fehm olunur. Beyt li-mü’ellifhi:

1 ^[A80b] ⁽¹³⁾ olan bir edādür : olınan bu edādür Ü // ⁽¹⁴⁾ ki : -Ü // ⁽¹⁷⁾ olan ebyātından : olan bu ebyātdan Ü
// ⁽¹⁸⁾ ustā : üstād Ü; Meşnevî : Meşnevî-yi Mevlānā Ü // ⁽¹⁸⁾ استا : استاد Ü // ^[A81a] استا : -A
Baulas A nüshasında بولش (yp. 99^a), Ü nüshasında بولس (yp. 13^a) imlasiyla yazılmıştır. Vezire dair
geniş bir araştırma ve değerlendirme için bk. Güleç, İsmail, “Mesnevî’de Geçen “Taassup Yüzünden
Hıristiyanları Öldüren Yahudi Padişahın Hikayesi’ndeki Vezir Aziz Pavlus mudur?”, *Essay in Momery
of Hazel E. Heughan*, ed. Ismail Erunsal vd., Edinburg: Hazel E. Heughan Educational Trust, 2007,
s. 113-134.

گشت افنا مایه از بی حاصلی (9) کار تو مشکل شد از اشتر دلی

[Kazançsızlıktan ötürü sermaye yok oldu
Korkaklığın yüzünden işin de zora girdi]

Ammā gāh olur ki *fulān kes uştur-bīn* (10) est daḥi dirler. Zīrā uştur-bīn, dūr-bīn ma'nāsınadır. Nitekim şā'irūn (11) bu beytinden fehm olunur. Beyt:

غافل شدی ز حال با آنکه دوربینی (12) عاجز شدم ز دستت با آنکه ذو فنونم

[İleri görüşlü olmana rağmen anlamadın hâlimden
Aciz kaldım senin yüzünden hünerli olmama rağmen]

Ve *fulān kes ḥar-bīn est* daḥi (13) dirler. Bu edâlar şol zamânda ḍarb olunur ki bir kimesne bir kâra mübâşeret (14) itdüğünde ol kâruñ soñun fikr eyleyüp 'âkıbet-endîş olsa idi (15) medḥ yüzünden *fulān kes uştur-bīn est* deyü ḍarb iderler. Zīrā uştur (16) yürüdüğünde gerdenin bālāya ḳaldırup eṭrāfa nazar eyleyerek yürür. Anuñ (17) içün şu maḳûle şaḥşa teşbîh yüzünden *uştur-bīn est* dirler. (18) Bālâda zıkr olınan *ḥar-bīn* kezâlik *uştur-bīn* meşelinüñ zıddıdır ki (19) bir kimesne 'aleyhisin fikr itmeyüp bir maşlahata mübâşeret itdükde soñın [A81b] fikr itmeyüp bir belāya mübtelâ olsa idi zurefâ-yı 'Acem zem ḳaşd eyleyüp *fulān kes* (2) *ḥar-bīn est* dirler ki zīrā ḥar yola gitdükde hemân önine baḳar. Eṭrāfa nazar şalmaduğičün (3) zurefâ-yı 'Acem soñın fikr itmeyüp 'âkıbet-endîş olmayan kimesneye ve dūr-bīn (4) olmayan kimesneye *ḥar-bīn* dirler. Nitekim şā'irūn bu beytinden fehm olunur.¹

1 [A81a] (5) kimesne : kimse Ü // (6) kimesneye : kimseye Ü // (13) kimesne : kimse Ü // (14) itdüğünde : itdükde Ü // (17) uştur-bīn est dirler : uştur-bīn est ve dūr-bīn est dirler Ü // (19) bir maşlahata mübâşeret itdükde soñın : -Ü // [A81b] fikr itmeyüp bir : -Ü // (3) kimesneye : kimseye Ü // (4) kimesneye : kimseye Ü

bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/153. Açıklamanın son cümlesinde işaret edilen tanık beyit nüshada yazılmamıştır. Ancak **Mns. Turc 3** nüshası yp. 13^v'da aşağıdaki beyit tanık olarak yazılmıştır. Aynı beyti şair adı zikretmeksizin Şu'urî de tanık göstermiştir.

چو عارف در ره خود شد شتربین شود این ابلهان همواره خربین

Ârif kendi yolunda ileriye görürken
Hiç sonlarını düşünmez bu aptallar

bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/208

[Ü5b] (5) **Bâbü'l-Bâ'î'l-Meftûha**

40

باز آوردی کُود

[bâz âverdi kerd]

Bu meşel-i bî-bedel beyne'l-fuḡarā'i'l-'Acem⁽⁶⁾ şol zamān müsta'meldür ki bir kimesne bir küstahlık itse ḡapudan gelüp⁽⁷⁾ 'özrin dilese idi *bâz âverdi kerd* deyü ḡarb iderler. Nitekim Mevlānā Kātibî'nün⁽⁸⁾ bu beytinden meşel-i mezkūr fehm olunur. Beyt:

گفتم از کویت روم باز آمدم با صد⁽⁹⁾ نیاز هر که گوید ناسزایی باز آوردی کند

[Köyünden giderim dedim ama, yüz yakarıyla yine geri döndüm
Kim küstahlık ederse elbette özrünü diler]

Ve gāh olur ki bir kimse⁽¹⁰⁾ bir kimseden incinseydi bir yeşil yaprak getirüp ol birisinin ḡātırın⁽¹¹⁾ ele alır. Kātibî fermāyed, beyt:

طریقی داشت این درویش با خال⁽¹²⁾ سیه پوشت خطت آورد برگ [ی] سبز [و] از خاطر ببرد آتش¹

[Bu fakirin senin siyah beninle bir alışverişi vardı
Ayva tüyün yeşil yaprak getirince onu unutuverdi]

41

بر پا⁽¹³⁾ می دارد

[ber pā mī-dāred]

Bu meşel-i bî-bedel beyne'l-A'cām şol zamānda kināye olunur ki fülān menzili⁽¹⁴⁾ fülān kimesne ihyā itmişdür ve daḡi fülān sebeb-i ma'mürdür diyecek⁽¹⁵⁾ yirde *fulān kes fulān menzil rā ber pā dāšt* ve *ber pā dāred* daḡi dirler. Nitekim⁽¹⁶⁾ H'āce Āşafî'nün bu maḡla'ından meşel-i mezkūr zāhirdür. Beyt:

پای معنون⁽¹⁷⁾ نه همین سلسله سودا داشت هر که دیوانه شد این سلسله را بر پا داشت

[Sevda hanedanında sadece Mecnun'un payı yoktu
Divane olan herkes bu topluluğu ihya etti]

1 [A81b] (7) Mevlānā : -Ü // (8) meşel-i mezkūr : meşel-i sālifü'z-zikr Ü
bk. *Ferheng-i Şu'ūrī*, I/157

(18) Ya'nî *ṭarîḳ*-i cünûn ve silsile-yi sevdâ yalnız Mecnûn'a mahşûş degildir. Her ki ^[A82a] 'aşîḳ olduysa *ṭarîḳ*-i 'aşḳı ihyâ ider dimekdir.¹

42

بر افتاد

[ber-ufted]

Bu meşel-i bî-bedel ⁽²⁾ şol zamânda müsta'meldür ki zebân-ı Türkîde bir kimesneye beddu'â itmek lâzım ⁽³⁾ gelse idi ki *fulân* kimesnenün *ḳapısı* *ḳapansun* ve evlâdı *münḳaṭı'* olup ⁽⁴⁾ *ṭamarı* kesilsün diyecek yirde *bülegâ-yı* 'Acem du'â-yı 'aleyh murâd idinüp *ilâhî* ⁽⁵⁾ *fulân kes ber-ufted ve toḫmeş bisüzed* deyü *ḳarb* iderler. Nitekim eḫşahu'ş-şu'arâ ⁽⁶⁾ H^vâce Hâfız-ı Şîrâzî'nün bu beytinden edâ-yı sâlifü'z-zıkr *ḳatı zâhirdür*. Beyt:

(7) بس تجربه کردیم درین دیر مکافات با دُرْدکشان هر که در افتاد بر افتاد

[*Bu dünyada o kadar tecrübe edindik ki
Şarap içenlere kim sataştıysa kökü kurudu*]

(8) Ve gâflet olunmasun ki bir kimesne *erbâb-ı dilden* birisine *cefâ* yüzünden görünüp ⁽⁹⁾ incitse idi ol kâmil, *ez çî rû be mâ der-uftâdeî* dir. Gâh olur ki ⁽¹⁰⁾ *der-uftâden* edâsı *çekişmek* ma'nâsına gelür. Yağa yağaya oldılar diyecek ⁽¹¹⁾ yirde *fulân kesân bâ yek diğder der-uftâdend* dirler ve daḫi gâh olur ki ⁽¹²⁾ 'aşîḳân-ı 'Acemden birisi *şevḳ* u *zevḳ*-i ilâhî ile *perişân* ve *terk-i 'âr* u ⁽¹³⁾ *nâmus* eylese idi *be sevdâ-yi 'ışḳ ber-uftâdem ve hâne ber-endâthem* deyü *kinâye* ⁽¹⁴⁾ iderler. Bu edâ maḫalline göre *ḳarb* olunur. *Zıkr* olunan edâ *Hâzret-i* ⁽¹⁵⁾ *ḳuṭbu'l-ârifin* ve *sulṭânu'l-muḫaḳḳıḳîn* *Hâzret-i Mevlânâ-ḳuddise sırrıhu'l-azîzün* ⁽¹⁶⁾ bu beytinden *zâhir* olur. Beyt:

به سودای سر زلفش در افتادم بر افتادم ⁽¹⁷⁾ درین دریای بی‌پایان در افتادم بر افتادم

[*Onun saçının sevdasına bir kapıldım pir kapıldım
Bu uçsuz bucaksız denize bir düştüm pir düştüm*]

Hâzret-i Mevlânâ'nun bu beytinün ⁽¹⁸⁾ *mıṣra'*-ı evvelinden meşel-i mezkûr

1 ^[A81b] (14) kimesne : kimse Ü // (15) menzil : menzili Ü // (16) mezkûr : sâlifü'z-zıkr Ü; zâhirdür : zâhir ü bâhirdür Ü // (17) همان : همین A // ^[A82a] olduysa : olursa Ü krş. *Ferbeng-i Şu'urî*, I/167-68

fehmi olunur ve mıṣraʿ-ı şānīde zıkr olunan *der-uftādem* ⁽¹⁹⁾ *ber-uftādemden* maḳṣūd bi'z-zāt kāmīl ve mükemmelem deyü iş'ār ider. Fe'l-yete'ammel.¹

43

برانغار و جوانغار ^[A82b]

[**baranğar** ve **cuvanğar**]

Zebān-ı Nevāyīde ṣağ ve ṣol dimekdür. Meṣelā ṣağ ⁽²⁾ cānibden diyecek yirde *zi sū-yi baranğar* ve ṣol tarafından diyecek yirde *zi sū-yi* ⁽³⁾ *cuvanğar* dirler. Zıkr olunan edālar egerçi zebān-ı Nevāyīdür ammā fuṣṣāḥā-yi 'Acem meymene ve meysere ⁽⁴⁾ diyecek yirde ol edāları nazımda getürmüşlerdür. Bilinmesi ehem olduğundan taḥrīr ⁽⁵⁾ olınması evlā görüldi. Nitekim Mevlānā Hātifi'nün bu beytinden edā-yı baranğar ⁽⁶⁾ fehmi olunur. Ez Timurnāme, beyt:

جهان شاه و شهزاده سلطان حسين ⁽⁷⁾ ز سوی برانغار جویای شین ²

[*Cihanşah ve Şehzade Sultan Hüseyin*

Ṣağ kanatta bir zaḫiyet aradılar]

44

بر لب كلوخ ماليد

[**ber leb kulūḫ mālīd**]

Bu meṣel-i mu'teber ⁽⁸⁾ ṣol zamānda ḍarb olunur ki zebān-ı Türki'de bir kimesneden ḥaṭāya mü'eddī olacak ⁽⁹⁾ bir vaṣ' ṣādır olsaydı ve üzerine dutup denilseydi ki niçün ^[Ü6a] böyle ⁽¹⁰⁾ kārı irtikāb itdün? Ol kimesne bilmezlikden gelüp tecāhül eyleseydi ⁽¹¹⁾ ki nedür ol? Bu maḳūle maḥalde zurefā-yı 'Acem *fulān kes ber leb kulūḫ mālīd* ⁽¹²⁾ deyü ḍarb iderler. Nitekim Mevlānā Cāmī kitāb-ı *Yūsuf u Züleyḥā*'sında Ḥāzret-i ⁽¹³⁾ Züleyḥā Ḥāzret-i

1 ^[A82a] (2) kimesneye : kimseye Ü // (3) kimesnenün : kimsenün Ü // (4) idinüp : eyleyüp Ü; ilāhī : -Ü // (7) *در افتاد بر افتاد* Ü // (8) kimesne : kimse Ü // (18) şānīde : şānīden Ü // (19) ve : -Ü; ider : -Ü bk. *Ferheng-i Şu'ūrī*, I/167

2 ^[A82b] dimekdür : dimekdür ki Ü // (3) Nevāyīdür : Nevādūr Ü // (4) olduğundan : olduğün Ü // (4-5) taḥrīr olınması evlā görüldi : taḥrīr olındı Ü // (6) *ez Timurnāme*, beyt : beyt *ez Timurnāme* der vaṣ'fi Cihānşāh şehzāde-yi Sultān Hüseyin ki pīrān-i Timurend Ü // (7) *جویان نشین : جویای شین* Ü krş. *Ferheng-i Şu'ūrī*, I/740. bk. *Ferağī'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, "baranğar (baranğar)", s. 145; Ünlü, Suat, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, s. 101; H. Kazım Kadri, *Türk Lügati*, "cuvanğar", II/339

Yūsuf ‘aleyhisselāmi menāmında görüp şeb tā be rüz girye vü ⁽¹⁴⁾ feryād eylerdi. Şabāh olduqda zevci Kıtıfır'den gizleyüp çeşmānın silerdi ⁽¹⁵⁾ ve bilmezlikden gelüp ašlā ešer-i girye çeşmānında zāhir olmayup ve hūn-ı ⁽¹⁶⁾ dil yudmadan lebānın daħi huşk idüp tecāhül iderdi. Mevlānā-yı müşārün-i-leyh ⁽¹⁷⁾ cānib-i Züleyhā'dan ol meşeli ĩrād itmişdür. Meşel-i sālifü'z-zıkr bu ebyātdan feh̄m ⁽¹⁸⁾ olunur. Meşnevi:

چو شب بگذشت دفع هر گمان را بشت از گریه چشم خون فشان را
لبش تر بود از خون خوردن شب ^[A83a] کلوخ خشک را مالید بر لب

*[Sabah olunca her kuşkuyu gidermek için
Kanlı gözlerindeki yaşları sildi*

*Gece boyu kan içmekten ıslaktı dudağı
Dudaklarını kurularak belli etmedi]*

Gāh olur ki *kulūh-i huşk mālīd* ⁽²⁾ *ber leb* daħi dirler. Kulūh be ma'ni-yi kesek.¹

45

پای کم آورد

[pāy kem āverd]

Bu meşel-i bī-bedel şol ⁽³⁾ zamānda müsta'meldür ki fülān kimesne haşmın göricek bozıldı ve kıçı tayanmadı diyecek ⁽⁴⁾ yirde *fulān kes ez ğarīm-i hod pāy kem āverd* dirler ve gāh olur ki zurefā-yı 'Acem ⁽⁵⁾ *fulān kes bi-pā şud* daħi dirler ve gāh olur ki *fulān kes ziyāde-ser est* dirler. ⁽⁶⁾ Bu edāda kināye oldur ki fülān kimesne serkeş ve evbāşdur ve kimseye boyun egmez diyecek ⁽⁷⁾ maħalde *fulān kes ziyāde-ser est* dirler. Nizām-ı Esterābādī'nün bu beytinden ki ĩmām ⁽⁸⁾ 'Alī kerremallāhu vechehu vaşfındadır, mezkūr edālar zāhirdür. Beyt:

بی‌پا شود ز تیغ ⁽⁹⁾ تو عنتر به روز رزم پیش تو هر زیاده‌سر آورده پای کم

1 ^[A82b] (8) kimesneden : kimse Ū // (9) ve : -Ū // (9) böyle : bu Ū // (10) kimesne : kimse Ū // (11) bu : -Ū // (12) Züleyhā'sında : Züleyhā'da Ū // (13) vü : -Ū // (14) eylerdi : iderdi Ū // (16) dil : dili Ū; iderdi : iderdi ve Ū; Mevlānā : Mevlā Ū // (17) itmişdür : itmişdür ve Ū // ^[A83a] gāh : ve gāh Ū
bk. *Ferheng-i Şu'urī*, I/171; *Emsāl u Hikem*, III/1231

[Savaş günü Anter senin kılıcınla ayağından olur
Her babayiğit sıvışmıştır senin karşından]

Ġaflet olunmaya ki ⁽¹⁰⁾ beyt-i mezbûr zu'l-vecheyndür. Zirâ istimâ' olındı ki Şâh-ı Velâyet 'Alî, zü'l-fiķâr-ı ⁽¹¹⁾ dü-zebânıyla 'Anter nâm haşmınıñ uyluğın çalmışdur.¹

46

پایچه بالا زد

[pāyçe bālā zed]

Emşâldendür. Şol ⁽¹²⁾ zamânda đarb olunur ki eteklerin yuķaru çemreyüp ÷onın dağı yuķaru Őđadı ⁽¹³⁾ ve müheyyâ ve ĥâzır oldu diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *fulân kes pāyçe bālā zed* dirler. ⁽¹⁴⁾ Mevlânâ Ĥusrev-i Dihlevî'nün bu beytinden fehm olunur. Ez kitâb-i *Maĥzenü'l-Esrâr*, ⁽¹⁵⁾ der vaşf-i Burâķ-i berķ-rev. Beyt:

ساخته طاوس ملائک نگار ⁽¹⁶⁾ پایچه بالا زده طاوس وار²

[Meleklerin tavusu (Cebrail as.) kına yakmış
Tavus kuşu gibi de paçaları sıvamış]

47

بابت

[bâbet]

Emşâldendür. Şol zamânda đarb olunur ki bu bir cins, o bir cins diyecek yirde *yek bâbet, du bâbet* dirler. ⁽¹⁸⁾ Ekşeriyâ tüccâr-ı Hindüstan mâ-beyninde kinâye olunur. Bâbet cins ma'nâsına ⁽¹⁹⁾ geldügi Ĥusrev-i Dihlevî'nün bu beytinden fehm olunur. Ez kitâb-ı *Maĥzenü'l-Esrâr*, ^[A83b] der vaşf-i Resûlullah şallallahu 'aleyhi ve sellem, beyt:

1 ^[A83a] ⁽³⁾ zamânda : zamân Ū; kimesne : kimse Ū // ⁽⁶⁾ kimesne : kimse Ū; boyun egmez : boyun egmez ve tenezzül eylemez Ū // ⁽⁸⁾ kerremallahu vechehu : kerremallahu ta'âlâ vechehu ve rađiyallahu ta'âlâ 'anhu Ū; mezkûr edâlar : mezkûr olan edâlar Ū // ⁽⁹⁾ عنبر : عنبر Ū // ⁽¹⁰⁾ mezbûr : mezkûr Ū bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/162

2 ^[A83a] ⁽¹²⁾ eteklerin : eteklerini Ū // ⁽¹⁴⁻¹⁵⁾ ez kitâb-i *Maĥzenü'l-Esrâr*, der vaşf-i Burâķ-i berķ-rev : -Ū krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/160

خاک وی از بابتِ مردم نبود ⁽²⁾ مسح مسیحا به تیمم نبود

[*Onun toprağı halkın toprağı cinsinden değildi*
Hz. İsa'nın meshi teyemmüm ile değildi]

ve daği bābet, Hindūstānīler mā-beyninde kerret ⁽³⁾ ma'nāsına çarb olunur.¹

48

به سخن رسید

[**be suhen resīd**]

Emşāldendür. Şol zamānda kināye olunur ki ⁽⁴⁾ şāhib-i ṭab' u sühan-şinās ve müy-şikāf olsa idi fuşāhā-yı 'Acem *fulān kes be suhen resīd* ⁽⁵⁾ ve *be suhen mī-resed* daği dirler. Nitekim şā'irūn bu beytinden fehm olunur ki yārān-ı sühan-şinās ⁽⁶⁾ vaşfında dimişdür meşel-i mezkūr zāhirdür. Beyt:

چه خوش است همزبانی ⁽⁷⁾ به حریف نکته‌دانی که سخن نگفته باشی به سخن رسیده باشد²

[*İncelikten anlayan adamlar aynı dili konuşmak ne güzel!*
Çünkü leblebiyi anlarlar]

49

بد مکن ⁽⁸⁾ بد میندیش تا بدت نیاید به پیش

[**bed mekun bed meyendiş tā bedet neyāyed be piş**]

Emşāldendür. Şol zamānda çarb olunur ki ⁽⁹⁾ zebān-ı Türkīde ḥayır şan işüñe ḥayır gelsün başına diyecek yirde zurefā-yı 'Acem *bed mekun* ⁽¹⁰⁾ *bed meyendiş tā bedet neyāyed be piş* deyü kināye iderler.³

1 [A83b] Resūlullah şallallahu 'aleyhi ve sellem : Resūlullah şallallahu ta'ālā 'aleyhi ve sellemde Ü

2 [A83b] ⁽⁴⁾ olsa idi fuşāhā-yı 'Acem : olsa 'Acem Ü // ⁽⁶⁾ meşel-i mezkūr zāhirdür : meşel-i mezkūr zāhir ü bāhirdür Ü // ⁽⁷⁾ نگفته A bk. *Ferheng-i Şu'urī*, I/173

3 [A83b] bk. *Emşāl u Hikem*, I/406

50

پای ماچان رفت

[pây-mâçân reft]

(11) Bu meşel-i mu'teber şol zamânda kināye olunur ki bir kimesne-den bir zillet şadır olsaydı (12) şaf-ı ni'ale geçüp 'özrin dileseydi fuşâhâ-yı 'Acem *fulân kes pây-mâçân reft* (13) deyü darb iderler. [Üb] Nitekim Hâzret-i Mevlânâ *Meşnevi*-yi şerîfinde ebu'l-beşer Hâzret-i Âdem (14) şalavâtullahu 'aleyhi ve 'alâ nebiyyinâ haqqında olan bu beytinden meşel-i sâlifü'z-zikr zâhirdür. Beyt:

(15) آدم از فردوس و از بالای هفت پای ماچان از برای عذر رفت

[*Âdem Firdevsten, yedinci gökten*

Özür için geldi ayakkabı çıkarılan yere kadar]

(16) Ba'zı cühelâ gâlaṭ idüp pây-mâçân peymençe dirler. Aşl, pây-mâçândur.¹

51

پاکی

[pâkî]

(17) Bu lügat-i mu'teber zebân-ı Türkîde ustura ma'nâsına gelür egerçi ustüre daḥi Fârisîdür (18) ve lisân-ı 'Arabda aña mûsâ dirler. Mûsâ ma'nâsına gelen pâkî şâ'iriñ bu kıṭ'asından (19) ki cevân berber vaşfında dimişdür, bu lügat fehmi olunur. Kıṭ'a:

[A84a] دلارامی سرم را می تراشید زمین از عکس رویش لاله گون شد

(2) ز بی پاکی چنان می راند پاکی سرم نبرید و پاکی پر ز خون شد²

[*Dostun biri tıraş ediyordu başımı*

Yüzünün aksiyle yer büründü lale rengine

Cesaretle öyle vuruyordu ki usturayı

Başımı kesmedi ama kan oldu ustura]

1 [A83b] (11) kimesneden : kimseden Ü // (14) şalavâtullahu 'aleyhi ve 'alâ nebiyyinâ : şalavâtullahu 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyh Ü // (14) zâhirdür : zâhir ve mübrehendür Ü // (15) از بالای : و از بالای Ü // (15) bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/162

2 [A83b] (18) mûsâ ma'nâsına : mevânisi Ü // [A84a] (2) ز خون : ز حسن : Ü

52

پای زاغ شد و فلان کس پای زاغ کرد⁽³⁾

[pāy-i zāg şud ve fulān kes pāy-i zāg kerd]

Bu meşel diyâr-ı 'Acemde şol zamân⁽⁴⁾ çarb olunur ki zebân-ı Türkîde bir kimesne pusuya girdi yâhud kırınca ayağı oldu⁽⁵⁾ yâhud yılan ayağı oldu diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *fulān kes pāy-i zāg kerd*.⁽⁶⁾ Ve gâh olur ki *pāy-i zāg şud* daği dirler. Dervîş Diheki'nün bu beytinden ol meşel⁽⁷⁾ fehm olunur, beyt:

طاوس وار چون تو به جولان در آمدی در باغ بس⁽⁸⁾ پری صفتان پای زاغ کرد¹

[*Sen tavus gibi dolaşmaya başlayınca
Pek çok güzel kaçışıp gizlendi bahçede*]

53

پس خم زد

[pes ham zed]

Bu edâ kezâlik emşâldendir. Egerçi ki⁽⁹⁾ bu meşel *pāy-i zāg* meşeline müşâbih ve mümâsildür, şol zamân çarb olunur ki bir kaç yârân⁽¹⁰⁾ ittifâkla ayak seyrin itseler idi içlerinden birisi gerü çalup ihvânı şatsa idi⁽¹¹⁾ bu maķûle yirde zurefâ-yı 'Acem *fulān kes pes ham zed* deyü çarb iderler. Nitekim emlahu'ş-şu'arâ⁽¹²⁾ Mevlânâ Zuhûrî'nün bu kıt'asından ki münâcât-ı hazret-i Bârîdedür, ol edâ katı zâhirdür.⁽¹³⁾ Ez *Sâķinâme* hitâben li's-sâķî, kıt'a:

بدہ ساقی آن شمع ساغر لگن
به غیر از غم تو نماند غمی⁽¹⁴⁾
که رویت سحر پرتو [انداز] من
شب تیره بختی زند پس خمی²

[*Bırak saki o mumu, kadehi, o şamdani
Çünkü yüzün aydınlık veren seherimdir benim*]

1 [A84a] (4) bir kimesne : bir kimsa Ü // (5) yâhud : daği Ü // (7) fehm : -Ü; beyt : -A

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/161

2 [A84a] (8) egerçi ki : egerçi Ü // (9) bu : -Ü; ve : -Ü // (12) hazret-i Bârîdedür : Bârîdedür Ü; zâhirdür : zâhir ü bâhirdür Ü // (13) ez *Sâķinâme* hitâben li's-sâķî, kıt'a : kıt'a ez *Sâķinâme* hitâben li's-sâķî Ü // (14) [انداز] : A, Ü

bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/173

*Senin derdinden başka derd kalmasın
Pek çabuk çarkeder bedbaht gece]*

54

بازاریست⁽¹⁵⁾

[bāzārīst]

Bu meşel şol zamānda kināye⁽¹⁶⁾ olunur ki zebān-ı Türkīde bir maḥbūb hercāyī olup bir mertebede olsaydı ki⁽¹⁷⁾ bir günde on ‘aşıkuñ yanına taqı-lup ḥaqlasaydı bu maḥūle maḥbūba büleğā-yı ‘Acem *fulān puser bāzārīst*⁽¹⁸⁾ deyü ḍarb iderler. Beyt:

امید بلبل بی دل ز گل وفاداریست⁽¹⁹⁾ ولی وفا نکند شاهدهی که بازاریست¹

*[Aşık bülbülün gülden beklentisi vefalı olmaktadır
Ancak vefa göstermez ortalık malı güzel]*

55

بزازانه شد

[bezzāzāne şud]

Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda^[A84b] müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde bir maḥbūb ki güzelliği evvelinde meşhūr ve nāmdār olup⁽²⁾ farazā yüzine baqmağa kimseye nevbet degmeseydi birkaç günden şoñra dest-zede ve⁽³⁾ felefte ve ḥar-emred olup mübtezal olsaydı zurefā-yı ‘Acem bu maḥūle maḥbūba⁽⁴⁾ *fulān cevān bezzāzāne şud* dirler. Bu meşel aşılta meyveye ve ğayrı nesneye *bezzāzāne şud* deyü kināye iderlerdi⁽⁵⁾ zīrā tūrfendeliği zamānında bahālu olup birkaç günden şoñra erzān⁽⁶⁾ ve bī-revnaq olup *fulān mīve bezzāzāne şud* dirler. Ammā şu‘arā-yı müteahḥirīn isti‘are⁽⁷⁾ şan‘atın kaşd idüp *fulān mīve bezzāzāne şud* diyecek yirde zıkr olınan maḥbūba⁽⁸⁾ daḥi *fulān cevān bezzāzāne şud* deyü ḍarb iderler. *Mīve bezzāzāne şud* edāsı ‘İşmet-i⁽⁹⁾ Buḥārī’nün bu beytinden ol meşel fehmedilur. Beyt:

1 [A84a] (17) maḥūle : -Ü

bk. *Ferheng-i Şu‘urī*, I/157. Beyit ‘İmād Faḫīh-i Kirmānī’ye (bk. Nizāmī, Pervīz, *Seyr u Seferi der Gulistān-i Edeb-i Pārsī*, s. 207) ve Faḫruddīn-i Irāḫī’ye nisbet edilmektedir (bk. <http://daneshjoo.com>. 4kia.ir/info2/108242/عراقی-همدانی-فخر الدین

عصمت از محبوب هر جای مجو رسم⁽¹⁰⁾ وفا زانکه بی لذت بود میوه چو بزآزانه شد¹

[*Ey İsmet! Vefa arama hercayı sevgilide*
Çünkü bollaşınca tatsızlaşır meyve]

56

بَر یَخْ نُویس و بَر آفتاب نِه⁽¹¹⁾

[**ber yah nüvîs ve ber âfitâb nih**]

Bu meşelün ma'nâ-yı tahte'l-lafzîsi buza yaz ve güneşe kıo dimekdür. Kendü ma'nâsına⁽¹²⁾ degildür, belki şol maħalde isti'mâl olunur ki bir kimsenün bir kimsede bir şey'i olsa alınması muħâl⁽¹³⁾ olduħda zurefâ-yı 'Acem aña *ber yah nüvîs* dirler. Türkîde daħi bu meşel meşhürdür. Nitekim⁽¹⁴⁾ Kemâl-i Hıocendî'nün bu kıt'asından ki bir şerbetçiye laṭîfe ṭarîkıyla dimişdür, kıt'a:

با فقاعی گفتم از روی مزاح⁽¹⁵⁾ بد معامل نیستم من ای خسیس
وجه شربت‌ها که دادی نسیه‌ام⁽¹⁶⁾ گر فراموشت شود بر یخ نویس²

[*Bir şerbetçiye dedim şaka yollu*
"Kötü müşteri değilim, ey pinti!

Bana veresiye verdiğin şerbetin ücretini
Unutacak olursan yaz buz üstüne"]

57

بُنْدِ زَبَانُ نَدَارِدُ⁽¹⁷⁾ [Ü7a]

[**bend-i zebân nedâred**]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamân zurefâ-yı 'Acem beyninde kinâye olunur ki⁽¹⁸⁾ zebân-ı Türkîde fülân kimse söz saħlamaz ve ağızında baħla işlanmaz diyecek yirde zurefâ-yı⁽¹⁹⁾ 'Acem *bend-i zebân nedâred* dirler. Kâtibî fermâ-yed, beyt:

1 [A84b] müstâ'meldür : kinâye olunur Ü // (2) soñra : soñra ki Ü // (3) olsaydı : olsa Ü // (5) ṭurfendeliği zamânında : ṭurfendeliği zamânda Ü // (7) idüp : eyleyüp Ü // (8) deyü ḍarb iderler mive bezzâzâne şud : -Ü // (10) که : چو A

bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/172

2 [A84b] (15) Ü مزاح : مزاح

bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/172; *Emsâl u Hikem*, I/430

می‌گفت دوش سوسن در گلستان به بلبل ^[A85a] عاشق نباشد آن کو بند زبان ندارد¹

[*Dün gece süsen bahçede diyordu bülbüle*
“*Dilini tutamayan âşık olamaz*”]

58

پی سِپُر

[**pey-supur (sipur)**]

Bu edâ şol zamânda isti‘mâl⁽²⁾ olunur ki bir nesneyi ayak altında çiğleleler aña *pey-supur* dirler ve gâh olur ki *pey-supur*⁽³⁾ *sâht* dirler ki fülân kimse bizi çiğlek eyledi ve bizi atı oynadı eyledi⁽⁴⁾ diyecek yirde zurefâ-yı ‘Acem *fulân kes mâ rā pey-supur sâht* deyü darb iderler.⁽⁵⁾ Aşlında *pây-supur* idi ki *supurden* ısmarlamâğa dirler. Ya ‘nî bizi ayağı altına *taşşurdu*⁽⁶⁾ dimekdür. Vezne ri‘âyet için *pây-supur* diyecek yirde *pey-supur* oğurlar.⁽⁷⁾ Nitekim Mevlânâ Câmî’nün bu beytinden *pey-supur* edâsı zâhirdür. Ez *Subħa-yi Câmî*, beyt:

⁽⁸⁾ به که چون کبک نهی پا بسرش وز لگدکوب کنی پی سپرش

[*Keklik gibi ayağını onun başına basman*
Ayak altına alıp çiğnemenden yeğdir]

⁽⁹⁾ Ve daħi gâh olur ki *pey-supur* yazu altına tütdukları kâ‘imeye dirler. ‘Acem aña *zîr-meşķ*⁽¹⁰⁾ ıtlâķ ider. Nitekim Mevlânâ-yı müşârün-ileyh vaşf-ı kilk-i ‘anber-bârında dimişdür. Beyt:

⁽¹¹⁾ ماه و اختر گهر کلک تو باد لوح خور پی سپر کلک تو باد²

[*Ay ve çoban yıldızı kaleminin incisi olsun*
Güneşin altın yaldızlı kâğıdı kalemine meşķ altı olsun]

1 ^[A84b] (17) zamân : zamânda Ü // ⁽¹⁹⁾ Kâtibî fermâyed : nitekim efşahuş-şu‘arâ Kâtibî’nün bu beytinden ol meşel fehm olunur Ü

bk. *Ferheng-i Şu‘urî*, I/173

2 ^[A85a] (2-3) *pey-supur sâht* dirler ki : *pey-supur* daħi dirler ki Ü // ⁽³⁾ kimse : kimesne Ü; ve bizi atı oynadı eyledi : ve bizi ayak altına alıp atı oynadı eyledi Ü // ⁽⁵⁾ ısmarlamâğa dirler : ısmarlamâğa ve taşşurmağa dirler Ü; altına : altına : -Ü // ⁽⁶⁾ *pây-supur* diyecek : *pey-supur* Ü // ⁽⁷⁾ zâhirdür : zâhir ü bâhirdür Ü; ez *Subħa-yi Câmî* beyt : beyt ez *Subħa-yi Câmî* Ü // ⁽⁹⁾ *zîr-meşķ* : *zîr-meşķ* daħi Ü // ⁽¹⁰⁾ Mevlânâ : Mevlâ Ü; dimişdür beyt: bu beytinden ol ma‘nâ kıatı vâzihdur Ü

59

پای مردی کردن⁽¹²⁾

[pāy-merdī kerden]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda ɗarb olunur ki bir kimesne bir faķī-rūn⁽¹³⁾ önüne düşüp mu'āvin olsaydı ve yārāna sipāriş eyleyüp ol faķīrūn⁽¹⁴⁾ mu'āvenetine sa'y eyleseydi *pāy merdī kerden* aña dirler ve bu maķūle kimesneye zurefā-yı⁽¹⁵⁾ 'Acem *fulān ez berāy-i fulān dervīş pāy-merdī kerd* deyü ɗarb iderler. Nitekim Kemāl-i H̄ocendī⁽¹⁶⁾ dimişdür. Beyt:

کرم کجا شد و انعام را چه پیش آمد چرا ازین دو یکی پای مرد ما نبود

[*Cömertlik nerede kaldı, bahşış vermeye ne oldu?*

Neden bu ikisinden biri elimizden tutmadı?]

Ve emlaħu'ş-şu'arāi'l-müte'ahħirīn Mevlānā Ūmīdī'nūn bu kıı'asından⁽¹⁸⁾ ki erāzil ve e'ādī-yi rüzgār şikāyetinde dimişdür, ol meşel⁽¹⁹⁾ kıatı zāhirdür. Kıı'a:

بحمدالله که آمد بر سر پا جوان مردی درین^[A85b] دیر ریایی
که پا مردی نماید وا رهند مرا از دست مشت پشت پایی

[*Şükürler olsun bize de rastladı*

Bir yiğit bu riya manastırında

Yardım edip kurtarmak için

Bir avuç âdinin elinden beni]

⁽²⁾*puş-t-pāyī* be-ma'nī-yi nā-kes ve denī ve cevānlıkdan oturaķ ma'nāsı gibi.¹

60

به ریسمان⁽³⁾ فلان کس دز چاه مرو

[be rīsmān-i fulān kes der çāh merev]

Bu meşel şol zamānda ɗarb olunur ki fülān kimesnenūn⁽⁴⁾ iپیyle kıuyuya girme ve fülān kimse iپیyle kıuyuya inmesün. Bu edālar kendü

1 [A85a] (1) (2) bî-bedel : mu'teber Ū; kimesne : kimse Ū // (14) kimesneye : kimseye Ū // (15) Kemāl-i H̄ocendī : Şeyh Kemāl-i H̄ocendī Ū
bk. *Ferheng-i Şu'urī*, I/162

ma'nāsına ⁽⁵⁾ degildir. Belki şol zamānda ɗarb iderler ki bir kimsenün mu'āvenetiyle bir kāra mübāşeret ⁽⁶⁾ eyleme ve fülān kimesne bir kimsenün mu'āvenetiyle bir kāra teveccüh itmesün diyecek yirde ⁽⁷⁾ isti'māl olunur. Mevlānā Kātibī zülf-i maḥbūb ve çāh-ı zaḫan vaşfında ol meşeli ⁽⁸⁾ ĩrād itmişdür. Beyt:

دلا به عشوة زلفش شدی اسیر ذقن به ریسمان ⁽⁹⁾ کسان چند می روی در چاه

[*Ey gönül! Onun saçının işvesiyle tutsak düştiün çene çukuruna
Daha ne kadar başkalarının ipiyle ineceksin kuyuya?*]

Ve Mevlānā Ümīdī'nün bu beytinden daḫi ol ma'nā ⁽¹⁰⁾ ɗatı zāhirdür. Beyt:

به ریسمان دغل دوستان مرو در چاه که یوسفی ⁽¹¹⁾ تو که داری برادران غیور¹

[*Dostların hile ipiyle inme kuyuya
Çünkü Yusuf'sun sen; kıskanç kardeşlerin var senin*]

61

با سگ در جوال نشاید رفتن

[*bā seg der cuvāl neşāyed reften*]

Bu meşel şol ⁽¹²⁾ zamānda müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde seg ile bir çuvala girdiğüm yoḫ ve girmek daḫi ⁽¹³⁾ olmaz diyecek yirde 'Acem *bā seg der cuvāl neşāyed reften* deyü ɗarb iderler. Kemāl-i Ḥocendī ⁽¹⁴⁾ hicv-i raḫīb-de ol meşeli ĩrād itmişdür ki ɗatı zāhir ü bāhirdür.

⁽¹⁵⁾ خصم که به گفت وگو در آمد با من ریشی چو جوال دیدمش تا دامن
⁽¹⁶⁾ گفتم که در آن ریش روم عقلم گفت با سگ به جوال در نشاید رفتن²

[*Düşmanım konuşmaya başlayınca benimle
Çuval benzeri sakalını gördüm dizlerine kadar*]

1 [A85b] ⁽³⁾ ɗarb : isti'māl Ü; kimsenenün : kimsenün Ü // ⁽⁵⁾ ɗarb : murād Ü // ⁽⁶⁾ fülān kimesne bir kimsenün : fülān kimse bir kimsenün Ü // ⁽⁷⁾ Mevlānā Kātibī : nitekim Kātibī Ü // ⁽⁹⁾ کسان A // ⁽⁹⁾ کسی : ve Mevlānā : ve daḫi Mevlānā Ü; daḫi ol : ol Ü krş. *Ferheng-i Şu'urī*, I/172

2 [A85b] ⁽¹²⁾ daḫi : -Ü // ⁽¹³⁾ Kemāl-i Ḥocendī : nitekim Şeyḫ Kemāl-i Ḥocendī ḫazretleri Ü // ⁽¹⁴⁾ ki ɗatı zāhir ü bāhirdür : rubā'ī Ü // ⁽¹⁵⁾ جوال : جوال Ü // ⁽¹⁶⁾ به جوال : به جوال Ü krş. *Ferheng-i Şu'urī*, I/162; *Emsāl u Hikem*, I/362-63

*Dedim “dalayım o sakala”, aklım dedi
“İle çuvala girilmez”]*

62

بر گاو جلها بست و ماده گاو زین کرد و دو شاخ شد⁽¹⁷⁾

[**ber gāv culhā best ve mādē gāv zeyn kerd ve du şāh şud**]

Bu edālar bir mā'nāyadır. ⁽¹⁸⁾ Beyne'l-A'cām şol zamānda müsta'mel-dür ki fülān kes aşdı ve қаpağı ^[U7b] atdı ve taban ⁽¹⁹⁾ қaldırdı diyecek yirde çarb olunur. Ammā gāfflet olunmasun ki istişhād olacaқ ^[A86a] beyirde şā'ir, Tūsi'yi gāvile ta'bir etdüginüñ aşlı budur ki Tūs ādemisi қatında gāv ⁽²⁾ zıkr olınsaydı alınmaları muқarrerdür. Bir mertebe alınurlar. Hattā hulefā-yı 'Abbāsi'den olan ⁽³⁾ Musta'sım Billāh ki Bağdād pādīşāhıydı H'āce Naşir-i Tūsi 'ilm-i hey'etde bir kitap ⁽⁴⁾ te'lif eyleyüp Musta'sım Billāh'ın h'ācesi olan İbn Hācib ki ol 'aşruñ ⁽⁵⁾ fuḥūlinden idi kitāb-ı mezkūrı aña götürüp şunduğı ḥālde İbn Hācib kitābın ⁽⁶⁾ gördi ve cüzvī muḥāla'a itdükde gördi ki Naşir-i Tūsi bir kitap te'lif itmiş ⁽⁷⁾ ki eger şöhret bulursa çok kimsenüñ revnaқı şikest olur. Hazz itmeyüp Dicle-yi ⁽⁸⁾ Bağdād'a bıraқdı ve didi *ve a'cebeni [tulummuhū]* ya'nı bu kitābuñ şuya düşdüginde ⁽⁹⁾ *[tulummuhū]* diyüp ötmesinden gāyır ma'rifeti yoқdur ve Naşir-i Tūsi'ye ḥitāb ⁽¹⁰⁾ idüp didi ki “Ey derviş қanğı diyārdansın?” Cevāb eyitdi ki ⁽¹¹⁾ “Ez şehri Tūsem.” İbn Hācib didi ki “Қanı boynuzuñ?” “Evde unitmişum varup ⁽¹²⁾ getüreyim” didükde gāyet alındı. Oradan çıқup bir köşeye varup ⁽¹³⁾ usturlābı ele alup muḥāla'a itdükde yedi iqlīm dört köşede olan ⁽¹⁴⁾ mülük ta'ifesinüñ ḥāl'in tutdı ve қuvvet-i remelle Māverāünnehr'de Hülāgū'nuñ ⁽¹⁵⁾ ḥāl'in sa'd idügin bilüp varup Hūlagu nām pādīşāhı ki Cengiz oğlıdur, ⁽¹⁶⁾ getürüp Bağdād'ı berbād eyledi ve İbn Hācib'i dest gerden-beste getürdüklerinde ⁽¹⁷⁾ Naşir-i Tūsi, İbn Hācib'e selām virdi ve didi ki “Ma'zūr buyuruñ, uşta ⁽¹⁸⁾ boynuzı getürdüm.” Sābıқda İbn Hācib Naşir'üñ te'lif itdügi kitābını ⁽¹⁹⁾ Dicle'nüñ neresine atdı ise bu dağı kezālik İbn Hācib'üñ başın kesüp ^[A86b] ol yire atdı ve didi *“ve a'cebeni [tulummuhū].”* Ol ecildendür ki Tūs ādemisi қatında ⁽²⁾ gāv laḥifesi mezmümdür. Zıkr olınan edālar Mevlānā Tūsi'nüñ bu beytinden zāhir ⁽³⁾ u bāhirdür. Beyt:

به طوسی جامه‌ای ده کو ازین شه همی خواهد که جُل⁽⁴⁾ بر گاو بندد¹

[Tûsî'ye bir kıyafet ver çünkü
O bu şehirden tabanları kaldırıp kaçmak istiyor]

63

به فلان کس سر بی آبی دارم و آب من پیش فلان کس⁽⁵⁾ روشن است

[be fulân kes ser bî-âbî dârem ve âb-i men piş-i fulân kes rüşen est]

Bu edâlar beyne'l-A'câm kendü ma'nâsına degildür, belki⁽⁶⁾ şol zamân-da müsta'meldür ki fulân kimesne ile başım hoş degildür ve andan rencî-de-ĥâtıram⁽⁷⁾ diyecek yirde fuşaĥâ-yı 'Acem *be fulân kes ser bî-âbî dârem* deyü ĥarb iderler ve gâh⁽⁸⁾ olur ki fulân kimesne ĥatında sözüüm geçer ve murâdum ĥâsıl olur diyecek yirde⁽⁹⁾ *âbem piş-i fulân kes rüşen est* dirler. *Ser bî-âbî dârem* meşeli Mevlânâ Evĥadüddîn-i⁽¹⁰⁾ İşfahânî'nün bu rubâ'îsinden fehm olunur. Rubâ'î:

در سینه ز دست⁽¹¹⁾ دل جگر تابی هاست در دیده ز تاب سینه بی خوابی هاست
ای دیده، بریز⁽¹²⁾ خون این دل، که مرا دیر است که با او سر بی آبی هاست²

[Gönlüm yüzünden yürek yangınları var göğsümde
Göğsümdeki sızıdan uykusuzluk var gözümde
Ey gözüm! Bu gönüldeki kanı dök; zira benim
Eskiden beri gözümle aram hoş değil]

1 [A85b] (18) ve қаpağı atdı : ve atdı Ü ; ve řaban : ve řulân řaban Ü // [A86a] Tıŧıŧı : Tıŧıŧı Ü ; řatında : řanda A // (2) olan : -Ü // (4) İbn Ĥacıb : İbn Cānib Ü // (8) [tulummuhū] : řurnubhu A, Ü // (9) [tulummuhū] : řurnubhu A, Ü // (10) cevâb eyitdi ki : Naşır cevâb eyitdi ki Ü // (15) řālî'in : řālî'i Ü // [A86b] [tulummuhū] : řurnubhū A, Ü

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/170; *Emsâl u Ĥikem*, II/585. İlk kez Kaçar dönemi şairlerinden Kâ'ânî'nin (ö. 1270 hk./1854) bir kasidesinde "miş-i İbn Ĥacıb", ardından Meşrutiyet dönemi şairlerinden Edîb-i Ferâĥânî'nin (ö. 1336 hk./1917) bir beytinde "berre-yi İbn Ĥacıb", ve Hakîm Sürî lakabıyla ünlü Mîrzâ Taĥîĥân-i Dāniş'in (ö. 1326 ĥş./1947) beytinde "güsfend-i İbn Ĥacıb" şeklinde geçen terkipler yukarıda anlatılan kıssa ile ilişkilendirilmektedir. Hikâyenin kahramanları bazı kaynaklarda farklı verilmektedir. Hikâye hakkında bilgi için bk. Şadrevîmenîş, Muhammed, "*İbn Ĥacıb der İşâre Dâstânî*", s. 135-148.

2 [A86b] (6) müsta'meldür : isti'mâl olunur Ü ; kimesne : kimse Ü // (8) kimesne : kimse Ü // (10) rubâ'îsinden : rubâ'îsinde Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/136

64

به سر زلف ⁽¹³⁾ سخن می گوئی
[be ser-i zulf suhen mî-güyi]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda ɗarb olunur ki bize dil ⁽¹⁴⁾ ucuyla söy-
lersiñ diyecek yirde ‘Acem, *be ser-i zulf suhen mî-güyi* deyü ɗarb iderler.
⁽¹⁵⁾ Ve gāh olur ki *be ser-i zebān suhen mî-güyi* dirler. Nitekim şā’irūñ bu
beytinden ⁽¹⁶⁾ *be ser-i zulf* meşeli ɗatı zāhir u rüşendür. Beyt:

گر ز خط پر سمت از مشک ختن می گوئی ⁽¹⁷⁾ چند با ما به سر زلف سخن می گوئی

[*Ayva tüyelerini sorsam Hoten miskinden söz edersin*
Daha ne kadar bizimle dil ucuyla konuşacaksın]

Şā’irūñ bu beytinden daḡi meşel-i mezkūr ⁽¹⁸⁾ zāhir ü bāhirdür. Beyt:

به سر زلف می کنی سخنی ⁽¹⁹⁾ فتنه زان روی می کنی بنیاد¹

[*Dilinin ucuyla söz söylüyorsun ya*
İşte o yüzden fitne koparıyorsun]

65

پای رنج برد
[pāy-renc burd]

Bu edā-yı merġüb beyne’l-A‘cām ^[A87a] şol zamānda ɗarb olunur ki ze-
bān-ı Türkide fülān kimesne bizden ötüri elem ⁽²⁾ çekdi ve bizim ḡātırımız
içün zaḡmet çeküp ɗalışdı, diyecek yirde zurefā-yı ⁽³⁾ ‘Acem, *fulān kes ez*
berāy-i mā pāy-renc burd deyü kināye iderler. Ve gāh olur ki emr-i ⁽⁴⁾ ġāyib
murād eyleyüp ɗalışup ḡāzırlansunlar diyecek yirde *pāy-renc keşend* ⁽⁵⁾ deyü
ɗarb iderler. *Pāy-renc* didüġi edā zıkr-i cüz’ irāde-yi küñ ^[Ü8a] ɗabîlindendür.
Nitekim ⁽⁶⁾ Şeyḡ Nizāmî’nün bu beytinden meşel-i sālifu’z-zıkr zāhirdür.
Ez *İskendernāme*, beyt:

1 ^[A86b] ⁽¹⁶⁾ *be ser-i zulf* meşeli ɗatı zāhir u rüşendür : *be ser-i zulf* meşeli ɗatı zāhirdür Ü // ⁽¹⁷⁾ şā’irūñ bu
beytinden daḡi : ve daḡi şā’irūñ bu beytinden Ü // ⁽¹⁸⁾ zāhir ü bāhirdür : ɗatı zāhirdür Ü
krş. *Ferbeng-i Şu’urî*, I/173-74

(7) بفرمود شه تا رقیبان گنج کشند از پی مهمان پای رنج¹

[Buyurdu şah “Hazine muhafızları
Misafirler için hazırlık yapınlar”]

(8) Bābü'l-Bāi'l-Meksüre

66

بیده

[bidih]

Egerçi emrdür ki *bidih* vir ma'nāsınadır ammā⁽⁹⁾ bu kemāne böyle tettebbu' eyledi ki *bizen* ma'nāsına daği gelür. Ammā Ni'metullāh hazretleri *bidih*,⁽¹⁰⁾ *bizen* ma'nāsına geldüğinden ğaflet eylemişlerdür; anuñiçün taħrīr olındı. Gāh olur ki⁽¹¹⁾ bāyi ħazf idüp *bizen* diyecek yirde *zen* deyü ğarb iderler. Ħattā ustāduş-şu'arā Firdevsī-yi⁽¹²⁾ T̄ūsī *iki şafdan şadā-yi bizen bizen felek-i nīlgūna çıkdı* diyecek yirde *dih* edāsını⁽¹³⁾ irād eylemişdür ve Mevlānā-yı müşārün-ileyhūn bu mışra'ından *dih*, ur ma'nāsına geldüğü⁽¹⁴⁾ zāhirdür. Mışra'ı:

دها ده بر آمد ز هر دو گروه

Ve daği efsāhuş-şu'arāi'l-mütekkaddimīn⁽¹⁵⁾ Mevlānā Kemāl İsmā'īl'ün bu rubā'isinden ki ğamze ve kemān-ebrū-yi⁽¹⁶⁾ dilber ħaqqındadır, *bidih* lügati ur ma'nāsına geldüğü zāhirdür. Rubā'î:

چون دید که⁽¹⁷⁾ کرد غمزه خیره بسته بر قصد دلم کمان ابرویش زه
از گوشه بادام همی گوید ده² اشارت که مزن از گوشه بادام همی گوید ده²

1 [A87a] ğarb : kināye Ü; kimesne : kimse Ü // (2-3) zurefā-yı 'Acem fulān kes ez berāy-i mā pāy-renc burd deyü : -Ü // (4) ħāzırlansınlar : ħāzır etsünler Ü // (6) meşel-i sālifü'z-zıkr zāhirdür : meşel-i sālifü'z-zıkr zāhır ü bāhirdür Ü; ez İskendernāme, beyt : beyt ez İskendernāme Ü krş. *Ferheng-i Şu'urī*, I/161

2 [A87a] (10) geldüğinden : geldüğün Ü // (11) ħazf idüp : ħazf iderler Ü; zen deyü ğarb iderler : dih dirlere A // (12) T̄ūsī : -Ü; bizen bizen : bizen Ü // (14) zāhirdür : ğatı zāhirdür Ü // (15-16) kemān-ebrū-yi dilber ħaqqındadır : kemān-ebrū-yi dilber vaşfındadır Ü // (16) zāhirdür : zāhır ü bāhirdür Ü İzaha göre çeviris: *Her iki taraftan "vur vur" sesleri yükseldi*

Fransa Türce. 3 nüshası yp. 21^a'da Mîrek'in açıklamasına şu kayıt düşülmüştür: “*Bidih*, *bizen* ma'nāsına olduğı bir vechle mesmū' olmamışdur. Merħūm mü'ellif Mîrek, egerçi böyle taħrīr itmiş ammā bu ħaķırūn ħāturına ħuṭūr iden mışrā' istişhādun ma'nāsını meydān-ı cenge *dihādih ber āmed* ya'nī onar onar girdiler, dimek ola Allahu ta'ālā a'lem”

*[Bir gamzesiyle şaşkına çevirdiğini görünce
Gönlümü vurmak maksadıyla yay kaşlarına kiriş bağladı
Ağzıyla vurma diye hep işaret ediyordu
Badem gözünün bir ucuyla da vur diyordu]*

67

بِرْسَد

[biresed]

Zebân-ı Türkîde ⁽¹⁹⁾ yetiše dimekdür ammâ Allah vire diyecek yirde daği *biresed* deyü kinâye iderler. Fuḫarâ, ^[A87b] zurefâ-yı ‘Acem ḫatına geldükde *biresed* dirler, ya’nî Allah vire dimekdür. ⁽¹⁾ Ṭûsî’nün bu beytinden fehm olunur.

⁽³⁾ گفتم از غمزه خدنگی به گدایان برسان چشم بر هم زد و گفتا برسد درویشان¹

*[Dedim gamzen ile fukaralara fırlat bir ok!
Göz kırptı, dedi “Allah vere ey dervişler!”]*

68

پیشانی کرد ⁽⁴⁾

[pîşānî kerd]

Bu meşel-i bî-bedel beyne’l-A‘cām şol zamānda ḍarb olunur ki ⁽⁵⁾ bir kimesne küstaḫlıḫ yüzünden edebsizlik itse idi zurefâ-yı ‘Acem *fulān kes* ⁽⁶⁾ *pîşānî kerd* deyü ḍarb iderler. Ve gāḫ olur ki fülān kimesne edepsizdür diyecek ⁽⁷⁾ yirde *fulān kes pîşānî-dār est* daği dirler. Bu meşel, Evḫadüd-dîn-i İşfahānî’nün ⁽⁸⁾ bu rubā’isinden zıkr olınan pîşānî edāsı ḫatı zāḫirdür. Rubā’î:

⁽⁹⁾ در باغ شدی سرو سر افشانی کرد سنبل ز نسیم تو پریشانی کرد
⁽¹⁰⁾ گل روی ترا بدید چون سجده نکرد مردم همه گفتند که پیشانی کرد²

*[Bahçeye girdin, servi şöyle bir salındı
Senin rüzgârınla sünbülün eli ayağı dolaştı]*

1 ^[A87b] (2) Ṭûsî’nün : nitekim Ṭûsî’nün Ü // ⁽³⁾ خدنگی : خدنگی Ü

2 ^[A87b] (5) kimesne : kimese Ü; itse idi : itse Ü

Ferheng-i Şu’urî, I/180; krş. *Emşâl u Hikem*, پیشانی, I/522

*Gül, yüzünü görüp secde etmeyince
Bütün herkes dedi, "küstahlık etti"*

69

پیر آموز است⁽¹¹⁾
[pîr-âmûz est]

Bu meşel şol zamānda çarb olunur ki bir kâruñ pîrlikde⁽¹²⁾ daği taşşîli kâbil olsaydı zurefâ-yı 'Acem *fulân kâr pîr-âmûz-est* deyü çarb⁽¹³⁾ iderler. Nitekim Mevlânâ Tûsî'nün bu maқта'ından meşel-i sâlifü'z-zîkr fehm olunur. Beyt:

رندی آموز طوسی از رندان گرچه این کار هست پیر آموز⁽¹⁴⁾

[*Bu işi pîrinden öğrenmek gerekse de
Sen rintlerden rintlik öğren ey Tûsî!*]

Ve Mevlânâ⁽¹⁵⁾ Evhadüddîn'ün bu beytinden ol meşel çatı zâhirdür. Beyt:

همچو فرهاد از غمش روزی به صحراها روم تا ببیند این جوانان عشق پیر آموز را¹

[*Ferhâd gibi onun derdiyle bir gün gideyim çöllere de
Bu gençler bir görsün pîrinden öğrenilmiş aşkı*]

Ve daği gâh⁽¹⁷⁾ olur ki *pîr-i ân kârem* dirler ki zebân-ı Türkîde *pîr-i ân kâruñ* ma'nası ya'nî ben⁽¹⁸⁾ ol işün ehli ve eriyim diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem, *pîr-i ân kârem* deyü çarb iderler.

70

بی قدم است و فلان کس بُز قدم است⁽¹⁹⁾
[bî-çadem est ve fulân kes buz-çadem est]

Bu edâlar şol zamānda kinâye^[A88a] olunur ki bir kimesne gâyetle şüm-çadem olsa idi ve uğraduğı yirde anuñ⁽²⁾ çademinden şonra mâcerâ eksik

1 [A87b] (11) şol : -Û; çarb olunur : müsta'meldür Û // (12) olsaydı : olsa Û // (13) maқта'ından : maқта'ından Û; beyt : maқта' Û // (14) آموز : آموز Û // (18) zurefâ-yı 'Acem : 'Acem zurefâsı Û krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/179

olmasa zurefâ-yı 'Acem eyle kimesneye *fulân kes* ^[Ü8b] (3) *bî-ḳadem est* dirler. Ve gâh olur ki *bî-ḳadem* diyecek yirde *fulân kes buz-ḳadem est* (4) dirler. Buz lügatde keçî ma'nâsınadır. Keçî nâ-mübârek olduğıçün *buz-ḳadem est* (5) kinâyeye olunur. Nitekim emlaḥu's-şu'arâ Evḫadüddîn-i İṣfahânî'nün bu beytinden ol ma'nâ (6) ḳatı zâhirdür. Beyt:

چنین معشوقه‌ای در شهر و آن که دیدنش ممکن کسی (7) کز پای بنشیند به غایت بی‌قدم باشد¹

*[Şehirde böyle bir sevgili! Onu görmek de mümkün iken
Oturup duran, hayırsızın ta kendisidir]*

71

بی صرفه گفت و بی صرفه (8) مگو
[**bî-şarfe guft** ve **bî-şarfe megu**]

Emşâldendür. Şol zamânda ḳarb olunur ki ḥaddinden ziyâde söyledi ve (9) kendüye lâyıḳ söz söylemedi diyecek yirde *bî-şarfe guft* dirler ve (10) sözüñ bilüp söyle diyecek yirde *suḫen rā be-şarfe gūy* deyü kinâyeye iderler. Ve (11) gâh olur ki evvel fikr eyle ve andan soñra dost yüzine söyle diyecek (12) yirde kezâlik *suḫen perverde gūy* dirler. Nitekim şâ'irüñ bu beytinden zâhirdür. Beyt:

سخن دانان سخن در پرده گوید به روی یک دگر پرورده گوید⁽¹³⁾

*[Ey konuşmayı bilenler! Sözüñüzü örtülü söyleyiniz
Birbirinize karşı ölçüp biçip söyleyiniz]*

(14) Zıkr olunan *bî-şarfe* meşeli daḫi Mevlânâ Hâtifî'nün bu beytinden fehmler alınur. Beyt:

غیورانه بگشاد لب در جواب ز گفتار بی صرفه نا صواب⁽¹⁵⁾

*[Cevap vermek üzere efendice konuşmaya başladı
Yanlış lakırtı etmemeye gayret göstererek]*

1 ^[ABBa] kimesne ḡâyetle : kimse ḡâyet Ü; olsa idi ve uğraduğı yirde anuñ : olsa ve uğraduğı yirde anuñ Ü // (2) eyle kimesneye : öyle kimseye Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/179

2 ^[ABBa] (8) söyledi ve : söyleyüp Ü // (13) der perde : der perde Ü; dgr : dgr Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/181

72

بی پدر است⁽¹⁶⁾

[bî-peder est]

Bu meşel şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne için veled-i⁽¹⁷⁾ zinādūr deyü kı̄l ü kı̄l olsa zurefā-yı ‘Acem *fulān kes bî-peder est* deyü çarab⁽¹⁸⁾ iderler. Ve gāh olur ki fülān kimse rūspīzādedür diyecek yirde A‘cām,⁽¹⁹⁾ *fulān kes māder be-ḥatāst* deyü kināye iderler. Ustāduş-şu‘arā Mevlānā Firdevsī-yi^[A88b] Tūsī’nün bu kı̄t‘asından ki küşende-yi Ḥazret-i ‘Alī olan İbn Mülcem ḥaḳḳındadır⁽²⁾ meşel-i bî-peder zıkr olınan ma‘nāya geldiği zāhir ü bāhirdür. Ez kitāb-i *Şāhnāme*, beyt:

هر آنکس که در دلش بغض علیست ازو در جهان زارتر زار کیست⁽³⁾
 نباشد جز از بی پدر دشمنش که یزدان بسوزد به آتش تنش¹

[Gönlünde Hz. Ali düşmanlığı taşıyandan
 Daha âdîsi var mıdır dünyada?

Piçten başkası düşman olamaz ona
 Tanrı yaksın cehennemde onu]

(5) Bâbü'l-Bâi'l-Mazmûme

73

پوشیده زنج است و شخرو شخ نشین است

[püşide-zenaḥ est ve şaḥ-rû şaḥ-nişin est]

(6) Bu edālar şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde hırsızdur diyecek yirde⁽⁷⁾ *fulān kes duzd-i püşide-zenaḥ est* deyü kināye iderler. Püşide-zenaḥuñ⁽⁸⁾ aşlı budur ki diyār-ı ‘Acemde kesici başḳın itdükleri zamānda çeñelerin bağlarlar ki⁽⁹⁾ teşḥiş olunmasun. Düzdān daḥi kezālik. Ol ecilden gāh olur ki⁽¹⁰⁾ zurefā-yı ‘Acem yalnuz *püşide-zenaḥ* deyüp hırsız murād iderler. Ve şaḥ-rû şol⁽¹¹⁾ kimesneye dirler ki nev-devlete vāşil olup kibr ü gurūrula şalınsa idi.⁽¹²⁾ Şā‘irüñ ḳāḳdī-yi Peten hicvinde bu rubā‘isinden zıkr olınan ma‘nālar ḳatı zāhirdür:

1 [A88a] (16) kimesne : kimse Ü // [A88b] (2) zāhir ü bāhirdür: zāhirdür Ü; ez kitāb-i *Şāhnāme* beyt : kı̄t‘a ez kitāb-i *Şāhnāme* // (3) در دلش : در دلست Ü

قاضي پتن دزدیست پوشیده زنج وز مکر و حیل نشسته بر منبر شیخ⁽¹³⁾
این گرمی و سردی که درو می بینی یک نیمه ز آتش است و یک نیمه ز یخ⁽¹⁴⁾

[Peten kadısı yüzü maskeli bir hayduttur

Yalan dolanla kurulmuştur minberine

Onda gördüğün bu öfkenin, bu soğukluğun

Yarısı ateştedir, yarısı buzdan]

(15) Ve daği ğaflet olunmasun ki şaḥ-nişin edāsı şol zamānda kināye olunur ki (16) bir kimesne Ḳırım ḳāḏısı gibi şorudup otursa ve şişüp ḳabarsa (17) idi şu maḳūle kimesneye *fulān kes şaḥ-nişin est* dirler. Nitekim bu ḳıṭ'ada (18) mezkūrdur.¹

74

بور

[būr]

Diyār-ı Hindūstān'da bir şehriñ adıdır ve şehir halkı cümlesi (19) kāfirlerdür. Ve gāh olur ki *kāfir-i şedid-i bi-rahm* demek lāzım gelse idi bir yā-yı [A89a] nisbiyye getirürler ve *kāfir-i Būrī* dirler. Ve daği *būr* elvānda 'aseli dimekdür. (2) Bu kemāne çoḳ lügāt tettebbu' itdüm. Bu lügatden ğaflet itdükleriçün taḥrīr (3) olındı. Zıkr olınan edālar şā'iriñ bu beytin-den ki ḳalpaḳ-ı 'aseli-yi maḥbūb (4) vaşfındadır meşel-i sālifü'z-zıkr fehm olunur. Beyt:

عقل و دین و دل (5) برد آن تاج بور اندر سرش کافر بوری که می گویند تاج بور اوست²

[Başındaki Bur tacı aklını, dinini, gönlünü alıp götürmüş

Bur'un tacı dedikleri zalım kâfir odur]

1 [A88b] (11) kimesneye : kimseye Ü; idi : -Ü // (12) hicvinde : ḥaḳḳında ve hicvinde Ü; zāhirdür : zāhir ü bāhirdür rubā'ī Ü // (16) kimesne : kimse Ü // (17) idi : -Ü; kimesneye : kimseye -Ü // (17) bu : -Ü krş. *Ferheng-i Şu'arı*, I/185

2 [A88b] (19) idi : -Ü

(6) پشت گرمی می کند و فلان کس به ما سرگرانی می کند

[puşt-germī mī-kuned ve fulān kes be mā ser-girānī mī-kuned]

Bu edālar beyne'l-A'cām (7) şol zamānda müsta'meldür ki bir kimesne bir kimesneye istinād eyleyüp ve ol (8) kimesneyi kendüye mu'ın ve zāhīr idinüp ba'zı kimesneye ve fuḡarāya zūlm ve ta'addī (9) eylese idi fuşaḡā-yı 'Acem *fulān zālīm be fulān kes puşt-germī mī-kuned* deyü ḡarb (10) iderler ve gāh olur ki bir nādānuñ aḡçası ziyāde olmaḡla rāst geldügi (11) ādeme tekebbürlük yüzünden çelebilik şatsa idi şu maḡūle şaḡşa zurefā-yı 'Acem (12) *fulān kes be mā ser-girānī mī-kuned* dirler. Eblaḡu'l-büleḡā'i'l-müte'ahḡhīrīn Mevlānā (13) Vaḡşī-yi Yezdī'nün Ḥāzret-i 'Alī vaşfinda olan ḡaḡşide-yi nūniyesinün (14) bu ḡıḡ'asından ki ḡaḡsīsān-ı zāhīr-ārā-yı rüzḡār hicvinde dimişdür, zıkr (15) olınan emşāl fehm olunur. Ḳıḡ'a:

شها داد ازین ناکسان زمانه (16) (Ü9a) فغان زین خسیسانِ آخر زمانی
به صوف و سقرلاطشان پشت گرمی (17) به مردم ز دستارشان سرگرانی¹

[Ey Sultanım! Zamanın bu âdi kişilerinden elaman!

Bu ahirzaman pintilerinden elaman!

Yünlülerine ve kaftanlarına güvenirler

Sarıklarıyla halka caka satarlar]

Bābu't-Tāi'l-Meftūḡa

تنبگی

[tenbeg]

(18) Müdevver sini ma'nāsınadır. Bu lūḡate kimesne taḡayyüd itmedüḡinden taḡrīr olındı. (19) Üstādum Mevlānā Muḡliḡī'nün bu beytinden ki mu'cize-yi Resūlullah şallallahu 'aleyhi ve sellem ki (A89b) işāret-i benān ile ḡurş-ı māhı tenbeg-i felekde şaḡ itdüḡinde dimişdür, fehm olunur. Beyt:

1 [A89a] (7) bir kimesne bir kimesneye : bir kimse bir kimseye Ü // (8) kimesneyi : kimseyi Ü // (9) idi : -Ü // (11) tekebbürlük : tekebbür Ü; şatsa idi : şatsa Ü; şu : şol Ü krş. *Ferheng-i Şu'urī*, I/184; *Emsāl u Hikem*, I/508

بهر شهی که جرم مه انگشت معجزش شق کرده همچو دایرهٔ قُرص در تنبگ¹ ⁽²⁾

[*Mucize gösteren parmağıyla ayın gövdesini
Tahta tabla çemberi gibi ikiye ayıran şah adına*]

77

تکلیف سمرقندی⁽³⁾
[**teklīf-i Semerqandī**]

Emşāldendür. Şol zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde ⁽⁴⁾ fūlān kimse bize kuzgun teklīfin itmedi diyecek yirde zurefā-yı ‘Acem *fulān* ⁽⁵⁾ *kes mā rā teklīf-i Semerqandī nekerd* deyü çarb iderler ki zīrā kuzgun teklīfi ⁽⁶⁾ diyecek yirde *teklīf-i Semerqandī* dirler.²

78

تنگ چشم است
[**teng-çeşm est**]

Bu meşel-i bī-bedel ⁽⁷⁾ şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde bir şāhib-kerem kimesne bir faķīre ihsān ⁽⁸⁾ eyleseydi bir ḥasīs bes men-nā‘u’l-ḥayr olup ol ādemūn ihsānına ḥased ⁽⁹⁾ eyleseydi bu maķūle şaḥşa zurefā-yı ‘Acem *fulān kes teng-çeşm est* ⁽¹⁰⁾ deyü çarb iderler ki zamāne ekā-birinūn yanında elbette teng-çeşmūn biri ⁽¹¹⁾ bulunur. Nitekim Mevlānā Ğazālī-yi Meşhedī’nūn Yādġār Pehlevān Penbe-yi Ḥorāsānī ⁽¹²⁾ hicvinde olan kaşīdesinūn bu beytinden teng-çeşm edāsı zāhirdür:

الهی کور کردی از کمال تنگ چشمی ها که در چشمت بود خاک سیه کحل⁽¹⁴⁾ صفاهانی⁽¹³⁾

[*İlahi! Faziletinle kör ettin pintileri
Çünkü İsfahan sürmesi gibidir kara toprak senin gözünde*]

1 [A89a] (18) kimesne : kimse Ü; itmediğinden : itmemegin Ü // (19) şallallahu ‘aleyhi : şallallahu ta‘ālā ‘aleyhi Ü; ki : -A

2 Fransa **Turcs.** 3 nüshası yp. 24^e derkenarda Mīrzā Rebī‘-i Semerqandī’ye ait şu beyit tanık olarak yazılmıştır:

بیا بر دیده‌ام بنشین تو هم از غیر خرسندی
سرت کردم مه من نیست تکلیف سمرقندی

Sen de başkasıyla mutluysan gel gözbebeğime kurul
Seni başıma taç yaptım ben, kuzgun teklifi değil bu

bk. *Ferheng-i Şu‘urī*, I/188

Ġaffet olunmasun ki meşel-i teng-çeşm ekşeriyâ zem maḥallinde müs-ta'meldür. ⁽¹⁵⁾ Ammâ gâh olur ki zıddı ile ta'bîr eyleyüp medḥ maḥallinde đarb olunur ki ⁽¹⁶⁾ ḥübân diyecek yirde teng-çeşmân deyü kinâyeye iderler. Ḥübân ma'nāsına ⁽¹⁷⁾ gelen teng-çeşmân, ḥazret-i Şeyḥ Nizâmî'nün bu beytinden ki ḥübân-ı şebistân-ı ⁽¹⁸⁾ İskender vaşfında dimişdür ol ma'nâ katı zâhirdür. Beyt:

⁽¹⁹⁾ می و مرغ و ریحان و آواز چنگ تن تنگ چشمان در آغوش تنگ¹

[Şarap, tavuk, reyhan çiçeği ve çeng sesi
Çekik gözlüler de sımsıkı kucakta]

79

تَزْشُدُنْ

[ter şuden] ^[A90a]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda đarb olunur ki zebân-ı Türkîde bir kimesne ⁽²⁾ bir cüz'î nesneden bî-ḥuzûr olup bozulsa idi zurefâ-yı 'Acem *fulân kes* ⁽³⁾ *ter şud* deyü đarb iderler. Nitekim Şâh Tâhir-i Dekenî'nün bu beytinden ol meşel fehm ⁽⁴⁾ olunur. Beyt:

تر شود لاله چو بر داغ دلی پر خونش زیر لب خنده زند ⁽⁵⁾ غنچه و نرگس چشمک

[Hicap duyar lâle, kanlı yüreği dağlanmışa
Dudak altından güler ise gonca, göz kırpar ise nergis]

Ve Mevlânâ Evḥadüddîn'ün bu beytinden meşel-i ter şuden ⁽⁶⁾ zâhirdür. Beyt:

چو اوحدی سخن از آب دیده خواهد گفت گزیر نیست ⁽⁷⁾ حدیث مراز تر گشتن²

[Evhadî gözyaşından söz edecek olsa
Sözüm hicap duyacaktır mutlaka]

1 ^[A89b] ⁽⁷⁾ kimesne : -Ü // ⁽⁸⁾ eyleseydi : eylese Ü // ⁽⁹⁾ eyleseydi : eylese Ü // ⁽¹²⁾ zâhirdür : katı zâhirdür Ü krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/189

2 ^[A90a] ter şuden : fulân kes ter şud Ü; kimesne : kimse Ü // ⁽²⁾ bir : -Ü; idi : -Ü // ⁽³⁾ Tâhir-i Dekenî'nün : Zâhirî'nün Ü // ⁽⁵⁾ ve Mevlânâ Evḥadüddîn'ün : ve daḥi Mevlânâ Evḥadüddîn-i İşfahânî'nün Ü // ⁽⁶⁾ zâhirdür : zâhir ü bâhirdür Ü krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/187

80

تب دارد

[teb dāred]

Bu edā şol zamānda kināye olunur ki ⁽⁸⁾ zebān-ı Türkīde bir kimesne nā-merbūṭ söyleyüp kelāmınuñ biri biriyle münāsebeti ⁽⁹⁾ olmasa idi zu-refā-yı ‘Acem zıkr-i sebeb irāde-yi müsebbib қаşd idüp ⁽¹⁰⁾ *fulān teb dāred* deyü ḍarb iderler. Nitekim şā‘irūñ bu beytinden meşel-i mezkūr ⁽¹¹⁾ fehm olunur, beyt:

گفتم ای شوخ مرا آتش هجران تو سوخت گفت⁽¹²⁾ ای عاشق مسکین تو مگر تب داری¹

[Dedim “Ey işveli güzel! Yaktı beni hicran ateşin”

Dedi “Ey zavallı âşık! İyi halt ediyorsun]

Bābu't-Tāi'l-Meksüre

81

تیر پرتاب و نیزه پرتاب ⁽¹³⁾

[tīr-i pertāb ve nīze-yi pertāb]

Tīr-i pertāb didüğü bir kısım oğdur ki aña ⁽¹⁴⁾ nāvek daḥi dirler ve nīze-yi pertāb didüğü bir kısım mızrağdur ki öte ⁽¹⁵⁾ yaḫada aña ḥışt dirler. Ol mızrağın aşağa demrenine qarīb bir uzun ⁽¹⁶⁾ ḫayışla bağludur. Ḥaşımdan yaña atduğı zamānda ucı elinde ḫalır. Anuñ içün ⁽¹⁷⁾ aña nīze-yi pertāb dirler. Nitekim Evḫadüddīn-i İşfahānī'nüñ bu beytinden ḫatı ⁽¹⁸⁾ zāhirdür. Beyt:

کشیده ای چو کمان دشمن مرا در بر مرا ز پیش میفکن ⁽¹⁹⁾ چو تیر پرتابی²

[Çekmişsin beni göğsüne düşmana yay çeker gibi

Beni atma önünden bari menzil oku gibi]

1 [A90a] ⁽⁸⁾ kimesne : kimse Ü

krş. *Ferheng-i Şu'arı*, I/186

2 [A90a] ⁽¹³⁾ aña nāvek daḥi dirler ve nīze-yi pertāb didüğü bir kısım mızrağdur ki : -Ü // ⁽¹⁵⁾ ḥışt : çışt Ü //

⁽¹⁶⁾ atduğı : itdüğü Ü

krş. *Ferheng-i Şu'arı*, I/190; 8452 numaralı nüshanın yp. 35^b derkenarında nīze-yi pertāb için “ğalibā kefere ḫarbesi olmaq gerek” notu düşülmüştür.

82

تیرک زد

[tîrek zed]

Bu edâ şol zamânda çarb olunur ki zebân-ı ^[A90b] Türkîde yuġaruya fıškı-
rup oġ gibi atıldı diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem ⁽²⁾ ġanuñ yuġaruya šıçra-
yup atlamasını tešbîh ġarîġıyla *ez zaġm ġun tîrek zed* ⁽³⁾ dirler. Mevlânâ Hâ-
tîfî'nün ^[Ü9b] bu beytinden ki šâġib-ġırân Timur Ĥan vašfında ⁽⁴⁾ dimišdür,
zâhir ü bâhirdür. Beyt:

ز خونی که تیرک زد از فرگاه (5) یلان را بر افروخت پَر کلاه¹

[Kafalardan fıškıran kandan dolayı
Arslanları ürküttü miġferindeki tüy]

Bâbu't-Tâi'l-Mazmûme

83

تو بر سر خود زن و فلان کس بر سرش (6) زند

[tu ber ser-i ġod zen ve fulân kes ber sereš zened]

Bu edâ şol zamânda kinâye olunur ki benim mašlaġatım bitdükden šoñ-
ra var başına ⁽⁷⁾ çal diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *tu ber ser-i ġod zen* ve
fulân kes ber sereš ⁽⁸⁾ zened deyü çarb iderler. Nitekim efšaġu'l-'ulemâi'l-mü-
tebahġirîn ve eblaġu'l-büleġâi'l-müteahġirîn, ⁽⁹⁾ melikü'šuarâi'l-'ašr Mev-
lânâ Üveysî Efendi mešel-i mezkûri bir mertebe maġallinde beslemišdür
⁽¹⁰⁾ ki šu'arâ-yı 'Acem ol mešeli böyle yirinde beslememišler. Anıñçün taġrîr
olındı. Beyt:

⁽¹¹⁾ Bî-sütün ġamı ben âhla itdüm berbâd
Varsun tîšesini başına çalsun Ferhâd

⁽¹²⁾ Terceme li-mü'ellifihî:

1 ^[A90b] ⁽²⁾ šıçrayup : šıçramasını Ü // ⁽³⁾ šâġib-ġırân Timur Ĥan : šâġib-ġırân Timur Ü // ⁽⁴⁾ zâhir ü bâhir-
dür : -Ü; ز خونى : ز خونی; A, Ü
krš. *Ferheng-i šu'urî*, I/191

بی ستون را به یکی آه چو کردم بر باد بر سر خویش زند⁽¹³⁾ تیشه خود را فرهاد¹

84

تنگ بزم است و فلان بد مست و بی ظرف است
[**tunuk-bezm est** ve **fulān bedmest** ve **bī-ẓarf est**]

⁽¹⁴⁾ Bu edālar beyne'l-A'cām şol zamānda kināye olınur ki bir kimesne meclis-i bādede cüz'ī⁽¹⁵⁾ içmekle mest olup götürici olmasa idi geveze olup kendü⁽¹⁶⁾ gevherin zāhir eyleye, bu maḫūle kimesneye ẓurefā-yı 'Acem kināye yüzünden *fulān*⁽¹⁷⁾ *kes tunuk-bezm est* ve *bī-ẓarf est* dirler. Nitekim zıkr olınan edālar bir ma'nāyadır.⁽¹⁸⁾ Mevlānā Nizām-ı Esterābādī'nün bu beytinden fehm olınur. Ez ḫaṣīde-yi felekiyyāt, beyt:

⁽¹⁹⁾ چو تنکان بزم من از می لعلی شفق گوهر خویش را عیان ساخت سپهر گوهری

[*Şafak kıızılı şarap yüzünden meclisimin saçmalayanları gibi
Mücevherler ile süslü gökyüzü içini döktü*]

[A91a] Bī-ẓarf meşeli Mevlānā Zuhūrī'nün bu beytinden zāhirdür.
Beyt:

نگردد خراب⁽²⁾ تو از باده مست به اندازه ساغر مده ظرف هست²

[*Senin perişan ettiğin, şarap ile sarhoş olmaz
Kadeh ölçüsüyle verme, o toleranslıdır*]

1 [A90b] ⁽⁵⁾ ḫod : -Ü // ⁽⁷⁾ ḫod : -Ü

Farsça çeviri Mirek'e aittir. kř. *Ferheng-i Şu'arı*, I/192

2 [A90b] ⁽¹⁵⁾ olup : -Ü; idi : -Ü // ⁽¹⁶⁾ kimesneye : kimseye Ü // ⁽¹⁸⁾ ez ḫaṣīde-yi felekiyyāt beyt : beyt ez ḫaṣīde-yi felekiyyāt Ü // [A91a] bī-ẓarf meşeli : ve daḫi zıkr olınan bī-ẓarf meşeli Ü; zāhirdür : zāhir ü bāhirdür Ü

kř. *Ferheng-i Şu'arı*, I/192

Beyitte “mede / medih” (verme, sunma) fiili, Muṭribī'nin tezkiresinde “bde / bidih” (ver, sun) şeklinde geçmektedir (bk. Muṭribī-yi Semerkandī, *Tezkiretü'ş-Şu'arı*, II/732). Muṭribī'nin verdiği bilgilere göre, **Zuhūrī'nin** adı Nüreddin Muhammed'dir. Doğum yeri itibarıyla Turşuzi ve Horāsāni nisbeleriyle anılmıştır. Önce Horasan daha sonra Yezd'de tahsil görmüş, Yezd valisi Giyāsuddin Muhammed'e yakın şairlerden olmuştur. Dīvānı ve sāḫināmesi vardır. Bir süre Şiraz şehrinde bulunmuş ve oradan Hindistan'a geçerek vefatına (1026 hk./1617) kadar burada yaşamıştır. Muṭribi tezkiresinde şairi mahlası ve nisbesiyle **Zuhūrī-yi 'Irāki** şeklinde kaydederek şairlerinden örnekler vermiştir (bk. II/732-33).

Bâbü'l-Cîmi'l-Meftûha

85

جان گرو و جامه گرو ⁽³⁾

[cân girev u câme girev]

Bu meşel beyne'l-A'câm şol zamânda müsta'meldür ki bir dost ⁽⁴⁾ bir dostu muhâbbeten meclis-i üns idüp mihmâna deseydi ki mâlım ve cânım ⁽⁵⁾ yoluña fedâ olsun, bu maħalde zurefâ-yı 'Acem bu mışra'ı ki 'ayniyla meşeldür, çarb ⁽⁶⁾ iderler ki *cân girev u câme girev*. Mevlânâ Tûsî'nün bu beytinden ol ⁽⁷⁾ meşel fehm olunur. Beyt:

جان و تن رهن می ناب کن از من بشنو ⁽⁸⁾ مثل این است دلا جان گرو و جامه گرو¹

*[Varını yoğunu safşaraba rehin bırak da dinle benden
Tabir şudur: Ey gönül canım feda, malım feda]*

86

جُل

[cel]

Bu lügati Ni'metullâh Hâzretleri ⁽⁹⁾ yazmış ki cel deryânuñ orta yirine ve avurduñ içine dirler deyü ma'nâ virmiş. ⁽¹⁰⁾ Ammâ cel bir kuşçağıza daħi dirler ki anı diyâr-ı 'Acemde kafes içinde tütivâr ⁽¹¹⁾ beslerler. Ğâlibâ toyğar nâm kuşçağıza müşâbeheti vardır. Cel, murğ ⁽¹²⁾ ma'nâsına geldiği teğayyüd olunmadığı ecilden taħrîr olındı. Emlaħu'su'arâ ⁽¹³⁾ Mevlânâ Hilâlî'nün bu kıt'asından ki şahrâ ve bāğ vaşfında dimişdür, cel ⁽¹⁴⁾ zikr olunan ma'nâya geldiği fehm olunur. Ez kaşîde-yi lâmiyye, kıt'a:

ای خوش آن دایرهٔ دامن صحرا که درو یر زنان همچو جلاجل به فغان آمده جل ⁽¹⁵⁾
باغ شد مکتب و هر غنچهٔ خندان طفلی که بر آورده ورقهای گلستان ز بغل ⁽¹⁶⁾

*[Ey güzel! Çöl eteğinin çemberindeki pulcuklar gibi
Çil kuşu kanat çırparak ötmeye başladı]*

1 ^[A91a] (3) bir : -Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/195

*Bahçe mektebe dönmüş ve her bir açmış gonca
Koltuğundan gül bahçesinin defterini çıkarmış bir çocuk gibi*

(17) Ve daği üstâdım Mevlânâ Muḥlişî-yi Bedaḥşânî'nün bu beytinden ki kûh u şahrâ-yı (18) Bedâḥşân vaşında dimişdür, lügat-i cel kıta zâhirdür. Beyt:

(19) ز یک سو قهقهی کبک دری از قلّه‌های کوه ز یک سو جل نوا در دشت با صوت حزین دارد¹

*[Bir tarafta dağ zirvelerinde ur keklığının kahkahası
Bir tarafta kırdā öten çil kuşunun mahzun sesi]*

87

[A91b] چشمارو

[çeşmārū]

Emşâldendür. Zenân-ı 'Acem 'arüsdan çeşm-i bed mazarratın (2) def itmekičün peydâ itdükleri peyker-i maḥşûşadur ki bir sebüya gülgüne ve âb-ı zerle (3) ruḥsâr-ı 'arüsa nazîr bir şüret-i dil-pezir resm ü taşvîr idüp elbise-yi fâḥîr (4) giydirüp envâc-ı cevâhîrle müzeyyen kırup 'arüsü görmek isteyenlere uşta (5) 'arüs deyü evvel anı gösterirler tâ ki çeşm-i bed mazarratı ol peykere işâbet (6) idüp 'arüsa tecävüz itmeye. Ba'dehü ol sebüyı bâlâ-yı bâmndan pertâb [10a] idüp (7) çeşm-i bed böyle şikest olsun dirler. Kudreti olan içine aqça ve faḥîr olan (8) çerez maḥûlesin vaz' iderler. Zîr-i bâmnda olanlar içindekini şikest (9) olduḡdan şonra yağma iderler. Nitekim Mevlânâ Gencî-yi Rümî'nün bu beytinden ki nâdân-ı (10) müdbir zemminde dimişdür ol meşel fehmlür. Beyt:

Süfâl-i cîfedür nâdân-ı (11) müdbir şekl-i çeşmārüy

(12) Olur dâmâd-ı çarḡ öninde âḥîr ḥâke yeksân ol

(12) Ve daği gâh olur ki zîkr olınan peyker-i maḥşûşa çeşmārü didükleri gibi çeşmār (13) daği dirler. Ḥazret-i Şeyḡ Sa'dî-yi Şîrâzî'nün bu beytinden fehmlür. Ez kitâb-i (14) *Büstân*, der ḥikâyet-i merd-i ḥâsîs, beyt:

1 [A91a] (10) tûḡivâr : tûḡî Ü // (11) müşâbeheti vardur : müşâbihdür Ü // (14) ez kaşîde-yi lâmiyye kıt'a : kıt'a ez kaşîde-yi lâmiyye Ü
İlk beyit *Luğatnâme*'de Şâh Ṭâḥîr'e nisbet edilmiştir bk. <https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D8%AC%D9%84> (erişim tarihi: 19.10.2022). bk. *Ferheng-i Şu'urî*, جل, II/1345

چو چشمارو آنگه خورند از تو سیر ⁽¹⁵⁾ که از بام پنجه گز افقی به زیر

[İşte o zaman doyarlar malınla

Düşersen elli arşınlık damdan tıpkı nazarlık çömlek gibi]

Mevlânâ Sürürî çeşmâr meselinden ğaffet ⁽¹⁶⁾ idüp beyt-i mezkûruñ mışra^c-ı evvelisinde olan edâ-yı çeşmâri tağyîr ⁽¹⁷⁾ idüp 'ıyâl-i tu angeh hoşrend ez tu sîr' deyü ma'nâ virmişdür.¹

88

چشم چشم‌ها ⁽¹⁸⁾ دیده

[çeşmem çeşmhâ dîde]

Bu rûzmerre beyne'l-'Acâm şol zamânda îrâd olunur ki çok görüp ⁽¹⁹⁾ geçürmişim diyecek yirde çeşmem çeşmhâ dîde deyü kinâye iderler. Nitekim şâ'irüñ ^[A92a] bu beytinden fehm olunur. Beyt:

دلم چندین فسون از چشم ترکان بلا دیده ⁽²⁾ فریبم چون دهد نرگس که چشمم چشم‌ها دیده²

[Gönlüm güzellerin gözlerinin büyüünden o kadar belaya düştü ki
Nergis beni artık nasıl aldatsın? Kaçın kurasıyım ben!]

1 ^[A91b] Ferheng-i Şu'urî, I/196; Sa'dî Şirazî, *Bostan*, s. 149.

Eserin **A. N. Tarlan 110** numaralı nüshada (yp. 21^{a-b}) Türkçe beytin devamına Farsça *Bahru'l-Muħîr* adlı sözlükten aşağıdaki alıntı metne dâhil edilmiştir: "Bu çeşmârüy lügatinüñ ma'nâsin Ni'metullâh böyle kıyad itmişdür ki çeşmârüy düzgünlü şüret ya'nî çirkin şüretdür ki düzmekle güzel görünür anuñla âdem aldarlar. Ammâ faķîr eydürin bu çeşmârüy durüb-i emşâldendür. Ni'metullâh mezkûr durüb-i emşâlden olduĝın fehm itmemişdür. Zîrâ bir peyker-i maħşûşanuñ ismidür ki 'arûsdan çeşm-i bed mazarratın def ve cüdâ itmek için ruhsâr-ı 'arûsa müşâbih bir şüret naķş idüp ve elbise-yi fâķire ile tezyîn idüp 'arûsı şeyr itmek dilerse evvelâ taşvîri gösterirler ki çeşm-i mazarratı aña işâbet idüp 'arûsa tecâvüz itmez ve ol peykeri bir yüksek yirden atup pâre pâre iderler ve bu nice şikest olursa çeşm-i bed daķi eyle şikest olsun dirler. Bu ķâ'ide elân diyâr-ı 'Acemde icrâ olunur ve bu lügatden murâd budur. Nuķile min *Bahri'l-Muħîr-i'l-Fârsî*". Aħmed 'Alî Recâyî, yukarıdaki beyitte geçen çeşmârü kelimesinin etimolojisine dair deĝerlendirmesinde önce sözlüklerden kelimenin tanım ve tanıklarını aktarır. Arı kelimesinin ârû (آرؤ) Buhara, Azerbaycan ve Kırmanşah aĝızlarında عسل آرؤی (bal arısı); سرخ آرؤی (sarırca arı) şeklinde kullanılmakta olduĝu bilgisini verir. Bu kelime ile آرؤی چشم خوار (ârû-yi çeşm-ķ'âr) ölü hayvanların gözlerine üşüşerek yemeye başlayan arı anlamının kastedilmiş olabileceĝi, dolayısıyla çeşmârü kelimesinin bu terkipten ters çevrili tamlama yapısıyla türetilmiş olabileceĝi deĝerlendirmesine bulunur. Recâyî, Mîrek'in beytin izahına dair yukarıdaki açıklamalarını Paris Milli Kütüphanesi 791 numarada kayıtlı nüshadan aktarır. Türkçe metnin Farsça çevirisini de vererek İsfend ayının (Şubat-Mart) son Çarşamba günü yapılan şenliklerde damdan testi atma geleneĝinin yaşıatıldığını söyler. bk. Recâyî, Aħmed 'Alî, "Çeşmârü Çîst?", s. 399-401

2 ^[A91b] Beyit, ilk mısraında bir deĝişiklik ile şöyle geçmektedir:

دلم از بس فریب چشم ترکان ختا دیده فریبم چون دهی نرگس! که چشمم چشم‌ها دیده
bk. <https://www.mkkazemi.com/arzemara/> (erişim tarihi: 21.10.2022)

89

چرگه

[çerge/cerge]

Zebân-ı Nevâyîde sürgün ⁽³⁾ avına dirler. Egerçi luğat-ı Nevâdur şu‘arâ-yı ‘Acem, ebyâtlarında götürür. Anuñçün tañrîr ⁽⁴⁾ olındı, bilinmesi evlâdur. Nitekim Mevlânâ Hâtîfî’nün bu beytinden ki Timur-ı pür-zür ⁽⁵⁾ Deşt-i Qıpçaq sâkinlerinden olan Toqtamış Han üzerine sefer ⁽⁶⁾ itdükde zañire bulunmayıcaq sipâh-ı bî-kerâna sürgün avın emr itdükde dimişdür. ⁽⁷⁾ Ez *Fetiñnâme*, beyt:

چو صفهای چرگه بهم داد دست شد آن بی کران ⁽⁸⁾ دشت دیوار بست

[*Sürek avı safları elele verince*

O uçsuz bucaksız kır duvarla çevrilmiş oldu]

Ve Mevlânâ-yı müşaruñ-ileyhün bu beytinden ki ol ⁽⁹⁾ maħalde dir qatı zâhirdür. Beyt:

مقدم نشینان درگاه شاه ⁽¹⁰⁾ همه چرگه آرای آن صیدگاه¹

[*Şahın sarayının ön protokolünde olanların*

Hepsi o avlağın sürek avına katılırlar]

90

چار تکبیر زدم

[çâr-tekbîr zedem]

Emşâldendür ki bir nesneden ⁽¹¹⁾ fâriğ olup el çekmeden ‘ibâretdür. Çâr-tekbîrden murâd meyyit namâzında ⁽¹²⁾ olan çâr-tekbîrdür. Maqşûd müferrigun-‘anhı hûkm-i emvâtda qomaqdur. *Çâr-tekbîr ber ü* ⁽¹³⁾ *guften* meşeli Hıvâce Hâfız’uñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

1 [A92a] ⁽³⁾ ebyâtlarında: ebyâtında Ü // ⁽⁴⁾ bilinmesi : ki zîrâ bilinmesi Ü // ⁽⁷⁾ ez *Fetiñnâme* beyt : beyt ez *Fetiñnâme* Ü
Çerge/cerge için bk. Ünlü, Suat, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, “çerge”, s. 230.

من همان دم⁽¹⁴⁾ که وضو ساختم از چشمهٔ عشق چار تکبیر زدم [یکسره] بر هر چه که هست¹

[Ben aşk çeşmesinden abdest aldığım anda
Var olan her şeyi terkettim]

91

چار قل⁽¹⁵⁾

[çār-ḳul]

Emşâldendür. Çār-ḳuldan maḳşûd ḳulyâ ve ḳulhuvallah ve mu'avvize-teyndür. ⁽¹⁶⁾ Fuşâhâ-yı 'Acem çār-ḳul diseler idi murâd zıkr olınan süverdür. Nitekim ⁽¹⁷⁾ Monlâ Câmî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

از صراحی دو باره⁽¹⁸⁾ قلقل می پیش جامی به از چهار قل است

[Sürâhiden iki kez dikerek şarap içmek
Câmî'nin katında dört "kul" suresinden daha yeğdir]

Egerçi çehâr, çâr ma'nâsına ⁽¹⁹⁾ gelür ammâ gâh olur ki üzerinde pul pul münâkkaş olan esbe daḥi çehâr ^[A92b] dirler ve ol esb-i çehâruñ alnı şaḳar olsaydı meh-pîşânî dirler. Nitekim ⁽²⁾ Mevlânâ Mecnûn-i Çep-nivîs'ün bu beytinden ki esb-i çeheri-yi meh-pîşânî vaşfinda ⁽³⁾ dimişdür, çehar, esb ma'nâsına geldüğü fehm olunur. Beyt:

توسن سرکش⁽⁴⁾ تند فلک از کوب و ماه آمد اسب چهری بهر تو مه پیشانی

[Feleğin asi, yıldızlardan ve aydan daha hızlı atı
Alnı sakar, benekli at sana geldi]

Ve gâh ⁽⁵⁾ olur ki esb-i çehâr diyecek yirde esb-i çeheri dirler ve meh-pîşânî muṭlaḳâ ⁽⁶⁾ şaḳar ma'nâsınadır. Hattâ ḳuṭbu'l-'arîfîn ve sulṭânü'l-muḥakkıḳîn H'âce ⁽⁷⁾ Bahâ'uddîn-i Naḳşbendî [ye], kitâb-ı Reşehât'ı yazan Monlâ Şafî, H'âce-yi müşârün-ileyh'ün ⁽⁸⁾ kerâmâtın yazduḳda getürmüş ki ol ḥazret yedi yaşında iken vâlidesine ⁽⁹⁾ dimiş: "Ey mâder in ferâhşâh-i mâ gûsâle-yi meh-pîşânî h'âhed zâyîd" ⁽¹⁰⁾ ya'nî bizim inegümüz

1 ^[A92a] krş. Ferheng-i Şu'urî, I/193; Emşâl u Hikem, II/604

ey ana alnı şakar bir buzağı toğursa ^[Ü10b] gerekdür. Fi'l-vâkı' ol ⁽¹¹⁾ inek toğurdukdâ buyurdukları gibi zâhir olur. İmdi meh-pîşânî esbe ⁽¹²⁾ mahşûş degildür. Kaşşabân-ı Buḥārâ mâ-beyninde ma'ḥūd bir zebân var ki ineg'e ⁽¹³⁾ ferâh-şâh, koyun'a kūj-pâ dirler. Keçi'ye ḥamşâh ve et'e bîh ki meşelâ *fulân kes* ⁽¹⁴⁾ *murd* diyecek yirde *fulân kes bîh şud* dirler. Ve etmeg'e mâşki ve ḥâne'ye kavak ⁽¹⁵⁾ ve âdem'e nâşi' ve deri'ye kefenî ve ğuruş'a sefideġi ve tenge dirler ve aqça'ya toḥmegî ⁽¹⁶⁾ ve iki'ye keferedirler. Ve düşmen yetişdi şaḥın diyecek yirde *âb âmed* dirler. ⁽¹⁷⁾ Zurefâ-yı Mâverâünnehr birbiriyle ma'ḥūdâne söylemek lâzım geldükde zıkr olınan ⁽¹⁸⁾ edâlarla ta'bir iderler.¹

92

چار خايه است

[çār-ḥāye est]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda müsta'meldür ⁽¹⁹⁾ ki fülân kimesne edepsiz olup meclisde bî-vech söz söyleyüp kimesneyi ^[A93a] söyletmeseydi ve çok çok evlenüp nefsanî olsa ve ḥamâkati gâlib ⁽²⁾ olsa zurefâ-yı 'Acem *fulân kes çār-ḥāye est* deyü çarb iderler. Gâh ⁽³⁾ A'câm Hindîleri düşnâm itdüklerinde *ġulâm-ı çār-ḥāye-yi şeş-ḳubraġa* deyü sögerler. ⁽⁴⁾ Mevlânâ Ümîdî'nün dest-i zenândan şikâyet itdüġi kaşidesinün bu matla'ından ⁽⁵⁾ zıkr olınan edâ fehm olunur. Beyt:

پیرانه سر که قدّ امیدى دو تا شده (6) از چار خايگی دو سه جا کتخدا شده

[İhtiyarlıkta Ümidî iki büküm olunca

Uçkuruna düşkünlükten iki üç yerde koca olmuş]

Ve istimâ' olındı ki Mevlânâ Ümîdî ⁽⁷⁾ dört yirde evlendüġinde zenân elinden der-mânde olup her gün evinde ⁽⁸⁾ ceng ü ġavġâ eksik degil imiş. Bir gün qarılar üşüp Monlâ Ümîdî'yi ⁽⁹⁾ yıkarlar ve yıkdıklarında bir zen-i bed-baht Monlânun ḥayasına yapışup ⁽¹⁰⁾ şöyle şıkar ki ol ma'nâ-yı ma'hûdî ezerler. Monlâ bî-çäre ḥ'âce-serâ ⁽¹¹⁾ olduġdan soñra zenâna talâk virüp

1 ^[A92a] ⁽¹⁵⁾ ḳulyâ ve ḳulhuallah ve mu'avvizeteyndür: mu'avvizeteyn ile ḳulyâ ve ḳulhuallahdur Ü // ⁽¹⁷⁾ Monlâ Câmî'nün: ḥazret-i Monlâ Câmî'nün Ü // ⁽¹⁹⁾ çehâr: -Ü // ^[A92b] olsaydı: olsa Ü // ⁽³⁾ çeher: çehre Ü // ⁽⁴⁾ تند: تندی Ü // ⁽⁷⁾ Bahâ'uddîn-i Nakşbendî[ye]: Bahâ'uddîn-i Nakşbendî A, Ü; kitab-ı *Reşehât* 1: kitab-ı *Reşehât* A // ⁽¹²⁾ Buḥārâ: Buḥârî Ü // ⁽¹³⁾ ferâh-şâh: ferâ-şâh Ü; kūj-pâ: kūr-pâ Ü; keçiye ḥamşâh: ve keçiye ḥamşâh Ü // ⁽¹⁴⁾ şud: -Ü; mâşki: ḥaşki Ü, kavak: kâdâk Ü // ⁽¹⁷⁾ birbiriyle: biri birine Ü // ⁽¹⁸⁾ edâlarla: edâlar A

gūşe-yi medreseyi ihtiyâr ider ⁽¹²⁾ ve ba'dehû hicv-i zenânda yetmiş sek-
sen beyt nazm itmişdür. Ol kaşâidenüñ ⁽¹³⁾ maṭla'idur ki istiṣhâd tariḳıyla
bâlâda zikr olındı. Ve Mevlânâ-yı ⁽¹⁴⁾ müşârün-ileyhün h'âce-serâ olduğı
kaşâide-yi mezkûrenüñ bu beytinden ⁽¹⁵⁾ fehm olunur. Beyt:

یک جفت خایه بود متاع سرای او آن ⁽¹⁶⁾ هم ز دست داده و خواجه سرا شده

[Onun evinin kıymetli malı bir çift yumurtaydı
Onu da yitirip hadım olmuş]

H'âce-serâ ma'nâsı ⁽¹⁷⁾ hadım dimekdür. İnsâna hadım didükleri gibi
ḥayvân-ı ğayr-ı nâṭıḳ'a âḥte dirler. ⁽¹⁸⁾ Meşelâ aña diyâr-ı Rûm'da igdıc dir-
ler. Ve ğâh olur ki âḥte lafzın ḥayvâna ⁽¹⁹⁾ taḥşîş itmeyüp bâde-yi köhne ve
sirkâ-yı köhne diyecek yirde şerâb-ı âḥte ^[A93b] ve sirkâ-yı âḥte deyü ta'bir
iderler. Nitekim şâ'irüñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

می آخته چون تاخت بر فرق سر نباشد چرا دیده گلبرگ تر ⁽²⁾

[Eski şarabı başına dikince
Gül yaprağının gözü niye ıslanmaz?]

92

چناری و کدویی [çenârî vu kedüyî]

Emsâldendür. İki şey'ün beyninde münâsebet olmaduğın beyân ⁽⁴⁾
maḥallinde ḍarb iderler. Naḳl olunur ki bir çınaruñ dibinde bir kedüyü
dikmişler. ⁽⁵⁾ Ol kedü neşv ü nümâda sür'at-i cibilliyesi ḥasebi ile ḳad bâlâ
çeküp zamân-ı ⁽⁶⁾ yesirde çınara berâber olduğda zebân-ı ta'nı dirâz idüp
dimiş ki bunca ⁽⁷⁾ rûzgârdan berü vâsıl olduğıñ maḳâma ben zamân-ı ḳalil-
de nâyil oldum. ⁽⁸⁾ Çınar cevâb eyidüp dimiş ki bir kaç gün içinde ḳadd ü
bâlâda baña müsâvî ⁽⁹⁾ olmaḳ ol ḳadar kâr-ı düşvâr degildür. Hüner rûzgâra

1 [A92b] (18) şol : şöyle Ü // (19) kimesne : kimse Ü; kimesneyi : kimseye Ü // [A93a] (2) ğâh : ğâh olur ki Ü; çâr :
-Ü // (4) maṭla'ından : maṭla'ında Ü // (5) zikr olınan : olan Ü; beyt : maṭla' Ü // (15) جفت : مقبت ؟ Ü
Feraheng-i Şu'urî, I/193. Zuhûrî'ye nisbet edilen beyit ve ilk mısraı şöyledir:

فرو کرده‌ای ناخن در جگر نباشد چرا دیده گلبرگ تر

ناخن فرو بردن bk. <https://www.vajehyab.com/dehkhoda>

ṭayanup şābit⁽¹⁰⁾ ve ber-ḳarār olmaḳdadur. Fi'l-vāḳı' didügi gibi bir ḳaç günden şonra kedü nā-būd⁽¹¹⁾ ve nā-peydā olur. Çınar nice rüzgār yirinde şābit ve ber-ḳarār olur. Nitekim⁽¹²⁾ Kemāl-i Ḥocendî'nün bu ḳıṭ'asından ol meşel fehm olunur. Ḳıṭ'a:

(13) در یاب کمال این سخن نازک و باریک آزرده مکن^[Ü11a] خاطرت از کس سر مویی

(14) گر با تو برابر زند آن صوفی اقرع یادست مرا در حق او بیت نکویی

(15) بدخواه تو خود را به بزرگی چو تو داند لیکن مثل است این که چناری و کدویی¹

[Bu hoş ve ince sözü anla ey Kemal!

Kimseden incinmesin gönlün azıcık bile

O kel sufi seninle eğer yarışırsa

Ona dair iyi bir beyit var aklımda

Seni çekemeyen kendini senin kadar büyük sanır

Ancak "çınar ile kabak" diye de bir deyiş var]

(16) **Bābü'l-Cîmi'l-Meksûre**

94

چیره

[çîre]

Bahādur ve eli uz ma'nāsına gelür. Meşelā⁽¹⁷⁾ fülān kes fedāyidür diyecek yirde *fulān kes çîre-dest est* dirler.⁽¹⁸⁾ Gāh olur ki çîre-destün zıddın murād idinüp *fulān kes çîre-dest*⁽¹⁹⁾ *est* deyü ḳarb iderler. Ammā bu kemīne tek u pū eyleyüp buldum ki çîre, Hindüstān^[A94a] diyārında bir kısım destārā daḫi dirler ki ānı Multānīler şararlar. Ḥattā Buḫārā⁽²⁾ diyārına geldüklerinde anlara *Multānī-yi çîre-bend-i teküçe-püş* dirler. Mevlānā⁽³⁾ Müfikī-yi Buḫārī'nün bu ḳıṭ'asından ki Hindüstāniyān hicvinde dimişdür,⁽⁴⁾ destār ma'nāsına gelen çîre fehm olunur. Ḳıṭ'a:

طوطیانش شکر فروش همه

چیره بند و تکوچه پوش همه

عرصه هند⁽⁵⁾ شکرستان است

مگسانش⁽⁶⁾ چو هندویان سیاه

1 A چو تواند : چو تو داند⁽¹⁵⁾ Ü // virüp Ü⁽⁸⁾ // -A^[A93b] (3) beyān : Kıt'anın son beyti Enverî'den iktibastır. *Ferheng-i Şu'urî*, I/199

[Hind ülkesi şekeristandır
 Papağanları şeker satar hepsi
 Hindular gibi karadır sinekleri
 Destar sararlar, sari giyer hepsi]

Tekûçe ⁽⁷⁾ Hindûlaruñ bir kısım giydükleri sârelerine dirler ki ol sâre, siñek ⁽⁸⁾ kanadı üstünde olan ma'nāya kesimde müşâbih olmağla şā'ir kaçd ⁽⁹⁾ itmişdür ve zıkr olınan Multānī, Hindīleruñ bir kısmına dirler ki Multān, ism-i ⁽¹⁰⁾ şehirdür. Yā-yı nisbiyye muzāf kılp Multānī dirler.¹

(11) Bābü'l-Cīmi'l-Mazmūme

95

چونک

[çünek]

Luğāt-ı ğayr-ı meşhûredendür. Üç yaş ⁽¹²⁾ deveye beşe varınca çünek dirler. Zebān-ı Nevāda aña taylak dirler. Çünek ⁽¹³⁾ şütür ma'nāsına geldiği Mevlānā Hātifi'nün bu beytinden zāhirdür. Ez ⁽¹⁴⁾ Timurnāme, beyt:

طلبکار چونک گسسته مهار بر آمد بر آن آسمان رس ⁽¹⁵⁾ منار

[Yuları kopmuş besirek deve
 Minarenin göğē deĝen ucuna çıktı]

Çünek ma'nāsına gelen taylak Müşfikī'nün bu beytinden ⁽¹⁶⁾ ki Mīr Dīvāne hicvinde dimişdür fehm olunur. Ez қаşıde-yi lāmiyye, beyt:

мاده طيلاق قشنگيست که بگسسته مهار ريسمان بُرُوت و حُطَب ⁽¹⁸⁾ ابرو و دستار سَپَل ⁽¹⁷⁾

[Dişi bir hazun devedir yularını koparmış
 İp bıyıklı, odun kaşlı, sarıĝı devenin tabanı gibi]

Ġafllet olunmasun ki Mevlānā Müşfikī'nün zıkr ⁽¹⁹⁾ olınan beyti içinde çok nezāket vardır ki Mīr Dīvāne'nün salyarı ^[A94b] aķar imiş. Anı rīsmāna

1 ^[A93b] (17) kes : kimse Ü // ⁽¹⁹⁾ bu kemīne tek u pū : bu kemīne tetebbu' Ü // ^[A94a] diyārında : vilāyetinde Ü // ⁽⁷⁾ siñek : siñegüñ Ü // ⁽⁹⁾ ki Multān : ki zīrā Multān Ü // ⁽¹⁰⁾ dirler : didiler Ü bk. Ferheng-i Şu'ūrī, چیره دست, 1/200-201

ve ebrûsını haṭaba ve destârını sepele teşbîh⁽²⁾ itmişdir. Sepelden murâdı budur ki Mîr Dîvâne destârın yaşşı şararmış. Sepel⁽³⁾ üstürün sînesine ve izine dirler. Ṭaylak-ı kaşeng didügi ḥazun devedür.¹

96

چوب بر درخت خوش آینه است⁽⁴⁾
[çüb ber dıraht hoş-âyende est]

Bu meşel şol zamânda ḍarb⁽⁵⁾ olunur ki her nesne yirinde yaqışır ve her nesne cins ile ve aḳranla hoşdur diyecek⁽⁶⁾ yirde çüb ber dıraht hoş-âyende est dirler. Nitekim Mevlânâ Câmî'nün⁽⁷⁾ bu beytinden fehm olunur.

دل نهادم بر جفا چون دیدم آن قد بلند⁽⁸⁾ بر درخت آن به که بیند مرد عاقل چوب را²

[Cefaya gönül verdim o servi boyluyu görünce
Akıllı adamın gördüğü sopa, ağaçta güzeldir]

97

چوب تو در آب است⁽⁹⁾ و از برای فلان کس چوب در آب است
[çüb-i tu der âb est ve ez berây-i fulân kes çüb der âb est]

Bu edâlar beyne'l-A'cam şol⁽¹⁰⁾ zamânda kinâye olunur ki bir kimesneye kötek çalmaq lâzım olsaydı ve ol⁽¹¹⁾ âdeme denilseydi ki saña kötek çalınsa gerekdür diyecek yirde çüb-i tu⁽¹²⁾ der âbest dirler ve bunun aşlı budur ki diyâr-ı 'Acemde bir kimesneye kötek⁽¹³⁾ çalmaq isteseler ve degenekleri şuya ısladurlar ve maḥkemelerde kucaḳ kucaḳ⁽¹⁴⁾ degenekler müdâm şu içinde ṭurur. Ol ecildendür ki zurefâ-yı 'Acem çüb-i tu⁽¹⁵⁾ der âb est deyü kötek murâd iderler. Nitekim küşt-gîr-i şu'arâ Pehlivân Kâtibî'nün⁽¹⁶⁾ bu beytinden ki ḳadd-i maḥbûb vaşfında dimişdür, bu meşel zâhirdür. Beyt:

به دور قد تو سروی کشیده بر لب جو قد ز عکس خویشتن او را هزار⁽¹⁸⁾ چوب در آب است³

1 [A94a] (11) meşhüredendür : meşhüredendür ki çünek Ü // (11-12) üç yaş : üç yaşar Ü // (12) dirler : dirler ki Ü // (13-14) ez *Timurnâme*, beyt : beyt ez *Timurnâme* Ü // (16) ez ḳaşıde-yi lâmiyye beyt : beyt ez ḳaşıde-yi lâmiyye Ü // (17) کیر : بُروت A // (18) Mevlânâ Müşfikî'nün : Mevlânâ Müşfikî-yi Buḥârî'nün Ü // (19) ki Mîr : ki zirâ Mîr Ü ; salyarı : salyarları Ü // [A94b] (3) devedür : deve dimekdür Ü

kelimesi Aymaḳ, Feyzullah'ın *Ferheng-i Türki Özbeki be Fârsi/Devi* sözlüğünde (s. 302) چونگ (jung) şeklinde yazılmış ve okunmuştur.

2 [A94b] (7) beytinden fehm olunur : beytinden meşel-i sâlifü'z-zikr fehm olunur beyt Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/199

3 [A94b] (10) kimesneye : kimseye Ü ; lâzım olsaydı : lâzım olsa Ü // (12) ve bunun aşlı : ve bu aşlı Ü ; kimesneye :

[*Senin boyunun çevresinde servi ırmak kenarında boy salmış
Kendi gölgesinden binlerce sopası suda duruyor*]

98

جوینده یابنده است

[cüyende yâbende est]

Bu meşel zebân-ı Türkîde ⁽¹⁹⁾ şol zamânda müsta‘meldür ki ^[Ü11b] arayıcı bulucudur ve arayan bulur diyecek yirde ^[A95a] A‘cam cüyende yâbende est derler. Nitekim şâ‘irüñ bu beytinden fehm ⁽²⁾ olunur. Beyt:¹

چنین زد مثل شاه گویندگان که جویندگانند ⁽³⁾ یابندگان

[*Fasih konuşanların şahı şöyle bir söz söyledi:
Arayanlar bulur*]

Bâbü'l-Hâi'l-Meftûha

99

حاضر قندیل باش

[hâzır-ķandîl bâş]

⁽⁴⁾ Bu meşel şol zamânda kinâye olunur ki tedârük üzere ol ve kelleyi şaķın diyecek ⁽⁵⁾ yirde *hâzır-ķandîl bâş* dirler. Bu meşelün mevradini bir gün üstâdımдан ⁽⁶⁾ su‘âl itdüm ki bu meşelün mevradini “nice bilürsüz?” Buyurdılar ki hâzret-i Şeyh Nesîmî Haleb’e gitmek ⁽⁷⁾ içün destür diledüğü hâlde pîri olan Şeyh Fazlullâh Velî ⁽⁸⁾ bu beyitle Nesîmî’ye cevâb virmişlerdür. Ve bu beytün mışra‘-ı şânîsi ⁽⁹⁾ beyne’l-A‘câm rüzmerre olmuşdur. Beyt:

⁽¹⁰⁾ چون به سفر می روی از حلب اندیشه کن چون به حلب می رسی حاضر ⁽¹¹⁾ قندیل باش²

kimsye Ü // ⁽¹⁶⁾ zâhirdür : zâhir ü bâhirdür Ü
Ferheng-i Şu‘urî, I/201

1 ^[A94b] ⁽¹⁹⁾ bulucudur ve : bulucu ve Ü

Beyit Nizâmî’nin *İskendernâme* adlı mesnevisinden nakildir. *Emsâl u Hikem*, II/592. Şu‘urî beyti Di-hekî’ye isnad etmiştir bk. *Ferheng-i Şu‘urî*, I/201.

2 ^[A95a] ⁽⁵⁾ mevradini : mevridi Ü // ⁽⁸⁾ mışra‘-ı şânîsi : mışra‘-ı şânî Ü // ⁽⁹⁾ olmuşdur beyt : olmuşdur meşel-i mezkûr zâhir ü bâhirdür Ü
krş. *Ferheng-i Şu‘urî*, I/203

[*Madem yolculuğa çıkıyorsun, Haleb'i düşün
Haleb'e varınca kelleni koltuğuna al!*]

100

حشر

[**hâşer**]

Emşâldendür. Dernek ve cem'iyet ve alay⁽¹²⁾ ma'nâsına gelür. Nitekim Mevlânâ Hâtîfî'nün bu beytinden ki sipâh-ı bî-şümâr-ı⁽¹³⁾ Timur Han vaşfında dimişdür, fehm olunur. Ez *Fetiḥnâme*, beyt:

دگر باره حیل ستاره حشر شد از ظل عالیش فرخنده فر⁽¹⁴⁾

[*Yıldızlar kümesi yeniden alay düzenine geçti
Onun yüce ve kutlu gölgesinde*]

⁽¹⁵⁾ Ve daḥi ḥaşer dernek ma'nâsına geldiği Ḥusrev-i Dihlevî'nün bu beytinden ⁽¹⁶⁾ katı zâhirdür. Ez kitâb-ı *Maḥzenü'l-Esrâr* der vaşf-ı Şâh Nizâm, beyt:

گاه بیانش ز ملایک حشر بر سخنش چون مگسان بر شکر⁽¹⁷⁾

[*Bazen bir sözü için melekler toplaşrlar
Şekere üşüşen sinekler gibi*]

101

حاضر دم باش⁽¹⁸⁾[**hâzır-dem bâş**]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda müsta'meldür ki tedârük⁽¹⁹⁾ üzere olup müteyakḳız ol diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *hâzır-dem bâş* [A95b] deyü kinâye iderler. Nitekim Pehlevân Kâtibî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

ای دل همه دم همدم ارباب ندم باش خون می‌رود از دیده من حاضر دم باش¹ (2)

[Ey gönül! Daima tövbe ehliyle birlikte ol
Gözlerimden kan akıyor, hazır ol!]

102

حالی⁽³⁾

[hālī]

Ḥarf-i hā lisān-ı ‘Acemde yoğdur, ‘Arabdan isti‘āre iderler. Ḥālī⁽⁴⁾ fi’l-ḥāl ma‘nāsınadır. Yā zarfıyyet ifādesiçün ziyāde olunmuşdur. Gāhī elif⁽⁵⁾ ziyāde idüp ḥālīyā dirler. Ḥazret-i H‘āce Ḥāfız’un bu beytinden ol edā⁽⁶⁾ fehm olunur. Beyt:

عاقبت منزل ما وادی خاموشان است حالیا⁽⁷⁾ غلغله در گنبد افلاک انداز²

[Sonunda varacağımız yer mezarlıktır
Şimdi sal bir velvele göklerin kubbesine]

103

حلوا می‌خورد و حلوا مخور

[ḥalvā mī-ḥored ve ḥalvā meḥor]

(8) Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda isti‘māl olunur ki bir kimesne ağzına geleni söyleseydi⁽⁹⁾ zebān-ı Türkīde bal yeme diyecek yirde zurefā-yı ‘Acem ḥalvā meḥor deyü kināye iderler. Nitekim⁽¹⁰⁾ Mevlānā’nuñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

گر سخن خواهی که گویی چون شکر⁽¹¹⁾ صبر کن از حرص و این حلوا مخور³

[Şeker gibi tatlı söz söylemek istersen
Hırslanıp da ağzına bal çalma]

1 [A95b] deyü kināye : deyü biri birine kināye Ü // (2) دل : -A
Feraheng-i Şu‘urī, I/203; Emsāl u Hikem, IV/1928

2 [A95b] (3) ‘Arabdan : ‘Arabda Ü // (4) elif : elifi Ü

3 [A95b] (7) ve ḥalvā meḥor : ve ḥalvā meḥor daḫi dirler A // (8) söyleseydi : söylese Ü // (10) Mevlānā’nuñ : Mevlānā şā’irüñ Ü; beytinden fehm : beytinden ol fehm Ü
krş. Feraheng-i Şu‘urī, I/205

حلوی بی دود خوردم و فلان کس⁽¹²⁾ از دیگ چوبین حلوا خورد

[*ḥalvā-yı bî-dūd ḥordem* ve *fulān kes ez dīg-i çübîn ḥalvā ḥord*]

Bu edā şol zamānda isti'māl olunur ki⁽¹³⁾ elemsiz şafāya vāşıl oldum diyecek yirde *ḥalvā-yı bî-dūd ḥordem*⁽¹⁴⁾ dirler ve gāh olur ki *ḥalvā-yı bî-dūd ḥordem* diyecek yirde *ḥalvā ez dīg-i*⁽¹⁵⁾ *çübîn ḥordem* dirler. Nitekim Şeyḫ Kemāl-i Ḥocendî'nün bu rubā'isinden *ḥalvā-yı*⁽¹⁶⁾ *dīg-i çübîn* meşeli fehm olunur. Rubā'î:

در باغ ببین تو گونه گون برگ و نوا زان برگ و نوا آرزوی طبع روا⁽¹⁷⁾
بر خیز و بیا و میوه از شاخ بخور گر خورده نه‌ای ز دیگ چوبین حلوا⁽¹⁸⁾

[*Bahçedeki çeşit çeşit nimetlere bir bak*
O nimetlerden yararlan, canının istediğinden

Hadi kalk gel, dalından ye meyveyi
Zahmetsiz rahmete hiç kavuşmadıysan]

Dīg-i çübîn, be ma'nî-yi naḥl, ḥurmā¹

⁽¹⁹⁾ **Bābü'l-Hāi'l-Meftūha**

خر رفت و رسن برد

[*ḥar reft u resen burd*]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda irād^[A96a] olunur ki bir kimesne bir şeyinden fāyide umsaydı ol şey' elinden çıkup anuñ⁽²⁾ sebebi ile zarar eyleseydi zurefā-yı 'Acem *ḥar reft u resen burd* dirler.⁽³⁾ Bu meşelün mevridi şöyle mazbūtumdur ki zamān-ı kadīmde bir kimesne var imiş. İkide birde⁽⁴⁾ ilün eşeklerin tutup muştuluk ḥatırıcün bağlarmış. Ḥarīf eşegi⁽⁵⁾ gözetmede ğaflet itdükde eşek gidüp ḥarīfün ipin bile götürürmüş.⁽⁶⁾ Yārān kıtına geldükde su'āl iderlermiş ki *ez ān ḥar ki beste būdī*⁽⁷⁾ *be şumā* *ki 'āyid şud?* Cevāb virürmüş ki *ne aşl-i 'āyide belki ḥar reft*⁽⁸⁾ *u resen burd*,

1 ^[A95b] ⁽¹²⁾ ez dīg-i çübîn : ān çübîn Ū // ⁽¹³⁾ oldum : olsam Ū // ⁽¹⁴⁻¹⁵⁾ ḥalvā ez dīg-i çübîn ḥordem dirler nitekim Şeyḫ Kemāl-i Ḥocendî'nün bu rubā'isinden ḥalvā-yı dīg-i çübîn meşeli fehm olunur rubā'î : ḥalvā dīg-i çübîn meşeli fehm olunur. Dīg-i çübîn be ma'nî-yi naḥl, ḥurmā, rubā'î Ū kırş. *Ferheng-i Şu'arı*, I/204; *Emşāl u Hikem*, *حلوا نخورده*, *از دیگ چوبین کسی حلوا نخورده*, I/132

* Bağladığın o eşekten eline ne geçti

ya'ni ben andan fâyide umarken ipim bile götürdi. Ol ⁽⁹⁾ zamândan berü bu meşel vârid olmuşdur. Ve gâh olur ki izâlesi ⁽¹⁰⁾ maqşûd olınan şey³ ile maflüb bile girdükde daği *har refi u* ⁽¹¹⁾ *resen burd* deyü çarb iderler. Nitekim Şeyh Kemâl-i Hocendî'nün bu beytinden ⁽¹²⁾ ol meşel fehm olunur. Beyt:

بستاند رقیبم سر زلفت ز کف و رفت نو شد مثل کهنه که خر رفت و رسن برد¹

[*Rakibim saçından avucuyla yakalayıp gitti*

Eski deyim yenilendi "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da oldum"]

106

خاک بر دهن فلان کس

[*hâk ber dehen-i fulân kes*]

⁽¹⁴⁾ Bu meşeli şol zamânda kinâye iderler ki bir kimesne bir muhâlif söz söylese ⁽¹⁵⁾ idi ol söz anuñ ağzına düşmese idi du⁶â-yı 'aleyh murâd olunup ⁽¹⁶⁾ *hâk ber deheniş bād* dirler. Ve daği bir kimesne bir ulu adama bir kem ⁽¹⁷⁾ söz söylese idi, ol kimesne ol muhteşemden gelüp küstaflığın ⁽¹⁸⁾ dilemek lâzım gelse idi ağzına toprak doldurup ol muhteşemün ⁽¹⁹⁾ nazarına gelüp 'özrin anuñla diler. Bu meşelün mevridi şöyle mazbûtumdur ki ^[A96b] Keyâniyân'ın intihâsı olan Keyhüsrev, hun-i peder için Efrâsiyâb-ı Türk'i ele götürüp ⁽²⁾ katl itdükden sonra Âl-i Güderz'i ve Âl-i Nüzer'i cem' idüp çeşn-i 'azîm ⁽³⁾ itmiş ve dimiş ki "Ey Âl-i Güderz ve ey Âl-i Nüzer! Bilün ve ağâh oluñ ki şimden sonra ⁽⁴⁾ hiç murâdım kalmadı ve dünyâ-yı fânide hıl'at-i şâhiyi 'abâya ve tâc-ı pâdişâhiyi ⁽⁵⁾ külâha degşürüp dervîşlik ihtiyâr idüp hâne be-düş olsam ⁽⁶⁾ gerek. Taht-ı Keyâniyân'a bir şâh buluñ." Ol maħalde zürriyyet-i keşşgerden ⁽⁷⁾ biri kaddin elif eyleyüp zemîn-büs idüp eyitdi ki "Ey Husrev! ⁽⁸⁾ Eben 'an ced pâdişâh oğlu pâdişâhlardan Lohrâsb nâm bir pâdişâhzâde ⁽⁹⁾ vardır. İsterseñüz sizün tahtıñuza ânı geçürelüm." Pâdişâh bu sözden maħzûz ⁽¹⁰⁾ oldu ve emr eyledi ki Lohrâsb ihzâr olınsun. Kevler mâ-beyninde Şâm ⁽¹¹⁾ oğlu Zâl ayağa kılçup didi: "Ya Keyhüsrev!

1 ^[A96a] kimesne : kimse Ü; umsaydı : ummasaydı Ü // ⁽²⁾ zarar : zararı Ü // ⁽³⁾ kimesne : kimse Ü // ⁽⁴⁾ eşekler : eşeklerin Ü // ⁽⁶⁾ iderlermiş : iderler imiş Ü // ⁽⁷⁾ şud : bûd A; virürmüş : virmiş Ü // ⁽⁹⁾ bu : -Ü krş. *Ferheng-i Şu'urî*, II/208. *Emsâl u Hikem*'de (II/731) beytin ikinci mısraı şöyledir:

دل نعره زنان شد که فلان رفت و رسن برد

Lohrâsb didükleri egerçi ⁽¹²⁾ aşl-ı pâdişâhdur ammâ faķîrdür ve salţanat-ı Keyâniyân'dan çendân muţtalî' ⁽¹³⁾ degildür. Keyhusrev Zâl'un bu sözünden hażz itmeyüp der-hem oldı. ⁽¹⁴⁾ Zîrâ ki Husrev kuvvet-i velâyetle bildi ki bu sözden Zâl ve evlâdı çok belâ ⁽¹⁵⁾ çekse gerekdür. Zâl'a hitâb idüp didi ki "Ey Zâl! Niçün böyle söz söyledün ⁽¹⁶⁾ ve âdâb-ı Keyâniyân'ı gözetmedün?" Zâl ol sözden peşimân olup "tübtü ⁽¹⁷⁾ ve reca'tü" diyecek yirde bir avuç toprak alup dehânına taldırdı. ⁽¹⁸⁾ Ol zamândan berü diyâr-ı 'Acemde ol kâ'ide kalup ilâ hâze'l-ân icrâ ⁽¹⁹⁾ iderler. Nitekim Mevlânâ Câmî'nün bu rubâ'isinden meşel-i sâlifü'z-zıkr fehm olunur. Rubâ'î:

[A97a] ای کز غمیش افتاده چاکت به کفن
آلوده مکن ضمیر پاکت به سخن
(2) [چون] لاله توان بود به گوش پس ازین
گر لب به سخن گشایی خاکت بدهن¹

[Ey onun derdiyle kefenini yırtan!

Temiz kalbini söz ile kirletme

Bundan sonra lâle gibi kulağına küpe olabilir

Konuşacak olursan ağzına toprak dolsun]

107

(3) خانه به هندو نسپردہ است کس

[**hâne be Hindû nesipurde-est kes**]

Emşâldendür. Şol zamânda çarb olunur ki ⁽⁴⁾ hizmetkâr düzde evi kim işmarlamışdur ki zîrâ eli uzun hizmetkâr tenhâ ⁽⁵⁾ evde çalıcak nice olacağı ma'lûmdur diyecek yirde fuşahâ-yı 'Acem bu nükte-yi ⁽⁶⁾ pür-ma'nâ ile ta'bîr iderler ki *hâne be Hindû nesipurde-est kes*. Nitekim Şeyh Nizâmî'nün ⁽⁷⁾ bu beytinden fehm olunur. Ez *Maḥzenül-Esrâr* der maķâle-yi sîzdehum ve der şikâyet-i ⁽⁸⁾ rûzgâr, beyt:

1 [A96a] (14) kimesne : kimse Ü // (16) dirler : dir Ü; kimesne : kimse Ü // (17) söz : -Ü // (17) kimesne : kimse Ü; (18) gelse idi : geldükde Ü // [A96b] hun-i peder için : çün peder için Ü // (4) tâc-ı pâdişâhiyi : tâc-ı şâhiyi Ü // (5) idüp : eyleyüp Ü // (6) maḥalde : mecma'da Ü // (6-7) zürriyyet-i keşgerden biri : zürriyyet-i keşlerden biri Ü // (7) idüp : -Ü // (12) ammâ faķîrdür : -Ü; çendân : çokluğ Ü // (15) idüp : eyleyüp Ü // (18) ilâ hâze'l-ân : ilâ yevminâ hâze'l-ân Ü // [A97a] (2) [چون] : چو A, Ü
krş. *Ferbeng-i Şu'ürî*, I/207

غارت ازین ترک نبرده است کس خانه به هندو⁽⁹⁾ نسپرده است کس¹

[Yağmalamamıştır bu güzeli kimse
Emanet etmemiştir evini kimse hırsız hizmetçiye]

108

خار کنم و فلان خارکن است
[hār-kenem ve fulān hār-ken est]

Bu edālar beyne'l-A'cām⁽¹⁰⁾ şol zamānda isti'māl olunur ki ben 'aşık-ı cefā-keş ve mecnūn-ı⁽¹¹⁾ müşevveşem diyecek yirde zurefā-yı 'Acem men hār-kenem deyü darb iderler.⁽¹²⁾ Nitekim Mevlānā Evhādüddīn-i İşfahānī'nün bu rubā'isinden fehm olunur. Rubā'î:

(13) دل بنده بوی عنبر [آمیز] گلست جان چاکر عارض دل آویز گلست
(14) بلبل که هزار خارکن بنده اوست او نیز غلام خار سر تیز گلست²

[Gönül, gülün misk kokusuna kuldur
Can, gülün büyüleyen yanağına yamaktır
Ona kul olmuş perişan âşık bülbül dahi
Gülün sivri dikenine kuldur]

109

(15) خط بر گردنم کش
[haṭ ber gerdem keş]

Bu edāyı A'cām şol zamānda ĩrād iderler ki evvel⁽¹⁶⁾ gerdenime hāk-pā-yuñdan bir haṭ çek. Andan şoñra boynımı ur. Bu edānuñ⁽¹⁷⁾ aşlı budur ki bir mücrimi meydān-ı siyāsete getürdüklerinde cellād ol^[Ü12b] (18) mücrimün boynına hāk-i şurhdan bir haṭ çeker ve gözün bağlar ve naṭ u rīg⁽¹⁹⁾

1 [A97a] (3) nesipurde-est kes : ki sipurde est Ü; emşaldendür : emşaldendür ki A; olunur ki : olunur A // (5) nice : -Ü // (7) ez Maḥzenü'l-Esrār der maḳāle-yi sizdehum ve der şikāyet-i rüzgār, beyt : beyt ez Maḥzenü'l-Esrār der maḳāle-yi sizdehum ve der şikāyet-i rüzgār Ü krş. Ferheng-i Şu'ürî, I/207

2 [A97a] (10) mecnūn : meftūn Ü // (12) nitekim Mevlānā Evhādüddīn : İşfahānī'nün Ü; rubā'isinden fehm : rubā'isinden ol meşel fehm Ü // (8) [آمیز] عنبر A, Ü Ferheng-i Şu'ürî, I/206

döşer ve mücrimi düjhîm elinden alup naṭ'-ı mezkûr üzere geçürüp kıble-
den ^[A97b] yaña pây-ı rāstın cem' itdürüp pây-ı çepin uzadur ve mücrimün
pây-ı rāstın anuñiçün ⁽²⁾ cem' etdürür ki boynını urduğda mücrim-i bî-çâre
sitân düşe. Bu edâlar ⁽³⁾ sem'a mevķûf olduğıçün taħrîr olındı. Zıkr olınan
haṭ ber gerdenem keş ⁽⁴⁾ edâsı şâ'irün bu beytinden fehmi olınur. Beyt:

سرم آنگه که اندازی به شمشیر ⁽⁵⁾ جفای خود بکش بر گردنم اول خطی از خاکپای خود

*[Cefa kılıcın ile vuracağıın vakit başımı
Önce çizgi çek boynuma ayağıının toprağııyla]*

Ve mücrimün çeşmin ⁽⁶⁾ bağladuğları H'âce Āşafî'nün bu beytinden kaçtı
zâhirdür. Beyt:

قاتل من ⁽⁷⁾ چشم می بندد دمِ بسمل مرا تا بماند آرزوی روی او در دل مرا

*[Celladım boynumu vuracağı an gözlerimi bağlar
Yüzünün hatırası kalsın diye gönlümde]*

Ve daħi ⁽⁸⁾ naṭ' u riğ döşedikleri Nizâmî'nün bu beytinden kaçtı zâhir-
dür. ⁽⁹⁾ Ez Maħzen, beyt:

نطع بیفکند و برو ریگ ریخت دیو ز دیوانگیش ⁽¹⁰⁾ می گریخت ¹

*[Çakıl döşer, üzerine kum dökerdi
Onun deliliğinden şeytan dahi kaçardı]*

خر را به عروسی خوانده‌اند مگر آب و هیزم لازم ⁽¹¹⁾ آمده‌است

[ħar rā be 'arūsī h'āndeend meger āb u hīzum lāzım āmede-est]

Bu meşel-i bî-bedel beyne'l-A'cām şol zamānda müsta'meldür ki eşe-
gi ⁽¹²⁾ düğüne oğımışlar meger odunla şu lāzım olmuşdur. Nitekim Dārā,
neberd-i ⁽¹³⁾ İskender'den mağlûb olup firār iderken huddāmı haķķ-ı nān
u nemek-i dīrīneyi ⁽¹⁴⁾ ferāmūş idüp yemîn ü yesārdan Dārā'ya zaħmhā-yı

1 ^[A97a] (18) naṭ' u riğ : naṭ' riğ Ü // ⁽⁵⁾ ve mücrimün : ve daħi mücrimün Ü // ⁽⁶⁾ bağladuğları: bağladuğların Ü // ⁽⁹⁾ ez Maħzen beyt : -Ü // ⁽¹⁰⁾ می گریخت : می گریخت Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/209

kārī yetişdüricek ⁽¹⁵⁾ hâne-yi zeynden rüy-i zemîne bî-hod olup düşdükde İskender, Dārā'yı ⁽¹⁶⁾ bu hâlde göricek bî-ihtiyâr kühe-yi zeynden kendüyi rüy-i zemîne atup ⁽¹⁷⁾ ser-i Dārā'yı zânūsına atmış. Dārā göziñ açup İskender'i gördükde ⁽¹⁸⁾ gerdiş ve miñnet-i rüzgârdan ba'zı naşihat u vaşiyet itmiş. Hâzret-i ⁽¹⁹⁾ Şeyh Nizâmî zikr olınan meşeli zebân-ı Dārâ'dan *İskender-nâme'sinde* ^[A98a] ĩrād itmişdür, beyt:

خران را کسی در عروسی نخواند مگر آن زمان ⁽²⁾ کآب و هیزم نماند¹

[Eşekleri kimse düğüne çağırmaz
Su ve odun bitmedikçe]

111

خاطر گشاست

[hâtır-guşâst]

Bu meşel-i bî-bedel izdâddandır. ⁽³⁾ Beyne'l-fuşâhâi'l-'Acem şol zamân-da kinâye olunur ki bir kimesne azlemü halkullah olup ⁽⁴⁾ cüz'î huşuş için gördüğü âdemün hâtırın yıķup dil-şikenlikle ⁽⁵⁾ meşhür ve ma'rûf olsa idi zurefâ-yı 'Acem *fulân kes 'aceb dil-guşâst* ⁽⁶⁾ deyü darb iderler. Mevlânâ Zuhürî'nün bu kıt'asından ki ihvân-ı ⁽⁷⁾ dil-şiken-i rüzgâr hâķķında dimişdür, meşel-i hâtır-guşâ zâhir ü bâhirdür ve âşkârâ vü ⁽⁸⁾ hüveydâdur. Kıt'a:

همه گرگ طبعان ضرغام کین همه زیر ⁽⁹⁾ داستان بالا نشین
به خاطر گشایی سراسر گره چو دنبال عقرب ⁽¹⁰⁾ گره [بر] گره

[Hepsi kurt tabiatlı, arslan kinli
Hepsi âmirlerin emir kulu]

Gönül almaya tamamen kapalılar
Akrep kuyruğu gibi boğum boğumlar]

1 ^[A97b] (16) göricek : görüp Ü; kendüyi : kendüzin Ü // ⁽¹⁷⁾ gördükde : göricek Ü // ⁽¹⁸⁾ gerdiş ve : gerdiş Ü // ^[A98a] ĩrād itmişdür, beyt : ĩrād itmişdür ve şeyhün bu beytinden meşel-i sâlifü'z- zikr fehmedilür beyt Ü // نخواند : نخواند Ü
Ferheng-i Şu'ürî, I/208; *Emsâl u Hikem*, II/723, 730, 734

Ya'ni hâtır yıkmada 'akreb kıyruğı gibi düğün düğün ⁽¹¹⁾ üzeredir ki aña İmru'l-Kays kaşide-yi lâmiyyesinde 'aķankal dimişdir.¹

112

(12) خانه به دوش است

[hâne be-düş est]

Bu meşel-i bî-bedel beyne'z-zurefâi'l-müteahhîrîn şol zamânda ⁽¹³⁾ kinâye olunur ki fülân kimesne dervîş-i dil-rîř ve seyyâh-ı 'âlemdür diyecek ⁽¹⁴⁾ yirde zurefâ-yı 'Acem *fulân kes hâne be-düş est* dirler. Ve gâh olur ki ⁽¹⁵⁾ bir kimesne 'ömrin şafâyıla geçirüp ğam-ı ferdâda olmasa idi fuşahâ-yı 'Acem ⁽¹⁶⁾ aña *hoş-nişin est* dirler. Zıkr olunan edâlar emlaħu'şu'arai'l-müte'ahhîrîn ⁽¹⁷⁾ Mevlânâ Vaħřî-yi Yezdî'nün bu beytinde ki dervîşligi ĥaķķın-da dimişdir, zâhir ⁽¹⁸⁾ ü bâhirdür. Beyt:

ما زان گروه خانه به دوشیم و خوش نشین نه ⁽¹⁹⁾ زان گروه خانه نگهدار عالمیم²

[Biz nerede akşam orada sabahlayanlardanız

Âlemin evcimenlerinden değiliz]

113

خانه پرور، ریزه پرور، بزه پرور

[hâne-perver, rîze-perver, berre-perver]

[A98b] Bu edâlar şol zamânda kinâye olunur ki zebân-ı Türkide bir kimesne çebebilikle büyüyüp ⁽²⁾ ıssı ve şovuk çekmese idi zurefâ-yı 'Acem bu maķûle kimesneye *fulân kes* ^[Ü13a] ⁽³⁾ *hâne-perver est* deyü kinâye iderler. Ammâ rîze-perver ile berre-perverün ⁽⁴⁾ farkı budur ki ehl-i şanâyi' mā-beyninde fülân kimesne ustâdzâdedür ve ustâ ⁽⁵⁾ oğlı olduğiçün şan'atınıñ eri-

1 [A98a] ⁽³⁾ fuşahâi'l-'Acem : fuşahâ-yi 'Acem Ü; kimesne : kimse Ü // ⁽⁴⁾ dil-şikenlikle : dil-şiken ile Ü // ⁽⁵⁾ olsa idi : olsa Ü // ⁽⁷⁻⁸⁾ dimişdir meşel-i hâtır-guşâ zâhir ü bâhirdür ve âşkârâ vü hüveydâdur : dimişdir zıkr olunan meşel-i hâtır-guşâ zâhir ü bâhirdür Ü // ⁽⁸⁾ kıt'a : beyt Ü // ⁽¹⁰⁾ A, Ü // ⁽¹⁰⁻¹¹⁾ lâmiyyesinde 'aķankal : lâmiyyesinde ki 'aķankalı Ü

Ferheng-i şu'ürî, I/206

2 [A98a] ⁽¹³⁾ kimesne : kimse Ü; dervîş-i dil-rîş : dervîş ü dil-rîş Ü ⁽¹⁵⁾ kimesne : kimse Ü; idi : -Ü // ⁽¹⁷⁾ dimişdir zâhir : dimişdir bu meşel zâhir Ü

Ferheng-i şu'ürî, I/20. Beytin ilk mısraı şöyle de kayıtlıdır:

ما مردمان خانه به دوشیم و خوش نشین

bk. <https://ganjoor.net/vahshi/divanv/ghazalv/sh316>

dür ve şabâvetinden berü şan'at içinde ⁽⁶⁾ büyümişdür diyecek yirde fulân kes *rîze-perver est* deyü kinâye iderler. ⁽⁷⁾ Zıkr olınan hâne-perver edâsını Mevlânâ Sürürî dimiş ki hâne-perver ⁽⁸⁾ diyâr-ı 'Acemde ev barķ besleyüp ehl ü 'iyâl şâhibi olan kimesneye dirler. ⁽⁹⁾ Ammâ bu kemîne dir ki maḥbûba bu maḥûle isnâd medḥ degil belki zemdü. Hâne-perver ⁽¹⁰⁾ edâsı sâye-perver rüzmerresi gibidür. Zıkr olınan hâne-perver meşeli H'vâce ⁽¹¹⁾ Hâfız-ı Şîrâzî'nün bu beytinden ḳatı zâhirdür. Beyt:

گفتمش مگذر زمانی ⁽¹²⁾ گفت معذورم بدار خانه پروردی چه تاب آرد غم چندین غریب

[Ona dedim "Dur bir süre"; dedi "hoş gör beni"
Bir ana kuzusu hiç umursar mı garibanın bunca derdini?]

⁽¹³⁾ Ve zıkr olınan sâye-perver edâsı daḥi Mevlânâ Vaḥşî'nün bu beytinden ⁽¹⁴⁾ ki vaşf-ı ruḥ ve zülf-i maḥbûbdadır ol edâ fehmi olunur. Beyt:

پیش روی تو آفتاب زلف زیر زلف تو سایه پرور گل ⁽¹⁵⁾

[Senin gözünün önünde, saçının gölgeğinde
Saç telinin altında büyür el bebek gül bebek gül]

⁽¹⁶⁾ Ğâflet olunmasun ki beyitte zıkr olınan âftâbî lügati sâyebân ma'nâsınadır. ⁽¹⁷⁾ Nitekim bâbü'l-elifi'l-meftûḥada zıkr olınmışıdı. Lüğat yazanlar âftâbî, ⁽¹⁸⁾ sâyebân ma'nâsına geldügin işâbet itmemişler.¹

Bâbü'l-Hâi'l-Meksûre

114

خشم جهودانه ⁽¹⁹⁾

[ḥıṣm-i cuḥûdâne]

Zurefâ-yı 'Acem bu edâyı şol zamânda isti'mâl iderler ki ^[A99a] bir câhil yâḥud bir nâ-tırâşide bir ehl-i faẓl kimesne yab yab söyledükde ⁽²⁾ ol nâ-tırâşidenün varduḳça ḥıṣmı ziyâde olsa idi aña zurefâ-yı 'Acem *ḥıṣm-i*

1 ^[A98a] ⁽¹⁹⁾ lâne-perver, rîze-perver, berre-perver : lâne-perver ve rîze-perver ve pîr-perver Ü // ^[A98b] kimesne : kimse Ü // ⁽²⁾ idi : -Ü; kimesneye : kimesye Ü // ⁽⁴⁾ kimesne : kimse Ü // ⁽⁷⁾ edâsını : edâsı Ü // ⁽⁸⁾ kimesneye : kimesye Ü // ⁽⁹⁾ dir : dirler Ü // ⁽¹²⁾ چندین : چند این : چندین A // ⁽¹³⁾ daḥi : -Ü // ⁽¹⁶⁾ lügati : lügat Ü krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/207, 257

cuhūdāne ⁽³⁾ dirler. Nitekim Hāzret-i Mevlānā pādīşāh-ı cuhūd ve vezīr Baulas haqqında ol ⁽⁴⁾ ma'nāyī irād itmişdür. Ez Meşnevī, beyt:

از بغل او نیز طوماری نمود ⁽⁵⁾ تا بر آمد هر دو را خشم جهود¹

[*O da koltuğunun altından bir tomar gösterdi*
Böylece her ikisinin de Yahudi kini yükseldi]

115

خرقه سوخت و فلان کس پیراهن ⁽⁶⁾ سوخت
[*hırka süht ve fulān pīrāhen süht*]

Bu edālar şol zamānda đarb olunur ki diyār-ı 'Acemde kâ'ide-yi ⁽⁷⁾ müsellemedür ki iki yār-ı cānī mā-beyninde bürüdet vākı' olup ğubār-ı ⁽⁸⁾ hātır olsa idi barışduklarından şoñra meclis-i üns iderler. Ol meclisde ⁽⁹⁾ pīrāhenlerin çıkarup āteşe yaqarlar ve dirler ki bürüdetle ğubār-ı hātırı āteşe ⁽¹⁰⁾ yaqduğ. Mā-beynlerinde ayrıuğ bürüdet olmaz. H'āce Hāfız, beyt:

⁽¹¹⁾ ماجرا کم کن و باز آکه مرا مردم چشم خرقه از سر به در آورد و بشکرانه بسوخت²

[*Bırak anlatmayı da gel, çünkü göz bebeğim*
Yeleşini üzerinden çıkarıp memnuniyetle yaktı]

(12) **Bābü'l-Hāi'l-Mazmūme**

116

خوش کردم
[*hoş kerdem*]

Emşāldendür. Şol zamānda kināye ⁽¹³⁾ olunur ki benüm gözüm anı tütüdü, begendim diyecek yirde zurefā-yı 'Acem ⁽¹⁴⁾ *men ān rā hoş kerdem* dirler. Nitekim efsāhu'ş-şu'arā Mevlānā Selmān-ı Sāveci'nün ⁽¹⁵⁾ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

1 [A98b] ⁽¹⁹⁾ cuhūdāne : cuhūd Ū // [A99a] kimesne : kimesne Ū // ⁽²⁾ ol : ammā Ū; idi: -Ū; hışm : -Ū // ⁽⁴⁾ itmişdür : itmiş Ū; ez Meşnevī beyt : beyt Ū
Ferheng-i Şu'urī, I/212

2 [A99a] ⁽⁷⁾ yār-ı cānī : yār-ı cānānī Ū; olup : -Ū // ⁽⁸⁾ idi : -Ū; barışduklarından : barışduđdan Ū; iderler : dirler Ū⁽¹⁰⁾ // ⁽¹⁾ ayrıuđ : artuđ Ū; H'āce Hāfız beyt : nitekim H'āce Hāfız-ı Şīrāzī'nün bu beytinden fehm olunur beyt Ū
Ferheng-i Şu'urī, I/212

دامنت دود دل عود گرفت و خوش کرد ⁽¹⁶⁾ تا بدانی که دم سوختگان را اثرست ¹

[Ereğin, barbutun gönül ahıyla tutuştu; iyi de oldu
Bilesin ki âşıkların nefesi etkilidir]

117

خوش نویس است و فلان ⁽¹⁷⁾ خوش قلم است

[**hoş-nivîs est** ve **fulân hoş-ķalem est**]

Bu edâlar beyne'l-A'câm şol zamânda kinâye olunur ki küttâbdan ⁽¹⁸⁾ bir kimesne düzdlük ve hîlekarlıqla meşhûr olsa idi *fulân kes hoş-ķalem* ⁽¹⁹⁾ est dirler ve *hoş-nivîs est* daği dirler. Zikr olınan edâlar ^[A99b] zıddıyla ta'bîrdür. Nitekim Şeyh Sa'dî, naşihat-ı pâdişâhânda *Büstân* nâm kitâbında ⁽²⁾ bu edâları irâd itmîşdür ki iki kâtib-i hîlekarı bir hızzmete ta'yîn itme! ⁽³⁾ Ol edâlar ħatı zâhir ü rüşendür. Ez kitâb-i *Büstân*, beyt:

دو همجنس دیرینه خوش قلم ⁽⁴⁾ نباید فرستاد یک جا بهم
چه دانی که همدست کردند یار یکی دزد باشد یکی پرده دار ²

[İki kafadarı, iki eski düzenbazı

Birlikte göndermemeli aynı yere

Nereden bileceksin işbirliği yapacaklarını

Biri hırsız olacak, diğeri gözcü]

118

خوبی که با شیر در شود با جان بر آید ⁽⁶⁾

[**hüyî ki bâ şîr der-şevd bâ cân ber-âyed**]

Emsâldendür. Şol zamânda ħarb ⁽⁷⁾ olunur ki zebân-ı Türkîde bir kimesne kem-ħulķla taħalluķ eyleyüp ol yaramaz fı'lin ⁽⁸⁾ ölmeyince terk itmeydi zurefâ-yı 'Acem şu maķûle yirde *hüyî ki* ^[Ü13b] *bâ şîr der-şevd* ⁽⁹⁾ *bâ*

1 [A99a] ⁽¹²⁾ hoş kerdem : hoş kerdem men ân râ Ü // ⁽¹⁴⁾ kerdem : kerd Ü

Ferheng-i Şu'ürî, I/215-16

2 [A99a] ⁽¹⁰⁾ hoş-nivîs est : hoş-nivîs Ü // ⁽¹⁸⁾ kimesne : kimse Ü; idi : -Ü // [A99b] ⁽²⁾ bu edâları : -Ü // ⁽³⁾ ol edâlar : ve Şeyh Sa'dî ħazretlerinüñ bu ebyâtından ol edâlar Ü; zâhir ü rüşendür : ħatı zâhirdür Ü; ez kitâb-i *Büstân* beyt : beyt ez *Büstân* Ü

Ferheng-i Şu'ürî, I/215

cân ber-âyed dirler. Ya'nî südle giren cânla çıkar dimekdür ve daħi teneşîr taħtasına ⁽¹⁰⁾ dek çeker dimeden 'ibâretdür. Nitekim Hâfız-ı Şîrâzî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

⁽¹¹⁾ عشق تو در درونم و مهر تو در دلم با شیر اندرون شد و با جان به در شود¹

[*Aşkın içimde, sevgin kalbimde*
Süt ile giren huy can ile çıkar]

119

⁽¹²⁾ خوش عَلف است و فلان شطرنج باز است

[**hoş 'alef est** ve **fulân şaṭranc-bâz est**]

Bu edâlar emşâldendür ammâ ⁽¹³⁾ hoş 'alef ile şaṭranc-bâzuñ farkı budur ki hoş-'alef zebân-ı Türkîde şol ⁽¹⁴⁾ kimesneye dirler ki ekül olup kıatında sükkerî baqlava ile tarhana şorbası bir ola. ⁽¹⁵⁾ Ağzınuñ dadın bilmeyüp bulduğın yese idi bu maḳûle kimesneye zurefâ-yı 'Acem *fulân* ⁽¹⁶⁾ hoş-'alef est deyü darb iderler. Ve şaṭranc-bâz şol kimseye dirler ki ta'âm ⁽¹⁷⁾ yirken bir loḳmayı çeyneye ve bir loḳmayı daħi elinde tuta ve biri daħi önünde ola ve birin ⁽¹⁸⁾ şaḫanda nişanlamış ola. Şu maḳûle kimesneye zurefâ-yı 'Acem *şaṭranc-bâz est* ⁽¹⁹⁾ dirler. Hoş-'alef meseli H'âce Hâfız'un bu beytinden fehm olunur. Beyt:

^[A100a] صوفی شهر بین که چون لقمه شبهه می خورد پاردمش دراز باد آن حیوان خوش علف²

[*Bak şu şehir sutfisine! Nasıl da götürüyor şüphe lokmasını*
Önüne geleni yiyen o hayvanın uzun olsun paldımı]

1 ^[A99b] ⁽⁶⁾ emşâldendür : emşâldendür ki Ü // ⁽⁷⁾ kimesne : kimse Ü // ⁽⁸⁾ itmeseydi : itmese Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/204; *Emşâl u Hikem*, II/766

2 ^[A99b] ⁽¹⁴⁾ kimesneye : kimseye Ü; şorbası : şorbaşı A // ⁽¹⁵⁾ bulduğın : bulduğunu Ü; yese idi : yise Ü; kimesneye : kimseye Ü; fulân : fulân kes Ü // ⁽¹⁸⁾ kimesneye : kimseye Ü; şaṭranc-bâz : mecâzen fulân kes şaṭranc-bâz Ü // ⁽¹⁹⁾ hoş-'alef : zıkr olınan hoş-'alef Ü; Hâfız'un : Hâfız-ı Şîrâzî'nün Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/215

120

خوش صحبت است⁽²⁾

[hoş-şoḥbet est]

Bu meşel şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne meclis-ārā⁽³⁾ olsa idi bir meretebe ki ol kimsenüñ meclisliginden cümle yārān ḥaẓẓ itselerdi,⁽⁴⁾ zurefā-yı ‘Acem *fulān kes hoş-şoḥbet est* deyü kināye iderler. Nitekim tecnīsāt-ı Mevlānā⁽⁵⁾ Kātibī⁽⁶⁾ nün bu beytinden ki tecnīs-i tām қаşd olunmuşdur, bu meşel қatı zāhirdür. Beyt:

[هر که با هر مردمی] خوش صحبت است می توان گفتن که او خوش صحبت است⁽⁶⁾

[Herkesle güzel güzel konuşana
O hoşşohbettir, denebilir]

(7) Bābu'd-Dāli'l-Meftūḥa

121

در سفید کردن

[der sefid kerden]

Beyne'l-A'cām қаіde-yi müsellemedür ki⁽⁸⁾ bir fāḫirüñ ḥānesine bir muḥteşem kimesne miḥmān olsaydı kirecle қаpusın ağardurlar.⁽⁹⁾ Nitekim Ḥasan-ı Dihlevī ḥ^vāce-yi her dü 'ālem ve ser-defter-i evlād-ı Ādem Muḥammed Muşṭafā şallallahu⁽¹⁰⁾ ta'ālā 'aleyhi ve sellem na'tında dimişdür. Beyt:

عنكبوت غار را گفتم که این پرده چه بود⁽¹¹⁾ گفتم مهمان عظیم آمد که کردم در سفید²

[Mağaranın örümceğine dedim “Nedir bu perde?”
Dedi “Ulu bir misafir geldi, kapıyı boyadım beyaza”]

1 [A100a] (2) kimesne : kimse Ü // (3) idi : -Ü; meclisliginden cümle : meclis-ārālīgından dükeli // (6)

[هر که با هر مردم : A, Ü
Feraheng-i Şu'ürî, I/215

2 [A100a] (8) kimesne : kimse Ü; olsaydı : olsa Ü // (10) dimişdür beyt : dimişdür ol edā fehmi olunur beyt Ü
// (11) [کردم] : A, Ü
Feraheng-i Şu'ürî, I/222

122

دامن دراز

[dāmen-dirāz]

Bu meşel şol zamānda kināye⁽¹²⁾ olunur ki fülān kimse ḥāşılsız ve aḥ-
maḫdur diyecek yirde *fülān kes dāmen-dirāz*⁽¹³⁾ est, dirler. Nitekim Mev-
lānā Cāmī'nün bu beytinden zāhirdür. Beyt:

نوشته⁽¹⁴⁾ بدان نکته جانگداز که ای کوتاه اندیش و دامن دراز¹

[*Yazmış o yürek dağlayan incelikle*

Ey dar görüşlü, ey budala!]

123

دست خوش

[dest-ḥoş]

⁽¹⁵⁾ El eglencesi dimekdür. Aña desten-büy daḥi dimişlerdür. Nitekim
Mevlānā Cāmī, *Sübḥā*'sında ⁽¹⁶⁾ bir kimesne ḥaḫḫında ki Şeyḫ Sa'dî'ye
inkārı varidi, dimişdür, bu meşel fehm olunur. Meşnevî:

با [دلی دست خوش] خوف و رجا گفت ای گرم روان تا به کجا⁽¹⁷⁾
مژده دادند که سعدی به سحر سفت در حمد یکی تازه گهر⁽¹⁸⁾

[*Korkunun, ümidin oyuncağı olmuş gönlüyle*

Dedi "Ey acelesi olan! Nereye böyle?"

"Müjde verdiler: Sa'dî seher vaktine kadar

Şükre dair yeni bir inci dermiş"]

124

دست افشار⁽¹⁹⁾

[dest-efşār]

Bir nev' altundur ki Ḥusrev-i Perviz anı elinde lāden gibi oynadurdi.
[A100b] Ḥükemā anı ḥikmetle mülāyim itmışlerdi. Ḥusrev andan istedügi

1 [A100a] ⁽¹²⁾ olunur ki : iderler ki Ü // ⁽¹³⁾ Cāmī'nün : Cāmī ḥazretlerinün Ü; zāhirdür beyt: zāhir ü bāhirdür
meşnevî Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/218

2 [A100a] ⁽¹⁶⁾ kimesne : kimse Ü; meşnevî : kırı'a Ü // ⁽¹⁷⁾ [دلی دست خوش] : دل دست خوشی : A, Ü

gibi şüretler düzerdi. ⁽²⁾ Husrev'e beş nâdire-yi rûzgâr naşib olmuşidi. Biri dest-efşârdur ki ⁽³⁾ zıkr olındı. Biri 'âcdan bir pençedür. Ferzendi zühûra geldükde engüşt derhem olurdu. ⁽⁴⁾ Hâremden haber çıkmğa ihtiyâc olmazdı. Birisi bir kâsedür ki içinde olan şuyı ⁽⁵⁾ içildükde yine pür olurdu. Birisi daği bir muṭribdür ki üç yüz altmış altı nevâ peydâ ⁽⁶⁾ itmişidi. Birisi daği genc-i bād-âverdür ki Husrev, kayşerü'n mülkine kaşd itdükde ⁽⁷⁾ kayşer âbâ vü ecdâdından kalan hazâyinden havf idüp cezâyir-i deryâda hıfz için ⁽⁸⁾ bir keştiye koyup irsâl eyledükde bād-ı muḥâlif ^[Ü14a] peydâ olup keştiyi cānib-i ⁽⁹⁾ Husrev'e sevķ kılur. Husrev bu ṭarîķıla hazâyin-i kayşere mâlik olduğıçün ⁽¹⁰⁾ ol hazîneye genc-i bād-âver didiler.¹

125

دست کشیدن

[dest keşiden]

Emsâldendür. ⁽¹¹⁾ Şol zamânda kinâye olunur ki bir maḥbûbuñ gül-i vuşlatı nefs-i ğayrdan perişân ve der-hem ⁽¹²⁾ ve pejmürde olsaydı zurefâ-yı 'Acem *fulân maḥbûb rā dest keşidend* ya'ni ⁽¹³⁾ *fulân maḥbûb rā nihādend* deyü ḍarb iderler. Meşel-i mezkûr diyâr-ı Rûm'da ḳatı meşhûr ⁽¹⁴⁾ ve müsta'meldür. Nitekim Mevlânâ Ümîdî'nün bu ḳıṭ'asından ki şerâb-ı nâb vaşfinda ⁽¹⁵⁾ dimişdür meşel-i sâlifü'z-zıkr fehm olunur. Ḳıṭ'a:

بیا ساقی آن طفل یک ساله را گرانمایه یاقوت سیاله را ⁽¹⁶⁾
 بده گرچه در کیش هشیار و مست نشاید کشیدن به یک ساله دست ⁽¹⁷⁾

[Gel ey Sakî o yeni yetme çocuğū

O, pahalı akışkan yakutu

Ver sen, ayığın da sarhoşun da mezhebinde

Yeni yetmeye el sürmek yakışık almasa da]

1 ^[A100a] ⁽¹⁹⁾ dest-efşâr : -Ü; elinde lâden gibi : lâdeni gibi elinde Ü // ^[A100b] itmişlerdi : itmişlerden Ü // ⁽⁴⁾ olmazdı : ḳalmazdı Ü; kâsedür ki : kâsedür Ü // ⁽⁵⁾ bir muṭribdür : bir bârbüd bir muṭribdür Ü // ⁽⁶⁾ itdükde : eyledükde Ü // ⁽⁸⁾ keştiye : keşti Ü // ⁽⁹⁾ olduğıçün : oldı anuñçün Ü

Ferheng-i Şu'ürî, I/225

2 ^[A100b] ⁽¹¹⁾ vuşlatı : vaşlını Ü // ⁽¹³⁾ meşhûr : meşhûrdur Ü
Ferheng-i Şu'ürî, I/228

126

درون دار است

[**derūn-dār est**]

Bu meşel-i bî-bedel ⁽¹⁸⁾ şol zamānda müsta‘meldür ki fülān kimesne kin çütücü ve deve kinlüdür diyecek ⁽¹⁹⁾ yirde *fulān kes derūn-dār est* dirler. Nitekim Mevlānā Mes‘ūd-i Kūmī’ nūn bu beytinden fehm ^[A101a] olunur. Ez kitāb-i *Tiğ u Kalem* der ʔa‘n-i puser, beyt:

درونش گره بر گره پر شکنج ⁽²⁾ دروندار چون مردم کینه سنج¹

[*Kalbi boğum boğum hile ve fesat*
Kindar insanlar gibi deve kinli]

127

دنگاسه است و فلان کس ⁽³⁾ کاسه چلپان است[**denkāse est ve fulān kes** ⁽³⁾ **kāse-çulpān est**]

Bu edālar şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkīde ⁽⁴⁾ şol kimesne-ye dirler ki yiyecek gördüğü yirde çöküp yārāna şıket vire ve ⁽⁵⁾ kirlü paşlu olup rüzgārın televvüşle geçüre. Şu maḫūle şaḫşa *denkāse est* ⁽⁶⁾ deyü kināye iderler. Ve kāse-çulpān şol kimesneye dirler ki ʔapudan ʔapuya maḫzā ʔar-nın ⁽⁷⁾ ʔoyurmaḫdan ötüri gezüp şikem-çerānlık eyleye. Mevlānā Ġazālī-yi Meşhedī’ nūn ⁽⁸⁾ bu beytinden ki Yādgār-i Ḥorāsānī hicvinde dimişdür, ol edā fehm olunur. Beyt:

کدو کشکول در کف بهر شوربا دربه در گردی نگریدی سیر ازین دنگاسگی و چلپانی²

[*Elinde susak, çorba için kapı kapı dolaşırsın*
Doymazsın bu lüpçülüğe, bu beleşçiliğe]

1 ^[A100b] (18) kimesne : kimse Ü // ⁽¹⁹⁾ derūn-dār est : derūn der est Ü; beytinden fehm : beytinden ol ma‘nā fehm Ü // ^[A101a] ez kitāb-i *Tiğ u Kalem* der ʔa‘n-i puser, beyt : beyt ez kitāb-i *Tiğ u Kalem* der ʔa‘n-i puser Ü // ⁽²⁾ مردمی : مردم Ü
Ferheng-i Şu‘ūrī, I/224

2 ^[A101a] (4) kimesneye : kimseye Ü // ⁽⁶⁾ kimesneye : kimseye Ü; dirler ki : dirler Ü // ⁽⁷⁾ ʔoyurmaḫdan : doyumadan Ü // ⁽⁷⁾ şikem-çerānlık eyleye Mevlānā : şikem-çerānlık eyleye şikem-çerān be ma‘nī-yi ʔar-nın otarıcı Mevlānā Ü // ⁽⁸⁾ ol edā : zikr olınan edālar Ü // ⁽⁹⁾ کاسه چلپانی : کاسه چلپانی keşkül, der-vişānuñ ʔabağından yapılan çanağa dirler Ü
Ferheng-i Şu‘ūrī, I/231

128

دندان به فلان کار فرو برد⁽¹⁰⁾

[dendân be fulân kâr furû burd]

Bu meşel şol zamânda kinâye olunur ki fulân kimesne⁽¹¹⁾ fulân kâra mübâşeret eyledi ve kâra pek yapışdı diyecek yirde *fulân kes*⁽¹²⁾ *be fulân kâr dendân furû burd* deyü çarb iderler ve gâh olur ki *ez fulân kâr*⁽¹³⁾ *dendân nemî-kenem* deyü isti'mâl olunur ki zebân-ı Türkîde fulân kârdan ferâgat⁽¹⁴⁾ itmeme dimekdür. Ve daği gâh olur ki *dendân çi kâr mi-âyed* deyü kinâye iderler. Bal⁽¹⁵⁾ yemege diş ne lâzım diyecek yirde müsta'meldür. Ammâ zurefâ-yı müteahhîrîn balı hâzîf⁽¹⁶⁾ idüp yalnız *dendân çi kâr mi-âyed* deyü mâ-beynlerinde imâ iderler. Zıkr olınan⁽¹⁷⁾ *dendân furû burd* meşeli Evhâdüdîn-i İşfehânî'nün bu rubâ'îsinden zâhirdür. Rubâ'î:

(18) دشمن گرو وصل ز من بُرد آخر او گشت بزرگ و من شدم خرد آخر
(19) آورد به جان لب ترا از بوسه دندان به رخت نیز فرو برد آخر¹

[Düşman kaptı benden nihayet vuslat emanetini
O büyüdü, ben küçüldüm sonunda

Öpmekten seni canından bezdirdi
Yanağına da diş geçirdi sonunda]

129

دست به کاسه یافتم^[A101b]

[dest be kâse yâftem]

Emsâldendür. Zurefâ-yı 'Acem şol zamânda çarb iderler ki⁽²⁾ bir 'aşığı ma'sûkıyla bir yirde bulsalar idi inkâra mecâl olmasa şu ma'xûle yirde *fulân kes râ dest be kâse yâftem* dirler ve daği bıçağı kınında buldum diyecek yirde⁽⁴⁾ *dest be kâse yâftem* dirler. Nitekim şâ'irü'n bu beytinden fehm olunur. Beyt:

(5) دوش به وقت صبحدم طرف چمن شتافتم نرگس می پرست را دست⁽⁶⁾ به کاسه یافتم²

1 [A101a] (10) kimesne : kimse Ü // (17) zâhirdür rubâ'î : zâhir ü bâhirdür beyt Ü
Ferheng-i Şu'ürî, I/230-31

2 [A101b] (2) ma'sûkıyla : ma'sûkla Ü; idi : -Ü // (3-4) ve daği bıçağı kınında buldum diyecek yirde dest be kâse yâftem dirler : -Ü // (4) beytinden fehm : beytinden ol fehm Ü
Beyit şair 'Atâ'î'ye nisbet edilmiştir bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/227

*[Dün gün doğarken çimenliğe doğru hızlıca yürüdüm
İçki düşkünün nergisi bıçağı kınında buldum]*

Bābu'd-Dāli'l-Meksüre

130

دیر آی و درست آئی
[dīr āy u durust āy]

Bu meşel-i ⁽⁷⁾ meşhūr şol zamānda isti'māl olunur ki zebān-ı Türkīde egerçi geç geldi eyü geldi ve geç ⁽⁸⁾ gel eyü gel ve işüñ eyüsi şoñunda çıkar diyecek yirde fuşahā-yı 'Acem *dīr āy u durust* ⁽⁹⁾ āy dirler. Nitekim efşahuş-şu'arā Mevlānā Kātibī'nün bu ebyātından ki server-i kāyinātuñ ^[Ü14b] ⁽¹⁰⁾ şallallahu 'aleyhi ve sellem na'tında dimişdür, fehm olunur. Ve Resül-i Hūdā sāyir ⁽¹¹⁾ enbiyādan şoñra gelüp hātemü'l-mürselīn olduğine işāretdür. Ez *Gülşen-i Envār*, beyt:

محمل جان چون به مطاف آمدش قبله جانها به طواف آمدش ⁽¹²⁾
دیر و درست آمد عکس ملل زو شده شده دیر آی [و] درست این مثل ⁽¹³⁾

*[Can taşıyıcısı tavaf yerine geldiğinde
Canların kiblesi onu tavaf etmeye başladı
Geç geldi ama tam geldi herkesin aksine
Onun için oldu mesel "geç gel ama tam gel"]*

⁽¹⁴⁾ Ve Şeyh Nizāmī'nün bu beytinden daħi ol meşel katı zāhirdür. Ez kitāb-i *Husrev u* ⁽¹⁵⁾ *Şirīn* der hiṭāb-i būs-i zemīn, beyt:

چه خوش گفت این سخن مرد جهان گرد که دیر آید درست آید جوان مرد ⁽¹⁶⁾

*[Gezgin adam ne güzel söylemiş bu sözü
Yiğit, geç gelir ama tam gelir]*

1 ^[A101b] ⁽⁸⁾ şoñunda : yolunda Ü // ⁽⁹⁾ Mevlānā : -Ü // ⁽¹⁰⁾ şallallahu 'aleyhi ve sellem : şallallahu ta'ālā 'aleyhi ve sellem Ü; dimişdür fehm : dimişdür meşel-i sālifü'z-zikr fehm Ü // ⁽¹¹⁾ olduğine : idüğine Ü; ez *Gülşen-i Envār* beyt : kıt'a ez *Gülşen-i Envār* Ü // ⁽¹³⁾ [و] : -A, Ü // ⁽¹⁴⁾ ve şeyh : ve daħi şeyh Ü; beytinden daħi ol meşel : beytinden zikr olunan meşel Ü; ez kitāb-i *Husrev* : beyt ez kitāb-i *Husrev* Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urī*, I/235; *Emşāl u Hikem*, II/846

131

دیر آشتی
[dîr-âştî]

Bu meşel şol zamānda kināye ⁽¹⁷⁾ olunur ki bir kimesne cüz² nesneden bî-ḥuzūr olup dostuna incinse ⁽¹⁸⁾ idi derūnında kin tıutup geç barışsa idi bu maḳūle kimesneye zurefā-yı ⁽¹⁹⁾ ‘Acem *fulān kes zūd-ḥışm u dîr-âştîst* dirler. Mevlānā Hâtîfî'nün bu beytinden ki ^[A102a] Toḳtamiş Ḥān deşt-i Qıpçaḳ ‘as-keri ḥaḳḳında dimişdür, meşel-i zūd-ḥışm u ⁽²⁾ dîr-âştî fehm olunur. Beyt:

همه زود خشمان دیر آشتی ⁽³⁾ سرشته ز خشمند پنداشتی¹

[Geç barışan bütün asabiler
Sanırsın öfkeyle yoğrulmuşlar]

132

دیوار کج بر آورد
[dīvār-i kec ber-āvered]

Bu meşel-i bî-bedel şol ⁽⁴⁾ zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne bid‘at-i seyyie icād itse ki ḥalḳ anuñ icādından ⁽⁵⁾ mütezaccir olsalar idi bu maḳūle şahşa zurefā-yı ‘Acem *fulān kes dīvār-i kec* ⁽⁶⁾ *ber-āvered* dirler. Nitekim Mevlānā Ḥayālî-yi ‘Acem ebrū-yı dilber vāşfında didüğü beytten ol ⁽⁷⁾ meşel ḳatı zāhirdür. Beyt:

از طاق ابروانش رو کرده‌ای به محراب ⁽⁸⁾ در پیش خویش تا کی دیوار کج بر آری²

[Kaşları kemer misali olduğundan mihrap diye yönelmişsin
Daha ne kadar eski köye yeni âdet getireceksin?]

1 ^[A101b] ⁽¹⁷⁾ kimesne : kimse Ü; cüz² nesneden : bir cüz² nesne Ü // ⁽¹⁸⁾ barışsa idi : barışsa Ü; kimesneye : kimseye Ü // ⁽¹⁹⁾ zūd-ḥışm : zūd-çeşm Ü // ^[A102a] ki Toḳtamiş Ḥān deşt-i Qıpçaḳ : -Ü // ⁽¹⁻²⁾ meşel-i zūd-ḥışm u dîr-âştî : zūd-çeşm u dîr-âştî meşeli Ü // ⁽²⁾ زود خشمان : زود چشمان Ü
krş. *Ferheng-i Şu‘ürî*, I/235

2 ^[A102a] ⁽⁴⁾ itse : itse idi Ü // ⁽⁶⁾ didüğü beytten : dimişdür bu beytinden Ü
bk. *Ferheng-i Şu‘ürî*, I/236

133

دبیا کهنه شود اما پایتابه (9) نگردد

[*dībā kohne şevēd ammā pāy-tābe* (9) *negerded*]

Emşāldendür. Şol zamānda çarb olunur ki bir merdüm yāḥud bir merdümzāde (10) ne қadar faқīr ise rezālet iḥtiyār idüp kimseye çignenmez yine merdüm merdümdür (11) diyecek yirde zurefā-yı 'Acem *dībā kohne şevēd ammā pāy-tābe negerded* deyü çarb (12) iderler.¹

134

دل بر دل گواهی دهد

[*dil ber dil guvāhī dihed*]

Emşāldendür. Şol zamānda çarb olunur ki (13) gönülден gönüle yol var ve gönül dostın bilür diyecek yirde *dil ber dil* (14) *guvāhī dihed* dirler.²

135

دیگ طوسی به جوش آمد

[*dīg-i Tūsī be cūş āmed*]

Bu meşel beyne'l-A'cām şol zamānda (15) isti'māl olunur ki bir şūfi-yi muқallidde eşer-i ḥāl olmayup tevḥīd şadāsından (16) kendüyi ortaya atup 'amden taқlīd-i vecd ü ḥālāt-ı 'āşīqān-ı Ḥudā itse idi (17) şu maқūle kimesneye zurefā-yı 'Acem *dīg-i Tūsī be cūş āmed* deyü çarb iderler. Nitekim (18) Kemāl-i Hocendī'nün bu kıt'asından ki 'Alā'eddīn nām bir şūfisi hicvinde dimişdür, (19) zıkr olınan meşel қatı zāhirdür. Rubā'ī:

در فغان و خروش می آید [A102b]

چون علاءالدین ما به وقت سما

(2) دیگ طوسی به جوش می آید³

گویا از حرارت آنکشت

1 [A102a] (10) faқīr ise : faқīr olsa Ü; idüp : eyleyüp Ü; kimseye : -Ü; merdum : -Ü

krş. *Emşāl u Hikem*, II/845, *Ferheng-i Şu'urī*, I/235

2 [A102a] (12) emşāldendür şol zamānda : emşāldendür Endicāniler beyninde şol zamānda Ü

krş. *Ferheng-i Şu'urī*, I/232-33

3 [A102a] (16) kendüyi : kendüye Ü; itse idi : itse Ü // (17) kimesneye : kimseye Ü // (19) қatı zāhirdür rubā'ī : қatı zāhir ü bāhirdür kıt'a Ü; علاءالدین ما : علاء الدین ما // [A102b] (2) دیگ طوسی به جوش می آید : به جوش می آید : *dīg* çölmek ma'nāsınadır Ü

bk. *Ferheng-i Şu'urī*, I/236

[Bizim Alaeddin'imiz semâ' vakti
Basar feryâd u figânı
Sanırsın kömürün ateşinden
Fokurdar Tûsî'nin kazanı]

136

دل گران کرد

[dil-girân kerd]

Bu meşel-i meşhûr şol zamânda ⁽³⁾ kinâyeye olunur ki fülân kimse bize incindi ve hâtırı kaldı ve bize bî-ḥuzûr oldu ⁽⁴⁾ diyecek yirde fużalâ-yı 'Acem *fulân kes be mâ dil-girân kerd* dirler. H'âce Āşafî, beyt:

⁽⁵⁾ نهاده بر دل ما کوه غم ز سنگ دلی سبب چه بود دل خود به ما گران کردند¹

[Taş kalpliliğinden ötürü dert dağını yükledi gönlümüze
Sebeb neydi ki gönlümüzü küstürdüler bize?]

(6) Bābu'd-Dāli'l-Mazmūme

137

دزد افشار است

[duzd-efşār est]

Bu meşel beyne'l-A'cām şol zamânda ⁽⁷⁾ kinâyeye olunur ki bir kimesne düzdân ile bir olup ḥarāmzâdelere mu'în ve yataḳ ⁽⁸⁾ olsa idi ve el altından düzdânla mu'amele itse idi şu maḳûle şahş'a fuşaḥâ-yı ⁽⁹⁾ 'Acem *fulân kes duzd-efşār est* deyü ḍarb iderler. Nitekim Emîr Ḥusrev-i Dihlevî'nün ⁽¹⁰⁾ bu beytinden fehm olunur. Ez *Mir'ātu's-Şafâ*, beyt:

چو جوید متقی [ادرار] ⁽¹¹⁾ دزد افشار خوان او را که لابد می بیاید ^[Ü15a] ساخت با دزدان دیوانش²

1 [A102b] ⁽⁴⁾ H'âce Āşafî beyt : H'âce Āşafî'nün bu beytinden ol meşel ḳatı zâhir ü bâhirdür beyt Ü // ⁽⁵⁾ A کردن : کردند

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/233

2 [A102b] ⁽⁷⁾ kimesne : kimse Ü // ⁽⁸⁾ idi : -Ü; itse idi : itse Ü; şu : şol Ü // ⁽¹⁰⁾ [ادرار] A, Ü; ez *Mir'ātu's-Şafâ* beyt : beyt ez ḳaşıde-yi *Mir'ātu's-Şafâ* Ü bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/237

[*Zahid sofrasındaki hırsız yamağına vazife vermek istese
Yamak, mutlaka hırsızlar ile bir araya gelecektir*]

138

دَمَل بر آورده را زر زیاده می شود ⁽¹²⁾

[**dummel ber-āverde rā zer ziyāde mī-şevēd**]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda müsta‘meldür ki ⁽¹³⁾ bir kimesne düm-mel çıkarsa idi ya‘nî çıban çıkardum deyü şikāyet eylese idi zurefā-yı ⁽¹⁴⁾ ‘Acem zer ziyāde mī-şevēd deyü đarb iderler. Ve şöyle meşhürdür ki çıban ⁽¹⁵⁾ çıkararak kimesnenün aqçası ziyāde olur. Mevlānā Ümīdī’nün bu beytinden ki ⁽¹⁶⁾ mazmūn-ı mezkūrı gonca-yı güldē bulmuşdur, meşel-i sālifü’z-zikr zāhirdür. ⁽¹⁷⁾ Ez kaşīde-yi lāmiyye, beyt:

غنچه بنمود زر شاه گل افزود بلی ⁽¹⁸⁾ زر زیاده شود آن را که بر آرد دُمَل

[*Gonca altını gösterince gülün sultanı “evet” diye ekledi
“Çok olur çıban çıkararın aqçası”*]

Dummel, be ma‘nī-yi çıban cem‘i [demāmil] gelir.¹

139

دشمن خانه گيست ⁽¹⁹⁾

[**duşmen-i hānegīst**]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda müsta‘meldür ki fülān kimesne ^[A103a] ev düşmenidür ve düşmen içimüzdedür ve dost şüretinde düşmendür diyecek ⁽²⁾ yirde zurefā-yı ‘Acem *fulān kes duşmen-i hānegīst* deyü ta‘bīr iderler. Nitekim ⁽³⁾ emlaḥu’ş-şu‘arā Zuhūrī’nün bu beytinden ki şikāyet-i ihvān-ı bî-vefā ve düşmenān-ı ⁽⁴⁾ düst-nümāda didüğü *duşmen-i hānegī* edası fehm olunur, ez *Sākīnāme*. Beyt:

1 [A102b] ⁽¹²⁾ rā : -Ü // ⁽¹³⁾ ya‘nī : -Ü // ⁽¹⁶⁾ zāhirdür : zāhir ü bāhirdür Ü // ⁽¹⁷⁾ ez kaşīde-yi lāmiyye beyt : beyt ez lāmiyye Ü; شاه : شاخ; Ü; افزود : افروز; Ü // ⁽¹⁸⁾ [demāmil] : demāyil A, Ü *Ferheng-i Şu‘urī*, I/238

همه آشنایان بیگانگی⁽⁵⁾ محل جوی چون دشمن خانگی¹

[Bütün yabancılaşmış tanıdıklar
Fırsat kollarlar dost görünümlü düşman gibi]

140

دوستگانی⁽⁶⁾

[düstgānī]

Emşâldendür. Şol zamānda isti'māl olunur ki meclis-i ünsde⁽⁷⁾ muhabbeten ve berāy-i hâtır içilen kadehe *düstgānī* dirler. Nitekim Mevlānā⁽⁸⁾ Hākānī'nün bu beytinden ol meşel fehm olunur. Ez kaşide, beyt:

به دستم دوستگانی داد خاص از جام خرسندی که خاک جرعه او گشت حضر و آب حیوانش⁽⁹⁾

[Seçkin dostum mutluluk kadehinden şeref içkisi ikram etti
Hızır ve âb-ı hayat onun bir yudumuna toprak oldu]

⁽¹⁰⁾ **Bābu'r-Rā'i'l-Meftūha**

141

ره به دهی برد

[reh be dihī burd]

⁽¹¹⁾ Ve gāh olur ki *nām-ı dih meber* diyü hıṭāb iderler. *Reh be dihī burd*,⁽¹²⁾ emşâldendür. Şol zamānda isti'māl olunur ki *fāş kerd* ve *keş-i esrār*⁽¹³⁾ *kerd* diyecek yirde ḍarb olunur. Kezālik *nām-i dih meber* didükleri zıkr⁽¹⁴⁾ olunan edānuñ zıddıdır ki *fāş itme* diyecek yirde *nām-i dih meber*⁽¹⁵⁾ deyü kināye iderler. Nitekim zıkr olunan meşel Mevlānā 'Urfi'nün bu beytinden⁽¹⁶⁾ fehm olunur. Beyt:

1 ^[A103a] içimüzdedür : içimüzdedür Ü // ⁽⁴⁾ ez *Sākīnāme*, beyt : beyt ez *Sākīnāme* Ü
Ferheng-i Şu'urī, I/238

2 ^[A103a] ⁽⁷⁾ berāy-i hâtır : berāy-i hâtır için A // ⁽⁸⁾ ez kaşide beyt : beyt ez kaşide-yi lâmiyye Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urī*, I/240

[Ağlamam senin gönlüne etki etmiyorsa
Bunun alay konusu olmaktan yoktur farkı]

144

ریگ فلان کس پوشیده‌است⁽⁷⁾
[riġ-i fulān kes pūšide-est]

Emsâldendir. Şol zamānda kināye⁽⁸⁾ olunur ki fülān kimsenün kıışsası gizlüdür ve benüm hālīm hālkdan pūšidedür⁽⁹⁾ diyecek yirde riġ-i kıışsa-yi mā pūšide est deyü darb iderler. Mevlānā⁽¹⁰⁾ Evhadüddīn-i İřfahānī'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

ما ریگ قصه خود پوشیده‌ایم ز خلق و آنکه ز قصه ما عالم خیر گرفته¹

[Biz işin aslını halktan gizledikçe
Âlemin haberi oldu hikâyemizden]

145

رشته بر آورد⁽¹²⁾
[rişte ber-âverd]

Rişte egerçi iplik ma'nāsına gelür ammā diyār-ı Buḥārā'da⁽¹³⁾ bir ma-razdur ki her kim Buḥārā şuyın içseydi bilā-te'ḥīr çibana müşābih bir yara⁽¹⁴⁾ peydā olup ol yara kaçınıcak irinlenür. İçinde bir beyāz incecik⁽¹⁵⁾ iplik gibi bir nesne çıkar. İbtidā çıķduķda yılan gibi deprenür. Rişte-mānend⁽¹⁶⁾ olduġiçün teşbīh tarīķıyla aña rişte dirler. Anı te'ennī ile⁽¹⁷⁾ çekerler. Ol rişte eger kırılıydu^[Ü15b] içerüye kaçır, bir ġayr yiri delüp çıķması⁽¹⁸⁾ muķarrerdür. Nitekim şā'irün bu beytinden edā-yı rişte fehm olunur. Ve ol⁽¹⁹⁾ rişte Buḥārā'ya mensup olup şuyundan ḥāşıl olduġı kıatı zāhirdür. Beyt:

حورد آب بخارا گر فرشته^[A104a] بر آرد رشته گر باشد فرشته²

[Buhara suyunu bir güzel içse
Çıkarır humma ipi melek de olsa]

1 [A103b] krş. Ferheng-i Şu'urî, I/241

2 [A103b] (18) beytinden edā-yı rişte : beytinden ki rişte hakkında dimişdür edā-yı rişte Ü // (19) olup şuyundan : olup Buḥārī şuyundan Ü // [A104a] بخارا : بخاری Ü krş. Ferheng-i Şu'urî, I/243

(2) **Bābu'r-Rā'i'l-Mazmūme**

146

روی دل نمود

[rūy-i dil numūd]

Emşāldendür. Şol zamān isti'māl⁽³⁾ olunur ki bir kimesnenüñ hâtırın şorup ve yapup ele alsaydı *fulān*⁽⁴⁾ *kes be mā rūy-i dil numūd* dirler. Şā'irüñ bu maṭla'ından ol ma'nā zāhirdür. Beyt:

⁽⁵⁾ تا چاک سینه از دم تیغت گشوده ایم ما روی دل به مردم عالم نموده ایم¹

[*Senin kılıcının kabzasıyla göğsümüze yarık açmışsak*
Gönlümüzü dünya halkına göstermişizdir]

147

روی مال⁽⁶⁾

[rūy-māl]

Emşāldendür. Rūy ile māliden'den mürekkebdür be ma'nī-yi miḳrame ve Semerḳandiler⁽⁷⁾ dilince miḳrameye fedāyī dirler. Ḥattā zurefā-yı 'Acem biri birine fedāyī bağışlamazlar⁽⁸⁾ ki *fedāyī cudāyī mi-āred* dirler. Şā'irüñ bu beytinden rūy-māl miḳrame ma'nāsına⁽⁹⁾ geldiği ḳatı zāhirdür. Beyt:

روی مالم به کف پای تو گر [مالی] نیست ⁽¹⁰⁾ که مرا به ز کف پای تو رومالی نیست

[*Ayağının ayasına yüzümü sürerim bez değilse de*
Benim için ayağının ayasından daha iyi bir mendil yoktur]

Mışra'ı-ı şānīde olan rūy-māl⁽¹¹⁾ miḳrame ma'nāsına geldiği zāhirdür.²

1 [A104a] (2) isti'māl : müsta'mel A // (3) kimesnenüñ : kimsenüñ Ü; hâtırın yapup gönliñ ele alsa : hâtırın şorup ve yapup ele alsaydı Ü // (4) zāhirdür : zāhir ve hüveydādūr Ü // (5) Ü // (6) Ü // (9) [مالی] : امالی A, Ü

Şu'ürī beyti Ṭālib-i Āmülī'ye ait gösterir. bk. *Ferheng-i Şu'ürī*, I/247

2 [A104a] (6) māliden'den : māliden Ü // (8) dirler : -Ü
Ferheng-i Şu'ürī, III/1990

148

روکش من ساخت

[rû-keş-i men sâht]

Bu meşel şol ⁽¹²⁾ zamânda darb olunur ki baña havâle eyledi ve benüm üzerime musallağ kıldı ⁽¹³⁾ diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem rû-keş-i men [sâht] deyü kinâye iderler. Rû-keş aşında ⁽¹⁴⁾ şol kimesneye dirler ki bir kimesne bir kimesneye cefâ murâd idinse idi ve kendü ⁽¹⁵⁾ idemeyüp âhar kimesne[ye] havâle itse idi ol havâle olınan kimseye ⁽¹⁶⁾ rû-keş dirler. Mevlânâ Muhteşem der zemmi-raqîb, beyt:

سر و کارم ⁽¹⁷⁾ به غزالیست کز اغیار مدام می کند روکش مردم سگ آدم رویی¹

[Bir ceylan ile uğraşıp duruyorum çünkü ağyar eliyle devamlı
Tebelleş ediyor insan suretli köpeği insanlara]

149

رونما ⁽¹⁸⁾

[rû-numâ]

Bu meşel şol zamânda kinâye olunur ki zebân-ı Türkîde görümlük ⁽¹⁹⁾ didükleri edâdur. Gâh olur ki rû-numâ diyecek yirde rû dirler. ^[A104b] Efşahuş-şu'arâi'l-mütekkaddimîn Mevlânâ Âşaff'nün bu beytinden zâhirdür. Beyt:

مانع ز روی خوب تو آینه می شود تا اهل دید جان و جهان رونما دهند²

[Ayna senin güzel yüzüne engel oluyor
Gönül ehli, dünya halkı yüz görümlüğü versin diye]

1 ^[A104a] (11-12) meşel şol : meşel-i bî-bedel şol Ü // ⁽¹³⁾ [sâht] deyü : hâst deyü A, Ü; aşında : aşda Ü // ⁽¹⁴⁾ şol kimesneye : şol kimesneye Ü; bir kimesne bir kimesneye : bir kimse bir kimseye Ü // ⁽¹⁵⁾ âhar kimesne[ye] : âhar kimesneyi A, bir âhara Ü; olınan kimseye : olan kimesneye A // ⁽¹⁶⁾ Mevlânâ Muhteşem der zemmi-raqîb beyt : Mevlânâ Muhteşem'ün bu beytinden ki zemmi-raqîbde dimişdür meşel-i sâlifü'z-zikr zâhir ü bâhirdür beyt Ü
Feraheng-i Şu'urî, I/246

2 ^[A104a] (18) bu meşel : bu meşel-i bî-bedel Ü; zebân-ı Türkîde : zamân Ü // ^[A104b] beytinden zâhirdür : beytinden meşel-i sâlifü'z-zikr zâhir ü bâhirdür Ü // ⁽²⁾ روی : ز روی Ü
Feraheng-i Şu'urî, I/246

(3) **Bābu'z-Zā'i'l-Meftūha**

150

زر روی بسته

[zer-i rüy-beste]

Rüy-endūd mişluhu, ⁽⁴⁾ ya'nī geçmez akça ve altun demek ve kaplama demekdür. Nizām-ı Esterābādī'nün bu beytinden ⁽⁵⁾ fehm olunur. Beyt:

پای قبولِ باطنت ار همچو ظاهرست کان زر که ⁽⁶⁾ روی بسته بود نقد نارواست

[*Gönülden kabul etmeniz görüldüğünüz gibiyse*
Bu, kaplama harçlığın, geçersiz akçe olması gibidir]

Zer muṭlakā harçlık ma'nāsına gelir.¹

151

زردگوش ⁽⁷⁾

[zerd-güş]

Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda müsta'meldür ki lisān-ı Türkīde bir kimesne ⁽⁸⁾ ğammāzlık üzere olup münāfık olsa idi ve sūhan-çinlik eylese idi zurefā-yı ⁽⁹⁾ 'Acem *fulān kes zerd-güş est* dirler. Nitekim Mevlānā H'ā-cū-yi Kirmānī'nün bu beytinden ⁽¹⁰⁾ zāhirdür. Ez kitāb-i *Kemālnāme*, beyt:

برو ای زردگوش ازرق پوش ⁽¹¹⁾ شیخ زراق شوخ زرق فروش ²

[*Çek git ey arabozan, riyakâr sufi*
İkiyüzlü, küstah, münafık şeyh!]

1 [A104b] ⁽³⁾ zer-i rüy-beste : zer-i rüy-best Ü // ⁽⁴⁾ Nizām : Nizāmī Ü // ⁽⁵⁻⁶⁾ kan zer ke بست : kan zer ke روی بسته Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/251

2 [A104b] ⁽⁷⁾ [zerd-güş] : zerde-güş A, Ü; kimesne : kimse Ü // ⁽⁸⁾ ğammāzlık üzere olup : ğammāz olup Ü; eylese idi : eylese Ü // ⁽⁹⁾ [zerd-güş] : zerde-güş A, Ü // ⁽¹⁰⁾ zāhirdür ez kitāb-i *Kemālnāme* beyt : zāhir ü bāhirdür beyt-i Mevlānā H'ācūy Ü; [زرده گوش] : [زرده گوش] A, Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/250

152

Zبانم موی بر آورد و زبانم کبود شد

[zebānem mūy ber-āverd ve zebānem kebūd şud]

(12) Bu edālar şol zamānda đarb olunur ki zebān-ı Türkīde söyleye söyleye dilimüzde tūy (13) bitdi. Ve gāh olur ki Hōrāsānīler dilimde tūy bitdi diyecek yirde zebānem (14) kebūd şud dirler, ya'ni söylemeden dilim gögerdi. Beyt:

تیغی گهرفروش (15) زبان را کبود کرد از بس که بر [سخاوت] امان الامان نهاد¹

[Söyleye söyleye inci saçan kılıcın dilinde tūy bitti
O kadar ki cömertlikten 'elaman' dedi!]

153

زر بسیار سوخت و سیم سوخت

[zer bisyār sūht ve sīm sūht]

Bu meşel beyne'l-A'cām şol zamānda kināye (17) olunur ki zebān-ı Türkīde fulān 'aşık çok aqçe çüridüp çok māl (18) telef eyledi diyecek yirde fulān kes sīm bisyār sūht deyü đarb iderler. (19) Ammā Mevlānā Sūrūrī şanāyī-i şī'rde Sulţān Muşţafā için te'līf itdüğü kitapda [A105a] dimiş ki [Ü16a] zūlf ü leb ve hālī teşbīh itmişlerdür ve cümleden birī sā'id-i maħbūbı (2) sīme teşbīh itmişlerdür deyü şā'irūn bu beyti ile istişhād itmişdür ve istidlāl (3) itdüğü beytūn mışra'ı evvelīsinde zıkr olınan sūhten-i sīm edāsı meşel olup (4) beyne'l-A'cām müsta'mel olduğundan gāffet idüp sā'idi sīme teşbīh itmişlerdür (5) deyü ol beytle istişhād itmiş. Ol beytūn ma'nāsı beyne'l-A'cām hele bed nīst (6) kısmından olmağ lāzım gelür. Mevlānā Sūrūrī'nün istişhād eylediği beyt budur. (7) Şā'irūn bu beytinden sūhten-i sīm meşeli zāhīr ü bāhīrdür. Beyt:

سوختن (8) سیم ز عاشق رواست ساعد خود را تو چرا سوختی²

1 [A104b] (14) gögerdi beyt : gögerdi dirler beyt Ü // (15) [سخاوت] : A, Ü
Fehrg-i Şu'ürī, I/249

2 [A104b] (16) sīm sūht : sīm besūht Ü; beyne'l-A'cām : zebān-ı Türkīde Ü; kināye : đarb Ü // (17) zebān-ı Türkīde -Ü; çok aqça : çok altun aqça Ü // (19) Mevlānā : -Ü // [A105a] (2) [sīme] : -A, -Ü; itmişlerdür : itmişler Ü; bu beyti ile : -Ü // (7) zāhīr u bāhīrdür : zāhīrdür Ü
Beyt Fehrg-i Şu'ürī'de (I/249-50) Vaşfī'ye ait gösterilir.

[*Aşğın har vurup harman savurması münasıptır de
Kolundaki takıları sen niye çarçur ettin?*]

154

زبان⁽⁹⁾ مرا بشکست

[zebān-i merā biş'kest]

Bu meşel şol zamānda isti'māl olunur ki bir kimesne diseydi ki⁽¹⁰⁾ fülān kimesne bir huşuş için dilimi tıtdı ve beni söyletmeyüp ağzımı kpadadı⁽¹¹⁾ diyecek yirde *fulān kes zebān-ı merā biş'kest* deyü kināye iderler ve daḥi el⁽¹²⁾ altından fülān kimesneye rüşvet virüp ağzın kpadadım diyecek yirde zu-refā-yı 'Acem,⁽¹³⁾ *zebān-i fulān kes rā biş'kestem* daḥi dirler. Nitekim şā'irüñ bu rubā'isinden⁽¹⁴⁾ ki ḥiṭāb-ı sākīde dimişdür, fehm olunur. Rubā'î:

ساقی بده آن قدح⁽¹⁵⁾ زبانم بشکن وز باده [خمار دل و جانم] بشکن
پیشانی توبه را شکستم⁽¹⁶⁾ ز لب گر توبه کنم دیگر دهانم بشکن¹

[*Ey Sâkî! O kadehi ver de sustur beni
Şarapla al gönümün, ruhumun uyusukluğunu
Dudağınla tövbenin yazgısını bozdum
Tövbe edersem artık kır ağzımı*]

155

زر سفید از برای روز⁽¹⁷⁾ سیاه است

[zer-i sefid ez berāy-i rüz-i siyāh est]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda müsta'meldür ki zebān-ı Türkīde⁽¹⁸⁾ aḳ aḳça kara gün içündür diyecek yirde *zer-i sefid ez pey-i rüz-i siyāh est*⁽¹⁹⁾ deyü ḍarb iderler ve bu meşelde zıkr olınan ez pey-i edāsı li-ecli ma'nāsındır. ^[A105b] Mevlānā Nizām der vaşf-i sevād-i leyl ü nücüm, beyt:

بود همیشه از پی روز سیه⁽²⁾ زر سفید اختر و شب به صدق واقعه داد باوری

1 ^[A105a] (9) bu meşel şol zamānda isti'māl olunur ki : bu meşel-i bî-bedel şol zamānda müsta'meldür ki Ü; kimesne : kimse Ü // (10) kimesne : kimse Ü // (12) kimesneye : kimsye Ü; ağzın : ağzını Ü // (14) dimişdür fehm : dimişdür ol meşel fehm Ü; rubā'î : kıṭ'a Ü // (15) [خمار دل و جانم] حمارتی و جانم : A, Ü Beyit *Ferheng-i Şu'urî*'de (I/248) Aḳdesî'ye ait gösterilir.

[*Ak akça kara gün içindir daima
Baht yıldızı ile gece inandı doğruluğuna*]

Bâverinün ⁽³⁾ ma'nâsı, Fûrs-i kadîmde şâhid ma'nâsına gelür.¹

156

زانو زدن و تسلیم کردن

[*zânū zeden* ve *teslîm kerden*]

⁽⁴⁾ Bu edâlar şol zamânda isti'mâl olunur ki zebân-ı Çağatay-ı Nevâda *zânū zeden*, *ta'zîm* ⁽⁵⁾ *kerden* ma'nâsına gelür ve *zânū zeden* şikâyet ma'nâsına daği gelür. Meşelâ pâdişâha ⁽⁶⁾ şikâyet iderüm diyecek yirde *pîş-i pâdişâh ez fulân kes zânū zenem* deyü *ta'bir* ⁽⁷⁾ iderler. Ve gâh olur ki fulân kimseye *ta'zîm* eyledüm diyecek yirde *pîş-i fulân kes* ⁽⁸⁾ *teslîm kerdem* dirler. Teslîm edâsı Nevâ dilinde *zânū zeden* ma'nâsına gelür ki aña ⁽⁹⁾ *teslîm-i Çağatayî* dirler. Zıkr olunan *zânū zeden* meşeli Pehlevân Kâtibî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

سگان یار به من گر شوند همزانو ز ساق عرش ملائک زنده زانویم⁽¹⁰⁾

[*Sevgilimin köpekleri benimle diz dize verip otursalar
Bana saygıya durur melekler arşın kemerinden*]

157

زِرِ دَه دَهی و زِرِ هَفْتِ هَفْتی

[*zer-i deh dehî* ve *zer-i heft heftî*]

Bu edâlar şol zamân müsta'meldür ki *zer-i deh* ⁽¹²⁾ *dehî* şol altuna dirler ki on üzere işlenmiş olsa idi ve hâlîş ve bî-ayb ⁽¹³⁾ diyecek yirde *zer-i deh dehî* dirler ki *zer-i Ca'ferî* daği dimişlerdür. Ve gâh olur ki ⁽¹⁴⁾ tamğalı altundur diyecek yirde *zer-i mührî* daği dirler ve *zer-i heft heftî* şol ⁽¹⁵⁾ altuna

1 [A105a] ⁽¹⁷⁾ şol zamânda müsta'meldür : şol zamân isti'mâl Ü // [A105b] Mevlânâ Nizâm der vaşf-i sevâd-i leyl ü nücüm beyt : Nizâm-i Esterâbâdî'nün bu beytinden ki sevâd-i leyl ü nücüm vaşfindadır ol meşel fehm olunur beyt Ü // ⁽²⁾ [زر سفید] : زری سفید : داد : A, Ü; دادند : A // ⁽³⁾ ma'nâsına gelür : ma'nâsınadır Ü krş. *Emsâl u Hikem*, II/905; *Ferheng-i Şu'urî*, I/251

2 [A105b] ⁽³⁾ ve teslîm kerden : -Ü // ⁽⁴⁾ isti'mâl olunur : müsta'meldür Ü // ⁽⁶⁾ *zânū zenem* : *zânū mî-zenem* Ü; *ta'bir* : isti'mâl Ü // ⁽⁹⁾ *zânū zeden* : -Ü *Ferheng-i Şu'urî*, I/248. Reşid Efendi 1029 numaralı nüsha yp. 214a derkenara şu not düşülmüştür: Darrâblar iştlâhı üzere on 'ayârında kesilen altuna *zer-i deh dehî* ve yedi 'ayârı üstüne kesilene *zer-i heftî* dirler ki bî-ğill ü gîşî olur.

dirler ki yedi üzere kesilir. *Deh dehi* edası Mevlānā Cāmī'nün⁽¹⁶⁾ bu beytinden ki tevḥīd-i Ḥāzret-i Bārī'de dimişdür, katı zāhirdür. Ez *Sübḥa*, beyt:

(17) مس او به ز زر ده دَهی است ذکر زر در ره او بی رهی است

[*Saf altından değerlidir onun gümüşü*
Onun yolunda altından söz etmek yersizdir]

(18) Ya'nī anuñ baķırı zer-i ḥālişden yeg olucaķ añun yolunda zıkr-i zer eylemek yolsuzluķdur. (19) Nitekim Şeyḫ Kemāl-i Ḥocendī'nün bu beytinden ki kendü ebyātı 'adedinde dimişdür, *deh*^[A106a] *dehi* ile *heft hefti* edası zāhirdür. Beyt:

گفته‌های تو که به روی زده‌ای سکه کمال هفت هفت است و بی چون زر خالص ده ده¹

[*Ey Kemal! Üzerine mührünü bastığın sözlerin*
Yedi ayardır, şeksiz şüphesiz on ayar saf altındır]

158

(3) زَنخ می‌زَنَد و به زَنخ می‌بَرَد

[*zenaḥ mī-zened ve be zenaḥ mī-berend*]

Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda ḍarb olunur ki bir kimse⁽⁴⁾ dil döküp çeñe çalsa idi zurefā-yı 'Acem *fulān kes zenaḥ mī-zened*^[Ü16b] deyü ḍarb⁽⁵⁾ iderler. Ve gāh olur ki bir kimesne bir kimesneyi çeñe çalmağla aldayup bir cānibe⁽⁶⁾ götürse idi zurefā-yı 'Acem *fulān kes fulān kes rā be zenaḥ mī-berend* deyü ḍarb⁽⁷⁾ iderler. Nitekim Ḥakīm Evḥadüddīn-i İşfahānī'nün bu rubā'isinden zāhirdür. Rubā'î:

(8) ای ماه رخت جامه دل در خون برد نا دیده ترا رخت دل ما چون برد
(9) آن خال که بر گوشه چشم است ترا خال لب خوبان به زرخ بیرون برد

[*Ey ay gibi güzel! Yüzün gönül elbisesini kana bular*
Gönlümüzü nasıl alıp götürür yüzün henüz görmeden seni?]

1 ^[A105b] (11) zamān : zamānında Ū // (12) idi : -Ū; ḥāliş ve bī-'ayb : ḥāliş bī-'aybdur Ū // (13) olur ki : olur A; ṭamğalı : ṭamğayī A // (15) *deh dehi* edası : Zıkr olunan zer-i dehi edası Ū // (16) ez *Sübḥa* : -Ū // (17) *üst* // (18) baķırı : bŷy (?) Ū; ḥālişden : ḥālişinden Ū // (19) bu beytinden ki kendü ebyātı 'adedinde dimişdür *deh*^[A106a] *dehi* ile *heft hefti* edası zāhirdür : bu beytinden *hefti* edası zāhir ü bāhirdür Ū *Ferheng-i Şu'urī*, I/250

*Senin gözünün ucundaki o ben,
Güzellerin dudağındaki beni alıp bir tenhaya götürür]*

(10) Ve daği Muḥammed ‘Aşşār’uñ bu beytinden meşel-i zenaḥ ıatı zā-
hirdür. Ez *Mihr ü Müşteri*, beyt:

(11) خطی کان مشتری را از زنج زاد نشاید کرد از آن بر مهر بیداد

*[Müşteri'nin abartılı anlattığı mektubu yüzünden
Mihr'e haksızlık etmek olmaz]*

(12) Ve bu beyitte zıkr olınan ḥaṭ, mektüb ma'nāsınadır. Zīrā Mihr, şāhzādeyi (13) ‘aşıq-ı Müşteri’den ayırıp serāy-i pādişāhda oğudurlarmış. (14) Āteş-i hicrān-ı Mihr, Müşteri’ye müstevlī olduḡda bir mektüb inşā (15) eyleyüp el altından irsāl eylemiş. Ol mektübı peder-i Mihr ki pādişāh (16) idi, gūşına irişdürdiler. Pādişāh bī-ḥuzūr olup oğlın meydān-ı (17) siyāsete getürüp dest-i cellāda virdükde vezīri ḳalḳup pādişāhdan (18) ricā eyledi ki Müşteri’nün mektübına inanma ki ġayr-ı vāḳı‘ olup çeñedür (19) diyecek yirde Muḥammed ‘Aşşār beyt-i mezkūrda ol meşeli irād itmışdür.¹

[A106b] **Bābu’z-Zā’i’l-Meksüre**

159

زیره را به وعده پرورش می دهند

[zīre rā be-va‘de perveriş mī-dehend]

Emşāldendür. (2) Şol zamānda ḡarb olunur ki bizi va‘deñle oyalarsın ve va‘deñle (3) bizi iḡyā idersin. Yalñuz bize va‘deñ yiter diyecek yirde bu mış-
ra‘ ki (4) ‘aynıyla meşeldür ḡarb olunur. Mışra‘:

به وعده بود زیره را پرورش

[Kımyon sulama vadiyle yetişir]

dirler. (5) Şeyḫ Nizāmī *İskendernāme*’de, beyt:

1 [A106a] (4) idi : -Ü // (5) bir kimesne bir kimesneyi : bir kimse bir kimseye Ü // (6) idi : -Ü; fulān kes : -Ü; mī-bered : mī-reved Ü // (7) nitekim : -Ü; zāhirdür : ıatı zāhirdür Ü; rubā‘i : beyt Ü // (9) *ez Mihr ü Müşteri* : -Ü // (10) *ez Mihr ü Müşteri* : -Ü // (12) zīrā : ki zīrā Ü // (14-15) bir mektüb inşā eyleyüp el altından irsāl eylemiş : el altından bir kâğıd inşā eyleyüp irsāl itmış Ü // (15) mektübı : kâğıdı Ü // (18) mektübına : kâğıdına Ü // (19) Muhammed : Mevlānā Muhammed Ü krş. *Ferheng-i Şu‘urî*, I/252; *Emsâl u Hikem*, II/923

امید خورش بهتر است از خورش⁽⁶⁾ به وعده بود زیره را پرورش

[*Yeme umudu yemekten daha evladır*
Kimyon vaat ile yetiştirilir]

Zîre, kimnon ma'nāsına ve zîre rā be-va'de⁽⁷⁾ perveriş dehend didükleri-nün aklı şöyle menkülüdür ki diyâr-ı Kirmân'da zîre⁽⁸⁾ kişt eyleyen kimesne şuaracağ zamânda şu bulunmayıncağ kiştzârına varup⁽⁹⁾ zîre çarlasına hitâb ider imiş ki *ey zîrek men turâ âb-i bisyâr*⁽¹⁰⁾ *h^vâhem dâd ya'nî* ey kimyon-cuğım ben seni şuvarsam gerekdür. Bu va'deden⁽¹¹⁾ kimyon neşv ü nümâ bulsa gerek. Ol ecilden qurı va'deñle bizi⁽¹²⁾ ihyâ idersin diyecek yirde fuşahâ-yı 'Acem ve büleğâ-yı Semerqand u Buğârâ⁽¹³⁾ *be-va'de buved zîre rā perveriş* deyü kinâyeye iderler. Ve meşelün mevridi⁽¹⁴⁾ zıkr olındığı üzeredür. Beyne'l-A'cām meşel olduğu vech üzere fuşahâ-yı⁽¹⁵⁾ 'Arab ma-beynlerinde daği isti'mâl iderler. Nitekim şâ'irün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

لا تَجْعَلْنِي كَكَمُونٍ بِمَزْرَعَةٍ إِنْ فَاتَهُ الْمَاءُ أَغْتَتَهُ الْمَوَاعِيدُ⁽¹⁶⁾

[*Sulanacağma dair vaatlerle yetinen*
Kimyon gibi, bırakma beni tarlada]

160

زیره به کرمان می برد و فلان کس زیره را به کرمان برد⁽¹⁷⁾

[**zîre be Kirmân mî-bered** ve **fulân kes zîre rā be Kirmân burd**]

Bu meşel⁽¹⁸⁾ şol zamânda müsta'meldür ki zebân-ı Türkîde fülân kimse bostancıya tarhun⁽¹⁹⁾ ilettdi ve iledür diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *fulân kes zîre rā be Kirmân burd*^[A107a] deyü çarb iderler. Nitekim Mevlânâ Ümî-dî'nün kaşîde-yi râ'yyesinde olan⁽²⁾ bu beytten ki Necm-i Şânî vaşfinda-dur ol meşel fehm olunur. Beyt:

1 ^[A106b] (2) oyalarsuñ : oyaların Ü // (3) bize va'deñ yeter : va'düñ bize kifâyet ider Ü ; ki : -Ü // (4) mişra' : beyt Ü // (5) Şeyh Nizâmî *İskendernâme*'de beyt : nitekim Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden ol ma'nâ fehm olunur beyt-i Şeyh Nizâmî Ü // (6) zîre : bälâda zıkr olunan zîre Ü ; ma'nāsına : ma'nāsınadır Ü // (7) dehend : mî-dehend Ü // (8) kimesne : kimse Ü // (9) ey zîrek : ey zîre Ü // (10) h^vâhem dâd ya'nî : h^vâhem dâd deyü hitâb iderimiş ya'nî Ü ; ben : -Ü // (11) kimyon : kimnon Ü // (12) fuşahâ-yı 'Acem ve büleğâ-yı Semerqand : fuşahâ ve büleğâ-yı Semerqand Ü // (13) üzeredür : gibidür Ü // (14) fehm olunur : ol meşel zâhirdür Ü
krş. *Ferbeng-i Şu'urî*, I/254.

(3) من این قصیده که آورده‌ام بدان ماند چنان که زیره به کرمان و دُر به دریابار

[Benim bu kasideyi sunmam
Tereciye tere satmaya benzer]

(4) Ğaffet olunmaya ki zîrenüñ Kirmân'la münâsebeti budur ki zîre Kirmân'da hâşıl (5) olup eṭrâf ve eknâfa münteşir olur. Ve zîrenüñ yiri Kirmân olduğün (6) şâ'ir zîre be Kirmân didi ve durr be deryâbâr.¹

161

زیر و بالا

[zîr u bālā]

Emsâldendür. Şol (7) zamânda ḍarb olunur ki bir kimse artuḡ eksük söylese idi ve bir kimesne ḥaḡḡında (8) perîşân söylese idi, zurefâ-yı 'Acem fulân kes zîr u bālā guft deyü ḍarb (9) iderler. Evḥaduddîn-i İşfahânî'nün bu beytinden ki ḡad-i maḥbûb vaşfindadır, meşel-i (10) zîr u bālā [Ü17a] zâhirdür. Beyt:

گر زیر فلک به راستی چون بالات (11) گویند که هست زیر و بالا باشد²

[Yeryüzünde senin boyunca ince uzun olan vardır
Derlerse, ileri geri konuşmuş olurlar]

Bābu's-Sîni'l-Meftūḡa

162

فلان سایه بر کارش (12) نینداخت و سایه بر کارش انداخت

[fulân sāye ber kāreş (12) neyendāht ve sāye ber kāreş endāht]

Bu edâlar şol zamânda (13) müsta'meldür ki bir kimesne kendü sırrın pinhân idüp aḡvâl-i pûşîdesini (14) keşf itmeyüp kendüyi bildürmeseydi zurefâ-yı 'Acem fulân sāye ber kāreş (15) neyendāht dirler. Ya'nî kendü işi üze-

1 [A106b] (17) zîre rā : zîre Ü // (18) kimse : kimseye Ü // [A107a] râ'iyyesinde : râ'iyyesinden Ü // (2) beytinden : beytinden Ü; ol meşel : zikr olınan meşel Ü // (5) eknâfa : eknâf-ı 'âleme Ü
Feraheng-i Şu'urî, I/252; Emsâl u Hikem, II/934

2 [A107a] (7) idi : -Ü; kimesne ḥaḡḡında : kimse ḥaḡḡında Ü // (8) idi : -Ü // (10) بالاست : بالات (11) Ü // (11) شد : باشد Ü; هست که زیر : هست زیر Ü
Feraheng-i Şu'urî, I/254; Emsâl u Hikem, II/933. Beyit, Evḥadî-yi Merâġâyî'nin bir rubaisindendir. bk. <https://ganjoor.net/ouhadi/divano/robaeco/sh71> (Erişim tarihi: 23.10.2022)

rine gölge bırakmadı dimekdür. ⁽¹⁶⁾ Ya'nī kendü kārın bildürmedi ve *sāye ber käreş endāht* didükleri ol ⁽¹⁷⁾ zıkr olınan neyendāht meşelinüñ zıddıdır. Nitekim Mevlānā Selmān-ı Sāvecī'nün ⁽¹⁸⁾ [bu beytinden ki] Cemşīd tebdīl-i şüret eyleyüp dergāh-ı Hürşīde teveccüh itmiş ⁽¹⁹⁾ hācib-i āşināya rāst geldükde Cemşīd kendüyi [bildürmediği maħalde] *sāye ber käreş* ^[A107b] *neyendāht* meşelini irād itmişdür. Meşnevī:

ملک در راه دیدش حاجب آسا سیه پوشیده و خم گشته بالا
در آن تاریکیش فی الحال بشناخت (3) ولیکن سایه بر کارش نینداخت¹

[*Melik onu yolda gördü bir hâcibe benzetti*

Siyah giyinmiş, boyunu eğmişti

O anda o karanlıkta tanıdı onu

Ancak hiçbir şey belli etmedi]

163

سگ هر سوار

[*seg-i her süvār*]

Emşāldendür. Şol ⁽⁴⁾ zamānda đarb olunur ki zebān-ı Türkīde bir denī her gördüğü ādemden ri'āyet ⁽⁵⁾ umup yanına varsa ve nān u nemek haqqı-nı bilmeyüp oş deyene uysa idi ⁽⁶⁾ ki bu maḳūle şaḫşa Çorlı köpegi dirler, fuşāḫā-yı 'Acem aña *seg-i her süvār* dirler.²

164

سگ نشیند به جای کیبایی

[*seg nişīned be cāy-i kīpāyī*]

Bu meşel şol zamānda kināye olunur ki bir eyü ⁽⁸⁾ kimesnenüñ yerine bir nikbeti-yi ḥāsīs gelseydi anuñ bunuñla münāsebeti yoḫdur ⁽⁹⁾ diyecek yirde zurefā-yı 'Acem kināye tarīḳıyla zem ḳaşd eyleyüp bu mışra^c ki ⁽¹⁰⁾ 'aynıyla

1 ^[A107a] (11) *bābu's-sīni'l-meftūha* : -Ü // ⁽¹²⁾ ve *sāye ber käreş endāht* : -Ü // ⁽¹²⁻¹⁴⁾ bu edālar şol zamānda müsta'meldür ki bir kimesne kendü sırrın pinhān idüp aḫvāl-i pūşidesini keşf itmeyüp kendüyi bildürmeseydi zurefā-yı 'Acem : -Ü // ⁽¹⁶⁾ ve : -Ü // ⁽¹⁸⁾ [bu beytinden ki] : -A, -Ü // ⁽¹⁹⁾ geldükde : geldüğünde Ü; [bildürmediği maħalde] : bildürmedi A, Ü // ^[A107b] meşnevī : beyt Ü

krş. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/257

2 ^[A107b] (3) *seg-i her süvār* bih Ü // ⁽⁵⁾ haqqını : haqqın Ü; uş deyene : ol deniye Ü
Ferheng-i Şu'ürî, I/269

meşeldür çarb iderler ki *Seg nişîned be cāy-i kīpāyī*. Kīpāyī, bā-yı ⁽¹¹⁾ ‘Acem ile başçı ve işkenbeci ma‘nāsınadır. Başçı ile köpegün münāsebeti ⁽¹²⁾ budur ki köpek başçıya öğrenmiş ve başçı bir yire gitse idi köpek ⁽¹³⁾ sayir kilâbdan başçı yirin çorur. Anuñ içün zurefā-yı ‘Acem eyü kimesnenün ⁽¹⁴⁾ yirine şu maķûle bir kimesne gelseydi seg ile kīpāyī münāsebetin kaçd ⁽¹⁵⁾ iderler.¹

165

سردمه

[serdeme]

Bu edā şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne ⁽¹⁶⁾ bir kimesnenün üzerine hücum eylese idi *serdeme mekun* ve *serdeme* ⁽¹⁷⁾ *mezen* daħi dirler ve gāh olur ki tevbīḥ ma‘nāsına daħi geldüğü Mevlānā ⁽¹⁸⁾ Hātifī’nün bu beytinden ki Timur-ı pür-zür haķķında dimişdür, fehm olunur. Beyt:

⁽¹⁹⁾ دیار عجم ملک من شد همه به ملک عرب می برم سردمه²

[Acem diyarı baştanbaşa benim mülküim oldu
Arap toprağına saldıracağım şimdi]

166

سفید شدن [A108a]

[sefid şuden]

Bār yāftēn ve *dāḥil şuden* ma‘nāsına gelür. Ni‘metullāh ⁽²⁾ ve Ḥalīmī, *sefid şuden dāḥil şuden* ma‘nāsına geldüğinden ğaflet itmişlerdür. ⁽³⁾ Anuñ-çün taḥrīr olundu. Nitekim Ehlī-yi Şīrāzī bir şāhzādeye ‘aşıķ olup ⁽⁴⁾ perīşān-rūzgār olduğundan ol şāhzāde bir gün bağa varup ⁽⁵⁾ Baḥt-ı Siyāh nām bir zengī-yi ‘Arabı ol bağa derbān idüp şāhzāde içerde ⁽⁶⁾ iken Ehlī-yi bī-çāre gelüp içeri girmek istedükde Baḥt-ı Siyāh duḥūlden ⁽⁷⁾ men‘ itmekle Ehlī bir ğazel inşā eyleyüp ba‘dehü mücevvef elma içine ol ğaze-

1 [A107b] ⁽⁸⁾ kimesnenün : kimsenün Ü; yirine : -Ü; anuñ bunuñla : anuñla bunuñ Ü // ⁽⁹⁾ mişra‘ ki : mişra‘ A // ⁽¹⁰⁾ seg nişîned : neşenidī Ü; kīpāyī : kīpānī Ü // ⁽¹¹⁾ başçı ve : başçı ile Ü; işkenbeci ma‘nāsınadır : -Ü; başçı ile köpegün : işkenbeci ile köpegün Ü // ⁽¹²⁾ başçıya : başçı ile Ü // ⁽¹³⁾ kimesnenün : kimsenün Ü // ⁽¹⁴⁾ kimesne : kimse Ü

Ferheng-i Şu‘ürī, I/269; *Emsāl u Hikem*, II/987

2 [A107b] ⁽¹⁵⁾ edā : edālar Ü // ⁽¹⁶⁾ kimesnenün : kimsenün Ü // ⁽¹⁷⁾ daħi : -Ü // ⁽¹⁸⁾ pür-zür : şīr-zür Ü; beyt : -Ü krş. *Ferheng-i Şu‘ürī*, I/265

li ⁽⁸⁾ idhāl eyleyüp bir çüb pāresine bend eyledükden şofra rāh-ı ābdan şāhzādeye ⁽⁹⁾ irsāl eyler. Ol gāzel-i bī-bedelūn bu beyt-i pūr-ziynetinden ma'nī-yi mezkūr ⁽¹⁰⁾ elsine-yi fuşaḥā-yı 'Acemde meşhūr olduğundan zāhir ü bāhirdür. Beyt:

چه خوش بزمیست رنگین صحبت جانان چه سود اما ⁽¹¹⁾
که نتوان شد سفید ⁽¹²⁾ از شومی بخت سیاه آنجا

*[Ne kadar canlı, hoş bir alemdir sevgililer ile sohbet... Amma ne fayda!
Kara bahıtlının uğursuzluğu yüzünden girilmiyor oraya]*

Ve gāh olur ki *āhū-yi sefid* dirler ⁽¹³⁾ ve çeşm-i ma'yüb murād iderler. Egerçi medḥ yüzünden çeşm-i dilbere ⁽¹⁴⁾ āhū dimişlerdür, ammā *āhū-yi sefid* dinildükde ağlamadan çeşm ağardı ⁽¹⁵⁾ demekdür. Maḥalline göre isti'māl olunur. Zīrā *āhū-yi sefid* āhūnuñ bir kısmına ⁽¹⁶⁾ daḥi dirler. Şāhrālar-da olup gāyetde devende olduğün anı seyfi ⁽¹⁷⁾ ve balaban nām kuşlar ile şayd iderler. Kūhistāniler bir kāf-ı taşgīr ⁽¹⁸⁾ zamīme idüp aña *āhū-yi sefid* dirler. Bālāda zīkr olunan ⁽¹⁹⁾ *āhū-yi sefid*, çeşm-i ma'yüb ma'nāsına geldiği Hıvāce Āşafī'nün ^[A108b] bu beytinden fehm olunur. Beyt:

چشم آهوست ولی آهوی مشکین [خطا] ⁽²⁾ چشم خوبان دگر در ^[Ü17b] غمت آهوی سفید

*[Gözlerin āhū gözüdür, ama Hıtay'ın misk āhūsudur
Güzellerin gözleri artık sana üzölmekten ağarmıştır]*

Ve daḥi *āhū-yi sefid* bir kısım ⁽³⁾ beyāz āhū ma'nāsına geldiği üstādım Mevlānā Muḥlişī-yi Bedaḥşānī'nün ⁽⁴⁾ bu beytinden ki çeşmān-ı maḥbūb vaşfında dimişdür, fehm olunur. Beyt:

⁽⁵⁾ صید چشمان تو ای جان شده آهوی سفید داده صد جان به هوایت ⁽⁵⁾ گل خوش بوی سفید¹

*[Senin gözlerine av olmuş ey can beyaz bir ceylan
Yüzlerce kez can vermiş uğruna hoş kokulu beyaz gül]*

1 ^[A108a] (2) itmişlerdür : itmişdür Ü // (3) ŞİRĀZĪ : ŞİRĀZĪ'nün Ü // (9) irsāl eyler : iletir Ü // (15) zīrā āhū : ki zīrā yalñuz āhū Ü // (17) kūhistāniler : kūhistānda olanlar Ü // ^[A108b] beytinden : beytinde Ü; [خطا] : خطاست A, Ü // (4) fehm olunur : -Ü bk. *Ferheng-i Şu'urī*, I/267-68

167

سخن برهم زد

[seḥun ber-hem zed]

Emşâldendür. Şol zamānda ⁽⁷⁾ kināye olunur ki zebān-ı Türkîde bir ki-
mesne perişān söyleyüp ḥalt-ı kelām itseydi zurefā-yı ‘Acem ⁽⁸⁾ *fulān kes*
[*seḥun*] *be-hem ber-zed* deyü kināye iderler. Ve gāh olur ki yalnız *fulān kes*
⁽⁹⁾ *seḥun be-hem ber-zede guft* deyü ḍarb iderler. Evḥadüddīn, beyt:

⁽¹⁰⁾ گر بهم بر زده بینی سخنم عیب مکن کاوحدی را می دوشینه بهم بر زده بود¹

[*Sözlerimi zırvalık görürsen kınama*

Çünkü Evhadî'yi dün geceki şarap çarpmıştı]

168

سر گرفتند ⁽¹¹⁾[*ser giriftend*]

Bu meşel şol zamān müsta‘meldür ki meclis-i ünsde yāḥud ⁽¹²⁾ bir ğayrı
meclisde bir serv-i āzādeye nām eksüklüğü olsa idi zurefā-yı ‘Acem ⁽¹³⁾ *fulān*
maḥbûb rā ser giriftend deyü kināye iderler. Nitekim Ḥayretî'den mervî-
dür ki tazeligi ⁽¹⁴⁾ zamānında bir miḳdār şeyḥ-rev ve mağrūr imiş. Bir şeb,
meclis-i şu‘arāda Ḥayretî'ye ⁽¹⁵⁾ dirler ki utanmaz mısın ki saña böyle nām
eksiklüğü oldu. Anlara ⁽¹⁶⁾ karşı bu mışra‘ı fi'l-ḥāl okımuş:

شمع را هر چند سر گیرند روشنتر شود

[*Mum ucundan kesildikçe ışığı artar*]

⁽¹⁷⁾ Andan sonra halk mā-beyninde *Ḥayretî rā ser girifteend* deyü söyle-
nür oldu. ⁽¹⁸⁾ Ḥayretî'ye ol şehirde yir ḳalmayup bir gün sefer ihtiyār eyledi.
Yolda ⁽¹⁹⁾ giderken sınıarı bir tazeeye rāst gelüp ol tazeeye şordı ki “*Ez kucāyî*

1 [A108b] ⁽⁶⁾ seḥun ber-hem zed : seḥun be-hem ber-zed Ü // ⁽⁷⁾ itseydi : idi A // ⁽⁸⁾ [seḥun] be-hem ber zed :
be-hem ber-zed A, be-hem ber-zede guft Ü; kināye : ḍarb Ü // ⁽⁸⁻⁹⁾ ve gāh olur ki yalnız fulān kes seḥun
be-hem ber-zede guft deyü ḍarb iderler : -Ü // ⁽⁹⁾ Evḥadüddīn beyt : nitekim Mevlānā Evḥadüddīn-i
İşfahānî'nün bu maḳta‘ından ol meşel fehmi olunur Ü
krş. *Ferbeng-i Şu‘urî*, I/260. غم دوشینه می دوشینه gazel metninde geçmektedir. bk.
<https://ganjoor.net/ouhadi/divano/ghazalo/sh339>. (Erişim: 2022)

[A109a] *ve kucā mī-revī ve sebeb-i hicret-i şumā çi şud?*** Hayretî ile muşâhabet iderek ⁽²⁾ *el-kelām yücerru'l-kelām*** fehvâsı üzere Hayretî'nün başına geldü-gi hâl ol ⁽³⁾ tâzenün başına daği gelmiş imiş. Çünkü Hayretî ol tâzenün hâ-line ⁽⁴⁾ vâkıf oldu, bi'l-bedâhe bu beyti dimişdür ve Hayretî'nün bu beyitle bālâda zıkr ⁽⁵⁾ olınan mışra^cdan ser giriften meşeli zâhirdür. Beyt:

از دست چرخ ⁽⁶⁾ با دل افگار می‌رویم ما هر دو سر گرفته به یکبار می‌رویم

*[Feleşin yüzünden gönlümüz kurgın gidiyoruz
Her ikimizde namus gitmiş, dönmemek üzere gidiyoruz]*

Zıkr olınan ⁽⁷⁾ beytün mışra^c-ı şânîsinde sekte-i melîha vardır.¹

169

سر در شکم
[ser der şikem]

Bu meşel şol ⁽⁸⁾ zamânda kinâye olunur ki fülân kimesne itdüğinden utanup ser-efkende oldu ⁽⁹⁾ ve başın aşğa egdi diyecek yirde 'Acem *fulân kes ser der şikem nihâde* dirler. ⁽¹⁰⁾ Nitekim Şeyh Nizâmî-yi Gencevî'nün bu beytinden ol ma'nâ fehm olunur. Beyt:

زودش بسان استره سر در شکم [نهاد] در عهد تو هر آنکه بمویی گزند کرد ²

*[Senin döneminde kıl ucu kadar zarar veren
Ustura gibi derhal başını karnına eğdi]*

1 [A108b] ⁽¹¹⁾ bu meşel : bu meşel-i meşhür Ü // ⁽¹⁴⁻¹⁵⁾ meclis-i şu'arâda Hayretî'ye dirler : meclis-i şu'arâda Hayretî'ye nâm eksikliği olur. Hayretî bâzâra çıkdıkdâ evvelkiden ziyâde mağrûr olur ve güzellenür Hayretî'ye dirler Ü // ⁽¹⁵⁾ utanmaz mısın ki : utanmaz mısın Ü // ⁽¹⁷⁻¹⁸⁾ söylenür oldu Hayretî'ye : söylenür ser giriftenün ma'nâsı zebân-ı Türkîde tût başın dimekdür Hayretî'ye Ü // ⁽¹⁹⁾ sınıarı : şikârî Ü; ez kucâyî : ez kucâ mî âyî Ü // [A109a] ⁽³⁾ tâzenün : tâze Ü // ⁽⁴⁻⁵⁾ zıkr olınan : mezkûr olan Ü // ⁽⁷⁾ sekte-yi melîha vardır : nükte-yi melîhadur Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/266

* Nerelisin, nereye gidersin, neden ayrılırsın?

** Laf lafi açar.

2 [A109a] ⁽⁸⁾ kinâye olunur : müsta'meldür Ü // ⁽⁹⁾ 'Acem : zurefâ-yı 'Acem Ü; fülân kes : fülân kimesne Ü //

⁽¹⁰⁾ beyt : beyt-i maqbûl Ü // ⁽¹¹⁾ استره : استر A; [نهاد] : نه‌د A, Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/265

170

(12) سفید کار است و فلان سیاه کار است
[sefid-kār est ve fulān siyeh-kār est]

Bu edālar şol zamānda (13) kināye olunur ki zebān-ı Türkide bir kimesne nīk-maḥzar ve eyü ‘amel olsa idi (14) zurefā-yı ‘Acem *fulān kes sefid-kār est* deyü ḍarb iderler ve gāh (15) olur ki *sefid-kār* edāsınuñ zıddın murād itmek dileseler *fulān* (16) *siyeh-kār est* dirler. Evḥadüddīn-i İṣfahānī’ nūñ bu beytinden ki fuḳarā-yı (17) bābullah vaşında dimişdür, meşel-i sālifü’z- zıkr fehmi olunur. Beyt:

(18) تو در لباس سیه شان نظر مکن به خطا که در میان سیاهی (19) سفیدکارانند¹

[*Sen onların siyah elbiselerine bakıp kanma*
Onlar siyahlar içinde salih kişilerdir]

171

سخن بر پهلو می گوید
[sehun ber pehlū mī-gūyed]

Bu edā emşāldendür. Şol [A109b] zamānda ḍarb olunur ki bir kimesne kināye-āmiz sözler söyleyüp ve külāhlu (2) sözler söyleseydi ol sözüñ şonunda bir şovukluḳ olsa şu maḳūle (3) kimseye zurefā-yı ‘Acem *sehun ber pehlū mī-gūyed* deyü ḍarb iderler ve *sehun ber pehlū* (4) *megūy* meşeli nitekim Mevlānā Hātifi’ nūñ bu kıṭ‘asından ki meşel zıkr olınduḡı (5) beytde iki ma‘nā ḳaşd eylemişdür ve beytün ma‘nā-yı mañtūḳisi meşel olduḡı zāhirdür. (6) Ez kitāb-i *Timurnāme*, der āmeden-i [Ü18a] ilçi-yi şāḥib-ḳırān ez pīş-i Toḳtamış Ḥan (7) ve āverden-i ba‘z-ı suḥenān ber pehlū-yi perīşān ve der ḡazāb şuden-i Timur-i (8) Gurgān ve leşker keşiden ber ser-i Ḳırcāḳıyān. Meşnevī:

1 [A109a] (13) kimesne : kimesnenün Ü, nīk-maḥzar : nīk-maḥzari Ü; eyü ‘amel : eyü huyı Ü // (14) sefid-kār est : sefid-kāreş Ü // (16) siyeh-kār est : sefid-kār est Ü; dirler Evḥadüddīn : dirler zıkr olınan emşāl Evḥadüddīn Ü // (18) Ü : سیاه : سیاهی (18) Ü
Ferheng-i Şu‘urī, I/268

چه قاصد که (9) از غصه فرسوده‌ای به زهر هلاهل لب آلوده‌ای
سخن‌هایی بر پهلویش (10) بیشتر چو خار خشک هر طرف بیشتر¹

[*"Nasıl bir ulaksın sen, üzüntüden perişan olmuşsun!
Öldürücü zehre dudağını sürmüşsün"*

*İmalı sözleri daha çok
Her yana batan demir dikenini gibiydi]*

[**Bābu's-Sīni'l-Meksüre**]

172

سینه بر طاق شد

[**sīne ber tāk şud**]

(11) Bu edā şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne ‘āşık ve nigerān olup (12) sīne-çāk olsaydı zurefā-yı ‘Acem *fulān kes sīne ber tāk şud* dirler (13) ve daḥi *sīne ber tāk* muṭlaqā çāk ma'nāsına gelür. Zıkr olunan (14) *sīne ber tāk* Mevlānā Sīmī-yi Nişābūrī'nün bu beytinden katı zāhirdür. Beyt:

دل مجروح حاجتمند مشتاق به یاد ابرویت شد سینه بر طاق²

[*Yaralı, muhtaç ve kavuşma arzusunda olan gönül
Kaşının hayaliyle divane oldu*]

173

سرکه پیشانی (16)

[**sirke-pişānī**]

Yalnız turş-rüy ve ‘abūsu'l-vech ma'nāsına gelür. (17) Evḥadüddīn-i İş-fahānī, beyt:

ز قلیه‌های بزرگان سرکه پیشانی (18) مرا سه جرعه می به آشنای میکده بس³

1 [A109a] (19) edā : edālar Ü; emşāldendür : -Ü // [A109b] ve : ve daḥi Ü // (2) söyleseydi : söyleyüp ki Ü; olsa : olsaydı Ü // (3) kimseye : kimesneye Ü // (4) megūy meşeli nitekim : megū meşelini Ü // (8) meşnevī : beyt A // (10) [Bābu's-sīni'l-meksüre] : - A, -Ü
Ferheng-i Şu'ürī, I/259

2 [A109b] (10) sīne ber tāk şud : fulān kes sīne ber tāk şud Ü // (11) bu edā : bu edālar Ü // (12) fulān kes : fulān Ü // (15) aبرو دیده‌ی شد : ابرویت شد
Ferheng-i Şu'ürī, I/273

3 [A109b] (16) sirke-pişānī : -A // (17) Evḥadüddīn-i İş-fahānī beyt : nitekim Mevlānā Evḥadüddīn-i İş-fahānī'nün bu beytinde ol ma'nā fehm olunur beyt Ü
Ferheng-i Şu'ürī, I/271

[*Asık suratlı büyüklerin kalyelerinden
Meyhane müdavimlerinin üç yudum şarabı yeter bana*]

174

سیه بادام را هر سو میفکن

[siyeh bādām rā her sū meyfken]

Bu rüzmerrenün⁽¹⁹⁾ aşlı budur ki beyne'l-A'cām kâ'ide-yi müselle-medür ki bir maḥbûb-ı âftâb-cemâlün^[A110a] murğ-i rûhı kafes-i tenden pervâz itseydi mâteminde peder ü mâderi⁽²⁾ ile ihvân u ḥullânı, bayağı bādāmı siyâha boyayup rüy-mâllaruna taldurup⁽³⁾ güristâna varınca tâbûtı üzerine şaçarlar ve ba'zı kebüter daḥi getirüp⁽⁴⁾ tâbûtı üstüne şalıvirürler. Siyâh-bādām edâsı Mevlânâ Câmî'nün⁽⁵⁾ bu beytinden ki çeşm-i maḥbûb vaşfında dimişdür, fehm olunur. Beyt:¹

سیه بادام را⁽⁶⁾ هر سو میفکن در نظر بازی نگهدارش که روز مرگ بر تابوتم اندازی

[*Siyah bademlerini her yana atma bakışlarınla
Sakla ki öldüğüm gün tabutuma saçarsın*]

175

سپر انداخت⁽⁷⁾

[siper endâht]

Emşâldendür ki maḡlûb şuden ma'nāsına gelür. Fuşahâ-yı⁽⁸⁾ 'Acem fulân kes siper endâht deyü çarb iderler. Nitekim Şeyḫ Sa'dî tevḥîd-i Ḥazret-i⁽⁹⁾ Bârîde ol mâ'nâyı îrâd itmişdür. Beyt:

نه هر جای مرکب توان تاختن⁽¹⁰⁾ که جاها سپر باید انداختن

[*Her yere binit sürmek mümkün değildir
Bazı yerlerde pes etmek gerekir*]

1 [A109b] (18) siyeh bādām rā her sū meyfken : siyâh-bādām A // [A110a] mâderi : mâder Ü // (3) tâbûtı : tâbüt Ü; ba'zı kebüter daḥi : ba'zı daḥi Ü // (4) tâbûtı : tâbüt Ü // (5) beytinden : beytinde Ü; fehm olunur : -A // (6) روز مرگ بر تابوتم : روز مرگ من بر ماتم : Ü // (7) سپر انداختن : Ü // (8) 'Acem fulân : Ü // (9) Bârîde : Ü // (10) که جاها سپر باید انداختن : Ü
bk. *Ferheng-i Şu'urî*, I/273

Evhadüddīn'ün bu beytinden dahi *siper* ⁽¹¹⁾ *endāhten* edāsı zāhirdür.
Beyt:

ای که بتشویش ما دست بر آورده‌ای ⁽¹²⁾ تیغ چرا می‌کشی ما سپر [انداختیم] ¹

[*Ey bizi perişan etmeye yeltenen kişi*
Biz pes demişiz, ne diye kılıç çekersin?]

176

سیه کاسه است

[*siyeh-kāse est*]

Bu meşel-i bî-bedel ⁽¹³⁾ şol zamānda müsta'meldür ki ba'zı ḥasīler gündüzün çarsū bāzarda gezüp ⁽¹⁴⁾ ba'zı müsāfir-i çeşm-besteyi avlayup vişākına götürüp ri'āyet-i mīzbāni ⁽¹⁵⁾ muḳābelesinde ol faḳīri öldürüp müsāfir kapusına atarlar. Şu maḳūle kimesneye ⁽¹⁶⁾ fuşāḥā-yı 'Acem *fulān kes siyeh kāse est* derler. Nitekim Hıvāce Hāfız'ın ⁽¹⁷⁾ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

برو از خانه گردون به در و نان مطلب ⁽¹⁸⁾ کین سیه کاسه در آخر بکشد مهمان را ²

[*Çık git feleğin evinden, ekmek de isteme*
Bu kara çanaklı öldürür sonunda misafirini]

177

سیبی و سجودی

[*sībī yu sucūdī*]

Bu meşel-i mu'teber şol ⁽¹⁹⁾ zamānda kināye olunur ki zebān-ı Türkīde bir kimesne bir kimesneye gelüp muḥabbeten neye kâdir ise ^[A110b] öñine ḳosa idi izhār-ı 'ubūdiyyet tarīḳı ile diseydi ki dilde niyāz elde piyāz, ⁽²⁾ bu maḳūle yirde fuḳarā-yı 'Acem *sībī yu sucūdī* dirler. Nitekim şā'ir dimiş. Beyt:

⁽³⁾ سیب ذقنت دیدم و در سجده فتادم

1 ^[A110a] (7) gelür : gelür ki Ü // (9) beyt : beyt ez *Büstān Ü* // (10) Evhadüddīn'ün : ve Evhadüddīn-i İş-fahānī'nün Ü // (11) zāhirdür : zāhir ü bāhirdür Ü; beyt : beyt-i maḳbül Ü // (12) [انداختن : A, Ü *Ferheng-i Şu'ürī*, I/270; *Emsāl u Hikem*, II/943

2 ^[A110a] (16) Hāfız'ın : Hāfız-ı Şirāzī'nün Ü // (18) Ü : در آخر : Ü *Ferheng-i Şu'ürī*, I/274; *Emsāl u Hikem*, II/998-99

در فقر طریقیست که سییی و سُجودی¹

[*Senin elma benzeri çeneni gördüm secdeye kapıldım*
Fakirlikte bir tabir vardır: Dilde niyaz elde piyaz]

178

سکندر خورد⁽⁴⁾

[**sikender ħord**]

Bu edā beyne'l-A'cām şol zamānda kināye olunur ki bir kimesnenün⁽⁵⁾ atı yā kendüsi sürçüp depsi üstüne gelseydi zurefā-yı 'Acem *fulān kes*⁽⁶⁾ *sikender ħord* deyü đarb iderler. Ve gāh olur ki *esb-i fulān kes sikender*⁽⁷⁾ *ħord*, ya'nī atı sürçdi diyecek yirde kināye olunur ki zıkr olınan⁽⁸⁾ edālar üstāduñ bu beytinden zāhirdür. Beyt:

درین صحرای بی‌پایان⁽⁹⁾ غبرا سکندر خورد اسب عمر دارا²

[*Bu uçsuz bucaksız yeryüzü sahrasında*
Tökezledi Dârâ'nın ömür atı]

Bābu'-Şîni'l-Meftūħa

179

شهری و گلی⁽¹⁰⁾

[**şehrî yu gulî**]

Bu meşeli şol zamānda irād iderler ki şehrün bir^[Ü18b] tuħfesi⁽¹¹⁾ var ve şehirde nazîri ve şebîhi yoğdur diyecek yirde zurefā-yı 'Acem⁽¹²⁾ *şehrî yu gulî* dirler. Nitekim Mevlānā Cāmî, sulţān-ı kevneyn ve Resül-i şaķaleyn⁽¹³⁾ şallallahu ta'ālā 'aleyhi ve sellem na'tinde dimişdür, bu meşel fehm olunur. Ez *Subħa*-yi Cāmî, beyt:

گل، شهر دو جهان است بلی هست شهری و گلی زو مثلی⁽¹⁴⁾

1 [A110b] (2) şā'ir dimiş : şā'irün bu beytinden ol meşel fehm olunur Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/272

2 [A110b] (4) bu edā : bu edālar Ü // (5) üstüne : aşırı Ü // (7) ki zıkr olınan : mezkür Ü

Beyit, Cevrî Çelebi'nin yazdığı İÜ NEK TY 1922 numaralı nüshada (yp. 26^b) ve *Ferheng-i Şu'urî* de (I/272) Muhammed 'Aşşār'a ait gösterilir.

[*Gül, iki cihanın meşhurudur elbette
Her şehrin bir meşhuru vardır sözü, buna dair bir deyimdir*]

(15) Ve daḥi şā'irūn bu beytinden ol meşel kıatı zāhirdür. Beyt:

(16) ای گل روی تو را چون من هزاران بلبلی از تو دارد این مثل شهرت که شهری و گلی¹

[*Ey gül! Yüzünün benim gibi binlerce bülbülü var
Her şehrin bir meşhuru var sözü seninle ünlendi*]

180

شلايين⁽¹⁷⁾

[**şalayın**]

Lisān-ı Türkide bir kimesne bir kimesnenün ardına uyup münfek olmasaydı⁽¹⁸⁾ ve ol ādeme şarı şakız olup bir mertebe ğilzat eylese ki cānından uşandırsa⁽¹⁹⁾ şu maḳūle şaḥşa zurefā-yı 'Acem *fulān kes 'aceb şalayın est* deyü ḍarb iderler. Nitekim [A111a] Muḥteşem-i Kāşī bir nigāra meftūn olup bir gice vuşlatı müyesser olduḳda kendüye⁽²⁾ şerm müstevlī olup perīşān olduḳı hālde nazm u neşr inşā eyleyüp⁽³⁾ dāmān-ı nigāra şarı şakız gibi şarılmışdır. Mevlānā-yı müşārū'n-ileyhūn bu beytinden⁽⁴⁾ meşel-i şalayın fehm olunur. Beyt:

که این شرم و ادب بگذار و برخیز⁽⁵⁾ شلايين وار در دامانش آویز²

[*Bırak bu utangaçlığı, bu edebi; kalk da
Yılışık gibi yapış onun eteğine*]

181

شمشير

[**şemşir**]

Egerçi kılıç ma'nāsınadır⁽⁶⁾ ammā 'amūd ve gürz ma'nāsına daḥi ge-lür. Şemşir, mezkūr ma'nāya geldüğinden Ni'metullāh ve Ḥalīmī⁽⁷⁾ ḡafllet

1 [A110b] (10) bu meşeli : bu meşel-i bī-bedel Ū // (10-11) bir tuḥfesi var ve : tuḥfesidür ve Ū // (13) ez. *Subḥa*-yi Cāmī beyt : beyt Ū // (15) daḥi : -Ū; ol meşel kıatı : -Ū; هزاران : Ū بسوی : هزاران

2 [A110b] (18) şarı şakız olup : şarı şakız gibi uyup Ū; uşandırsa : uşanup ḥalāş bulmasa Ū krş. *Ferheng-i Şu'urī*, I/278 شلايين کند, I/278

itmişlerdür. Anuñiçün taħrîr olındı. Nitekim Mevlânâ Selmân-ı Sâvecî'nün *Cemşîd ü Hurşîd* ⁽⁸⁾ nâm kitâbında leşker-i dīvân şîrlere süvâr olup üstühvân-ı pîlden yapılmış ⁽⁹⁾ 'amûd ellerine alup Cemşîd üzerine geldükde didüğü bu beytden ol ma'nâ zâhirdür. Beyt:

به جای اسب شیر شرز در زیر گرفته ز استخوان پیل شمشیر ⁽¹⁰⁾

[At yerine, binmiş azgın arslana
Fil kemiğinden topuzu elinde]

⁽¹¹⁾ Ğâflet olunmasun ki 'Acem diyârından gelen üstâd hâttı ile kitâb-ı *Cemşîd ü Hurşîd*'de ⁽¹²⁾ zıkr olunan dīvleri üstâd taşvîr itdükde altlarında şîr ve destlerinde ⁽¹³⁾ 'amûd taşvîr eylemişdür.¹

182

[اینک] شمشیر فرنگی و [اینک] زمین پلنگی

[**înek**] **şemşîr-i Ferengî** ve [**înek**] **zemîn-i pelengî**]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda ⁽¹⁴⁾ kinâyeye olunur ki zebân-ı Türkîde uşta kılıç, uşta meydân diyecek yirde ⁽¹⁵⁾ *înek şemşîr-i Ferengî înek zemîn-i pelengî* dirler. Ve dahî *zemîn-i pelengî* düz meydân ⁽¹⁶⁾ ve zemîn-i ğabrâ demekdür. *Zemîn-i pelengî* düz meydân ma'nâsına geldüğü üstâdım ⁽¹⁷⁾ Mevlânâ Muhlîşî-yi Bedaħşânî'nün bu beytinden ki vaşf-ı sulţân-ı kevneynde dimişdür, ol ma'nâ ⁽¹⁸⁾ fehmi olunur. Beyt:

در پیش قاف قدرت و کوه شکوه او ریگیست کوه قاف فتاده زمین پلنگ ⁽¹⁹⁾

[Onun kudret kâfının, haşmet dağının önünde
Düz meydana düşmüş bir kum tanesidir Kaf Dağı]

1 [A111a] ⁽⁵⁾ ma'nâsnadur : ma'nâsına gelür Ü // ⁽⁶⁾ geldüğinden : geldüğü Ü; Ni'metullâh ve : Ni'metullâh ile Ü // ⁽⁷⁾ itmişlerdür : eylemişlerdür Ü // ⁽¹²⁾ dīvleri : dīvler Ü; itdükde : itdüğü Ü
Ferheng-i Şu'urî, III/2449-450

2 [A111a] ⁽¹⁵⁾ înek zemîn-i pelengî : ve zemîn-i pelengî A // ⁽¹⁶⁾ zemîn-i pelengî düz meydân : zemîn-i pelengî didüğü düz meydân Ü; zemîn-i pelengî düz meydân : zemîn-i pelengî didüğü düz meydân Ü // ⁽¹⁷⁾ kevneynde dimişdür : kevneyn şallallahu ta'âlâ 'aleyhi ve sellem haqqında dimişdür Ü // ⁽¹⁹⁾ زمین : زمین Ü

183

سُتَل و پُول سُتَل

[şetel ve pül-i şetel]

Bu edā maḳām-rān ^[A111b] arasında şol zamānda müsta‘meldür ki iki kimesne ḳumār oynayup bir ḳaç ādem seyirci ⁽²⁾ olsaydı, ol ḳaşımından biri ütse idi ol, seyircilere birer aḳça virir. Ol ⁽³⁾ aḳçaya şetel dirler. Nitekim efşahuş-şu‘arā Ṭāhir-i Dekenī, Humāyūn Şāh vaşfında dimişdür, beyt:

⁽⁴⁾ گرو از شاخ شکوفه چو برد باد بهار درمی چند نهد در کف نرگس به شتل¹

*[Bahar rüzgârı tomurcuklu daldan rebın alırken
Nergisin avucuna birkaç dirhem bahşış bırakır]*

184

شادی مرگ ⁽⁵⁾

[şādī-merg]

Emşāldendür. Beyne’l-A‘cām şol zamān ḳarḳ olınur ki bir kimesne ⁽⁶⁾ sevinmeden ölseydi, *fulān kes şādī-merg şud* deyü kināye iderler. Nitekim Māmāzāde-yi ⁽⁷⁾ Edirnevī’nün bu beytinden bu meşel fehm olınur. Beyt:

Şādī-yi merg-i ‘adūdan ⁽⁸⁾ cismim etdi cānı terk
Müddet-i ‘ömrümde bir şād oldum ol da şādī-merg²

185

شافی بر آمد کُشتیم ⁽⁹⁾

[şāfi’i ber-āmed kuştım]

Emşāldendür. Bir maḳzūrdan ötürü terk olınuğu maḳalde ⁽¹⁰⁾ ḳarḳ iderler. Mevrid-i meşel budur ki Māverāünnehir’de daḳı Şāfi’i şāyi’ degil ⁽¹¹⁾ iken ‘Ubeyd Hān ‘aşrında Buḳārāda bir imāmı şabāḳ namāzında besmeleyi

1 ^[A111a] (19) edā : edālar Ü // ^[A111b] (2) ütse idi : yeñen olsaydı Ü // ⁽³⁾ Ṭāhir-i Dekenī : Zāhir-i Dekenī A; Humāyūn Şāh vaşfında dimişdür : pādīşāh vaşfında olan ḳaşıde-yi lāmiyyesinde dimişdür Ü // ⁽⁴⁾ A şetel : be şetel; Ü در پی نرگس چند : درمی چند
Ferheng-i Şu‘ūrī, 1/278

2 ^[A111b] (6) kināye : ḳarḳ Ü // ⁽⁷⁾ Edirnevī’nün : Derūnī’nün Ü // ⁽⁸⁾ cānı : cān Ü
Şu‘ūrī’nin Mīrzā Ḳulı Big’e nişpet ederek naklettiği Farsça tanık beyit (bk. *Ferheng-i Şu‘ūrī*, 1/274) ile Māmāzāde’nin bu beyti, birbirinin çevirisi gibidir.

nuñ iki kulağından burup ⁽¹¹⁾ zabt itdi. Şîrbānlara teslîm itdi. Ol şîrbānlar daħi cānib-i serāy-ı pādişāha ⁽¹²⁾ getürdiler. Zîrā ol arslan Behrām-ı Gūr’uñ arslanhānesinden boşanup ⁽¹³⁾ çok kimsenüñ başını gūsfendvār teninden ayırmışdı. Pādişāh bu işden hazz idüp ⁽¹⁴⁾ didi ki bu arslanı kim tıtdı. Dediler “Bir cevān.” Emr eyledi ki “iħzār eyleñ.” ⁽¹⁵⁾ Tek u pū idüp pādişāh nazarına getürdüklerinde pādişāh şordı ki “Ey ⁽¹⁶⁾ cevān kimüñ oğlısın ve ebā vü ecdāduñ kimdür?” Didi ki “Kefşgerzādeyim.” Tekrār ⁽¹⁷⁾ pādişāh su’āl itdi ki “Nesliñde pehlivān var mıdur?” Didi ki “Hayır.” Emr itdi ki ⁽¹⁸⁾ peder ve māderini iħzār itsünler. Anlar daħi iħzār olındukda su’āl eyledi ki ⁽¹⁹⁾ “Ābā vü ecdādıñuzda Kevlerden qarışmış mıdur?” Anlar cevāb virdiler ki “Kefşger bin ^[A112b] keşşgeriz.” Pādişāh didi ki “İmdi şoyuñuzda pehlivān olmayıcağ bu şecā’at şerābdandır ⁽²⁾ ve siz bu yigide şarāb-ı nāb içürmüşsiz.” Qorqudan nazar-ı pādişāhda cān vire yazdılar. ⁽³⁾ Pādişāh didi ki “Qorqmañ, ben sizi incitmem ve toğru söyleñ. Eger toğruluk idersenüz ⁽⁴⁾ sizi incitmezem.” Anlar didiler ki “Pādişāhim! Li-maşlahatin üç dāne ka-deħ içürdük.” ⁽⁵⁾ İmdi pādişāh nidā itdürdi ki “içilsün arslan tıtacağ kadar ammā eyle içilmesün ⁽⁶⁾ ki gözini qarğalar oya.” Zîrā kethudā-yı mezkūruñ bādeyi ziyāde içmekle öldükde qarğalar ⁽⁷⁾ gözün oymuşidi. Eyle olıcağ şim-dilik diyār-ı ‘Acemde üç ka-deħ içüp kev-zinde ⁽⁸⁾ olana ve kev-zindedür diyecek yirde A’cām *fulān kes şîr-gîr est* didüklerinüñ ⁽⁹⁾ aşlı beyān itdüğümüz ma’nādur. Nitekim H’āce Hāfîz’uñ bu beytinden meşel-i sālîfû’z-zîkr ⁽¹⁰⁾ fehm olunur. Ez *Sākînāme*, beyt:

بده تا روم بر فلک شیرگیر ⁽¹¹⁾ چو برهم ز نم دام این گرگ پیر

[(Şarap) ver de çıkayım arslan burcuna

Dağıtvereyim bu yaşlı kurdun tuzağını]

Ve daħi Şeyh Nizāmî’nüñ serhoşa ⁽¹²⁾ şîr-gîr didükleri bu beytinden katı zāhirdür. Ez *Husrev ü Şîrîn* der şîr kuşten-i Husrev, beyt:

ز مستی کرد با شیران دلیری ⁽¹³⁾ که نام مستی آمد شیرگیری¹

1 ^[A111b] (17) Bābu’ş-Şîni’l-meksûre : -Ü; şîr-gîr est : şîr-gîr A // ⁽¹⁸⁻¹⁹⁾ şol zamān kināye olunur ki bir kimesne şelāse-i ġassāle çeküp kev-zinde : -Ü // ⁽¹⁹⁾ bu meşel : ve bu meşel Ü // ^[A112a] (4) diler : murād ider Ü // ⁽⁵⁾ olup : olmağın Ü // ⁽⁶⁾ anda : -A // ⁽⁷⁾ pîr-zenüñ : pîre-zenüñ Ü // ⁽¹²⁾ zîrā : ki zîrā Ü // ⁽¹³⁾ teninden : -Ü; ayırmışdı : ayırmışdur Ü; bu işden : -A; idüp : eyleyüp Ü // ⁽¹⁵⁾ getürdüklerinde : getürdükde Ü // ⁽⁶⁾ keşşger-zādeyim : keşşgerzādeem Ü; tekrār : -Ü // ⁽¹⁷⁾ su’āl itdi ki : şordu ki Ü // ⁽¹⁹⁾ anlar : anlar da Ü // ^[A112b] // ⁽³⁾ ben sizi : -Ü; ve : -Ü // ⁽⁴⁾ dāne : -Ü // ⁽⁵⁾ itdürdi : itdi Ü // ⁽⁶⁾ zîrā : ki zîrā Ü // ⁽⁷⁾ didüklerinüñ :

[Sarhoş olduğu için kafa tuttu arslanlara
Böylece sarhoşluğun adı oldu "arslan tutma"]

187

شیرین کار⁽¹⁴⁾
[**ŞİRİN-KĀR**]

ŞİRİN-kār ma'nāsı, nedīm ve muşāhib ve ḥalvāyī ma'nāsına⁽¹⁵⁾ gelür. Nitekim Āfeti-yi Ḥalvāger'ün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

بس که وصف لب او گفته به شیرین کاری شهره شهره شده آفتی⁽¹⁷⁾ حلواگر

[Onun dudağını bir helva ustasına o kadar anlatmış ki
Helvacı Āfeti şehirde ünlü olmuş]

Gāh olur ki ŞİRİN TİZ ma'nāsına gelür ki fülān kimesne TİZ ü cüst⁽¹⁸⁾ geldi diyecek yirde fuşahā-yı 'Acem ŞİRİN āmed dirler.¹

188

شیر ماهی⁽¹⁹⁾
[**ŞİR-MĀHĪ**]

Lügatlerde yazılan şİR-māhī degildür, belki bir kısım māhīye dirler ki süd gibi [A113a] beyāzdu ve laḥmı kemāl-i nihāyetde lezīzdir. Diyār-ı [Ü19b] Rüm'da alabalıḡu nice mu'teber ise⁽²⁾ diyār-ı 'Acem'de kezālik şİR-māhī mu'teberdür. Nī'metullāh bu ma'nāya daḡi geldüḡin taḡayyüd itmedüḡi-çün⁽³⁾ taḡrİR olındı. Nitekim Mevlānā Hātifi'nün bu beytinden zāhirdür ki sā'id-i ŞİRİN vaşfında⁽⁴⁾ İrād itmişdür. Ez *Husrev u ŞİRİN* der teşbih kenden-i sā'id-i ŞİRİN be şİR-māhī, beyt:

ز عکس ساعد شیرین کماهی ز جوی شیر پیدا شیر ماهی⁽⁵⁾

dirler Ü // (9) aşlı : bu kelāmuñ aşlı Ü // (10) ez *Şāḡīnāme* : -Ü // (11) dam : -Ü // (12) bu beytinden : -Ü; ez *Husrev ü ŞİRİN* der şİR kuşten-i Ḥusrev : -Ü // (13) آمد Ü // (14) şİRİN-kār ma'nāsı : şİRİN Ü // (15) Āfeti : Mevlānā Āfeti Ü *Ferheng-i Şu'urī*, I/281

Cevrī Çelebi yazdığı nüshada beytin devamına şu eklemeyi yapmıştır (İÜ NEK TY 1922 yp. 28^b): "Ve 'Urfi-yi ŞİRİZİ daḡi meşel-i mezbūr bu beytinde getürmüş, beyt:

این فتنه از کجاست که مستان شیرگیر گردن نهاده بسته زنجیر می شوند

1 [A112b] (14) şİRİN-kār ma'nāsı : şİRİN Ü // (15) Āfeti : Mevlānā Āfeti Ü *Ferheng-i Şu'urī*, I/281

2 [A112b] (19) lügatlerde : lügatlere Ü // [A113a] alabalıḡı nice : alabalıḡ A // (2) daḡi : -Ü // (3) zāhirdür ki : zāhir ü bāhirdür ki Ü // (3-4) vaşfında İrād : vaşfında Mevlānā-yı mezkūr İrād Ü // (4) der teşbih kenden-i sā'id : der teşbih-i sā'id Ü

[*Şîrîn’in balık gibi ayak bileğinin aksetmesiyle
Ceylan balığı belirir süt ırmağında*]

(6) **Bābu’ş-Şîni’l-Mazmûme**

189

شرب اليهود

[*şurbu’l-yehūd*]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda isti‘māl⁽⁷⁾ olunur ki zebān-ı Türkîde bir kaç kimesne gizlüce bāde-yi hāmṛā nūş itseleṛdi⁽⁸⁾ zurefā-yı ‘Acem *fulān kesān şurbu’l-yehūd mi-kunend* deyü ḍarb iderler ve daḥi isti‘āre⁽⁹⁾ ṭarîḳıyla her nesne ki gizlü ola aña *şurbu’l-yehūd* dirler. Mevlānā Ümîdî’nün⁽¹⁰⁾ bu kıt‘asından ol ma‘nā zāhirdür. Beyt:

ملا مت کن اهل ناموس و نام⁽¹¹⁾

بده ساقی آن آب یاقوت فام

⁽¹²⁾ که نتوان ازین بیش شرب اليهود¹

به من ده به گلبانگ رود و سرود

[*Sun Sâkî o yakut renkli şarabı*

Kına namus ve itibar ehlini

Telli sazın ve nağmenin eşliğinde sun bana

Bu kadar da gizli içilmez ya]

190

شترگره

[*şutur-gurbe*]

Emşāldendür. Eyülü kemlü diyecek yirde⁽¹³⁾ ḍarb iderler. Meşelā fülān şā‘irün ebyātı hemvār olmayup bir beyti eyü ise,⁽¹⁴⁾ üçi kemdür diyecek yirde *ebyāt-ı fulān şā‘ir şutur-gurbe est* dirler ve gāh⁽¹⁵⁾ olur ki ebyāta taḥşîş itmeyüp bir kimesnenün eyü yirleri varise kem yirleri⁽¹⁶⁾ ziyāde vardur diyecek yirde zurefā-yı ‘Acem *fulān kes şutur-gurbe est*⁽¹⁷⁾ deyü ḍarb iderler. Bu meşelün mevridi budur ki bir kimesnenün bed-ḥūy üştürü⁽¹⁸⁾ varidi. Yemin itdi ki bir dirheme bey‘ itmezsem ‘avratım boş olsun dir. Şoñra

1 [A113a] (8) ḍarb iderler : dirler Ü; ve daḥi : daḥi A // (9) dirler : diyü ḍarb iderler Ü // (10) یاقوت خام : یاقوت فام A // (11) ملا مت کنی : ملا مت کن A // (12) Şu‘rî beyti Zuhūrî’ye isnad etmiştir bk. *Ferheng-i Şu‘rî*, I/282.

(19) peşimân olup ʔalâḫ vâkıʕ olmamağa ḫîle-yi şerʕiyye olsun [A113b] için üştürün gerdenine bir gürbe taʕlîḫ idüp beyʕ için bâzâra ʕıḫardı. (2) Bahâsın şoranlara üştür bir dirheme kedi biñ dirheme deyü cevâb (3) virür idi. Meşel-i mezkûr Ümîdî'nün ʕaşıdesinde olan bu ʕıḫ'asından (4) ki Necm-i Şânî ḫaḫḫında dimişdür zâhir ü bâhirdür. Ez ʕaşıde, ʕıḫ'a:

(5) در خور لایق تو پیشکشی نیست مرا تحفه‌ای نیست که پشت بودش قدر و محل
(6) پنج بیتست شتر گربه روان از پی هم نه سه چاری ز سمور و نه قطاری ز جمل¹

[Sana yaraşır bir hediyem yok benim
Yok katında değerli ve beğenilecek bir armağanım
Peşpeşe sıralanmış alakasız beş beyit
Ne üçü dördü samurdan, ne de biri deve katarı]

(7) Bābu'ş-Şādî'l-Meftūḫa

Bu lisānda ḫarf-i şād yoḫdur, lâkin lisān-ı Fārsî, (8) sāyir elsinenün mümtāzı olmağın A'cām elfāz-ı 'Arabıyyeyi terkîblerinde cüz' ʕılıp (9) isti'māl iderler.

191

صدی

[şādî]

Emşaldendür ki ekşeriyâ Hindîler zebânında (10) ve 'Irâḫîler mâ-beyninde sipâhdan birisi yüz yigid başı olduḫda (11) ana şādî ve biñ yigide baş olduḫda aña hezārî dirler ve gâḫ olur ki (12) şādî diyecek yirde şade daḫi dirler. Meşelâ bir kimse yarar ve bahadur yüz (13) yigide baş olsa *fulân kes şade est* dirler. Mevlânâ Hâtîfî'nün bu beytinden (14) ki şâḫîb-ḫırân Timur alay gösterüp fedâyîler birer birer öninden geçürdüğü (15) zamânda fedâyî ḫaḫḫında dimişdür, ol meşel fehm olunur. Ez *Timurnâme*, beyt:

1 [A113a] (12) emşaldendür : -A; eyülü kemlü : eyü kemlü Ü // (14) ebyât : -Ü; dirler : -Ü // (15) olur : -Ü; ebyâta : ebyât Ü // (16) ziyâde vardır : ziyâdedür Ü // (17) deyü darb iderler : dirler Ü // [A113b] (2) bahâsın : bahâsını Ü // (3) Ümîdî'nün : Mevlânâ Ümîdî'nün Ü; ʕaşıdesinde : ʕaşıde-yi lâmiyyesinden Ü // (4) ez ʕaşıde ʕıḫ'a : beyt Ü // (6) شتر : -Ü // (8) 'Arabıyyeyi terkîblerinde cüz' : 'Arabıyye terkîblerinden cüz' A *Ferheng-i Şu'urî*, I/282; *Emşâl u Hikem*, II/1019

به دستور آن سرفراز صده کشید اشهبی نیز زانو زده ⁽¹⁶⁾

[*O mağrur yüzbaşının emriyle
Bir kızıl at kişnedi diz çökerek*]

Bābu'z-Zādi'l-Meftūḥa

Bu harf daḥi Fārisīde yokdur. Sād olmaduḡı gibi, ⁽¹⁸⁾ beyān olunduḡı vech üzere me'ḥūzdur.

192

ضحاک را به زحمت ماران ⁽¹⁹⁾ گذاشتیم

[*Zaḥḥāk rā be zaḥmet-i mārān guzāštīm*]

Emşāldendür ki bir mekrūh ehline terk olunmaḡdan 'ibāretdür. ^[A114a] Nitekim şā'irūn bu beytinden ki maḥbūb, raḡīble hem-āḡuş olup vaşl olduḡı ⁽²⁾ ḥaḡḡında dimişdür, zāhirdür. Beyt:

زلفین او رقیب به گردن گرفته است ⁽³⁾ ضحاک را به زحمت ماران گذاشتیم ⁽²⁾

[*Rakib onun saçlarını boynuna dolamış
Dahhâkî yılanlarıyla başbaşa bıraktık*]

1 ^[A113b] ⁽⁹⁾ emşāldendür ki : emşāldendür Ü // ⁽¹⁰⁾ mā-beyninde : beyninde Ü // ⁽¹¹⁾ şadī ve : şadī dirlere ve Ü; ve ḡāh olur ki : ḡāh Ü // ⁽¹²⁾ dirlere : dirlere ki Ü; bir kimse : bir kişi Ü // ⁽¹³⁾ olsa : olsaydı Ü // ⁽¹⁵⁾ zamānda : zamānında Ü; ez *Timurnāme* : beyt Ü

Bābu'z-zādi'l-meftūḥa [A113b] ⁽¹⁷⁾ Fārisīde : -A
2 ^[A113b] ⁽¹⁹⁾ emşāldendür ki : emşāldendür Ü // ^[A114a] olup vaşl olduḡı : olduḡı Ü // ⁽²⁾ zāhirdür : fehm olunur Ü

Şu'ürī beyti Ḥalvāyī-i Semerkandī'ye ait gösterir. Muhtemelen Sultan Muhammed'e ait yukarıdaki beytin ilk mısraı *Ferheng-i Şu'ürī*'de ve *Şāhnāme-yi Şāh Tahmāsb*'ta yer alan bir minyatürde şöyledir:

زلف ترا رقیب به گردن گرفته بود

bk. *Ferheng-i Şu'ürī*, I/285; Baniasadi, Mohammad Ali, "Studying the Miniatures of the Story Zahak in Tahmasbi Shahnameh from the Point of View of Illustration", s. 23.

Bābu'ṭ-Ṭā'i'l-Meftūha

193

طشت فلان⁽⁴⁾ کس از بام افتاد

[ṭašt-i fulān kes ez bām uftād]

Bu meşel şol zamānda ḍarb olunur ki bir kimsenüñ⁽⁵⁾ aḥvāl-i pūşidesi açılıp ortalığa ṭuyulsa idi ve mecālīs ü meḥāfil⁽⁶⁾ ve küçe vü bāzārda ze-bān-ı ḥalkda güftügü olsa idi fuşaḥā-yı 'Acem⁽⁷⁾ ṭašt-ı fulān ez bām uftād deyü ḍarb iderler. Mevlānā Evḥadüddīn-i İşfahānī'nün⁽⁸⁾ bu^[Ü20a] beytinden ol meşel zāhirdür. Beyt:

وقتی ز خلق راز دل خود نهفتمی⁽⁹⁾ اکنون نمی توان که ز بامم فتاد طشت¹

[Bir zamanlar gizlerdim halktan gönül sırrımı

Şimdi gizlemek mümkün değil, çünkü rezil rüsva oldum]

194

طرف گرفتن

[ṭaraf giriften]

Emsāldendür. Şol⁽¹⁰⁾ zamānda kināye olunur ki bir kimesne bir kimesneden yaña olup aña mu'īn ve zāhīr olsa⁽¹¹⁾ ve andan yaña söylese idi zurefā-yı 'Acem *fulān kes ṭaraf-i fulān rā mi-gīred* dirler.⁽¹²⁾ Mevlānā Kātibī'nün zū'l-vecheyn olan bu beytinden meşel-i sālīfū'z-zīkr fehmi olunur. Beyt:

کاتبی از طرف خیل خط خوبان است⁽¹³⁾ زان که ایشان طرف روی نکو می گیرند²

[Kâtibî, güzellerin yanak tüylerinden yanadır

Çünkü onlar güzel yüzün tarafını tutarlar]

1 [A114a] (9) افتاده : فتاد Ü

bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/287; Beyit Evḥadî'ye ait gösterilir bk. *Emsâl u Hikem*, II/1070.

İÜ 2064 yp. 113^a haşiyede şu not düşülmüştür: Rüm'da merḥûm Baḳî bu meşeli güzel îrād itmişdür:

Bāndan düşdi dilā ṭašt-i meh-i nev bu gice

Güftü ü gū ile pür oldı yine şehr ü bāzār

2 [A114a] (10) aña : -A // (11) mi-gīred : gīred Ü // (12) Mevlānā : nitekim Mevlānā Ü; fehmi olunur : zāhīr ü bāhirdür Ü

bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/287

195

طبل در گلیم زد⁽¹⁴⁾
[ṭabl der gilīm zed]

Bu meşel-i mu'teber beyne'l-A'cām şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne⁽¹⁵⁾ ḥalqdan gizlü bir kāra mübāşeret eylese ve açmazdan işin başarup bir uğurdan⁽¹⁶⁾ şöhret bulup maḳbül-i 'ālem olsa idi, fuşaḥā-yı 'Acem *fulān kes ṭabl der gilīm*⁽¹⁷⁾ zed deyü darb iderler. Nitekim Kemāl İsmā'il'ün bu beytinden ki şadr-i bedr-i kāyināt⁽¹⁸⁾ ve ser-defter-i mevcūdāt Muḥammed Muştafā şallallahu ta'ālā 'aleyhi ve sellem na'tında dimişdür,⁽¹⁹⁾ zāhir ü bāhirdür. Beyt:

صیت و صدات مشرق و مغرب فرو گرفت^[A114b] دست نبوت تو چو زد طبل در گلیم

[*Sen peygamberliğini gizlice duyurunca
Şöhretin, ünün doğuyu batıyı kapladı*]

Ġaflet olunmasun ki Resül-i Ḥudā'nun⁽²⁾ evāyil-i şöhretinde aşikāre t̄ā'at itmeyüp Cebel-i Ebū Ḳubeys'de olan ġārda⁽³⁾ 'ibādet-i ḥayy-i bī-hemtā idüp çeşm-i küffārdan pūşide, ḥalqı rāh-ı hüdāya da'vet⁽⁴⁾ iderlerdi. Ḥazret-i 'Ömer raḍıyallahu 'anhu gelüp dīn-i İslām'a revnaḳ virdi⁽⁵⁾ ve bir uğurdan aşikāre ezān-ı Muḥammedi'yi okıyup şayt u şadāsı⁽⁶⁾ şarḳ u ġarba işidildi. Böyle olıcaḳ şā'ir meşel-i mezkūrı ḳatı yirinde beslemiştir ki zikr⁽⁷⁾ olındı.¹

Bābü'l-'Ayni'l-Meftūḥa

196

عَلَان
[allān]

'Aziz ve muḥterem ve ṭurvanda⁽⁸⁾ ma'nāsına gelür ve ġāh olur ki 'allān bir ḳısım beyāz engūra daḫi dirler.⁽⁹⁾ 'Allān, 'aziz ve muḥterem ma'nāsına

1 [A114a] (15) eylese : eyleseydi Ü // (17) Kemāl İsmā'il'ün : İsmā'il'ün A, Ü // (18) ve ser-defter-i mevcūdāt : ser-defter-i evlād-ı ādem Ü // (19) zāhir ü bāhirdür : -Ü; صدات : صدات Ü // [A114b] Resül-i Ḥudā'nun : Resül-i Ḥudā'nun şallallahu ta'ālā 'aleyhi ve sellem Ü // (2) olan : ol Ü // (4) iderlerdi ḥazret-i 'Ömer : iderlerdi Resül zamānına dek ki Ü; raḍıyallahu 'anhu : raḍıyallahu ta'ālā 'anhu Ü; dīn-i İslām'a : dīn-i İslām Ü // (6) işidildi : bıraḳdı Ü; beslemiştir ki zikr : beslemiştir nitekim üstādun beytinde zikr olındı Ü

geldüğü şâ'irü'n bu beytinden ki süḥan-şinâs-i ⁽¹⁰⁾ mû-şikâf vaşında dimiş-
dür, fehm olunur. Beyt:

سخن به پیش سخندان عزیز و علآن است ⁽¹¹⁾ وگر نه زردک و شلغم همیشه ارزان است

[Söz, sözden anlayanın katında değerli ve saygındır
Böyle olmasa havuç ve şalgam her zaman ucuz olurdu]

Zerdek, diyâr-ı Rum'da havıc didükleri ⁽¹²⁾ nesnedür. Şirâzîler aña gezer,
'Arab cezer dirlir.¹

197

عالم آب

[‘âlem-i âb]

Emşâldendür. Beyne'l-A'câm ⁽¹³⁾ şol zamânda kinâyeye olunur ki bir ki-
mesne şelâse-yi ğassâle çeküp mestâne ⁽¹⁴⁾ olsa idi ve 'âlem-i şarâbda olup
ġam-ı dünyâyı ferâmüş itse idi şu maḡûle ⁽¹⁵⁾ kimesneye zurefâ-yı 'Acem
fulân kes der 'âlem-i âbest dirlir. Ve ġâh olur ki ⁽¹⁶⁾ der 'âlem-i âb bûd daḡi
dirlir. 'Âlem-i âb, 'âlem-i şerâb ma'nâsına geldüğü H^vâce ⁽¹⁷⁾ Âşafi'nün bu
maḡla'ından fehm olunur. Beyt:

عالم آب که بیرون برد از دل غم را ⁽¹⁸⁾ غم نداریم اگر آب برد عالم را²

[Gönülден kederi söküp atar içki âlemi
Umursamayız sel götürse âlemi]

Bâbü'l-'Ayni'l-Mazmûme

198

عذر لنگ می کند ⁽¹⁹⁾ و می آرد

[‘özz-i leng mî-kuned ve mî-âred]

Emşâldendür ki meşelâ bir kimesne cüz'î nesneyi kendüye bahâne eyle-
yüp 'özzin ^[A115a] 'amden ihmâl eyleyüp 'özz-i leng itse idi, zurefâ-yı 'Acem

1 ^[A114b] (7) muḡterem ve : muḡterem ma'nâsına ve A; ṡurvanda : ṡurfanda Ü // ⁽⁸⁻⁹⁾ ma'nâsına gelür ve ġâh
olur ki 'allân bir kısım beyâz engûra daḡi dirlir 'allân 'azîz ve muḡterem ma'nâsına geldüğü : -Ü // ⁽¹²⁾
'Arab cezer : -Ü

2 ^[A114b] (13) kimesne : kimse Ü // ⁽¹⁴⁾ ġam-ı dünyâyı : ġam Ü
Feraheng-i Şu'urî, I/289

fulân kes 'özr-i leng ⁽²⁾ *mî-kuned* deyü kināye iderler. Nitekim sulṭānuṣ-ṣu'arā'i'r-Rûm Mevlânâ Bâkî'nün bu beytinden ki ⁽³⁾ 'özr-i leng meşelin Timur'da bulmuşdur, [fehm olunur]. Beyt:

Hezārân 'özr-i leng eyler kaçar meydāna gelmezdi

⁽⁴⁾ Eger Tatar-ı ğamzeñ da'vet itse cenge Timur'ı¹

199

عذر بدتر ز گناه

[**'özr bedter zi ğünāh**]

Emsāldendür ki ⁽⁵⁾ diyār-ı Rûm'da aña 'özri ğünāhından çok diyecek yirde kināye olunur. Nitekim ⁽⁶⁾ Muhteşem-i Kāşî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

عذر خواهی کندم بعد از قتل ⁽⁷⁾ عذر بدتر ز گناهش نگريد²

[*Öldürdükten sonra benden özür dilemeye kalkar*

Özrü kabahatinden büyük bakım hele]

Bâbü'l-Ġayni'l-Meftūḥa

200

غچک

[**ĝiçek**]

Lügāt-ı ⁽⁸⁾ ğayr-i meşhüredendür. Kūhistāniler ile Balğaryalar zebānında ğiçek, kemañçe ma'nāsına ⁽⁹⁾ gelür. Nitekim Mevlânâ Ṭāhir-i Deken'nün bu beytinden ki şāḥ-ı ğül ü ğonca vaşfında dimişdür, ⁽¹⁰⁾ zıkr olınan lügāt fehm olunur, beyt:

مجلس دل کش گل تا نبود بی مطرب ⁽¹¹⁾ گشته بلبل غجکی [شاخ] گل و غنچه غچک³

1 [A114b] ⁽¹⁹⁾ nesneyi : nesneden Ü; 'özrin : -Ü // [A115a] ⁽²⁾ sulṭānuṣ-ṣu'arā'i'r-Rûm Mevlânâ Bâkî'nün : sulṭānuṣ-ṣu'arā-yı Rûm Bâkî'nün Ü // ⁽³⁾ [fehm olunur] : -A, -Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/291; *Emsāl u Hikem*, II/1095

2 [A115a] ⁽⁵⁾ ğünāhından : ğünāhdan Ü // ⁽⁶⁾ قتل : قتل Ü // ⁽⁷⁾ نگريد : نگريد Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/291; *Emsāl u Hikem*, II/1095

3 [A115a] ⁽⁸⁾ Balğaryalar : Palğarpalar (پالغارتلر) A // ⁽¹⁰⁾ گل تا نبود : گل تا نبود Ü // ⁽¹¹⁾ [شاخ] : شاه A, Ü

bk. *Ferheng-i Şu'urî*, III/2669. **Balğaryalar** kelimesi çok az nüshada **Palğarpalar** (438, 2227, 332) ve **Balğaniler** (1893), çoĝu nüshada ise **Bulğariler** (1596, 8452, 553, 3822, 1029, 1004, 3061, 2855) okunacak biçimde yazılmıştır.

[*Gülün eğlenceli meclisi çalgısız olmasın diye
Bülbül kemençe olmuş, gül dalı ve gonca kabak kemane*]

201

غنیمانه

[*ġanīmāne*]

Emşâldendür. Ğarīm ve düşman diyecek ⁽¹²⁾ yirde A‘cām ġanīm dirler. Ve ġāh olur ki bir kimesne ^[Ü20b] bir kimesneye hūşūmet nigāhın ⁽¹³⁾ eylese idi, zurefā-yı ‘Acem *ġanīmāne nigāh mekun* deyü kināye iderler. Üstād-lardan ⁽¹⁴⁾ ve hūsn-i haṭṭıla yazılmış kitaplarda ġarīm yazılacak yirde ve ġarīm oġınacak yirde ⁽¹⁵⁾ ġanīm yazup ġanīm oġurlar. Mollā Muḥteşem-i Kāşī’nün bu beytinden ki kināye-yi raġīb-i şūmda dimişdür, ⁽¹⁶⁾ ġanīmāne edāsı fehm olunur. Beyt:

عاشق از حسرت رخسار تو آهی نکند ⁽¹⁷⁾ که درو غیر غنیمانه نگاهی نکند ¹

[*Âşık, yanağına olan hasretinden bir âh bile etmez
Ona düşmanca bakmasın diye başkası*]

202

غم خود خور که تو لاغر نشوی

[*ġam-i ḥod ḥor ki tu lâġer neşevî*]

⁽¹⁸⁾ Bu meşeli şol zamānda irād iderler ki bir kimesne bir kimesneye naşīḥat itse idi ol ⁽¹⁹⁾ birisi naşīḥat-pezīr olmayup dise ki var kendü ḥālün gör, kendü ġamuñ yi ki arıqlamayasın ^[A115b] diyecek yirde ‘aynıyla bu mış-ra‘ı çarb iderler. Mışrā‘:

غم خود خور که ⁽²⁾ تو لاغر نشوی

[*Sen kendi derdine yan ki dertsiz kalmayasın*]

1 ^[A115a] ⁽¹¹⁾ emşâldendür : emşâldendür ki Ü // ⁽¹³⁾ eylese idi : itse idi Ü // ⁽¹⁴⁾ hūsn-i haṭṭıla : hūsn-i haṭṭıy-la Ü // ⁽¹⁵⁾ Mollā : Mevlānā Ü // ⁽¹⁶⁾ ġanīmāne : آهی نکند : آهی بکند : Ü
krş. *Ferheng-i Şu‘urî*, غنیمانه نگاه می کند, I/292

Ve Şeyḫ Kemāl-i Ḥocendî'nün bu beytinden ol meşel fehm olunur.
Beyt:

مخور ای زاهد کم خواره غمم غم خود خور که تو لاغر نشوی⁽³⁾

[Benim derdimle dertlenme ey iştahsız zâbit!
Sen kendi derdine yan ki dertsiz kalmayasın]

(4) **Bābü'l-Fāi'l-Meftūḥa**

203

فرا می گیری

[ferā mī-gīrī]

Emsāldendür. Şol zamānda kināye olunur ki bizi⁽⁵⁾ maşḫaraya alursın diyecek yirde zurefā-yı 'Acem, *mā rā ferā mī-gīrī*, dirler. Nitekim⁽⁶⁾ Ḥuseyn-i Vā'iz ḫazretleri süre-yi Baḫarada olan bu āyet-i mu'ciz-tırāz tefsīrinde edā-yı⁽⁷⁾ sālifü'z-zikri ĩrād itmişdür. Āyet: e'uzübillāhi mine'ş-şeyḫāni'r-racīm :

²[Onu alay konusu yaparlar*] اتَّخَذُوا هُزُؤًا

204

فردا نیز دور نیست⁽⁸⁾

[ferdā nīz dūr nīst]

Emsāldendür. Şol zamānda ḫarb olunur ki bir kimesne bir kimesneye⁽⁹⁾ ḫalef-i va'de eylemekle aldasaydı, ol aldanan kimesne aldayan kimesnenün⁽¹⁰⁾ yaḫasına yapışsaydı ki nice bir beni ferdādan ferdāya şalarsın. Ol kimesne diseydi ki⁽¹¹⁾ yarın virürin. Aldanan bī-çāre diseydi ki yarın daḫi ıraḫ degildür, anı daḫi⁽¹²⁾ görürin diyecek yirde zurefā-yı 'Acem, *ferdā nīz dūr nīst* dirler.³

1 [A115a] (17) läger neşevî : läger nekonî Ü // (18) iderler ki : iderler Ü // (19) yi ki : yi Ü // [A115b] 'ayniyla bu mışra'ı : bu mışra' ki 'ayniyla meşeldür Ü; mışra' : beyt Ü // (2) ve Şeyḫ Kemāl : nitekim Kemāl Ü krş. *Ferbeng-i Şu'urî*, I/292; *Emsāl u Hikem*, II/1127

2 [A115b] (4) ferā mī-gīrī : ferā meğir A // (5) mā rā : -Ü // (6) mu'ciz-tırāz : tırāzuñ Ü; tefsīrinde edā : tefsīrinde olan edā Ü // (7) āye : -Ü krş. *Ferbeng-i Şu'urî*, I/294. 'Kur'ān, Maide, ayet 58

3 [A115b] (9) kimesnenün : ādemün Ü // (10) yapışsaydı ki : yapışsaydı Ü // (11) anı daḫi : anı Ü bk. *Emsāl u Hikem*, I/294

(7) ز عشقت فیل در ماند تو فرزین بند پیش آری شود شه مات در یک دم رخت (8) چون باختن گردد¹

[*Fil sana olan aşkından çaresiz kalır sen bir hile yaparsan
Şah mat olur bir anda, kaleni oyuna sokarsan*]

Bābü'l-Ḳāfi'l-Meftūḥa

208

قصاب آشنا جوید

[*kaşşāb āşinā cūyed*]

(9) Bu meşel beyne'l-A^ccām şol zamānda çarb olunur ki kaşşap āşināsına kıyar (10) ve etüñ kemın virür diyecek yirde *kaşşāb āşinā cūyed* dirler. Şeyḥ Kemāl-i Ḥocendī, beyt:

(11) کمال آن غمزه خونت ریخت چون کردی به او یاری
نبودت یاد پنداری (12) که قصاب آشنا جوید

[*Ey Kemal! Sen ona yardım ettin ama o gamze kanını döktü
Unuttun mu? Sen sanırsın kasap tanıdık arar!*]

Ve daḥi bir dost, dostı ile bir ḥuşūşda bey^c u şirā (13) itseydi ol şatduğı şey'ün ma'yüb olduğın bilüp virseydi (14) ol birisi soñradan ma'yüb olduğın fehm itdükde şikāyet yüzün izḥār (15) idüp dir ki dostluḡ muḳābelesinde bizi aldamaḡ inşāf mıdır diyecek (16) yirde *kaşşāb āşinā cūyed*, dirler.²

209

قلندر دیده گوید

[*kalender dīde gūyed*]

Bu meşel şol zamānda isti'māl (17) olunur [Ü21a] ki bu sözde yalan yoḡdur, görüp söylerüz. İştıme degil diyecek yirde (18) fuşāḥā-yı 'Acem, *kalender dīde gūyed*, dirler. Ve daḥi görüp söyleyen ile işidüp (19) söyleyen berāber degildür diyecek yirde *şenīden key buved mānend-i dīde* dirler. [A116b] Nitekim şā'irün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

1 [A116a] (4) ḥīle geçürüp 'aceb : 'aceb ḥīle geçüp Ü // (7) شود شاه در یک مات در یک دم : شود شه مات در یک دم Ü // (7) krş. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/294

2 [A116a] (10) şeyḥ : nitekim şeyḥ Ü; Kemāl-i Ḥocendī beyt : Kemāl-i Ḥocendī'nün bu beytinden fehm olunur beyt Ü // (11) نبودت : نبود Ü // (13) itseydi : cyleseydi Ü // (13-14) olduğın bilüp virseydi ol birisi soñradan ma'yüb olduğın fehm itdükde şikāyet yüzün : olduğın fehm itdükde şikāyet yüzünden Ü // (16) dirler : -Ü krş. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/299

تو را دیدم و نور دیده گفتم⁽²⁾ دروغ نیست ما از دیده [گفتم]

[*Seni gördüm, gözümün nuru dedim*
Yalan değil, gözümüzle gördüğümüzü dedik]

Ve daği şa'irü'n bu beytinden *kalender dîde güyed*⁽³⁾ edâsı kıatı zâhirdür.
Beyt:

تویی چو دیده مرا بلکه بهتر از دید⁽⁴⁾ منم قلندر و گوید قلندر از دیده¹

[*Sen gözüm gibisin bana, hatta gözümünden de öte*
Ben bir kalenderim, gözüyle gördüğünü söyler kalender]

210

قزوینی است

[*Qazvîni est*]

Emşâldendür ki bir kimesne⁽⁵⁾ aḥmaḫ ve süḥan-nâ-fehm olsa fuşâḫâ-yı 'Acem *fulân kes Qazvîni est* dirler. Ve gâh⁽⁶⁾ olur ki ol söz gevşek olup bî-ma'nâdur ve biri birine mesâsı yoḫdur⁽⁷⁾ diyecek yirde ana *ḥadîs-i Qazvîni est* dirler. Mevlânâ Selmân-ı Sâvecî'nün bu kıt'asından⁽⁸⁾ ki 'Ubeyd-i Zâkânî hicvinde dimişdür, meşel-i Qazvîni fehm olunur. Kıt'a:

جهنمی هجا گو عبید زاکان⁽⁹⁾ مقرر است به بی دولتی و بی دینی
⁽¹⁰⁾ اگرچه نیست ز قزوین و روستا زاده است ولیک می شود اندر حدیث قزوینی²

[*Cehennem olası hiciv şairi Ubeyd-i Zâkânî*
Uğursuzluğu ile, dinsizliği ile bilinir

Kazvinli ve bir köylü çocuğu değilse de
Ahmaklar arasında adı geçer]

1 [A116a] (16-17) isti'mâl olunur : müsta'meldür Ü // [A116b] (2) [گفتم] A, Ü // (2-4) ve daği şa'irü'n bu beytinden *kalender dîde güyed* edâsı kıatı zâhirdür. Beyt:

Ü - : تویی چو دیده مرا بلکه بهتر از دیده منم قلندر و گوید قلندر از دیده
krş. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/300; *Emşâl u Hikem*, II/1166

2 [A116b] (5) dirler : -Ü // (6) biri birine : biri birisine Ü // (8) meşel-i Qazvîni : Qazvîni Ü // (10) ز قزوینی : ز قزوین

Ü
Ferheng-i Şu'ürî, I/299

211

قنطوره⁽¹¹⁾

[kaṇṭura]

Lügāt-ı ğayr-ı meşhūredendür ki şāṭır cevānlar giydüğü tolamaya dirler⁽¹²⁾ ki ol tolamanañ ön etegi yoğdur. Mevlānā Muḥteşem'ün bu beytinden ki kaṇṭura-yı⁽¹³⁾ şāṭır haqqında dimişdür, fehm olunur. Beyt:

زین بلای جان که در بر داردش قنطوره تنگ⁽¹⁴⁾ پیکرم از ناله شد در تنگنای غم چو نال¹

*[Kanturanın sıkıca sarmaladığı bu can belası yüzünden
Bedenim gam sıkıntısıyla inlemekten kamışa döndü]*

212

قلیه خوار

[kalye-h'ār]

⁽¹⁵⁾ Emsāldendür. Bir kimesne kim 'āşıkla ma'sūkı bir yire götürmege sebep olup 'āşıkun⁽¹⁶⁾ arqasından geçine ki ğālibā diyār-ı Rum'da aña köftehor dirler, fuşahā-yı 'Acem⁽¹⁷⁾ şu maḳūle kimesneye kalye-h'ār dirler. Nitekim bu beytden fehm olunur. Beyt:

چو کردی قلیه خواری خوان بسیار⁽¹⁹⁾ ازین پس تو مگر در بر نشینی²

*[Pek çok sofrada köftehorluk yaptığına göre
Bundan sonra da kucakta mı oturacaksın]*

1 [A116b] ⁽¹³⁾ şāṭır haqqında : şāṭır Celāl haqqında Ü; fehm olunur : -Ü // ⁽¹⁴⁾ تنگنا : تنگنا Ü
krş. *Ferheng-i Şu'ürî*, III/2834

2 [A116b] ⁽¹⁵⁾ kim : ki Ü // ⁽¹⁷⁾ bu beytden : şā'irün bu beytinden Ü // ⁽¹⁹⁾ قلیه خوار خواهی : قلیه خواری خوان
krş. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/300

(19) **Bâbü'l-Kâfi'l-Mazmûme**

213

قولک

[kûlek]

Luğât-ı ğayr-i meşhûredendir. Bir kısım ^[A117a] künbaraya dirler ki içine açça konulur. Aña kûlek ve ğulek daħi dimişlerdür. Nitekim ⁽²⁾ şâ'ir müzî ağzını kûleke teşbîhde dimişdür. Beyt:

لب غيبتگر غمّاز ⁽³⁾ فراهم نشود دهنش پر زر اگر ساخته‌ای همچو قولک

[*Gammaz dedikoducunun ağzı kapanmaz
Kumbara gibi altınla doldursan da ağzını*]

Ya'ni münâfıkuñ ⁽⁴⁾ ağzını zerle kûlek gibi taldursan ağzı kapanmaz.¹

Bâbü'l-Kâfi'l-Meftûħa

214

کسی داند که اشتر می‌چراند ⁽⁵⁾

[kesî dāned ki uştur mî-çerāned]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda kināye olunur ki ⁽⁶⁾ ben bilürüm ki çekmişim ve çeken bilür diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem kesî dāned ki ⁽⁷⁾ uştur mî-çerāned dirler. Kūbu'l-'arifin ħazret-i Şeyħ 'Aṭṭār kaddesallahu sırrahu'l-'aziz, ⁽⁸⁾ *Tezkiretü'l-Evliyā* nām kitābında ħazret-i sulṭānu'l-muħaḳḳıḳin Üveysül-Ḳarani'nün ⁽⁹⁾ merātibin yazduğı yirde dimişdür ki Sulṭānu'l-kevneyn ve Resülü's-şeḳaleyn ⁽¹⁰⁾ şallallahu ta'ālā 'aleyhi ve sellem behişt-i anber-sirişt içinde şöyle cilve ide ki ⁽¹¹⁾ cemāl-i bā-kemāline baḳanlar şöyle kıyās eyler kim bir nesneyi arar. Cenāb-ı Ḥaḳdan -celle zikrahu- bir ⁽¹²⁾ nidā gele ki Yā Muħammed! Ne ararsın? Resül-i kibriyā diye ki: Yā Rab, Veysel-Ḳarani'yi ⁽¹³⁾ ararum ki zīrā ol beni dünyāda görmemişdür. Ḥazret-i Şeyħ bu ma'nāyı ḫaylī ⁽¹⁴⁾ daḳıḳ itmişdür. Bu kemīne edebe ri'āyet eyleyüp küstāhlıḳ itmedüm. ⁽¹⁵⁾ Meşelün mevrudin bilmek isteyen 'aşıḳ, ħazret-i şeyḫün kitāb-ı mezḳūrında ⁽¹⁶⁾ tek u pū eylesün. Zīrā meşelde zıkr olınan

1 ^[A117a] dimişlerdür : dirler Ü // ⁽²⁾ şâ'ir mu'zî : şâ'irün bu beytinden ki müzî ağzını kûleke teşbîhde dimişdür Ü; لب : لعب : لب Ü // ⁽³⁾ ساخته‌ای : ساختهای Ü // ⁽⁴⁾ گیبی : گیبی Ü // ⁽⁵⁾ کسی داند که اشتر می‌چراند : کسی داند که اشتر می‌چراند Ü // ⁽⁶⁾ ben bilürüm ki çekmişim ve çeken bilür diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem kesî dāned ki ⁽⁷⁾ uştur mî-çerāned dirler. Kūbu'l-'arifin ħazret-i Şeyħ 'Aṭṭār kaddesallahu sırrahu'l-'aziz, ⁽⁸⁾ *Tezkiretü'l-Evliyā* nām kitābında ħazret-i sulṭānu'l-muħaḳḳıḳin Üveysül-Ḳarani'nün ⁽⁹⁾ merātibin yazduğı yirde dimişdür ki Sulṭānu'l-kevneyn ve Resülü's-şeḳaleyn ⁽¹⁰⁾ şallallahu ta'ālā 'aleyhi ve sellem behişt-i anber-sirişt içinde şöyle cilve ide ki ⁽¹¹⁾ cemāl-i bā-kemāline baḳanlar şöyle kıyās eyler kim bir nesneyi arar. Cenāb-ı Ḥaḳdan -celle zikrahu- bir ⁽¹²⁾ nidā gele ki Yā Muħammed! Ne ararsın? Resül-i kibriyā diye ki: Yā Rab, Veysel-Ḳarani'yi ⁽¹³⁾ ararum ki zīrā ol beni dünyāda görmemişdür. Ḥazret-i Şeyħ bu ma'nāyı ḫaylī ⁽¹⁴⁾ daḳıḳ itmişdür. Bu kemīne edebe ri'āyet eyleyüp küstāhlıḳ itmedüm. ⁽¹⁵⁾ Meşelün mevrudin bilmek isteyen 'aşıḳ, ħazret-i şeyḫün kitāb-ı mezḳūrında ⁽¹⁶⁾ tek u pū eylesün. Zīrā meşelde zıkr olınan

kesî'den murâd hâzret-i ⁽¹⁷⁾ Üveyse'l-Ḳarani'dür ki deveyi güden bilür di-
mekdür. Ve şâ'irüñ ⁽¹⁸⁾ bu beytinden daḥi zikr olınan meşel-i bî-bedel zâhir
ü bâhirdür. Beyt:

⁽¹⁹⁾ میان عاشق و معشوق رمزیت کسی داند که اشتر می چراند¹

[*Âşık ile maşuk arasında bir sır vardır*
Bunu ancak çeken bilir]

215

کبود کیسه ^[A117b]

[**kebūd-kīse**]

Zikr olınan edâlar emşâldendür. Şol zamânda kinâye olunur ki bir ki-
mesne ⁽²⁾ zügürd olup beş aççaya kıâdir olmasa ve oldukdan şofıra hısseti
ğâlib olsa idi ⁽³⁾ zurefâ-yı 'Acem *fulân kes kebūd-kīse est* deyü darb iderler
ve gâh olur ki ⁽⁴⁾ kebūd-kīse diyecek yirde *siyâh-kīse* daḥi dirler. Nitekim
Kemâl-i İşfahânî'nün bu beytinden ⁽⁵⁾ ki felek ve âftâb vaşfında dimişdür
meşel-i kebūd-kīse fehm olunur. Beyt:

⁽⁶⁾ بین کبودئ این کیسه سپهر که او به یک درست چنین تیز می کند بازار²

[*Bak şu feleğin züğürtlüğüne*
Bir gümüş parayla nasıl da kızıştırıyor pazarı]

216

گرد کرد ⁽⁷⁾

[**gerd kerd**]

Emşâldendür. Şol zamânda kinâye olunur ki bir kimesne bahâdırılık
yüzünden ⁽⁸⁾ bir iş başarsaydı ve bir iş itse ki dillerde söylene. Bu maḳû-
le yirde A'câm ⁽⁹⁾ *fulân kes gerd kerd* dirler. Egerçi *gerd kerd*en toz çopar-

1 ^[A117a] ⁽⁷⁾ hâzret : -Ü // ⁽¹²⁾ Resül-i kibriyâ : Resül-i kibriyâ şallallahu 'aleyhi ve sellem Ü // ⁽¹³⁾ ol beni
dünyâda : dünyâda ol beni Ü // ⁽¹⁵⁾ isteyen : dileyen Ü; hâzret : -Ü // ⁽¹⁸⁾ daḥi : -Ü; zâhir ü bâhirdür :
zâhirdür Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/308

2 ^[A117b] ⁽³⁻⁴⁾ ve gâh olur ki kebūd-kīse diyecek yirde *siyâh-kīse* daḥi dirler : -Ü // ⁽⁴⁾ İşfahânî'nün : İsmâ'îl'ün
Ü // ⁽⁵⁾ meşel : -Ü // ⁽⁶⁾ بازار : Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/306

maḵ ma'nâsınadır, kendü ma'nâsına ⁽¹⁰⁾ olmayup zıkr olınan ma'nâya gelür. Nitekim Pehlivân Kâtibî'nün bu beytinden ol meşel fehm olunur. ⁽¹¹⁾ Beyt:

کرد در چشمم غبار خاک راه او صبا کس چه دانستی که ناگه او چنین گردی کند¹

[*Sabah yeli onun yolunun toprağının tozunu gözüme savurdu
Kim nereden bilebilirdi ki onun böyle bir yiğitlik göstereceğini*]

217

کار مدار ⁽¹²⁾

[**kār medār**]

Emsâldendür. Şol zamânda kinâye olunur ki fülân kimesnenün hâtırın ⁽¹³⁾ yıḵup incitme ve ḵovma diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *be fulân kes kār medār* ⁽¹⁴⁾ dirler. Müteahḥirîn mâ-beyninde zıkr olınan edâ meşhûr ve müsta'meldür. Mevlânâ Muḥteşem-i Kâşî'nün ⁽¹⁵⁾ bu beytinden rüzmerre fehm olunur. Beyt:

ای باغبان چو باغ ز مرغان تهی کنی ⁽¹⁶⁾ کاری به بلبلان کهن آشیان مدار²

[*Ey bahçe sahibi! Bahçeden kuşları kovarken
Eski sakinlerden olan bülbüllere ilişme*]

218

کافرماجرا

[**kāfir-mācerā**]

Bu meşel şol zamânda müsta'meldür ki ⁽¹⁷⁾ zebân-ı Türkîde bir kimesne ikide birde 'inād eyleyüp yoğunluk itse ve dilinden ⁽¹⁸⁾ ḥalk müteşekkî ol-salar idi fuşahâ-yı 'Acem şu maḵûle şaḥşa *fulân kes kāfir-mācerāst* ⁽¹⁹⁾ dirler. Mevlânâ Ümîdî'nün bu beytinden ol mâ'nâ zâhirdür. Beyt:

1 [A117b] ⁽⁷⁾ kinâye : ḍarb Ü // ⁽⁹⁾ dirler : eyledi dirler Ü // ⁽⁹⁻¹⁰⁾ ma'nâsınadır kendü : -Ü // ⁽¹¹⁾ کس که : کس چه

Ü

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/307

2 [A117b] ⁽¹²⁾ kār medār : be fülân kes kār medār Ü // ⁽¹⁴⁾ meşhûr ve müsta'meldür : müsta'mel ve meşhûrdur

Ü

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/303

سپاهِ فتنه چون [کم] فرصتی کرد ^[A118a] سپهرِ سفله کافر ماجرای¹

[Fitne ordusu küçük bir fırsat bulsun
Ağzına geleni söyler âdi felek]

219

کس نگوید که دوغ من ترش است
[kes negüyed ki düğ-i men turş est]

Emşâldendür. ⁽²⁾ Bir kimse dise ki benüm kem yirüm yoğdur, ħod-bîn olup ħod-pesend ⁽³⁾ olsa ve zamānede her kimi şorsañ kendüyi eyüye çıkarur. Kimse dimez ki benüm kem yirüm vardır ⁽⁴⁾ ve ben kemem diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem zıkr olınan meşeli darb iderler. *Kes negüyed* ⁽⁵⁾ *ki düğ-i men turş est*. Şâ'irüñ bu beytinden ki mışra^c-ı evvelide bir lafz-ı Türki ⁽⁶⁾ ihtiyâr itmışdür, meşel-i mezbür fehm olunur. Beyt:²

توسن چرخ چون به یک یورش است ⁽⁷⁾ کس نگوید که دوغ من ترش است

[Felek atı birden saldırınca
Kimse yağurdum ekşi demez]

220

کفیدن
[kefiden]

Luğât-ı meşhûredendür. Ni'metullâh ve Ĥalîmî ⁽⁸⁾ ĥazretleri taqayyüd itmedükleriçün taħrîr olındı. Kefiden, yarılmağ ve çatlamağ ma'nāsına ⁽⁹⁾ gelür. Evĥaddüñ'ün bu beytinden zıkr olınan luğat fehm olunur. Beyt:

همچو نارم بکفید از غم سبب ذقنش دل ⁽¹⁰⁾ دل مخوانش تو که او عقل به اندیش ندارد³

1 ^[A117b] (16) kâfir-mâcerâ : fulân kes kâfir-mâcerâ est Ü // ⁽¹⁷⁾ bir kimesne : -Ü; itse : eyleseydi Ü // ⁽¹⁸⁾ idi : -Ü // ⁽¹⁹⁾ zâhîrdür : fehm olunur Ü // ⁽¹⁹⁾ چو : چون Ü

Ferheng-i Şu'ürî, I/304

2 ^[A118a] (2) kimesne : kimse Ü; ki : kim Ü // ⁽³⁾ ki : kim Ü // ⁽⁴⁾ iderler : iderler ki Ü // ⁽⁶⁾ itmışdür : eylemişdür Ü; mezbür : -Ü; beyt : -A

Ferheng-i Şu'ürî, I/308; *Emşâl u Ĥikem*, III/1206

3 ^[A118a] (7-8) Ni'metullâh ve Ĥalîmî ĥazretleri : Ni'metullâh şâhibi Ü // ⁽⁸⁾ itmedükleriçün : etmedüğüçün Ü // ⁽⁹⁾ Evĥaddüñ'ün : nitekim Evĥaddüñ-i Işfahâni'nün Ü

[*Kalbm, gamzesinin kederiyle nar gibi ikiye ayrıldı*
Ona gönül deme sen, çünkü sağlıklı düşünecek aklı yok]

221

(11) کارد به استخوان رسید و این کار از سر گذشت

[*kârd be ustuh^{ān} resîd ve ĩn kâr ez ser guzešt*]

(12) Bu meşel ‘aynıyla zebân-ı Türkîde şol meşeldür ki iş başdan aşdı ve bıçağ kemüğe (13) tayandı. Şu mağüle mağalde fuşahâ-yı ‘Arab, *beleğâ’s-seylü zübâ* dirler. Nitekim Evhadüddîn-i (14) İşfahânî’nün bu beytinden meşel-i sâlifüz-zıkr fehm olunur. Beyt:

به نزدیک آن دلریا (15) گفته نیست که ما را گذر کرد سیل از زیبا¹

[*O sevgilinin yanında söylenecek söz değildir*
“Sabrım taşı, yeter artık!”]

222

کار فلان کس گل کرد

[*kâr-i fulân kes gul kerd*]

(16) Bu meşel-i mu‘teber şol zamânda kinâye olunur ki bir kimesnenün sırr-ı püşidesi (17) açılıp ortalığa tıyuldu diyecek yirde fuşahâ-yı ‘Acem *kâr-i fulân kes gul kerd* (18) deyü dârb iderler. Ve gâh olur ki lafz-ı kâr, hâzıf olup yalñuz *fulân kes* (19) *gul kerd* daği dirler. Nitekim eblâğuş-şu‘arâi’l-mü-teahhîrîn Mevlânâ ‘Urî-yi Şîrâzî’nün [A118b] bu beytinden ol meşel fehm olunur. Beyt:

مشو با هر خسی ای غنچه باغ حیا همدم (2) تبسم کردند با این و آن گل می کند آخر

[*Her âdî ile oturup kalkma ey haya bahçesinin goncası*
Ona buna gülümsemen ortalığa yayılır sonra]

Ve daği Mevlânâ Tâlib-i Gîlânî’nün bu beytinden (3) zıkr olınan meşel zâhirdür. Beyt:

1 [A118a] (12) iş: işi Ü // (13) beleğâ’s-seylü zübâ : beleğâ’s-seyfü diyâd (?) Ü // (15) از دیا : از زیبا Ü
Ferheng-i Şu‘urî, I/302, 303; Emsâl u Hikem, III/1175

غنچه‌های گل که قصد خون بلبل می‌کند ⁽⁴⁾ عاشقی پنهان نماند عاقبت گل می‌کند¹

[*Gül goncaları bülbülün canına kast etti mi*
Aşıklık gizli kalmaz açığa çıkar sonunda]

223

کاسهٔ همسایه پایها دارد

[**kāse-yi hemsāye pāyhā dāred**]

Emşâldendür. ⁽⁵⁾ Şol zamân darb olunur ki kimsenüñ loğması kimsenüñ karnında kalmaz ve çoñşu çanağı ⁽⁶⁾ tolu gelürse tolu gider diyecek yirde A'cām-ı Tâşkend *kāse-yi hemsāye pāyhā dāred* dirler.²

224

کدو افتاد و بادنجان بر آمد ⁽⁷⁾

[**kedū uftād u bādencān ber-āmed**]

Bu mışra'c 'aynıyla meşeldür. Fuşağa-yı 'Acem mā-beyninde ⁽⁸⁾ şol zamānda ^[Ü22a] murād olunur ki bir nikbet yirine bir sınıarı nikbet geçseydi ikisinüñ ⁽⁹⁾ habāseti zıkr olınsaydı ki āyā bu mı eyüdüür veyāhüd ol giden mi eyüdüür? İkinisüñ de ⁽¹⁰⁾ hālinde nesne yokdur dinilcek yirde giden bir nikbet idi, yirine gelen hemçünān, ⁽¹¹⁾ diyecek yirde zurefā-yı 'Acem *kedū uftād u bādencān ber-āmed* dirler. Nitekim ⁽¹²⁾ Kemāl-i Hücendî'nün iki dervîşi varımiş. Birisine Hâcî Aḥmed Gül ve birisine daḥi ⁽¹³⁾ Hâcî Esved dirler imiş. Bir gün Şeyḥ meclisinde kedū laṭîfesinden Hâcî Aḥmed ⁽¹⁴⁾ Gül alınup Şeyḥ hazretlerini terk idüp gider. Şeyḥ daḥi Hâcî Esved'i añun ⁽¹⁵⁾ yirine ta'yîn ider. Ammā Hâcî Esved daḥi laṭîfe götürmeyüp cüz'î nesneden alınup ⁽¹⁶⁾ çekişir imiş. Şeyḥ-i mezkūr müşārün-ileyhün zıkr olınan meşeli aşḥâbına zıkr ider ki ⁽¹⁷⁾ *kedū uftād u bādencān ber-āmed* meşeli belki bunlaruñ haqqında vârid olmışdur. Hiç ⁽¹⁸⁾ bundan yeg mazmün düşmez. Ben size bu mazmünü bir kıt'a eyleyim deyü bu kıt'ayı bedîheten ⁽¹⁹⁾ nazm

1 [A118a] ⁽¹⁵⁾ kār-i fulān kes gul kerd : -Ü // ⁽¹⁶⁾ kimesnenüñ : kimsenüñ Ü
krş. *Ferbeng-i Şu'urî*, I/303

2 [A118b] ⁽⁴⁾ pāyhā : pāy Ü
krş. *Ferbeng-i Şu'urî*, I/303; *Emşāl u Hikem*, III/1184

eylemişdür. Ve şeyhün bu kıt'asından kedü bādencân meşeli zâhirdür. Kıt'a:

جدا افتاد ازو افغان بر آمد	چو حاجی احمد گل از در شیخ	[A119a]
طربناک و خوش و خندان بر	روان بر منظر او حاجی اسود	(2)
کدو افتاد و بادنجان بر آمد	چو تابستان رسید و شد هوا گرم	(3)

[Hacı Ahmed Gül, şeybin kapısından
Ayrılınca bastı feryadı

Hacı Esved geçti makamına
Sevinçle, güle oynaya

Yaz geldi hava ısındı
Al birini vur ötekine]

(4) Kedü uftād kıt'ası yirindedür ki zîrâ diyâr-ı 'Acem'de fülân nesne dü-kendi, ardınca (5) fülân nesne çıktı diyecek yirde, *fulân çîz uftād ve fulân çîz ber-âmed*, deyü (6) ta'bir iderler. Meşelâ kıbağ dukendi, ardınca batılcan çıktı diyecek yirde (7) A'câm *kedü uftād u bādencân ber-âmed*, dirler.¹

Bâbü'l-Kâfi'l-Meksüre

225

کیر گاوی خورد که خر نخورد (8)

[kîr-i gâvî hored ki har nehored]

Bu meşel şol zamânda çarb olunur ki zebân-ı (9) Türkîde fülân kimesne bir kötek yiye ki eşek yemeye, diyecek yirde *fulân kes* (10) *kîr-i gâvî hored ki har nehored*, deyü isti'mâl iderler. Köteğün kîr-i gâvla münâsebeti (11) bu-
dur ki 'Acem hâmmâmcıları kîr-i gâvî kurudup hâmmâmlarda aşarlar. Bir kimesne hâmmâmlarda (12) taş çalsa yâhud fûte çalsa ol zeker-i gâvî çüp yi-

1 [A118b] (8) bir sınıarı nikbet : sınıarı bir nikbet Ü // (10) denilcek : diyecek Ü // (11) diyecek yirde : -Ü // (12) birisine Hâcı Aḥmed : biri el-Hâc Aḥmed Ü // (13) Hâcı Esved : el-Hâc Esved Ü; dirler imiş : dirler Ü; bir gün : -Ü; Hâcı Aḥmed : el-Hâc Aḥmed Ü // (14) hâzretlerini : hâzretleri Ü; terk idüp gider şeyh : -Ü; Hâcı Esved'e : el-Hâc Esved'e Ü // (15) Hâcı Esved : el-Hâc Esved Ü // (17) ve : -Ü; belki : -Ü // (18) düşmez : olmaz Ü; maẓmûnı : maẓmûn Ü // (19) kıt'asından kedü bādencân : kıt'asından ki kedü ve pādencân Ü; zâhirdür : zâhir ü bâhirdür Ü // [A119a] (3) افتاد و بادنجان : افتاد بادنجان Ü // (5) ve : -Ü // (7) uftād ve bādencân : uftād pādencân Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/306

rine şuya ısladup ⁽¹³⁾ anuñla kötek çalarlar. Keşret-i isti'mâlden ağaçla döğdüklerin kîr-i gâvla ta'bir ⁽¹⁴⁾ iderler. Meşelâ, fülân kimseye kötek çaldılar, diyecek yirde *fulân kes râ kîr-i* ⁽¹⁵⁾ *gâv zedend*, deyü çarb iderler. Mevlânâ Tûsî'nün bu kıt'asından fehm olunur. Kıt'a:

یارب از عمر خویش بر نخورد سرو اگر با قدت کند دعوی ⁽¹⁶⁾
کیر گاوی خورد که خر نخورد گر رقیبت کند به طوسی جنگ ⁽¹⁷⁾

[Servi eğer yarışırsa boyunla

Ya Rabbi ömrü uzamasın

Tûsî ile cedelleşirse senin rakibin

Eşegin yemediği kadar sopa yesin]

⁽¹⁸⁾ Şâ'ir, Tûsî'yi gâvla ta'bir itdüğünün vechi, bâbü'l-bâ'i'l-meftûhada meşel-i ⁽¹⁹⁾ *ber gâv cel besten* beyânında taħrîr olunmuşdur.¹

226

كَلَّةٌ تَو تَو تَو وَّ اَنْ مِّن مَّرَا

[**gille-yi tu turâ ve ân-i men merâ**]

^[A119b] Emşâldendür. Şol zamânda çarb olunur ki iki dost biri biriyle huşûmet itdükden sonra ⁽²⁾ barışup bir yirde haşr olsalar idi, ikisi biri birinden şikâyet itseler ⁽³⁾ idi, biri dise ki senün şikâyetün saña ve ol benüm baña diyecek yirde *gille-yi* ⁽⁴⁾ *tu turâ ve ân-i men merâ* dirler. Bu kelâm iki dost arasında söylendükden sonra ⁽⁵⁾ mâ-beynlerinde bürüdet qalmaz.²

1 ^[A119a] ⁽⁹⁾ bir kötek yiye ki eşek yemeye diyecek yirde fulân kes : -Ü // ⁽¹¹⁾ hâmmâmlarda : -Ü // ⁽¹²⁾ taş çalsa : taş çalsa idi Ü; fûte çalsa : fûte şıkısaydı Ü // ⁽¹⁴⁾ iderler meşelâ : iderler ki meşelâ Ü; kimseye : kimesneye Ü // ⁽¹⁵⁾ gâv : gâvî Ü; kıt'asından fehm : kıt'asından meşel-i sâbiķu'z-zikr fehm Ü; kıt'a : beyt A // ⁽¹⁷⁾ خورد که : خورد که Ü // ⁽¹⁾ ⁽⁹⁾ olunmuşdur : olundu Ü
Ferheng-i Şu'ûri, I/315

2 ^[A119b] çarb olunur ki : kinâye olunur Ü; biri biriyle : bir biriyle Ü // ⁽²⁾ biri birinden : bir birinden Ü // ⁽⁴⁾ söylendükden : söylenenden Ü; ve ân-i men merâ : ve ân-i merâ A

227

کیرخانه قاضیست
[kîr-hâne-yi kâdîst]

Emşâldendür. Şol zamânda ⁽⁶⁾ darb olunur ki zebân-ı Türkîde fulân yirün girginlügen olup girme çıqma çoqdur ⁽⁷⁾ ve ‘avratlar hammâmına döndi diyecek yirde keşretten kinâye idüp zurefâ-yı ‘Acem ⁽⁸⁾ *fulân câ kîr-hâne-yi kâdî şud* dirler. Gulâm-i Zîrekî'nün bu kıt‘asından ki Kâdî-yi ⁽⁹⁾ Kûçek nâmında olan Buḥārâ kaḍısı ile Püserek nâm cevânı hicvinde dimişdür, ⁽¹⁰⁾ meşel-i sâbıku’z-zıkr fehm olunur. Kıt‘a:

پسرک معطی خرابایتست ⁽¹¹⁾ قاضی کوچک ازو بسی راضیست
کیرش از کون بدر نمی آید ⁽¹²⁾ کون او کیر خانه قاضیست¹

[Zavallı oğlan meyhane müdaviminin kuludur
Çok memnundur Küçük Kadı ondan
Uzvu poposundan hiç çıkmaz
Poposu kodoş evi, belli değil giren çıkan]

228

گیش
[gîş]

Semür ma‘nâsına gelür. ⁽¹³⁾ Ni‘metullâh ve Ḥalîmî gîş, semür ma‘nâsına geldüğinden ğaflet itdükleri için ⁽¹⁴⁾ taḥrîr olındı. Nitekim Mevlânâ Hâ-tîfî'nün bu beytinden lüğat-i mezkûr fehm olunur. Beyt:

به منعم نه زربفت و نه گیش ماند ⁽¹⁵⁾ نه صد پاره خرقة بر رویش ماند

[Ne sırmalı kumaş kalır zengine ne samur kürkü
Ne de üzerinde yırtık pırtık hırkası dervişe]

⁽¹⁶⁾ Ve daḥi Mevlânâ Hilâlî, ḳalpaḳ-ı semür-ı maḥbûb vaşfında dimişdür, lüğat-i gîş zâhirdür. Beyt:

1 [A119b] ⁽⁷⁾ ‘avratlar : ‘avratlarıñ Ü // ⁽⁸⁾ kâdî şud dirler : kâdîst Ü // ⁽⁹⁾ hicvinde : -Ü // ⁽¹⁰⁾ sâbıku’z-zıkr : sâlifü’z-zıkr Ü; kıt‘a : beyt Ü // (11) بسی : بسی Ü
Feraheng-i Şu‘ürî, I/314

گیش سیاه بر سر آن شوخ دلستان ⁽¹⁸⁾ مانند ابر بر سر خورشید سایبان

[*Gönül çelen o şuh güzelin başında siyah samur kalpak
Güneşin üzerinde gölgelik olan bulut gibi*]

Ve daği Hâtifi'nün bu beytinden ki Behrām-ı ⁽¹⁹⁾ Gūr 'adlinde dimiş-
dür, lügat-i gîş hüveydâdur. ^[Ü22b] Beyt:

خارکش را که پشت بودی ریش ^[A120a] دید بر دوش خویش خلعت گیش ¹

[*Çalı taşıyanın sırtı yaralarla doludur da
Omuzlarında samur kürk var sanır*]

[Bābü'l-Kāfi'l-Mazmūme]²

229

گریزپا

[*gurîz-pā*]

Şol ğulāma ⁽²⁾ dirler ki kaçagan ola. Gāh olur ki *fulān ğulām, gurîz-pāst*
dirler. Şa'irūn ⁽³⁾ bu beytinden ol ma'na fehm olunur. Beyt:

هستم به جان غلامت اما گریزپایم ⁽⁴⁾ صد ره اگر فروشی بگریزم و بیایم ³

[*Canıgönülден kölenim, ama kaçkınıм
Yüz kere de satsan kaçар yine gelirim*]

230

گواه فلان کس در آستین است ⁽⁵⁾

[*guvāh-i fulān kes der āstīn est*]

Bu meşel şol zamānda kināye olunur ki bir kimesnenūn ⁽⁶⁾ şahidi ħāzır
olup şahid bulmada elem çekmeseydi ve şahidi peşinde olup ⁽⁷⁾ mevcūd

1 ^[A119b] ⁽¹³⁾ Ni'metullāh ve Ḥalīmī : Ni'metullāh şahibi Ü; geldüğinden : geldüğün Ü; itdikleri için :
itmişdür anuñiçün Ü // ⁽¹⁴⁻¹⁸⁾ nitekim Mevlānā Hâtifi'nün bu beytinden lügat-i mezkūr ... ve daği
: -Ü // ⁽¹⁹⁾ hüveydâdur : zāhirdür Ü

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, IV/3167

2 Başlık her iki nüshada *gurîz-pā* maddesinden sonra yazılmıştır. Bāb başlığı yeri itibarıyla alfabetik
düzene uymadığından ilgili maddenin öncesine alınmıştır.

3 ^[A120a] *gurîz-pā* : ğulām-i *gurîz-pā* Ü // ⁽³⁾ ز جان : بجان Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/314

olsa idi zurefâ-yı 'Acem *guvâh-i fulân kes der âstîn est* dirler. ⁽⁸⁾ Der âstîn'den murâd fevrî bulur dimekdür. Ve gâh olur ki muşâhabetde ⁽⁹⁾ daği müsta'meldür ki fulân kimesne ol aşl-ı muşâhabetler anuñ hâzırıdır diyecek ⁽¹⁰⁾ yirde zurefâ-yı 'Acem *der âstîn dâred* deyü çarb iderler. Nitekim eşrefü'l-verâ ⁽¹¹⁾ ve siyâh-müy-i ve'l-leyli izâ secâ, a'nî Hâzret-i Muḥammed Muştafâ şallallahu ta'âlâ 'aleyhi ⁽¹²⁾ ve sellem na't-i şerîflerinde Mevlânâ Kişverî ol meşeli îrâd eylemişdür. Beyt:

اطلس زر بفت سلطانیت فرش آستان مثال فقرش را کلید رحمت ⁽¹⁴⁾ اندر آستین

[*Saltanatının sırmalı atlası eşiğinin önündeki yolluktur
Onun fakrının misaline kanıt yenindeki rahmet anahtarıdır*]

Ve daği Mevlânâ 'İşkî-yi Tebrîzî'nün bu beytinden ki dağ vaşında ⁽¹⁵⁾ dimişdür, zâhirdür. Beyt:

به ساعدم ز تو بس داغ آتشین باشد ⁽¹⁶⁾ گواه عاشق مسکین در آستین باشد¹

[*Kolumda senden kalma o kadar çok damga var ki
Miskin âşığın kanıtı yeninde olur*]

231

گشاده ابروست ⁽¹⁷⁾

[*guşâde-ebrüst*]

Bu meşel şol zamânda kinâye olunur ki bir kimesne şen olup güler yüzlü ⁽¹⁸⁾ olsa idi, büleğâ-yı 'Acem *fulân guşâde-ebrüst* deyü kinâye iderler. ⁽¹⁹⁾ Meşel-i mezkûr Mevlânâ Vaḥîdî-yi Tebrîzî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

تا از عبوس زهدش ابرو شود گشاده ^[A120b] در کش به بزم رندان آن زاهد دژم را²

[*Zühdünden kaynaklı asık suratlılığından yüzün gülmesi için
Rindlerin bezminde öldür o suratsız zahidi*]

1 ^[A120a] (4) bâbü'l-kâfi'l-maẓmûme : -Û // ⁽⁶⁻⁷⁾ peşinde olup mevcûd olsa idi : peşinde olsa Û // ⁽⁸⁾ der âstîn-den : der âstîn Û // ⁽⁹⁾ kimesne : kimesnenüñ Û // ⁽¹²⁾ eylemişdür : itmişdür Û // ⁽¹³⁾ سلطانیت : سلطانیست Û // ⁽¹⁵⁾ zâhirdür : ol meşel zâhirdür Û; ز ساعدم : بساعدم; داغ : طاغ Û

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/320; *Emsâl u Hikem*, III/1328

2 ^[A120a] (19) Mevlânâ : -Û

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/317

232

گوه می خورد⁽²⁾

[gūh mī-ḥored]

Emşāldendür. Şol zamānda müsta‘meldür ki fülān ḥāşā fülāni yir ve⁽³⁾ yolına gider ammā fuşahā-yı müteahḥir’in ol edā-yı mekrūhi ḥazf itmişlerdür ki meşelā⁽⁴⁾ *fulān kes gūh mī-ḥored* diyecek yirde *fulān kes rehī mī-reved* deyü ḍarb iderler.⁽⁵⁾ Monlā Müşfikī’nün bu kıt‘asından ki Yetimī ve Āhenī nām iki şa‘ir hicvinde dimişdür,⁽⁶⁾ ol edā fehmi olunur. Kıt‘a:

یتیمی و منلا آهنی بهم که شهر از جفای مہی می روند
ندارند جز شعر خود توشہ ای ندارند دانش (8) رھی می روند¹

[*Yetimī ve Molla Āhenī birlikte**Bir güzelden ceḡa gördükleri şehirden giderler**Şiirlerinden başka azıkları yoktur**Bir bildikleri yok halt ederler]*

233

کوه به کوه نمی رسد

[kūh be kūh nemī-resed]

Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda müsta‘meldür ki⁽⁹⁾ diyār-ı Rūm’da, tağ tağa қаvuşmaz adam adama қаvuşur, diyecek yirde⁽¹⁰⁾ ḍarb olunur. Nitekim Şeyḫ Nizāmī-yi Gencevī kıt‘asından zāhirdür. Beyt:

باور نکردمی که رسد کوه سوی کوه مردم [رسد] به مردم و باور بکردمی⁽¹¹⁾
کوهی بُد این تنم که بدو کوه غم رسید من مردمم چرا نرسیدم به مردمی⁽¹²⁾

1 [A1206] (2) gūh mī-ḥored : fülān kes gūh mī-ḥored Ū // (5) Yetimī ve Āhenī nām : Āhenī ve Yetimī Ū // (6) ol edā fehmi olunur : -Ū; kıt‘a : beyt Ū // (7) مہی : مه : Ū; که شعرى خوردند : ندارند دانش : Ū; که شهر از جفای مہی می روند : Ū

2 [A1206] (8) kūh be kūh nemī-resed : kūh be kūh neresid ādem be ādem resid Ū; meşel-i bī-bedel şol zamānda : meşel-i bī-bedel beyne’l-A‘cām şol zamānda -Ū // (10) Gencevī kıt‘asından zāhirdür beyt : Gencevī’nün bu kıt‘asından meşel-i mezkūr zāhirdür beyt Ū // (11) [رسد] : A, Ū // (12) بُد : بود : Ū krş. *Ferheng-i Şu‘ūrī*, I/324; *Emşāl u Hikem*, III/1249. Rubai Ḥāḳānī-yi Şirvānī’ye ait gösterilir. Bk. <https://ganjoor.net/khaghani/divankh/ghetekh/sh342> (Erişim tarihi: 27.10.2023). Hacı Selimağa 1004 yp. 57^b derkenarda şu beyit kayıtlıdır:

Қауышмаз тағ таға әдемоғлы қауыср дерлер

Bu ümmid ile Ḥaḳ’dan talib oldum vaşl-ı dil-dārā

[İnanmazdım dağ dağa kavuşur
İnanırdım ama insan insana kavuşur

*Bu bedenim tıpkı bir dağ idi kavuştu ona gam dağı
Ben bir insanım, niye kavuşamadım bir insana?*

234

گر به همه شب به خواب بیند دنبه⁽¹³⁾

[gurbe heme şeb be h'āb bīned dunbe]

Zıkr olınan mışra' ki 'aynıyla meşeldür.⁽¹⁴⁾ Şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne gündüzün ne fikirde ise yatduğunda⁽¹⁵⁾ ol fikri kendüye şüret bağlar ve anuñla eğlenür diyecek yirde zurefā-yı⁽¹⁶⁾ 'Acem bu mışra'ı darb ider. Mışra':

گر به همه شب به خواب بیند دنبه

[Aç tavuk kendini arpa ambarında sanır]

⁽¹⁷⁾ Ve daği İç İli'nde bu maķūle yirde aç tavuķ kendüyi taħıl bāzārında⁽¹⁸⁾ görür dirler.¹

235

گوه ظریف

[gūh-i zarīf]

Kāf-ı 'Acemī ile emşāldendür. Şol zamānda darb⁽¹⁹⁾ olunur ki bir kimesne üzerine zarāfet düşmez iken cüz'ıyyātı zarāfet^[A121a] 'add eyleyüp zarīflense idi zurefā-yı 'Acem şu maķūle şahşa *fulān kes*⁽²⁾ *gūh-i zarīf est* dirler.²

1 [A120b] ⁽¹³⁾ mışra' ki : mışra' Ü // ⁽¹⁴⁾ yatduğunda : yatdukda -Ü // ⁽¹⁶⁾ darb ider mışra' : mışra'ı darb iderler ki mışra' Ü

Ferheng-i Şu'ürî, I/316; *Emşāl u Hikem*, III/1277

2 krş. *Ferheng-i Şu'ürî*, گوه ظریف, I/324

236

کوتہ بام است

[*kūteh-bām est*]

Bu meşel şol zamānda müsta‘meldür ki ⁽³⁾ fülān kimesne itdügin halka tıyurur ve her ne iderse halk anı tıyarlar ve ⁽⁴⁾ bî-bizā‘adur ve havşala-sı tengdür diyecek yirde zurefā-yı ‘Acem *fulān kes* ⁽⁵⁾ *kūteh-bām est* deyü çarb iderler. Evhadüddîn-i İşfahānî’nün bu beytinden ⁽⁶⁾ fehm olunur. [Ü23a] Beyt:

حال می خوردنم از روزن و سوراخ ⁽⁷⁾ نشیب همه همسایه بدیدند ز کوتہ بامی ¹

[*Delikten ve kurnadan şarap içişimi*

Bütün komşular gördü umursamazlığım yüzünden]

237

گرگ آشتی ⁽⁸⁾ کردن[*gurg-āştī kerdēn*]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamānda çarb olunur ki zebān-ı Türkide iki ⁽⁹⁾ kimse çekişdükdēn soñra şuretā barışup ammā derūnî barışmasalardı ⁽¹⁰⁾ ve mā-beynlerinde kala. Evvel huşümet muğarrer olup şeker-āb kıalsalar idi ⁽¹¹⁾ fülān kimesne barışdılar ammā cān u dilden degil diyecek yirde *fulān kesān āştī* ⁽¹²⁾ *kerdend velī gurg-āştī* deyü çarb iderler. Zikr olunan meşel emlaḥu’ş-u’arā Hı‘āce ⁽¹³⁾ Āşafi’nün bu beytinden zāhirdür. Beyt:

ای صبا درد دل یوسف بگو یعقوب را ⁽¹⁴⁾ آشتی کردند اخوانش ولی گرگ آشتی

[*Ey tan yeli! Yusuf’un gönül derdini söyle Yakub’a*

Kardeşleri barış yaptılar, ama zoraki]

Ve Şeyḫ Nizāmî beytinden daḥi ol ⁽¹⁵⁾ meşel kıatı zāhirdür. Ez *Maḥzenü’l-Esrār*, beyt:

1 [A121a] ⁽⁵⁾ Evhadüddîn : nitekim Evhadüddîn Ü
Ferheng-i Şu‘urî, I/321

باد که با خاک⁽¹⁶⁾ به گرگ آشتیست ایمن ازین راه به ناداشتیست¹

[*Toprak ile zoraki barış yapan rüzgâr
Emindir bu yolun sonunda perişanlık olduğundan*]

238

گل زمین

[*gul-i zemîn*]

(17) Zebân-ı Türkîde maḥalle başlarında cem' olup muşâḥabet eyleyecek
(18) yirlere ve mecâlis ü meḥâfile lâyıḳ müferriḥ güşelere fuşâḥâ-yı 'Acem⁽¹⁹⁾
gul-i zemîn dirler. Hıvâce Âşaffı'nın bu beytinden zâhir ü bâhirdür. Beyt:

در هر [گل] زمینی دارند شکل نرگس پیران باده پیمان پر کرده جام باده² [A121b]

[*Herbir toplanma yerine nergis motifi yapılarlar
Şarap içen ihtiyarlar da doldurur şarap kadehlerini*]

239

گرگ باران دیده است و فلان کهنه سوار است⁽²⁾

[*gurg-i bârân-dîde est ve fulân kohne-süvâr est*]

Bu edâlar⁽³⁾ beyne'l-A'câm şol zamânda kinâye olunur ki bir kimesne çok ıssı ve şovuk⁽⁴⁾ çeküp bişse idi zurefâ-yı 'Acem *fulân kes gurg-i bârân-dîde est*⁽⁵⁾ deyü darb iderler. Ve bir kimesne daḥi rüzgâr-dîde qoca tolaḳ olup⁽⁶⁾ çok belâdan arta qalsa idi bu maḳûle şaḥşa öte yaqada rüzgâr-ü⁽⁷⁾ begi dirler. A'câm *fulân kes kohne-süvâr est* dirler. Ve gâh olur ki *kohne-süvâr*⁽⁸⁾ *est* diyecek yirde *gurg-i pîr* dirler. Zıkr olınan *gurg-i bârân-dîde*⁽⁹⁾ meşeli Mevlânâ Başırî-yi Bağdâdî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

1 [A121a] (8) meşel-i bî-bedel şol : meşel şol zamânda Ü // (9) kimse : kimesne Ü; barışmasalardı ve : barışmış-lardı Ü // (10) qalsalar : qalsa Ü // (11) değil : olmadı Ü; diyecek yirde : -Ü // (14) ve Şeyḥ Nizâmî beytinden daḥi : ve daḥi Şeyḥ Nizâmî'nün bu beytinden Ü // (15) *ez. Maḥzenü'l-Esnâr* beyt : beyt Ü *Ferheng-i Şu'urî*, I/316; krş. *Emsâl u Hikem*, III/1299

2 [A121a] (18) yirlere : yirlerde Ü // (18-19) ve mecâlis ü meḥâfile lâyıḳ müferriḥ güşelere fuşâḥâ-yı 'Acem gul-i zemîn dirler : -Ü; Hıvâce : nitekim Hıvâce Ü // (19) zâhir ü bâhirdür : gül edâsı fehm olunur Ü // [A121b] *Ü* bade pımay : bade pıma; Ü kılı zemîn : [گل] زمینی *Ferheng-i Şu'urî*, I/318

روز باران بس که در کوی مغان گردیده‌ام (10) در طریق عشق‌بازی (11) گرگ باران دیده‌ام

[*Yağmurlu günlerde meyhanecilerin semtinde o kadar dolaştım ki
Gönül eğlendirmede bu işin kurdu oldum*]

Meşel-i kohne-süvār şā'irūn bu kıt'asından ki vaşf-ı meyde (12) demişdür, zāhirdür. Kıt'a:

در دور ما ز کهنه‌سواران یکی می است (13) یاری که جز قبول نفس می‌زند نی است
سنگ محک میست می‌آرید در نظر (14) پیدا کننده کس و ناکس همین میست

[*Zamanımızın eski topraklarından biri şaraptır
Kabul ettiği tek dostu da üflediği neydir
Ölçü şaraptır, düşünebiliyor musunuz?
Adam olanı da olmayanı da ortaya çıkaran bu şaraptır*]

Ve daḥi zıkr olınan *gurg-i pīr* meşeli (15) Hıvāce Hāfız'ın *Sākināme*'sinde olan bu beytinden fehm olunur. Der ḥiṭāb-i Sāķī:

بده تا روم بر فلک شیرگیر (16) چو برهم زنم دام این گرگ پیر

[*Ver de çıkayım arslan burcuna
Dağıtayım bu ihtiyar kurdun tuzağını*]

(17) *Şīr-gīr* meşeli bābuş-şīni'l-meksūrede taḥķīķ olınmışdur.¹

1 [A121b] (3) zamānda : zamān -Ü // (5) ٲolaķ olup : ٲolaķ olsa idi Ü // (6) ٲoķ belādan arta ķalsa idi : -Ü // (7) dīrler : deyü isti'māl iderler Ü // (8) süvārest : süvār Ü // (10) بس -Ü // (11-12) vaşf-ı meyde : mey vaşfında Ü // (12) zāhirdür : meşel-i kohne-süvār fehm olunur Ü; der ḥiṭāb-i Sāķī : beyt Ü

Sāķināme'sinde : *Sāķināme*'sinden Ü; der ḥiṭāb-i Sāķī : beyt Ü
krş. *Ferheng-i Şu'urī*, I/316; *Emşāl u Hikem*, III/1300
Şu'urī kit'ânın yalnızca ilk beytini tanık olarak vererek Bābūr Şāh'a nisbet etmiştir (bk. *Ferheng-i Şu'urī*, kهنه سوار, I/325). Beyit kaynaklarda az farklı biçimde Ebu'l-Qasım Bābūr Kälender Mīrzā'ya ait bir gazelin ilk beyti olarak geçmektedir. bk. İşfahāni, Taķiyuddīn Muhammed, *'Arafātu'l-Aşķin ve 'Anaşātu'l-'Arifin*, II/756; Faḥrī-yi Herevī, *Ravzatul-Selāṭin*, s. 34-35

(18) **Bâbü'l-Lâmi'l-Meftûha**

240

لب و سنگ

[leb u seng]

Bu meşel-i bî-bedel şol zamânda kinâye ⁽¹⁹⁾ olunur ki sükût eyle, şimden şoñra epsem ol diyecek yirde zurefâ-yı ^[A122a] 'Acem *leb u seng* deyü bir birine kinâye iderler. Hamüşluğun leb u sengle münâsebeti ⁽²⁾ budur ki yâr-ı evvel-i Resûlullah şallallahu 'aleyhi ve sellem, a'nî Ebû Bekr-i Şiddîk rağiyallahu 'anhu ⁽³⁾ söylemeyüp zıkr-i Hüdâ ile meşğül olayın deyü dehân-ı şerîflerine bir dâne ⁽⁴⁾ taş alurlar imiş. Ol ecilden zurefâ-yı 'Acem de ki murâd Mâverâünnehr'dür, ⁽⁵⁾ isti'âre tarîkıyla *hâmüş bâş* diyecek yirde *leb u seng* dirler. ⁽⁶⁾ Nitekim Mevlânâ Câmî na't-i h'âce-yi her dü 'âlem ve ser-defter-i evlâd-ı Âdem ⁽⁷⁾ Muḥammed Muştâfâ şallallahu ta'âlâ 'aleyhi ve sellem na't-i şerîfinde ol meşeli irâd itmişdür. ⁽⁸⁾ Ez kitâb-i *Sübha*, beyt:

یعنی از گوش خسان در تو تنگ دارد ای ⁽⁹⁾خواجه ازین پس لب و سنگ

[Yani, senin güzel sözlerin o alçakların kulağından arlanır
Ey Efendi! Bundan sonra sus]

Gâflet olunmasun ki Ceng-i Uḥud'da Resûlullah ⁽¹⁰⁾ şallallahu ta'âlâ 'aleyhi ve sellemün dendân-ı şerîfine seng toḫunup bir gevher-i nâ-süftesi ⁽¹¹⁾ şehîd olmasına işâretdür. Ya'nî, yâ Resûl! Senün dürr-i süḥanuñ ol alçaqlaruñ ⁽¹²⁾ kulağından 'arlanur. Mevlânâ Humâyün'un bu rubâ'isinden ki Hindü-püser vaşfundadır, ⁽¹³⁾ ol meşel katı zâhirdür. Rubâ'î:

هندو پسر بدیدم اندر صف جنگ ⁽¹⁴⁾ رخساره او ز آتش می شد گل رنگ
گفتم صنما ز لعل خود کامم بخش ^[Ü23b] ⁽¹⁵⁾ در خنده شد و گفت همایون لب و سنگ¹

1 ^[A121b] ⁽¹⁹⁾ sükût eyle : sükün ve sükût eyle Ü // ^[A122a] iderler : iderler ki Ü // ⁽²⁾ Resûlullah şallallahu 'aleyhi : Resûl şallallahu ta'âlâ 'aleyhi Ü // ⁽⁴⁾ zurefâ-yı 'Acem de : büleğâ-yı 'Acemden Ü // ⁽⁶⁾ evlâd : -Ü // ⁽⁹⁾ ازین پس Ü // ⁽¹⁰⁾ ve sellemün : ve sellem Ü // ⁽¹¹⁾ yâ Resûl : yâ Resûlullah şallallahu ta'âlâ 'aleyhi ve sellem Ü // ⁽¹²⁾ 'arlanur : 'arlanur ve Ü; Hindü-yi püser : Hindü-yi pîr Ü // ⁽¹³⁾ katı : -Ü; rubâ'î : beyt Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/325, 326

[Savaş safında esmer bir çocuk gördüm

Gül gibi kızarmıştı sıcaktan yanağı

Ey güzel, dedim, lal dudağından muradımı bağışla bana

Gülüp dedi "Ey Hümayun, sus!"

241

لعنت پل کم را و لعنت (16) زر کم را

[la'net pul-i kem rā ve la'net zer-i kem rā]

Emsâldendür. Beyne'l-A'cām şol zamānda kināye olunur ki 'aybımız budur ki (17) faḫrîrüz ve sözüümüz diñlenmez ve aççamız pulumuz olmaduğundan sözüümüze i'tibār (18) olunmaz diyecek yirde A'cām, la'net pul-i kem rā ve la'net zer-i kem rā deyü ḏarb (19) iderler ve gāh olur ki açça olan yirde ḫulaḫ urup diñlenür [A122b] diyecek yirde kezālik bu mışra' 'aynıyla kināye olunur. Mışra':

(2) جای که زرست گوش می باید داشت

[Altının olduğu yere kulak kabartmak gerek]

Nitekim üstāduş-şu'arā Kemāluddīn (3) İsmā'îl'ün bu rubā'isinden ki zer-ḫalka-yi maḥbûb vaşında dimişdür, meşel-i mezkûr (4) fehm olunur. Rubā'î:

آمد بر من چو بر کفم زر پنداشت چون دید که زر نداشتم (5) زود گذاشت
از خلقه گوش او مرا شد معلوم کانجا که زرست (6) گوش می باید داشت¹

[Avucumda altın var sanınca yanıma geldi

Altınımın olmadığını görünce hemen ayrıldı

Kulağındaki halkasından anladım

Altın olan yere kulak asmalı]

1 [A122a] (17) aççamız pulumuz : açça pulumuz Ü // (18) A'cām : -Ü // (19) ki : kim Ü // [A122a] diyecek yirde kezālik bu mışra' 'aynıyla kināye olunur : diyecek yirde zurefā-yı 'Acem kezālik bu mışra' 'aynıyla meşel-dür kināye olunur A; mışra' : beyt Ü // (2) جای که زرست : جای که زر است : -Ü // (3-4) meşel-i mezkûr fehm olunur. Rubā'î : -Ü

Bâbü'l-Mîmi'l-Meftûha

242

مرا از زیر لب پرسیدی و از سر پا پرسیدی

[merâ ez zîr-i leb pursîdî ve ez ser pâ pursîdî]

(7) Bu edâlar şol zamânda kinâye olunur ki zebân-ı Türkîde beni gönüllü gönülsüz şorduñ (8) diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem merâ ez ser pâ pursîdî deyü hitâb iderler ve beni (9) yarım ağızla şorduñ diyecek yirde merâ ez zîr-i leb pursîdî deyü darb (10) iderler. Zıkr olınan edâlar Evhâdüdîn-i İş-fahâni'nün bu beytinden katı zâhirdür. Beyt:

کی سخنی گفته‌ای یا دم از زیر لب یا به مثل پرسشی از سر پا کرده‌ای¹

[Ne zaman bir söz söyledin ya da fısıldadın

Ya da misal yarım ağızla da olsa hâlîmi sordun?]

243

مارگزیده از ریسمان می‌ترسد⁽¹²⁾

[mâr-gezîde ez rîsmân mî-tersed]

Emşâldendür. Beyne'l-A'câm şol zamânda (13) kinâye olunur ki bir kimesne bir kerre varṭa-yı belâya uğrayup elem çekseydi ol (14) kimesne cüzvî nesneden mütevehhim olup qorqar diyecek yirde mâr-gezîde (15) ez resen mî-tersed deyü kinâye iderler ve daḥi gâh olur ki zebân-ı Türkîde (16) bir kimesneyi yılan şoksa idi kertenkeleden qorqar, diyecek yirde fuşâḥâ-yı (17) 'Acem mâr-gezîde ez resen mî-tersed deyü darb iderler. Ḥâzret-i Şeyḥ Nizâmî, (18) Ez Leylî vu Mecnûn, beyt:

ترسم ز رسن که مار دیدم چه مار چه ازدها (19) گزیدم²

[Korkarım urgandan yılan görmüş gibi

Ne yılanlar, ne ejderhalar ısırdı beni!]

1 [A122b] (6) bâbü'l-mîmi'l-meftûha : -A; ve ez ser pâ pursîdî : -Ü // (8) beni : benim Ü // (10) katı zâhirdür : fehm olunur Ü // (11) از سر پا : از سر پا⁽¹¹⁾

Ferheng-i Şu'urî, I/329

2 [A122b] (15) deyü kinâye iderler : dirler Ü // (16) idi : -Ü; kertenkeleden : kertenkeleden daḥi Ü // (17-18) Ḥâzret-i Şeyḥ Nizâmî ez Leylî vu Mecnûn beyt : meşel-i mezkûr ḥâzret-i Şeyḥ Nizâmî'nün bu beytinden zâhir ü bâhirdür beyt Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/316; Emsâl u Hikem, III/1386

246

من سنگ فلان کس را پای سنگم⁽¹⁴⁾

[men seng-i fulân kes rā pāy-sengem]

Bu edâlar şol zamânda đarb olunur ki⁽¹⁵⁾ bir kimesne bir kimesneyi rencide itse idi rencide olan kimesne diseydi kim⁽¹⁶⁾ benüm andan ne bāküm vardır. Ben andan alur degilüm ve anuñla söyleşmege⁽¹⁷⁾ itidârum vardır diyecek yirde fuşahâ-yı ‘Acem *men seng-i fulân kes rā*⁽¹⁸⁾ *pāy-sengem* deyü isti‘mâl iderler. Ve pāy-sengüñ mā‘nâ-yı lügavîsi terâzünüñ⁽¹⁹⁾ nâış olan kefesine bez pāresiyle bağlayup aşağa yanından aşılan^[A123b] taşdur. Ve gâh olur ki zebân-ı Türkide her kiinüñ üsti yanında bir ulu vardır⁽²⁾ ki altı yanında olanuñ haından gelür ki bu maüle edâya deveden büyük⁽³⁾ fil var ve el üstünde el var diyecek yirde kezâlik fuşahâ-yı ‘Acem⁽⁴⁾ daği *her sengi rā seng-şikenî hest* deyü đarb iderler.^[Ü24a] Meşel-i mezkür⁽⁵⁾ efşahuş-şu‘arâ Mevlânâ Kâtibî’nüñ bu beytinden zâhir ü bâhirdür. Beyt:

⁽⁶⁾ بست گردون بر زکوی چرخ چندین سنگ و خاک لیک در میزان⁽⁷⁾ قدرت کم نمود از پای سنگ

[Bağladı gökyüzü feleğin bezine bir miktar taş, toprak
Ancak kudret kantarında ağırlık taşından eksik geldi]

Ruküy, şol päre kirbâsa dirler ki⁽⁸⁾ terâzünüñ eksik olan cânibiin onulan taş, ol bez pāresi⁽⁹⁾ içine bağlayup aşarlar. Terâzünüñ kefeteyni ayıru ağaca fuşahâ-yı ‘Acem⁽¹⁰⁾ şâhîn dirler. şâhîn zıkr olunan ma‘nâya geldiği Mevlânâ Muhteşem-i Kâşî’nüñ⁽¹¹⁾ bu beytinden ki vaşf-ı ebrü-yı mağbüb-da dimişdür, zâhirdür. Der vaşf-i⁽¹²⁾ kemân-ebürü-yi mağbüb, beyt:

حسن ترا ترازوست آن چشم و ابرو اما⁽¹³⁾ خم گشته از گرانی شاهین آن ترازو

[O gözlerin, kaşların güzelliğinin kantarıdır ne var ki
O kantarın şahini eğilmiş ağırlıktan]

Ve daği şeyhuş-şuyüh ģazret-i⁽¹⁴⁾ şeyh Nizâmî’nüñ bu beytinden ol edâ fehmed olunur. Beyt:

⁽¹⁵⁾ چنان به دور تو میزان عدل شد طیار که میل سوی کبوتر نمی کند شاهین

[*Adalet terazisi senin etrafında o kadar dolaştı ki
Şahin dahi güvercine böyle meyletmemiştir*]

(16) beytinde zıkr olunan kebüter, terâzûnuñ el çutacak yirinden aşğa tevəcüh (17) eyleyen mil ma'nâsınadır.¹

247

ما را فرا می گیری
[*mā rā ferā mī-gīrī*]

Emsâldendür. Sühan-şinâsân-ı 'Acem şol zamânda kinâye iderler ki zebân-ı Türkîde bizi taḥmîk idersin (19) ve bizi mashâra mı ittiḥâz idersin, diyecek yirde *mā rā ferā mī-gīrī* dirler. [A124a] Nitekim efsaḥu'l-'ulemâ'i'l-mütebahḥirîn Mevlânâ Hüseyn Vâ'iz ḥâzretleri, bu âyet-i mu'ciz-tırâz (2) tefsîrinde ol meşeli 'aynı ile tefhîm için îrâd eylemişdür:

كما قال الله تعالى (3) «قالوا اتَّخَذْنَا هُزُوءًا»*

Ve gâh olur ki bir kimesne kendüsinden ba'zı yalan (4) peydâ idüp ḥalkâ inandursa idi 'âqıllar anuñ yalanın çuyup diseler (5) idi ki bu anuñ peydâ idüp bağlamasıdır diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem (6) *în ferâ yâfte-yi fulân kes est* dirler. Mevlânâ Mu'in-i Miskîn, *Ma'aricü'n-Nübüvve* (7) nâm kitabında Resûlullah şallallahu ta'âlâ 'aleyhi ve sellem ḥâzretlerine emr ü nehye müte'allıḫ (8) ba'zı âyât-ı şerîfe nüzûl itdükde ol âyātuñ ḥükmünü mü'minlere işrâb (9) itdükde cân u dilden ḫabûl itdiler ve küffâr ol âyât-ı beyyînât ḫaḫḫında (10) *în ferâ yâfte-yi Muḫammed est* didiler, ḥâşâ. Zıkr olunan ferâ yâfte edâsını (11) Mevlânâ-yı müşârün-ileyh 'aynı ile ta'bîr itmişdür.²

1 [A123a] (14) pây-sengem : pây-sengim Ü; darb : kinâye Ü // (15) olan kimesne : olan kimseye Ü // (17) men seng-i : -Ü // (18) pây-sengem : pây-sengim Ü // [A123b] ve gâh olur ki zebân-ı Türkîde : -Ü // (3) fil var : fil vardur Ü; ve el üstünde el var : -Ü // (5) zâhir ü bâhirdür : zâhirdür Ü // (6) ركوب : ركوى Ü // (7) rukûy : ruküb Ü; ki : kim Ü // (9) içine bağlayup aşarlar : içinde bağludur ve Ü; keffeteyni aykırıu : keffeteyn aşılan yukaru Ü // (11) zâhirdür : çatı zâhirdür Ü // (11-12) der vaşf-i kemân-ebür-yi maḥbûb : -Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/331

2 [A123b] (18) ki : kim Ü; idersin : idüp Ü // (19) ve bizi : -Ü // [A124a] (2) eylemişdür : itmişdür Ü; ta'âlâ : -Ü // (3) ḫâlû : -Ü; yalan : yalanı Ü // (4) idi : -Ü // (5) bu anuñ : bunuñ Ü; peydâ idüp bağlamasıdır : peydâ ve bağlamasıdır Ü // (6) Miskîn : -Ü // (7) ḥâzretlerine : -Ü // (8) şerîfe : şerîf Ü; âyātuñ ḥükmünü : âyetlerüñ ḥükmi Ü // (9) etdiler : eylediler Ü // (10) ḥâşâ : ḫâşâ ki Ü

* Kur'an, Bakara, 67: "Sen bizimle eğleniyor musun?"

248

ما را کلاغ می‌گیری و ما را ⁽¹²⁾ زاغ می‌گیری
[mā rā kelāg mī-gīrī ve mā rā zāg mī-gīrī]

Zikr olunan edālar emsāldendür. Beyne'l-A'cām şol zamānda ⁽¹³⁾ kināye olunur ki bir nükte-şināsa yāhud bir 'aķıla bir nādān ba'zı ⁽¹⁴⁾ rīş-ħandla elinden bir nesnesin almaķ murād idinseydi ol 'aķıl anuñ ⁽¹⁵⁾ rīş-ħand olduğın tıyduķda diseydi ki sen bizi aldayımazsın ⁽¹⁶⁾ ve biz saña aldanur kısmı degilüz, diyecek yirde fuşahā-yı 'Acem *fulān kes* ⁽¹⁷⁾ *mā rā kelāg mī-gīred* dirler. Ve gāh olur ki *mā rā zāg mī-gīrī* dirler. ⁽¹⁸⁾ Zikr olunan edālar maħall-i vāħidde đarb olunur. Nitekim emlaħu'ş-şu'arā ⁽¹⁹⁾ Şāh Tāħir-i Dekenī kaşā-de-yi şenā'iyesinde ol edāları irād itmişdür. Beyt:

زاغ گیرد همه از بلبل شوریده کلاغ برگ پژمورده کند با گل صد برگ خنک ^[A124b]

[Karga sürekli ukalalık eder divane bülbüle
Soğuk davranır sararmış yaprak sad-berg çiçeğine]

⁽²⁾ Ve daħi şā'irüñ bu beytinden meşel-i mezkür katı zāhirdür. Beyt:

طوس عقل ارچه بسی زاغ گیر گشت بگرفت طوطی خطت از وی کلاغها¹ ⁽³⁾

[Akıl tavusu çok ukalalık etse de
Senin yazı papağanın da onu alaya aldı]

249

مرگ خر عروسی سگ است ⁽⁴⁾
[merg-i ħar 'arūsī-yi seg est]

Bu meşeli şol zamānda đarb iderler ki ⁽⁵⁾ bir ħabīs-i ħasīs yā bir azlemü ħalkullah mürd olsa idi anuñ mā-meleki ķalsa ⁽⁶⁾ idi ve kendü sınarı zaleme ekl itseler idi bu maķüle yirde zurefā-yı 'Acem ⁽⁷⁾ *merg-i ħar, 'arūsī-yi seg est* dirler ki bu maķüle edāya Şeyħ, el-ħabīşātü ⁽⁸⁾ li'l-ħabīşin ta'bīr itmişdür. Kemāl-i Ĥocendī'nün bu beytinden zāhirdür. Beyt:

1 ^[A124a] ⁽¹⁴⁾ 'aķıl : ġāfil Ū // ⁽¹⁸⁾ edālar : edāları Ū; emlaħu'ş-şu'arā : eḡaħu'ş-şu'arā Ū // ⁽¹⁹⁾ beyt : -A // ^[A124b]
⁽³⁾ از چه : ارچه Ū
Ferheng-i Şu'ūrī, I/327-28

(9) چه خوش گفت آن نهانندی به طوسی که مرگ خر بود سگ را عروسی¹

[O Nihâvendli ne güzel söylemiş Tûsî'ye
Eşğın ölümü köpeğe düğündür, diye]

250

مرد این انجیر نستی⁽¹⁰⁾
[merd-i ĩn encĭr nĭstĭ]

Emsâldendür. Beyne'l-A'câm şol zamânda kinâye⁽¹¹⁾ olunur ki ol iş senüñ üzeriñe düşmez ve senüñ ağızuñ kaşığı⁽¹²⁾ degildür diyecek yirde *merd-i ĩn encĭr nĭstĭ* dirler. Evhadüddĭn, beyt:

(13) درین باغ اگر لاله چینی و گل نخواهی شدن مرد انجیر عشق

[Bu bahçeden laleler, güller dersen de
Aşk senin ağzına kaşık olmaz]

(14) Ve gâh olur ki *merd-i ĩn encĭr nĭstĭ* diyecek yirde *murğ-i ĩn encĭr nĭstĭ*⁽¹⁵⁾ dañi dirler. *Murğ-i ĩn encĭr nĭstĭ* meşeli bâbü'l-mîmî'l-maẓmûmede^[Ü24b] inşâ'allah⁽¹⁶⁾ beyân olunur.²

251

ما را به ما رها کن
[mā rā be mā rehā kun]

Bu meşel-i mu'teber şol zamânda kinâye olunur ki⁽¹⁷⁾ nice bir bizi in-cidürsin ey melâmet eyleyen kimesne! Bizi bize şalivir diyecek⁽¹⁸⁾ yirde zurefâ-yı 'Acem *mā rā be mā rehā kun* deyü dârb iderler. Nitekim Kemâl-i Hocendî'nün⁽¹⁹⁾ bu beytinden zâhir ü bâhirdür. Beyt:

1 [A124b] (4) bu meşeli şol zamânda dârb iderler : bu meşel şol zamânda dârb olunur Ü // (5) habîş-i hasîs : habîş ü hasîs Ü // (7) dirler : -Ü // (8) Kemâl : nitekim Kemâl Ü; zâhirdür : zâhir ü bâhirdür Ü *Ferheng-i Şu'urî*, I/330; *Emsâl u Hikem*, III/1532

2 [A124b] (10) *merd-i ĩn encĭr* : *merd-i encĭr* Ü // (12-14) dirler Evhadüddĭn beyt (...) ve gâh olur ki *merd-i ĩn encĭr nĭstĭ* : -Ü *Ferheng-i Şu'urî*, I/329

چند گویی شد به دریا اشک مژگانگت کمال [A125a] ای ملامتگر رها کن یکدمی ما را به ما¹

[*Gözyaşların denize aktı ey Kemal, daha ne kadar anlatacaksın?
Ey kıynayıcı! Bir an rahat bırak bizi*]

Bâbü'l-Mîmi'l-Meksüre

252

میانگیری⁽²⁾ و جستہگیری

[**miyân-girî** ve **ceste-girî**]

Zıkr olınan edâlar emşâldendür. Şol zamânda⁽³⁾ kinâye olunur ki diyâr-ı 'Acemde ba'zı tongılar* bir güzergâhda ıurup gelen⁽⁴⁾ geçeni h'âh u nâ-h'âh haqlayup anuñ gibilere cestege dirler. Ve gâh olur ki⁽⁵⁾ cestege rî diyecek yirde miyân-gîr daği dirler. Ammâ keşret-i isti'mâl sebebi⁽⁶⁾ ile sâ'ile daği miyân-gîr dirler. Nitekim Mevlânâ Kâtibî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

(7) میانگر گویمت عییم مکن بیش میانگیری عجب نبود ز درویش²

[*Dilenci dersem sana beni ayıplama fazla
Dervişin dilencililiğine şaşılmaz*]

253

(8) ملک خدا بنده خدا

[**mil-k-i Hudâ bende-yi Hudâ**]

Bu meşel, şol zamânda ıarb olunur ki zebân-ı⁽⁹⁾ Türkîde mülk Allah'uñ kul Allah'uñ diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem, *mil-k-i Hudâ*⁽¹⁰⁾ *bende-yi Hudâ* deyü kinâye iderler. Şâ'irüñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

(11) اگر عاقلی مباش مقید به هیچ جا نشینده ای که ملک خدا بنده خدا³

1 [A124b] (18) zurefâ-yı 'Acem : fuşahâ-yı 'Acem Ü // (19) zâhir ü bâhirdür : zâhirdür Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/327

* **tongı**: Kötü, hilekâr, düzenbaz anlamındaki **töng** تونگ (bk. Aymak, Feyzullah, *Ferheng-i Türkî Özbeki be Fârsî/Derî*, s. 302) ve pusu, tuzak anlamındaki **tonka** (bk. Çağbayır, Yaşar, *Örtüken Türkçe Sözlük*, C 5, s. 4863) kelimeleri ile ilişkili olmalıdır.

2 [A125a] (3) kinâye : ıarb Ü; tongılar : tolğılar Ü; ıurup : -Ü // (4) h'âh u nâ-h'âh : h'âh nâ-h'âh Ü; haqlayup anuñ gibilere : haqlarlar anlara Ü; cestege : ceste-gerde Ü // (5) cestege rî : ceste-gerdî Ü; daği : -Ü

3 [A125a] (9) mülk Allah'uñ : -Ü // (10) beytinden fehm : beytinden ma'nâ-yı sâlifü'z- zıkr fehm Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/332. Şemsettin Sâmî beyti Esterâbâdlı şair Şadavî'ye isnad etmiştir. bk. *Kâmûsu'l-A'lâm*, IV/2945

*[Akıllıysan hiçbir yere bağlı kalma
Mutlak kudret sahibi Allah'tır, sözünü duymadın mı?]*

254

میانجی چنان کن نه سیخ سوزد نه کباب⁽¹²⁾
[miyāncī çunān kun ki ne sîḥ sūzed ne kebāb]

Bu meşel diyār-ı Rûm'da⁽¹³⁾ meşhûr ve müsta'meldür. Nitekim Şeyh Niẓāmî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

میانجی چنان کن ز راه صواب⁽¹⁴⁾ که هم سیخ بر جا بود هم کباب¹

*[Doğruluk üzere öyle aracılık yap ki
Ne şiş yansın ne kebab]*

255

مهرگیاہ خوردہ است⁽¹⁵⁾
[mihr-giyāh ḥorde-est]

Bu meşel şol zamānda müsta'meldür ki fülān kimesne⁽¹⁶⁾ fülān kimesne ile 'azîm muḥabbet eyleyüp ḳan yalaşmışlardır diyecek⁽¹⁷⁾ yirde zurefā-yı 'Acem *fulān kes ez fulān kes mihr-giyāh ḥorde-est*⁽¹⁸⁾ deyü ḳarb iderler. Mihr-giyāh didükleri bir otdur ki fülüle müşābih ve mümāsil⁽¹⁹⁾ küçücek gözleri ve bînî ve dehānı yercüğazı olup ser-i insāna müşābihdür. [A125b] İki kimse biri biriyle muḥabbet itmek dilese idi ol otdan getirüp biri biriyle⁽²⁾ ekl iderlerdi, ayrıḳ mā-beynlerinde bürüdet olmasa gerekdür. Ne 'aceb fülān kimesne⁽³⁾ ile muḥabbet itmişsin diycek yirde *meger ez fulān mihr-giyāh ḥordei* dirler.⁽⁴⁾ Şā'irüñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

رخ تو چشمه مهرست و گرد چشمه مهر⁽⁵⁾ دمیده سبزه خطت مگر که مهر گياست²

1 [A125a] (14) شراب : کباب Ü
Ferheng-i Şu'ürî, I/333

2 [A125a] (18) ki : -Ü // (19) bînî : bîn Ü // [A125b] kimse : kimesne Ü // (2) ayrıḳ : -A; gerekdür : gerek idi Ü; kimesne : kimse Ü // (3) ile : -Ü // (4) şā'irüñ : nitekim şā'irüñ Ü; beytinden fehm olunur : beytinden meşel-i sālifü'z-zikr fehm olunur Ü
krş. *Ferheng-i Şu'ürî, I/332; Emşāl u Hikem, IV/1762*. Mihr-giyā hakkında bk. Yılmaz, Ozan, "Şerhin Metninden Metnin Şerhine...", s. 269-70.

[Yüzün muhabbet pınarıdır ve muhabbet pınarının etrafında
Senin ayva tüylerinin yeşilliği mi bitmiş yoksadı adamotu mu?]

Bâbü'l-Mîmi'l-Mazmûme

256

مرغ این انجیر ⁽⁶⁾ نیستی
[murğ-i in encîr nîstî]

Bu meşel diyâr-ı 'Acemde şol zamân kinâye olunur ki bu iş senüñ ⁽⁷⁾ hağkuñ degildür ve fülân kâr senüñ ağzuñ kaşığı degildür, diyecek ⁽⁸⁾ yirde *murğ-i in encîr nîstî* dirler. Nitekim bâbü'l-mîmi'l-meftûhada *merd-i in encîr* ⁽⁹⁾ *nîstî* meşelinde bu mazmûn irâd olunmuşdur ki zîrâ Hürâsânîler ⁽¹⁰⁾ zebânında *murğ-i in encîr nîstî* diyecek yirde *merd-i in encîr nîstî* dirler. ⁽¹¹⁾ Semerqandîler *murğ-i in encîr nîstî* dirler. Zîkr olunan edâlar egerçi mağall-i vâhidde ⁽¹²⁾ çarb olunur ammâ Semerqandîler edâsı *murğ-i in encîr* ile ta'bîr itmeleri daği faşîhdür. ⁽¹³⁾ *Murğ-i in encîr nîstî* meşeli Hâkîm Enverî'nün bu beytinden kıatı zâhirdür. Beyt:

⁽¹⁴⁾ برو که فکرت تو نیست مرد این دعوی ممکن که خاطر تو نیست مرغ این انجیر¹

[Çek git, senin aklın ermez bu işe
Etme! Senin ağzının lokması değil bu]

257

مردار به سگان اولیت ⁽¹⁵⁾
[murdâr be segân evlâter]

Emsâldendür. Şol zamânda çarb ⁽¹⁶⁾ olunur ki murdârı ehline terk eylemek yegdür, diyecek yirde *murdâr* ⁽¹⁷⁾ *be segân evlâter* dirler. Nitekim Kûr'ân-ı 'azîmde emr olunmuşdur:² الخبيثات للخبيثين

1 [A125b] ⁽⁶⁾ nîstî : nîst Ü // ⁽⁸⁾ dirler : -Ü; bâbü'l-mîmi'l-meftûhada : bâbü'l-meftûhada Ü; *merd* : murâd Ü // ⁽⁹⁾ nîstî : nîst -Ü // ⁽¹¹⁾ Semerqandîler : ve Semerqandîler Ü

2 [A125b] *Ferheng-i Şu'urî*, I/334; *Emsâl u Hikem*, III/1526

2 [A125b] *Ferheng-i Şu'urî*, I/334; Kırş. *Emsâl u Hikem*, III/1511

* *Kur'an*, Nur suresi, ayet 26: "Kötü kadınlar, kötü erkeklerle"

258

مشت بر درفش راست نمی آید⁽¹⁸⁾

[muşt ber direfş rāst nemī-āyed]

Emşâldendür. Şol zamānda⁽¹⁹⁾ kināye olunur ki bir faķīr kendü ħaddin bilmeyüp bir muĥteşeme karşı kosa idi^[A126a] ‘uķālādan bir kimse naşīĥat tarīķıyla ol faķīre diseydi ki “Ey faķīr!⁽²⁾ Sen anuñla başa çıķamazsın, belki başdan çıķarsın diyecek yirde fuşahā-yı⁽³⁾ Māverāünnehir *hiĥ muşt ber direfş rāst nemī-āmede-est* dirler. Meşel-i⁽⁴⁾ mezkūrda kināyeleri budur^[Ü25a] ki müşt direfşe rāst gelmez. Bir kimesne müştin⁽⁵⁾ direfşe, ya‘nī biz’e ursaydı müştü āzürde olması muķarrerdür. Nitekim Mevlānā⁽⁶⁾ Hātifi’nün bu beytinden ol meşel fehmi olunur. Beyt:

اگر بر درفش آوری⁽⁷⁾ مشت خویش کنی هم خود آزرده انگشت خویش¹

[Biz’e vurursan yumruĥunu

Hem kendini incitirsın hem parmaĥını]

259

موشک دوانی⁽⁸⁾

[müşek-devānī]

Bu meşel-i bī-bedel şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne⁽⁹⁾ fitne-engizlikle meşhūr olup ortalığı bir birine çaķışdırup meclis-i ārāste⁽¹⁰⁾ yārānı taĥıtsa idi şu maķûle kimesneye fuşahā-yı ‘Acem *fulān kes ‘aceb müşek-devān est*⁽¹¹⁾ deyü ħarb iderler. Nitekim Mevlānā Vaĥşī’nün bu beytinden ki bād-ı⁽¹²⁾ ĥazān vaşında dimişdür, fehmi olunur. Beyt:

به تاراج برگ درختان ز هر سو⁽¹³⁾ کند موذی باد موشک دوانی

[Yaĥmalamak için ağaĥların yapraklarını

Bozguncu rüzĥâr kötülük ediyor her bir yandan]

1 [A125b] (19) faķīr : faķīrūn Ü // [A126a] kimse : kimesne Ü // (2) anuñla başa : anuñla kelle başa Ü // (2-3) fuşahā-yı Māverāünnehir : fuşahā-yı ‘Acem Māverāünnehir’de olan Ü // (5) direfşe ya‘nī : -Ü; müştü : müştisi Ü // (6) beyt : -A

Ferheng-i Şu‘urī, I/334; *Emşāl u Ĥikem*, IV/1712

2 [A126a] (8) [müşek-devānī] : müşek-devānī ĥir est A, müşek-devānī ĥir Ü // (9) fitne-engizlikle meşhūr : fitne-engizlige mā’il Ü; bir birine : biri birine Ü // (11) Vaĥşī’nün : Vaĥşī Ü // (12) fehmi olunur : -Ü *Ferheng-i Şu‘urī*, I/336; *Emşāl u Ĥikem*, IV/1756

Bâbu'n-Nûni'l-Meftûha

260

ناتوان بین است ⁽¹⁴⁾

[nā-tevān-bīn est]

Emsâldendür. Şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne hāsîd ⁽¹⁵⁾ olup teng-çeşm olsa ki meşelâ fülân kimesnede şu kadar açça ⁽¹⁶⁾ vardır deyü hāseden anı göricek gözi olmasa idi şu maķûle şaḥşa ⁽¹⁷⁾ fuşahâ-yı Semerķand *fulân kes nā-tevān-bīn est* dirler. Nitekim Mevlānā Hātîfî'nün ⁽¹⁸⁾ kitâb-ı *Fetiḥnâme* hâtimesinde kināye-yi ḥasûdda dimişdür. Beyt:

⁽¹⁹⁾ ز من ناتوان بین بود در حجاب چو شب پر که کوری کشد ز آفتاب¹

[Çekemeyenlerim benden gizlenir

Tıpkı güneşin varlığından körlük çeken yarasa gibi]

261

نان من در روغن افتاد ^[A126b]

[nān-i men der revġan uftād]

Bu meşel-i bî-bedel beyne'l-A'cām şol zamānda müsta'meldür ki ⁽²⁾ bir kimesne bed'en şafāya vāşıl olsa idi *nān-i men der revġan uftād* didügi, ⁽³⁾ ya'nî fülân kimesne zaḥmetsiz şafāya vāşıl oldu, dimekdür. Nitekim şā'irün ⁽⁴⁾ bu beytinden ki maḥbûb-ı kelle-pezi vaşfında dimişdür, ol meşel zāhirdür. Beyt:

⁽⁵⁾ چو عشق کلّه پز در گردن افتاد دلا خوش باش نان در روغن افتاد²

[Sakatatçı nasıl kelleye aşık olursa

Ey gönül mutlu ol. Bir elin yağda bir elin balda]

1 ^[A126a] ⁽¹⁵⁾ olsa ki : olsaydı ki Ü; şu kadar : -Ü // ⁽¹⁶⁾ deyü : -Ü // ⁽¹⁷⁾ fuşahâ-yı Semerķand : fuşahâ-yı 'Acem-i Semerķandî Ü // ⁽¹⁹⁾ ناتوان تر مبین : ناتوان بین بود Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/337

2 ^[A126b] ⁽²⁾ uftād : uftāde Ü // ⁽³⁾ nitekim şā'irün : nitekim mevlānā şā'irün Ü // ⁽⁴⁾ kelle-pezi : kelle-bîz Ü // ⁽⁵⁾ خوش باش و نان : خوش باش نان Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/338; *Emsâl u Hikem*, IV/1792

262

(6) نقش فلان کس ندارد

[naqş-i fulān kes nedāred]

Bu meşel-i meşhūr Semerqandīler zebānında şol zamānda (7) müsta‘-
 meldür ki bir faķīr kend’özinden büyük adama karşı koyup yekāyek ceng
 (8) itse idi ‘uķalā-yı ‘Acemden biri ol faķīre diseydi ki “Ey faķīr! Sen anuñla
 (9) başa çıķamazsın. Ol senuñle söyleşmege ‘ār ider” diyecek yirde, *ān kes
 naqş-i tu* (10) *nedāred* deyü isti‘māl iderler. Nitekim Mevlānā Riyāzī-yi Se-
 merqandī’nün bu beytinden (11) zāhirdür. Beyt:

زاهدان گوشهٔ محراب غنیمت گیرید که ندارد خم (12) ابروی بتان نقش شما¹

[Zahitler! Mıhrabın bir köşesinde olmayı ganimet sayın
 Çünkü güzellerin kaşlarının kıvrımı sizi muhatap almaz]

263

نعلم در آتش است

[na‘lem der āteş est]

Bu meşel, şol zamānda (13) kināye olunur ki ‘aşıķ-ı bî-ķarār ve meftūn ve
 perīşān-ı rüzgāram diyecek (14) yirde *na‘lem der āteş est* dirler. Ol edānuñ aşlı
 budur ki diyār-ı ‘Acemde (15) ba‘zı mücerrebāt ve nārencāt na‘l-i esbe oķu-
 yup āteşe birağurlar. Ne niyete (16) yazılırsa olması muķarrerdür. Ol cil-
 dendür ki şa‘ir zülf-i maħbūbveş (17) perīşān ve ħarāret-i ‘aşķdan dīvāne ve
 ser-gerdānem diyecek yirde, *na‘lem* (18) *der āteşest* dirler. Nitekim Mevlānā
 Zuhūrī’nün bu beytinden ol ma‘nā fehm olunur. (19) *Ez Sāķināme*, beyt:

به لعل لب نعل در آتشم به کشتن میم ده قلندروشم²

[Dudağının alıyla ateşe konan nala döndüm
 Kalender gibi, öldüresiye şarap ver bana]

1 [A126b] (10) tu : -Ü; isti‘māl : ħarb Ü // (11) zāhirdür : zāhir ü bāhirdür Ü

Ferheng-i Şu‘urī, I/339; *Emsāl u Hikem*, IV/1817

2 [A126b] (17) ser-gerdānım : ser-gerdān Ü // (19) *ez Sāķināme* : beyt Ü; نعل در : نعل بر : Ü; لعل لب : و : -Ü

Ferheng-i Şu‘urī, I/316; *Emsāl u Hikem*, III/1277

264

نه مار است و نه ماهی [A127a]

[ne mār est u ne māhī]

Bu meşel beynel-A‘cām şol zamānda müsta‘meldür ki bir kimesne ⁽²⁾ dostluğ yüzünden görünüp münāfiqat itse idi şu mağûle kimesneye zurefâ-yı ⁽³⁾ ‘Acem *fulân kes ne [mār est u ne māhī]* dirler. Ve gâh olur ki yâ bellü dost yâ bellü ⁽⁴⁾ düşman ol diyecek yirde daği *yâ mār bâş yâ māhī* dirler. Ustāduş-şu‘arā ⁽⁵⁾ Enverî’nün bu beytinden zâhirdür. Beyt:

به مار و ماهی بمانی نه آن تمام نه این ⁽⁶⁾ متافقی چه کنی مار باش یا ماهی¹

[*Yılana da benziyorsun, balığa da; ne tam osun, ne tam bu
Ne diye münafıklık ediyorsun? Ya dost ol ya düşman!*]

265

نقش بر آب زد

[naqş ber āb zed]

Emsâldendür. Şol ⁽⁷⁾ zamānda kināye olunur ki bir kimesne huşümet yüzünden hîle kûrup destān ⁽⁸⁾ ve nîreng itse idi bu mağûle yirde zurefâ-yı ‘Acem *fulân kes naqş ber āb zed* dirler. ⁽⁹⁾ Mevlānā Ümîdî’nün Şāh İsmā‘îl haqqında olan қаşidesinüñ bu beytinden ⁽¹⁰⁾ fehmi olunur. Beyt:

فلک بر آب زد نقشی ولی بود [Ü25b] چو نقش ⁽¹¹⁾ روی آبش بی بقایی²

[*Felek buz üstüne yazı yazdı ancak
Su üzerindeki resim gibi yok olup gitti*]

1 [A127a] ⁽³⁾ [mār est u ne māhī] : mār-māhīst A, ne mār ne māhīst Ü // ⁽⁴⁾ daği : -Ü; bâşî : bâş Ü // ⁽⁵⁾ A به مار ماهی : به مار و ماهی
Ferheng-i Şu‘urî, I/342

2 [A127a] ⁽⁸⁾ zurefâ-yı ‘Acem : fuşahâ-yı ‘Acem Ü // ⁽⁹⁾ haqqında olan қаşidesinüñ : haqqında olan қазâ der kârgâh-i kibriyâyi қаşidesinüñ Ü
Ferheng-i Şu‘urî, I/340; *Emsâl u Hikem*, IV/1823

266

نواله بر شاخ آویخت

[nevāle ber şāḫ āviḫt]

Bu meşel şol zamānda ⁽¹²⁾ ḍarb olunur ki bir kimesne bir faşl şehāvet gösterüp mebzūl olsa ⁽¹³⁾ idi bir müddet daḫi bezlden el çeküp ‘ādet-i mu‘tādın terk itse ⁽¹⁴⁾ idi zurefā-yı ‘Acem *fulān kes nevāle ber şāḫ āviḫt* dirler. Ya‘nī loḫmasın ⁽¹⁵⁾ yuḫaru aşdı. Zıkr olınan meşel Evḫadüdīn-i İşfehānī'nün bu rubā'īsinden ⁽¹⁶⁾ fehm olunur. Rubā'ī:

گل شرم سمن به هیچ روی نبرد از لاله ⁽¹⁷⁾ خجالت سرمویی نبرد
شب غنچه ازان نواله بر شاخ آویخت ⁽¹⁸⁾ تا گربه بید باز بویی نبرد¹

[*Gül, yaseminden utancını hiç belli etmedi*

Laleden zerre kadar utanmadı

Gonca akşam olunca nevalesini astı dala

Kedi söğüt yine koku almasın diye]

Bābü'l-Vāvu'l-Meftūḥa

267

وا خوردن

[vā-ḥorden]

⁽¹⁹⁾ Luḡāt-ı gayr-ı meşhūredendür. Şataşmak ma'nāsına ve dūcār ma'nāsına ^[A127a] ⁽¹²⁾ geldügin Ni'metullāh ile Ḥalimī ḡaflet idüp yazmamışlardır. Anuñiçün taḫrīr olındı. ⁽²⁾ Lüḡat-i vā-horden zıkr olınan ma'nāya geldügi üstādım Muḫlişī-yi Bedaḫşānī'nün ⁽³⁾ bu beytinden ki vaşf-ı ebrū-yı maḫbūbda dimişdür, fehm olunur. Beyt:

⁽⁴⁾ ابروی او که آمده چون مدّ آه کج تا وایه مردمان نخورد کرده راه کج

[*Kaşı, âhın uzatma işareti gibi eğrilmiş*

İnsanlar sataşmasın diye yolunu değiştirmiş]

1 ^[A127a] ⁽¹²⁾ bir faşl şehāvet : fażl u şehāvet Ü // ⁽¹³⁻¹⁴⁾ terk itse idi : terk eyleseydi Ü // ⁽¹⁶⁾ rubā'ī : kıt'a Ü //

⁽¹⁸⁾ نیند : بید

Ferheng-i Şu'urî, I/342

(5) Ve daħi ğâfflet olunmasun ki lafz-ı vâ-ħorden alınmaħ ma'nâsına da gelür (6) ki fülân kimesne ħaşmından alındı ve ħocındı diyecek yirde *fulân kes* (7) *vâ-ħord* dirler. Zuhûrî ez *Sâķinâme*, beyt:

بده تا درین دامگاه مجاز (8) ز گنجشک من وا خورد شاهباز¹

[Sun ki bu mecaz âlemin tuzağında
Akdoğanım serçeden gocunmasın]

268

وایه خوار است
[vâye-ħ'âr est]

Emşâldendür. Buhârîler (9) mâ-beyninde şol zamânda kinâye olunur ki ğidâ-yı her rüzesin terk idemez, (10) ol ğidâdan geçemez ve anuñla dirilür diyecek yirde *fulân kes vâye-ħ'âr est* (11) dirler. Ekşeriyâ ehl-i keyf mâ-beyninde isti'mâl olunur. Vâyenüñ ma'nâ-yı (12) lügavîsi aħşamdan düzilen ğidâdur. Mevlânâ Câmî, beyt:

وایه جامی همین لیلی بود گر نیابد وایه خود وای و ای²

[Câmî'nin atıştırmalığın bu uzun gecedir
Kendi atıştırmalığın bulamazsa vay ki vay!]

269

واژگونه است کار هندوستانی (14)
[vâjgüne est kâr-i Hindüstânî]

Zıkr olınan edâ emşâldendür ki Hindüstânîlerün (15) dükeli kârı tersinedür. Ĥattâ pâdişâhân-ı 'âlem gündüzün dîvân iderler, (16) anlar gıcey-

1 [A127a] (19-A127b) dūçâr ma'nâsına geldüĝin Ni'metullâh : dūçâr ma'nâsına ve iki kiři bir birine râst gelmek ma'nâsına gelür vâ ħorden dūçâr ma'nâsına geldüĝi Ni'metullâh Ū; ğâfflet idüp yazmamışlardur : ğâfflet itmişlerdir Ū // (3) beyt : -A // (4) مردمان : هر زبان : Ū // (7) Zuhûrî ez *Sâķinâme* beyt : nitekim Mevlânâ Zuhûrî'nün bu beytinden zâhirdür beyt Ū; دامگاه : دلفکار : Ū // (8) كه : Ū
Ferheng-i Şu'urî, I/344

2 [A127b] (8) mâ-beyninde : mâ-beynlerinde A // (9) ğidâ-yı her rüzesin : ğidâ-yı her rüze'î min ba'd Ū // (10) ol : ve ol Ū; geçemez : geçmez Ū // (12) Mevlânâ Câmî beyt : nitekim Mevlânâ Câmî'nün bu maħta'ında zâhirdür beyt Ū // خورد وای وای : خود وای وای : Ū
krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/345

le ve halk ata şoldan binerler, anlar sağdan binerler ve nice kârları daği (17) buncılayın tersine olduğuçün *kâr-ı Hindü vâjgüne est* dirler. (18) Hâtîfî *Fetiḥnâme*'sinde Timur Ḥan Hind'de Mallü Ḥan ile ceng iderken (19) sipâh, pillerden havf eyledüğü maḥalde Timur Ḥan'dan naql ider. Beyt:

[A128a] ترسی ز خرطوم پیلان مست که او آستین است خالی ز دست
(2) دمی دارد از پیش خرطوم نام بود واژگون کار هندو تمام

[*Sarhoş fillerin hortumundan korkmazsın
Çünkü o kolsuz bir yendir
Önünde bir kuyruğu vardır adı hortum
Hindlilerin işi hep terstir böyle*]

(3) Ve gâh olur ki *kâr-i Hindü vâjgün* diyecek yirde *kâr-ı Hindü vārūn* (4) *est* daği dirler. Mevlānā Ümîdî'nün bu beytinden ki Necm-i Şānî vaşfında (5) dimişdür, edā-yı vārūn fehm olunur. Beyt:

به سر می‌رود در رکاب (6) تو کیوان که وارون بود کار هندوستانی¹

[*Zühal senin rikabında hayat sürer
Nitekim tersine olur Hindistanlının işi*]

270

وا یافته (7)

[**vā-yāfte**]

Bu meşel-i bî-bedel, beyne'l-A'cām şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne *ṭarīḳınınūn* (8) eri olup kāmil ve mükemmel olsa idi, fuşaḥā-yı 'A-cem *fulān kes vā-yāfte* (9) *est* deyü darb iderler. Mevlānā Kātibî'nün *Kitāb-ı Tecnīsāt*'ında olan (10) bu beytinden ki *tecnīs-i tām* kaçd itmişdür, zıkr olunan meşel ḳatı zāhirdür. Beyt:

1 [A127b] (14) vâjgüne est kâr-i Hindüstānî : vâjgüne kâr-i Hindüstānî Ü // (16) şoldan binerler anlar : şoldan anlar Ü; daği : -Ü // (17) buncılayın : vardur Ü // (18) Mallü Ḥan ile : Mullev Ḥan'la A; iderken : eylerken Ü // [A127b] (19) ترسی ز خرطوم پیلان : خرطوم پیلان A; [آستین است خالی ز دست] آستین است خالی (9) ندوست : خالی ز دست A; آستین است خالی (8) ز دست Ü // (4) ki : -Ü // (5) fehm olunur beyt : fehm olunur ez ḳaşıde-yi nūniyye beyt Ü *Ferheng-i Şu'urî*, I/344; *Emsāl u Hikem*, III/1182

(11) آن که او راه تو را و یافته در طریقت باشد او و یافته¹

[*Senin yolunu iyi anlayan
Tarikatta ermiş olur*]

(12) **Bābü'l-Hāi'l-Meftūḥa**

271

هم دزد نالد و هم کاروانی

[**hem duzd nāled u hem kārvānī**]

Bu meşel-i bî-bedel Semerçandîler⁽¹³⁾ mā-beyninde şol zamānda kinā-ye olunur ki bir düzd, kâfileden bir nesne uğurladukda⁽¹⁴⁾ ol şey'i kenāra getirüp açdukda şey-i kâlîl idügin gördükde te'essüf⁽¹⁵⁾ çeküp dise ki uğrılıuğ eyledügimize degmedi. Mâl şāhibi kezâlik ağlasa. Pes⁽¹⁶⁾ eyle olıcağ uğırlayan da ağlar uğırladan da ağlar diyecek^[Ü26a] yirde fuşahā-yı⁽¹⁷⁾ 'Acem *hem duzd nāled u hem kārvānī* dirler. Nitekim H'āce Āşafî'nün bu beyt-i⁽¹⁸⁾ pür-zînetinden meşel-i mezkūr zāhir ü bāhir olur.

دلّم برده به صد زار می نالد ز افغانم که دیده است الله الله دزد نالد کاروانی هم²

[*Gönlümü çalmış bir de ağıt yakarak ağlıyor feryadımdan
Allah Allah kim görmüş hem öldürüp hem ağlayanını*]

272

همین سنگ است و⁽¹⁹⁾ پشت بام قرشی

[**hemîn seng est u puşt-i bām Qarşî**]

Bu mışra'c 'aynıyla meşeldür. Şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne^[A128b] bir maşlahat için birkaç def'a teveccüh eylese ve ol murād müyesser olmayup 'aciz kılsa⁽²⁾ idi hālet-i ye'sde bir kerre daḡı teveccüh iderüm.

1 [A128a] (8) kāmîl ve mükemmel : ve kāmîl mükemmel A // (9) kitāb : -Ü // (10) itmişdür : eylemişdür Ü; kıta : -Ü // (11) تو را او یافته : (1) تو را و یافته (1) Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/345

2 [A128a] (12) hem duzd nāled u hem kārvānī : duzd mî-nāled u hem kārvānī Ü // (13) zamānda kināye olunur : zamān müsta'meldür Ü; bir nesne : -Ü; uğırladukda : uğırladukdan Ü // (15) pes : -Ü // (16) uğırlayan da ağlar : uğırlayan da Ü // (17-18) bu beyt-i pür-zînetinden : bu beytinden Ü // (18) zāhir ü bāhir olur : zāhirdür Ü; -A : دلّم برده به صد ... کاروانی هم

Ferheng-i Şu'urî, I/350; *Emsâl u Hikem*, IV/1991

Ayrıuk itmege iktidārum yoḡdur ⁽³⁾ diyecek yirde zurefā-yı 'Acem *hemīn sengest u pušt-i bām Ḳarṣī* dirler. ⁽⁴⁾ Meşel-i mezkūruñ mevridi şöyle mesmū'umdur ki Necm-i Şānī ki Şāh Ṭahmās'uñ ⁽⁵⁾ ikinci vezīri imiş. Leşger-i bī-kerānla cānib-i Māverāünnehr'e teveccüh eyleyüp ⁽⁶⁾ āb-ı Ceyhūn'ı 'u-būr idüp Ḳarṣī nām şehirde ki aña Fūrs-i ḳadīmde ⁽⁷⁾ Nesef dirler, gelüp tış hişārın ednā teveccühle alup ḳatlı-i 'ām ⁽⁸⁾ eylemiş. Ol hāletde Mevlānā Bennāyī, Ḳarṣī'de imiş. Bir bām üzerine ⁽⁹⁾ çıkup seng-i bisyār yanına yığup Ḳızılbaş-ı bed-ma'āşla şol ḳadar ⁽¹⁰⁾ neberd itmiş ki ol sengler ḳalmayup bir taş ḳalduḡda bir Ḳızılbaş ⁽¹¹⁾ ḳarşusından şemşir ile yürüdükde bī-çāre Bennāyī ol sengi alup ⁽¹²⁾ bu beyti 'arş u kürs şāhibi münācātında okıyup bir Ḳızılbaşu urmuş. ⁽¹³⁾ Ol zamāndan berü bu beytün mışra'ı şānīsı beyne'l-A'cām meşel olur. Beyt:

⁽¹⁴⁾ مدد می خواهم از سلطان عرشى همين سنگ است و پشت بام قرشى¹

*[Arşın sultanından medet diliyorum
Ya devlet başa ya kuzgun leşe]*

273

هرچه کارى بدروى ⁽¹⁵⁾

[herçi kārī bidirevī]

Emsāldendür. Şol zamānda kināye olunur ki her kim ⁽¹⁶⁾ ne iderse anı bulur ve ekdügin biçer diyecek yirde *herçi kārī bidirevī* ⁽¹⁷⁾ dirler ve gāh olur ki her kim ne iderse kendüye eyler gerek eyülük gerek kemlük ⁽¹⁸⁾ olsun diyecek yirde *herçi kuned be ḡod kuned ve herçi kunī be ḡod kunī*, dirler.

هرچه کنى به خود کنى گر همه نيک و بد کنى کس نکند به جای تو آنکه کنى به خود کنى²

1 [A128b] (2) daḡı : -Ü; ayrıuk : artuḡ Ü // (4) şāh : -Ü // (5) ikinci : -Ü // (6) Ceyhūn'ı : Ceyhūn Ü; şehirde : bir şehre Ü // (12) 'arş u kürs şāhibi : şāhib-i 'arş u kürs Ü; bir Ḳızılbaşu : bir Ḳızılbaşı Ü // (13) berü : -Ü // (14) شرعى : عرشى Ü

Ferheng-i Şu'ürī, I/350

2 [A128b] (17) eyler : -A, kendüye eyler gerek : kendüye eyler diyecek yirde gerek Ü // (18) dirler : daḡı dirler Ü; Farsça beyitler : -A
Ferheng-i Şu'ürī, I/347; *Emsāl u Hikem*, IV/1923

[*Ne edersen kendine edersin iyi de etsen kötü de etsen
Kimse etmez kişinin kendine ettiğini*]

274

همان خر سیاه بر در است

[**hemân ḥar-i siyâh ber der est**]

Bu meşel zebân-ı Türkîde şol meşeldür ki olursa hoş, ^[A129a] olmazsa qara eşek qapuda bağludur diyecek yirde fuşahâ-yı 'Acem hemân ⁽²⁾ *ḥar-i siyâh ber der est* dirler.¹

275

هر بزى را به پای خویش آویزند

[**her buzî rā be pāy-i ḥ'îş āvizend**]

⁽³⁾ Emşâldendür. Şol zamānda kināye olunur ki her bir keçi kendi ayağın-dan aşılır ⁽⁴⁾ diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *her buzî rā be pāy-i ḥ'îş āvizend* dirler.²

276

هرچه نخورى یخنى بود

[**herçi neḥorî yaḥnî buved**]

Bu meşel-i mu'teber Belḥîler mâ-beyninde şol zamānda ⁽⁶⁾ darb olunur ki ğam-ı ferdâda olma, ibn-i vaqt ol ki zîrâ gice yenmeyüp ⁽⁷⁾ şabâha qalan yenmez, belki ğayrıya naşîb olur, diyecek yirde *herçi* ⁽⁸⁾ *neḥorî yaḥnî buved* dirler. Yaḥnî, muṭlaqâ giceden qalan ta'âma dirler. Ḥattâ ⁽⁹⁾ bayat itmege *nân-i yaḥnî* dirler ve giceden qalan pılava ḥacî dirler. Ve pek ⁽¹⁰⁾ bayat qalan etmege Buḥârîler *kem-bûd* dirler.³

1 ^[A128b] şol meşeldür : şol zamân müsta'meldür -Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/350; *Emşâl u Hikem*, II/733, IV/1986

2 ^[A129a] *Ferheng-i Şu'urî*, I/347; *Emşâl u Hikem*, IV/1924

3 ^[A129a] ⁽⁵⁾ meşel-i mu'teber : meşel Ü; zamānda : zamân Ü // ⁽⁶⁾ olma : olma ve Ü // ⁽⁸⁻⁹⁾ yaḥnî muṭlaqâ giceden qalan ta'âma dirler ḥattâ bayat etmege nân-ı yaḥnî dirler : -Ü
Ferheng-i Şu'urî, I/348; *Emşâl u Hikem*, IV/1923

277

هرگز کس نگوید که انگور⁽¹¹⁾ من ترش است[**hergiz kes negüyed ki engür-i men turş est**]

Bu meşel şol zamānda kināye olunur ki herkesi söyletseñ⁽¹²⁾ kendüyi iyüye çıkarur. Kimse dimez ki ben kemem diyecek yirde *hergiz kes negüyed*⁽¹³⁾ *ki engür-i men turş est*, dirler. *Düg-i men turş est* meşeli buña müşābih⁽¹⁴⁾ idi.¹

278

هرزه درای است

[**herze-derāy est**]

Bu meşel şol zamānda çarb olunur ki⁽¹⁵⁾ bir kimesne mecālis ü meḥāfil-de bulduğı sözi söyleyüp yāve-güylük⁽¹⁶⁾ eylese idi şu maḳūle şaḥşa fuşāḥā-yı ‘Acem *fulān kes herze-derāy est*⁽¹⁷⁾ dirler. Mevlānā Ümīdī’nün bu beytin-den ki Şāh İsmā‘il, Sulṭān Selīm ile⁽¹⁸⁾ cengi vaşfında dimişdür, ol meşel zāhirdür. Beyt:

در آی چرخ⁽¹⁹⁾ زد بانگ مخالف پشیمان است ازین هرزه درایی[*Gir içeri diye çıkıştı felek*[*Bu boşboğazlığından da pişman oldu*]

Ve gāh olur ki^[A129b] bir kimesne meclisde bed’en bir söz söylese ki ol sözden ortalık müte’ellim olsa⁽²⁾ idi, şu maḳūle şaḥşa zurefā-yı ‘Acem *fulān kes kulūḥ-endāz est* dirler.²

(3) **Babü'l-Yāi'l-Meftûha**

279

یک عنایت قاضی به از هزار گواه

[**yek ‘ināyet-i kādī bih ez hezār guvāh**]

(4) Bu meşel şol zamānda kināye olunur ki bir muḥteşem, bir faḳīre bilā-vāsīta⁽⁵⁾ iḥsan itseydi, ol faḳīrūn^[Ü26b] baḥtı kuvvetde olup sitāre-yi

1 [A129a] (10) hergiz kes negüyed ki : her kes negüyed Ü // (11) kināye : çarb Ü; herkesi : her kişiyi Ü // (13) ki : -A; dirler düğ-i [men] turş est : düğ turş est A, -Ü

2 [A129a] (17) şāh : -Ü // (18) cengi : ceng Ü // [A129b] söylese ki : söylese idi ki Ü, olsa : olsalar A
Ferheng-i Şu‘ürî, I/348

ṭālî'î ⁽⁶⁾ mes'üddur diyecek yirde, zurefâ-yı 'Acem *yek 'ināyet-i kādî bih ez bezâr* ⁽⁷⁾ *guvâh* dirler. Nitekim şâ'ir tevḥîd-i Bârîde dimişdür, zâhirdür. Beyt:

⁽⁸⁾ هدایت تو مرا بهتر است ز علم و عمل که یک عنایت قاضی به از هزار گواه¹

[*Senin rehberliğın benim için ilimden de iyidir amelden de Davacın kadı olunca yardımcın Allah ola*]

280

یک قلمه ⁽⁹⁾

[**yek kalem**]

Bu meşel şol zamânda kināye olunur ki zebân-ı Türkîde başdan ⁽¹⁰⁾ başa diyecek yirde *yek kalem* dirler. Ve gâh olur ki *yek kalem* ⁽¹¹⁾ diyecek yirde kalem-rev daḥi dirler. Meşelâ Āl-i 'Oşmân'ın hükmi ne yire dek ⁽¹²⁾ cārî ise aña kalem-rev ta'bîr iderler. Eblağ'u'l-büleğâ Mevlânâ Hilâlî'nün ⁽¹³⁾ bu beytinden ki vaşf-ı kalemde dimişdür, zıkr olınan ma'nâlar kıatı zâhirdür. ⁽¹⁴⁾ Ez kitâb-i *Şâh u Dervîş*, beyt:

ملک معنی ازان توست همه ⁽¹⁵⁾ این قلمرو تراست یک قلمه²

[*Mana mülkü tamamen sana aittir
Bu topraklar baştanbaşa senindir*]

281

یک نیم نهادیم

[**yek nîm nihâdîm**]

⁽¹⁶⁾ Emşâldendür ki terk eyledük ve devşirüp kenâra kuduğ diyecek ⁽¹⁷⁾ yirde zurefâ-yı 'Acem *yek nîm nihâdîm* dirler. Mevlânâ Āşafî'nün bu maṭ-la'ından ⁽¹⁸⁾ fehm olunur. Beyt:

1 [A129b] ⁽³⁾ guvâh : guvâh est Ü // ⁽⁴⁾ kināye : ḍarb Ü // ⁽⁶⁾ zurefâ : büleğâ Ü // ⁽⁷⁾ guvâh dirler : guvâh est Ü; nitekim şâ'ir tevḥîd-i Bârîde dimişdür zâhirdür beyt : -Ü; Farsça beyit : -Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/354; *Emşâl u Hikem*, IV/2047. Beyit Kâtibî'ye aittir.

2 [A129b] ⁽⁹⁾ kināye olunur : müsta'meldür Ü; ⁽¹⁰⁻¹¹⁾ yek kalem diyecek : başdan başa diyecek Ü // ⁽¹³⁾ kıatı : -Ü

Ferheng-i Şu'urî, I/354

ما بستر راحت ز تو یک نیم نهادیم ⁽¹⁹⁾ بالین اجل را سر تسلیم نهادیم

[*Rahat dōşeğimizi senin yüzünden topladık bir kenara
Koyduk teslimiyet başımızı ecel yastığına*]

Ve gâh olur ki müretteb ve ihzâr ^[A130a] ma' nāsına *yek nīm* dirler. Maḥal-line göre müsta'meldür. Mevlânâ-yı müşārün-ileyhūn ⁽²⁾ bu beytinden *yek nīm-i şānī zāhir ü bāhirdür*. Beyt:

بوی دل گریان و ⁽³⁾ کباب جگر آمد ما بهر سگت هر دو به یک نیم نهادیم¹

[*Ağlamaklı gönlün, kebab olan ciğerin kokusu geldi
Biz her ikisini de köpeğine düzgünce bıraktık*]

282

یک به رو ⁽⁴⁾ یک رو کن
[*yek be rü yek rü kun*]

Emşâldendür. Şol zamânda kinaye olunur ki fülân kimesnenün ⁽⁵⁾ işini bitür diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *kār-ı fulân kes rā yek rü kun* ⁽⁶⁾ deyü çarb iderler. Ve gâh olur ki fülân kimesnenün kışşasını oyalama ⁽⁷⁾ kes at diyecek yirde *kışşa-yı fulân kes rā yek be rü yek rü kun* ⁽⁸⁾ dirler. Ekşeriyâ bir yirde müsta'meldür. Mevlânâ Hâtifi'nün bu beytinden ki şāhib-ķırān ⁽⁹⁾ Timur-ı pür-zür, Yıldırım Bāyezid'le neberd itdüğünde kervān-ı Timur vaşında ⁽¹⁰⁾ dimişdür, ol meşel çatı zāhirdür. Ez *Timurnāme*, beyt:

یکی بسته ⁽¹¹⁾ تیغ دو رو بر میان که یک رو کند قصه رومیان²

[*Biri bağlamış beline iki yüzü de keskin kılıç
Anadoluluların işini bitirmek için*]

1 ^[A129b] (16) emşâldendür ki : emşâldendür şol zamânda çarb olunur ki *Ü* // ⁽¹⁷⁾ zurefâ : bülleğâ *Ü* // ^[A130a]

⁽²⁾ zāhir ü bāhirdür : zāhirdür *Ü*

krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/354

2 ^[A130a] (4) kimesnenün : kimsenün *Ü* // ⁽⁵⁾ bitür : götür *Ü* // ⁽⁶⁾ deyü çarb iderler : dirler *Ü*; kimesnenün : kimsenün *Ü* // ⁽⁹⁾ Yıldırım Bāyezid'le : sultān-ı Rüm İldurum Bāyezid ile *Ü* // ⁽¹⁰⁾ ez *Timurnāme* : -*Ü Ferheng-i Şu'urî*, I/353

283

یسال⁽¹²⁾

[yasal]

Luğât-ı ğayr-ı meşhûredendir. Zebân-ı Türkîde bir yirde cem'iyet eylemek⁽¹³⁾ ve alay ma'nâsınadır. Nitekim Mevlânâ-yı mezkûruñ bu beytinden fehm olunur.⁽¹⁴⁾ Ez *Timurnâme*, beyt:

ز بُرلاس و ارلاس بیش از شمار نمودند⁽¹⁵⁾ چندین یسال از یسال

[*Borlaştan, Urlaştan sayısız kişi*

Birkaç kez toy düzenlediler]

Urlas ile Borlas Tatar tayıfesinün⁽¹⁶⁾ iki bölüğine dirler. Gâh olur ki yasal diyecek yirde yesel dirler.⁽¹⁷⁾ Yesev daği dirler. Yesev, yasal ma'nâsına geldiği üstâduñ bu beytinden⁽¹⁸⁾ zâhirdür. Der şıfat-i şeb u rüz, beyt:

تا بر سر جیش یسو⁽¹⁹⁾ می‌روم برده جنگ هر سو نهاده رو به هزیمت سپاه زنگ¹

[*Yesev ordusunun başına gidiyorum savaşıarak*

Her tarafta hezimete uğramış kadıncıklar ordusu]

284

یک بارگی^[A130b]

[yek-bāregi]

Bu meşel beyne'l-'Acâm şol zamânda kināye olunur ki bir kimesneden⁽²⁾ ħazz olunmasaydı ve ol şaķil gitmek diledüğü ħâlde yārâna dise idi ki⁽³⁾ ben giderüm, yārândan birisi aña dise ki buyuruñ dönmez yollara, diyecek yirde⁽⁴⁾ zurefâ-yı 'Acem şu maķüle yirde yek-bāregi dirler. Meşelde zıkr olınan kâf, kâf-ı⁽⁵⁾ 'Acemîdür. Âşafî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

بارها از آستانت رفت و آمد آصفی⁽⁶⁾ می‌رود این بار دیگر هم ولی یکبارگی²

1 [A130a] ⁽¹⁴⁾ ez *Timurnâme* : -Ü; بُرلاس [و] ارلاس : ارلاس از A, بُرلاس ارلاس : ارلاس [و] بُرلاس ; *Ferheng-i Şu'ürî*, IV/3750

2 [A130b] yek-bāregi : yek-pāregi A; beyne'l-'Acâm : -Ü // ⁽⁴⁾ şu maķüle yirde : -Ü // ⁽⁵⁾ Âşafî'nün bu beytinden fehm olunur : -Ü
Ferheng-i Şu'ürî, I/353

[Defalarca gidip geldi Âsafî sarayından
Bu sefer de gidiyor ama hepten]

285

یار فروش است
[yâr-furûş est]

Bu meşel-i bî-bedel ⁽⁷⁾ beyne'l-A'câm şol zamânda kināye olunur ki bir kimesne mecâlis ü meḥâfilde yārānuñ ⁽⁸⁾ meddâhı olup her kese ri'âyet üzere olsa idi fuşahâ-yı 'Acem medḥ ıaşd ⁽⁹⁾ eyleyüp *fulân kes yâr-furûş est* deyü çarb iderler. Mevlânâ Seyfî-yi Buḥârî'nün ⁽¹⁰⁾ bu beytinden ki segân-ı maḥbûb vaşfında dimişdür, ol meşel zâhirdür. Beyt:

⁽¹¹⁾ سگ تو بر همه عالم فروخت سیفی را چرا که یار فروشی طریق یاران است

[*Senin köpeğin bütün âleme sattı Seyfî'yi*
Nitekim dostu satmak, dostların âdetidir]

⁽¹²⁾ Ve gâh olur ki bir kimesne yārānuñ ardınca mecâlis ü meḥâfilde küsse idi ⁽¹³⁾ zem ıaşdın eyleyüp *fulân kes yâr-furûş est* dirler. Medḥ muḳâbilinde ⁽¹⁴⁾ isti'mâl itdükleri gibi zem maḥallinde daḥi müsta'meldür. Bizi nemmâmlık çarîḳıyla ⁽¹⁵⁾ 'âleme şatdı diyecek yirde zurefâ-yı 'Acem *fulân kes yâr rā be 'âlem furûḫt* ⁽¹⁶⁾ dirler. Nitekim Hıvâce Âşafî dimişdür, meşel-i sâbıkuz-zıkr fehm olunur. Der mezemmet-i ⁽¹⁷⁾ zâhid-i ri'yâyî, beyt:

فروحت رطل گران را به عالم زاهد ⁽¹⁸⁾ که صد هزار بلا بر گران فروش رسد¹

[*Sattı zâhit kupa kadehi bütün âleme*
Yüz binlerce bela gelsin pahalı satanın başına]

1 [A1306] ⁽⁶⁻⁷⁾ kināye olunur : müsta'meldür Ü // ⁽¹⁰⁾ bu beytinden ki : bu ki Ü // ⁽¹²⁻¹³⁾ küsse idi zem ıaşdın eyleyüp : zem itse idi aña daḥi Ü // ⁽¹⁴⁾ muḳâbilinde : muḳâbelesinde Ü // ⁽¹⁴⁾ müsta'meldür : müsta'meldür ki Ü // ⁽¹⁶⁾ dirler : dir Ü; sâbıkuz-zıkr : sâlifüz-zıkr Ü // ⁽¹⁶⁻¹⁷⁾ der mezemmet-i zâhid-i ri'yâyî : -Ü // ⁽¹⁸⁾ گران فروش : گران Ferheng-i Şu'urî, I/353

286

یکه تاز است

[yekke-tâz est]

Bu meşel şol zamânda ⁽¹⁹⁾ darb olunur ki bir gâzî Kerrât u merrâta yalnuz alaylar bozup ^[A131a] nice kâfir-i hâksârî şu me-yi şemşîr-i âbdâr itmekle meşhûr ve nâmdâr ⁽²⁾ olsa idi meşelâ Bosna diyârında Muştafâ Alay Begi hazretleri ⁽³⁾ gibi vücûd-ı şerîfe fuşahâ-yı 'Acem *fulân kes yekke-tâz est* dirler. Kezâlik ⁽⁴⁾ zebân-ı Nevâyîde aña [yalguz] çapar dirler. Mevlânâ Hâtîfî'nün bu beytinden ⁽⁵⁾ zâhirdür. Ez *Timurnâme*, beyt:

ز هر دو طرف یکه تازان تیز ⁽⁶⁾ گشادند بر هم کمان از ستیز¹

[Her iki taraftan çevik bahadırlar
Yaylarını gerdiler kapışmak üzere]

287

یک آویز

[yek-âvîz]

Zebân-ı Türkîde ⁽⁷⁾ varsağ ma'nâsınadır. Tâşkendirler zebânında aña kârd-i rûy-rân ⁽⁸⁾ dirler. Varsağa anuñiçün *kârd-i rûy-rân* didiler ki oyluğ üzerine ⁽⁹⁾ şarğındığıçün. Lüğat-i yek-âvîz Mevlânâ Hâtîfî'nün bu beytinden ki ⁽¹⁰⁾ pehlivânân-ı Timur haqqında dimişdür, fehm olunur. Beyt:

بیستند ⁽¹¹⁾ زرینه مهمیزها به خون تیز کرده یک آویزها²

[Takındılar altın mahmuzlarını
Kan ile bilediler varsaklarını]

1 ^[A130b] ⁽¹⁸⁾ yekke-tâz est : yek-tâz est Ü // ^[A131a] ⁽²⁾ Alay Begi : Alay Beg Ü // ⁽⁴⁾ [yalguz] : yalgur A, Ü; Mevlânâ : nitekim Mevlânâ Ü // ⁽⁵⁾ zâhirdür : fehm olunur Ü; ez *Timurnâme* beyt : beyt ez *Timurnâme* Ü *Ferheng-i Şu'urî*, I/354

2 ^[A131a] ⁽⁸⁾ anuñi-çün kârd-i rûy-rân didiler ki : -Ü // ⁽¹⁰⁾ Timur : -Ü; haqqında dimişdür : vaşında dimişdür ki Ü; beyt : beyt ez *Timurnâme* Ü

EK MADDELER¹

1

آب
[âb]

Leṭâfet ma'nâsınadır. Beyne'l-A'câm ḥüsn-i maḥbûbda isti'mâl iderler. Nitekim Kâtibi'nün bu beytinden ma'lûm olur.

پیش رخسار عرفناک تو مه را تاب نیست چشمه خورشید را گر تاب هست این آب نیست²

*[Terli yanağının yanında ayın parlaklığının lafı olmaz
Güneşin aylası parlaktır lâkin bu güzellikte değildir]*

2

آب حضر
[âb-ı Hızr]

İlm-i ledünniden kinâyedür.³

3

آب مریم دارد
[âb-ı Meryem dâred]

Ḥâzret-i Meryem şalâhı gibi şalâhı vardır.⁴

4

آب شناسان کار
[âb-şinâsân-i kâr]

Ḳavâ'id ve ḳânûna gereği gibi vâḳıf olan kimesneye ıtlâḳ olunur.⁵

1 Bu başlıkta yer alan maddeler, tenkitli metne esas ve yardımcı nüsha dışındaki diğer nüshaların derkenarlarına kayıtlı deyim ve mecazlardır. Maddenin aktarıldığı ya da mevcut olduğu nüsha ya da nüshalar ilgili yerde dipnotlarda belirtilmiştir.

2 İÜ NEK TY 1893 yp. 4^a derkenar, bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/363

3 İÜ NEK TY 1893 yp. 4^a derkenar, bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/132

4 İÜ NEK TY 1893 yp. 4^a derkenar, bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/135

5 İÜ NEK TY 1893 yp. 4^a derkenar, bk. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/132

5

آب تصور کند تشنه چو بیند سراب

[**āb taṣavvur kuned tişne çu bîned serāb**]

İş bu mışrā‘ bi-‘aynihi emşāl-i A‘cāmdandır ve şol maḥal müsta‘meldür ki bir kimesne bir şey’ün ārzūsında olup farç-ı iştiyāk ve hevesinde mümkinini muḥāl ve muḥālī āsān ḥıyāl eylese zurefā-yı ‘Acem ol maḫūle şaḥşa kināye yüzünden işbu meşeli darb iderler. Nitekim şā‘irūn bu kıt‘asından zāhirdür:

طفل دل پر هوس تا شده هجر آزمای جز ز خیال وصال هیچ نشد بهره یاب
گفت از آن شیخ و شاب این مثل از جان آب تصور کند تشنه چو بیند سراب¹

[*Pek heveskâr gönül evladı tadınca ayrılığı
Kavuşma hayali dışında bir nasibi olmaz*

[*Bu yüzden içtenlikle söyledi bu sözü yaşlısı
Susuz kişi su zanneder görünce serabı*]

6

آفتاب به گل اندودن

[**āftāb be gil endūden**]

چیزی [را] که در غایت شهرت باشد خسرش کردن و پنهان داشتن، نظامی
نتوان بر خلاف او بودن آفتابی بگل بر اندودن²

[Çok bilinen bir şeyin üzerini örtmek, gizlemek. Nizāmî]

[*Ona muhalif olmak olmaz
Güneş balçıkla sıvanmaz*]

1 İÜ NEK TY 1893 yp. 4^a derkenar, bk. *Ferbeng-i Şu‘urî*, I/132

2 Ms. Turc. 3 yp. 4^a derkenar, *Ferbeng-i Şu‘urî*, I/146; *Emşāl u Hikem*, I/37

7

آفتاب نشست

[āftāb nişest]

Gün batdı diyecek yerde ĩrād olunur. Selīm

نشست یار به پیشت نماز چیست سلیم نماز خویش قضا کن که آفتاب نشست

*[Sevgili karşına oturduğunda namazdan ne haber ey Selīm!**Namazını kaza et çünkü güneş battı]*

8

آن کس عود بر مجمر نهاد

[ān kes ʿūd ber micmer nihād]

افشای راز کرد. [Sırrı ortalığa yaydı.]¹

9

آن سیه گلیم است

[ān siyeh-gilīm est]

یعنی بد بخت است. [Tālihsiz, kötü kaderli]²

10

آستین بر زن

[āstīn ber-zen]

Bir işe şürū'a mücidd ve sā'ī olup gereği gibi mühēyyā oldu.³

11

آهو گذشت

[āhū guzeşt]

Ešnā-yı kelāmda nükte-āmīz bir sözi ki müstemī' fehm eylemeye ber tarīḳ-i kināye ḍarb iderler. Şāpūr

1 Ms. Türe 3 yp. 5^b derkenar, bk. *Ferheng-i Şu'urī*, I/274; *Emsāl u Hikem*, II/9992 Ms. Türe 3 5^b derkenar, bk. *Ferheng-i Şu'urī*, I/274; *Emsāl u Hikem*, II/9993 İÜ NEK TY 1893 yp. 4^a derkenar. *Ferheng-i Şu'urī*, I/145

غافل آن وحشی غزالم دوش از پهلو گذشت از پیش رفتم تبسم کرد و گفت آهو گذشت²

[*Dün gece boş bulunduğum anda o yabani ceylan yanımdan geçip gitti
Ardından gittim gülerek dedi iş işten geçti*]

12

آیین

[**āyīn**]

Ni‘metullāh tavır ve üslūb ma‘nāsına gelür dimişdür. Ammā āyīn şehir tonanmasına daği dirler. Şehri donatdılar diyecek yerde *şehr rā āyīn bestend* dirler. Āyīn donanma ma‘nāsına geldiğini Ni‘metullāh teḳayyüd itmemeğın taḫrīr olındı. *Gīv ü Gūderz*, Siyāvūş oğlu Keyḫusrev’i diyār-ı Tūrān’dan İrān’a getürdüklerinde İrāniyān zevḳ u şafāsından bilād u ḳurrā ve küçe vü bāzārı tonatdılar diyecek yerde Mevlānā Firdevsī-yi Tūsī İrād itdüğü bu ebyātın fehm olunur. Ebyāt:

بر آیین جهانی شد آراسته
در و بام و دیار بر خواسته
سراسر همه شهر آیین بیست
بیاراست میدان خود بر نشست¹

[*Dünya donanmayla süslendi
Kapılar, çatılar, duvarlar kendini gösterdi
Bütün şehir baştanbaşa taklarla bezendi
Meydanlar süslenince gelip bizzat oturdu*]

13

ابله ریش

[**ebleh-rīş**]

Bön ma‘nāsına.²

1 İÜ NEK TY 1893 yp. 6^a; MİL 8452 yp. 7^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 65^a; İÜ NEK TY 3691 yp. 3^{a,b}; İÜ NEK TY 3502 5^b; ; ANT 110/1 yp. 5^b; KÜ 1596 yp. 5^a; Ms. Turc 3 yp. 5^b
Ferheng-i Şu‘urī, I/453. Beyitler için bk. <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/siavosh/sh21>

2 Ms. Turc 3 yp. 5^b derkenar. *Ferheng-i Şu‘urī*, I/274; *Emsāl u Hikem*, II/999

14

ابره

[ebre]

Çaftanuñ yüzine dirler. Zıddı astardur. Ammâ beyne'l-A'câm gözüñ üzerine çekdikleri ferrâceye ebr-püstîn dirler. Nitekim Mevlânâ Ümî-dî'nün bu beytinden rûy-i zemînde câbecâ vâkı' olan berf vaşfında dimişdür zâhirdür. Beyt:

کوه آن قاقم صد پاره دی داشت به دوش ابره آبی ابرش بود امروز بدل¹

[Dün dağın omuzlarında yüz parça yama vardı
Mavi renkli yüzü beyaz posta dönüştü bugün]

15

ابرو زند

[ebrü zened]

Rızâ virür ve işâret ider diyecek yerde çarb olunur.²

16

انگشت نیل

[enguşt-i nîl]

'Alâmet-i fağrdan kinâyedür. Meşelâ fülân kimesnede nişâne-yi fağr var diyecek yerde *enguşt-i nîl keşîde est* dirler.³

17

اسب و فرزین نهد

[esb u ferzîn nihed]

Bir kimesne bir kimesneye gereği gibi gâlib olur diyecek yirde mağrüb-dür.⁴

1 İÜ NEK TY 3691 yp. 3^b, *Ferheng-i Şu'urî*, I/597

2 İÜ NEK TY 1893 yp. 4^a derkenar, *Ferheng-i Şu'urî*, I/134

3 İÜ NEK TY 1893 yp. 4^a derkenar. *Ferheng-i Şu'urî*, I/148

4 İÜ NEK TY 1893 yp. 4^a derkenar. *Ferheng-i Şu'urî*, I/145

18

از باران گریخته و زیر ناودان آمده

[*ez bārān gurīḫte vu zīr-i nāvidān āmede*]

Emşāldendür ki zebān-ı Türkīde şol meşelün mefhūmidur yağmurdan kaçarken toluya uğradı. Nitekim Şeyḫ Nizāmī'nün bu beytinden fehm olunur ki İskender girdāb-ı muḫīte uğrayup muẓtaribü'l-ḫāl olduğunda di-mişdür. Beyt:

کنون در خطرگاه جان آمدیم¹ ز باران سوی ناودان آمدیم[*Şimdi canımızı tehlikeye attık*[*Yağmurdan kaçarken doluya tutulduk*]

19

باب

[*bāb*]

Egerçi lisān-ı 'Arabīde der ma'nāsına gelür ammā zebān-ı Fārisīde yārān-ı 'Acem eb ü ced ma'nāsına irād eylerler. Nitekim Mevlānā Kāti-bi'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

هستیم بنده تو من و جد باب من² این حال عرضه در نظر حد و باب کنی[*Ben, atam, babam senin kulunuz*[*Bu hâlimizi arz ettik takdir sizindir*]

1 KÜ 2227 yp. 6^a derkenar; İÜ NEK TY 1893 yp. 6^b; MİL 8452 yp. 8; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 65^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 5^b; İÜ NEK TY 3502 4^b; İÜ NEK TY 3949 3^a; ANT 110/1 yp. 6^a; KÜ 1596 yp. 5^b; Ms. Türe 3 yp. 6^a

Ferheng-i Şu'urî, I/138; krş. *Emşāl u Hikem*, I/103

2 İÜ NEK TY 3691 yp. 7^a

20

باریک می‌رسد
[bārīk mī-rīsed]

Emşâldendür. Bir kimesne za‘fdan günden güne incelüp beñzi şararsa ve lâğar olup bedeni nāya dönse *fulān kes bārīk mī-rīsed* dirler. Kūṭbu’l-‘Ārifin Ḥazret-i Mevlānā’nın bu beytinden fehm olunur. Beyt:

چون نباشم ز اشک خون باریک ریس من تهی دست فضول کاسه لیس¹

[*Ben şu fakir, fodul, aç biilaç!
Kanlı gözyaşı dökmekten incelmeyiz olur muyum?*]

21

به هیچ نا داشت کشتی مگیر
[be hīç nā-dāšt kuştī megīr]

Emşâldendür ki aqrân ve emşâlün ile da‘vā-yı merd eyle, kendüden ze-bün ile berâberlik eyleme diyecek yirde çarb olunur. Nizâmî, der kıssa-yi Tuşâbe bâ İskender. Beyt:

چنین آمده است از نقیبان⁽⁴⁾ پیر که با هیچ نداشت کشتی مگیر²

[*Yaşlı büyüklerimiz şöyle demiştir:
Davul dengi dengine çalar*]

22

به دندان نداشت
[be dendān nedāšt]

Emşâldendür. Şol zamānda müsta‘meldür ki zebān-ı Türkîde ol nesneye anuñ muḥabbeti yoḡdur diyecek maḥalde *fulān kes be dendān nedāšt* deyü

1 KÜ 2227 yp. 13^a derkenar; İÜ NEK TY 1893 yp. 16^b; MİL 8452 yp. 20^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 73^a; İÜ NEK TY 3691 yp. 8^a; İÜ NEK TY 3502 9^b; İÜ NEK TY 3949 6^b; ANT 110/1 yp. 12^a; KÜ 1596 yp. 13^b; Ms. Türc 3 yp. 14^b. Verilen nüshalarda deyim **bārīk mī-rīsed** şeklinde kayıtlıdır. *Ferheng-i Şu‘ürî*, I/157

2 KÜ 2227 yp. 13^b derkenar; İÜ NEK TY 1893 yp. 16^b; MİL 8452 yp. 21^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 73^a; İÜ NEK TY 3691 yp. 8^a; İÜ NEK TY 3502 9^b; İÜ NEK TY 3949 6^b; ANT 110/1 yp. 12^{a-b}; KÜ 1596 yp. 13^{b-14^a}; Ms. Türc 3 yp. 14^b.

‘Acem yārān kināye eylerler ve gāh olur ki *der dil nedāšt* dirler. Nitekim Şeyh Nizāmī Hāzret-i Resūl’ün mübārek dişi şehīd olduğın beyān eylediği eṣnāda taḥrīr eylediği işbu beytinden meşel-i mezkūr fehm olunur. Beyt:

ز آرزوی داشته دندان گذاشت کز دو جهان هیچ بدنان نداشت¹

[*Sahip olduklarından vazgeçti*
İki cihandan muhabbetini kesti]

23

باز خوردند و پرواز کردند

[**bāz hordend u pervāz kerdend**]

Bu edālar emsāldendür. Zebān-ı Türkīde bir birine şataşdılar ve ‘azīmet eylediler diyecek yerde zurefā-yı ‘Acem *bāz hordend u pervāz kerdend* deyü çarb eylerler. Nitekim Şeyh Nizāmī *Husrev u Şīrīn*’inde buyurduğu işbu beytinden fehm olunur. Beyt:

دو صید افکن به یک جا باز خوردند به صید یک دگر پرواز کردند²

[*İki avcı bir yerde karşılaştılar*
Birbirinin avına saldırdılar]

24

بد دل است

[**bed-dil est**]

Emsāldendür ki yimeden semürüp bir işe kādīr olmayup harun ve denbel olan kimesneye bed-dil dirler. Nizāmī’nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

چو شیران به اندک خوری خو بگیر که بد دل بود گاو بسیار سیر³

1 İÜ NEK TY 3691 yp. 8^a

2 İÜ NEK TY 3691 yp. 8^a

3 İÜ NEK TY 1893 yp. 18^b; MİL 8452 yp. 23^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 74^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 9^a; İÜ NEK TY 3502 11^a; İÜ NEK TY 3949 7^a; ANT 110/1 yp. 13^b; KÜ 1596 yp. 15^a; Ms. Turc 3 yp. 16^a

[Aslanlar gibi az yemeyi huy edin
Çünkü çok yiyen öküz, hantal olur]

“Hû-gîr, kesr-i kâf-i [Fârisî] ile muhtaşar-ı hûy-gîr ve gîrende-yi hûy ya'nî ülfet ve 'âdet ma'nâsına şîğa-yı emr ve ism-i fâ'il daği olur **Ferheng**”*

25

بد زهره

[bed-zehre]

Bir kimesne çorçak olsa *fulân kes bed-zehre est* deyü kinâye iderler. Şeyh Sa'dî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

سر انداز در عاشقی صادق است که بد زهره بر خویشتن عاشق است¹

[Yiğit kişi aşkında sadık olur
Çünkü korkak kişi kendine aşık olur]

26

به دست دیگران مگیر ماری

[be dest-i dîgerân megîr mârî]

Zîkr olınan mışra' meşeldür. Şol zamânda kinâye olunur ki tütalum kendi elinden bir iş gelmez ğayrılar vâsıtasıyla bitecek işde ihmâl itmeye ve ğayrı kimesneler eliyle hâşıl olacak murâdâtına ta'allül itmeye diyecek yerde bu mışra'ı darb iderler 'aynıyla. Ez *Husrev u Şîrîn*, beyt:

چو از دست تو ناید هیچ کاری به دست دیگران میگیر مار²

[Madem elinden hiçbir iş gelmez
Bari başkalarının eliyle tut yılanı]

* KÜ 2227 yp. 15^a derkenar

1 KÜ 2227 yp. 15^a derkenar, *Ferheng-i Şu'urî*, I/165

2 KÜ 2227 yp. 16^a derkenar; İÜ NEK TY 1893 yp. 19^b; MİL 8452 yp. 24^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 75^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 9^b; İÜ NEK TY 3502 11^b; İÜ NEK TY 3949 7^a; ANT 110/1 yp. 14^a; KÜ 1596 yp. 16^a; Ms. Türc 3 yp. 17^a.

Ferheng-i Şu'urî, I/166; krş. *Emsâl u Hikem*, I/404

27

بد همسایه را همسایه داند

[bed-i hemsāye rā hemsāye dāned]

Zıkr olınan mışrā‘ meşeldür. Şol zamānda kināye olunur ki çonşınıuñ iyilüğünü ve kemlüğünü yine çonşısı bilür ve hemsāyeyi hemsāyeden şorarlar. Hāzret-i Şeyh Nizāmī’nün bu beytinden fehm olunur. Beyt ez *Husrev u Şirīn*:

سرشت طفل بد را دایه داند بد همسایه را همسایه داند¹

[*Yaramaz çocuğun huyunu dadısı bilir*
Komşunun kötüsünü komşusu bilir]

28

بخیه

[bahye]

Muṭlaқан esbāb üzerinden görinen tegel dikişe dirler ammā gāh olur ki bir kimesne utanup müte’ellim olduğundan alnın çatup yüzün buruşdursa yārān-ı ‘Acem ol maḳūle şahşa *bahye be rüy efkend* deyü kināye iderler. Nitekim Şeyh ‘Aṭṭār’uñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

گاه گل در روی آتش دسته کرد
سوزنی چون دید با عیسی بهم
گاه پل بر روی دریا بسته کرد
بخیه بر رویش فکند او لاجرم²

[*Bazen ateş üzerinde gül derledi*
Bazen deniz üzerine köprü inşa etti
İsa'nın yanında bir iğne görünce
Yüzünü ekşitti istemeden]

1 KÜ 2227 yp. 17^a derkenar; İÜ NEK TY 1893 yp. 20^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 76^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 10^a; İÜ NEK TY 3502 12^a; İÜ NEK TY 3949 7^b; Ms. Turc 3 yp. 18^b.
Ferheng-i Şu‘urî, I/167

2 İÜ NEK TY 3691 yp. 10^b

29

بسیار کس مرد بی کس بُود⁽²⁰⁾

[bisyār kes merd-i bî-kes buved]

Emsâldendir. Şol zamānda çarb olunur ki bir muhteşem kimesnenüñ ne kadar âdem ve hıızmetkārı çoķ olsa o kimesnenüñ hııdmeti bitmez ve bir birine tekliş idüp hııdmetde tekāsül iderler ve hııdmet mu'aştal olur. Öyle olmasına nā-kes olmak lâzım gelür. Şu maķüle yirde zıkr olınan meşeli ĩrād iderler. Nizāmî'nün bu ebyātından ki Ermene Hākīm Kenîzek-i Çĭniye muħabbet itdükden şonra naşihāt yüzünden dimişdür, fehm olunur. Beyt:

یکی جفت همتا ترا بس بود که بسیار کس مرد بی کس بود
از آن مختلف رای شد روزگار دارد پدر هفت و مادر چهار¹

[Bir çift eş yeter sana

Nitekim çok adamı olan kişi yalnızdır

Onun için zamane farklı fikirlere kapıldı

Yedi babası, dört annesi olduğu için]

30

بیگانه خوست و فلان کس زود آشناست

[bīgāne hūst ve fulān kes zūd-āşināst]

Zıkr olınan edālar şol zamānda kināye olunur ki bir kimesne şoğulķ muħabbetlü olup düstānı ile vaħşĭ-şıfat olsa idi şü maķüle kimesneye bīgāne-hūst dirler ve bir kimesne daħi muħabbetlü olup ķanı sıcaķ olsa aña zūd-āşinā dirler. Bīgāne-hū edāsınun zıddı zūd-āşinādur. Velĭ Deřt-i Beyāzĭ'nün bu beytinden ol edā fehm olunur. Beyt ez ķaşide-yi mĭmiyye, beyt:

از گفت غیر با من و بر رغم من به غیر بیگانه خو چو شادی و زود آشنا چو غم²

1 KÜ 2227 yp. 19^a derkenar; İÜ NEK TY 1893 yp. 23^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 78^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 11^a; İÜ NEK TY 3502 13^b; İÜ NEK TY 3949 8^b; KÜ 1596 yp. 19^a; ANT 110/1 yp. 16^a; Ms. Turc 3 yp. 20^b.

Ferheng-i Şu'urĭ, I/178

2 KÜ 2227 yp. 20^a derkenar; İÜ NEK TY 1893 yp. 24^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 79^b; MİL 8452 yp. 30^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 11^b; İÜ NEK TY 3502 14^a; İÜ NEK TY 3949 8^b; KÜ 1596 yp. 20^a; ANT 110/1 yp. 17^a; Ms. Turc 3 yp. 21^b

*[Aleyhime sözlerde benimle, lehime durumlarda başkasıyla
Mutluluk gibi yabani, keder gibi sokulgan]*

31

بی پاشد

[bī-pā şud]

Bu meşel haşmından rû-gerdân oldı kıçı çayanmadı diyecek yerde isti-mâl olunur. A'câmuñ meşhûr meşellerindendür.¹

32

بیسراک

[bīserāk]

Lügat-i meşhûredendür ki bīserāk deve ma'nāsına gelür. Aşlı Fārisīdür. Bīser'e kâf-i taşgîr getürüp üç yaşar deveye bīserāk dirler. Şeyh Nizāmî-yi Gencevî İskender-i Yunanî oğlu İskenderu'ya saltanatı teslîm itdükde vezin hâtırıçün üstürân vaşında bīserāk ta'bîr itmişdür. Şeyh-i mezkûruñ bu beytinden lügat-i sâbıku'z-zıkr fehm olunur. Ez *İskendernâme*, nazm:

به گردن کشی کوه را کرده خاک
همه بارهاشان خورشهای خوش²

هزار نخستین ازو بیسراک
هزار دیگر بُختی بارکش

*[Önce bin besirek deve
Boynundan çekerek dağı serdi yere
İki hörgüçlü bin yük devesi daha
Yüklerinin hepsi güzel gıdalar]*

1 İÜ NEK TY 1922 yp. 13^a; İÜ NEK TY 3776 yp. 15^a derkenar

2 MİL 8452 yp. 31^b; İÜ NEK TY 1893 yp. 25^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 80^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 12^{a-b}; İÜ NEK TY 3502 14^b; KÜ 1596 yp. 20^b; ANT 110/1 yp. 17^b; Ms. Ture 3 yp. 22^b.
Ferheng-i Şu'urî, I/898. Bīserāk, Luğatnâme'de verilmiş bir tanıkta بیسراک şeklinde hareketlenmiştir bk. <https://abadis.ir/fatofa/> ارواڤه .

33

تیرگی می کند

[tîreği mî-kuned]

Emsâldendir. Şol zamânda kināye olunur ki yoğunluğ ideyor diyecek yirde *fulân kes tîreği mî-kuned* deyü darb iderler. Şeyh Nizâmî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

و گر چشمم ز تنگی تیرگی کرد به عذر آورد چو هندوی جوانمرد¹

[Eğer gözüm özlemeden dolayı kabalık etseydi

Kara yağız yiğit gibi özür dilemeye gelirdi]

34

جو نمانده است

[cev nemānde-est]

Emsâldendir. Şol zamânda kināye olunur ki evvelki zevk u şafândan nesne kalmamış aşğa komışsın ve hâlinde nesne yok diyecek yerde zurefâ-yı 'Acem *cev nemānde est* deyü mâ-beynlerinde isti'mâl iderler. Şeyh Nizâmî'nin bu beytinden fehm olunur. Beyt der pâsuğ dâden-i Şîrîn Hüsrev râ:

شعیری زان شعار نو نمانده است و گر تازی ندانی جو نمانده است²

[Yeni alâmetlerden bir tel saçın bile kalmamış

Arapça bilmiyorsun, zaten buna hâlin de kalmamış!]

1 KÜ 2227 yp. 23^b derkenar; MİL 8452 yp. 36^a; İÜ NEK TY 3949 yp. 10^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 83^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 14^a; İÜ NEK TY 3502 17^a; KÜ 1596 yp. 23^a; ANT 110/1 yp. 20^a; Ms. Türc 3 yp. 25^a.

bk. *Ferheng-i Şu'ûrî*, I/192

2 KÜ 2227 yp. 24^b derkenar; İÜ NEK TY 1893 yp. 29^b; MİL 8452 yp. 37^b; İÜ NEK TY 3949 yp. 10^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 84^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 14^b; İÜ NEK TY 3502 17^b; KÜ 1596 yp. 24^a; ANT 110/1 yp. 20^b; Ms. Türc 3 yp. 26^b.

bk. *Ferheng-i Şu'ûrî*, I/199

35

چرب

[çerb]

İşbu edā beyne'l-'Acām cīm-i 'Arabī ile müsta'meldür. Egerçi lügatde yağlu nesne ma'nāsına gelür ammā yārān-ı 'Acem terāzū bir şey ağır gelse aña çerb dirler. Nitekim Mevlānā Cāmī'nün *Sübḥa*'sında ibriḳ-i sefāliyet fuḳarā vaşfında buyurduğı kıt'adan meşel-i mezkūr fehm olunur. Beyt:

دسته و نایژه اش دیده شکست	کهنه ابریق سفالیت به دست
چرید از مشربه های زرتاب ¹	در قیامت به ترازوی حساب

[Elindeki eski bir toprak testi

Kırık kulpu, emziği

Kıyamet günü hesap terazisinde

Maşrabalardan daha ağır basar saf altın]

36

چشم آسمان کور است

[çeşm-i āsmān kūr est]

Emsāldendür. Şol zamānda kināye olunur ki bir denī-yi nā-cinsi felek ilerü çeke ve ardınca gerdün-ı ğaddār ol nā-kesi besleyüp manşib-ı a'lāya getüre ve erbāb-ı ma'rifeti ḥāk-i mezelletde pāymāl eyleseydi şu maḳūle yirde zurefā-yı 'Acem *çeşm-i āsmān kūr est* dirler ve gāh *çeşm-i āsmān kūr est* diyecek yirde *perde-yi çeşm-i devlet kūr est* daḥi dirler. Mevlānā Kışverī'niñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

تورا می بیند و با مهر و ماه خویش می نازد کنون روشن شد این معنی که چشم آسمان کور است²

[*Seni görüyor da kendi güneşiyle, ayıyla övünüyor*

Şimdi anlaşıldı göğün gözü kördür, sözünün anlamı]

1 İÜ NEK TY 3691 15^b

2 KÜ 2227 yp. 27^b derkenar; MİL 8452 yp. 41^b-42^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 87^a; İÜ NEK TY 3691 yp. 16^a; İÜ NEK TY 1893 yp. 32^b; İÜ NEK TY 3949 yp. 11^a; İÜ NEK TY 3502 yp. 19^a; KÜ 1596 yp. 27^a; ANT 110/1 yp. 23^a; Ms. Turc 3 yp. 28^a

Ferheng-i Şu'urî, I/196

37

خود روی
[ḥod-rūy]

Terbiyesiz.¹

38

داغ شدم
[dāğ şudem]

Ya'ni helâk oldum.²

39

در آستین این است
[der āstīn īn est]

Hâzırda budur.³

40

در قدم باشیم
[der kadem bâşīm]

Hıdmette olalım.⁴

41

در چه تیری
[der çi tiri]

Ne mertebedesin.⁵

1 Ms. Turc 3 yp. 28a, *Ferheng-i Şu'urî*, I/214

2 Ms. Turc 3 yp. 37^a derkenar, *Ferheng-i Şu'urî*, I/217

3 Ms. Turc 3 yp. 37^a derkenar, *Ferheng-i Şu'urî*, I/218

4 Ms. Turc 3 yp. 37^a derkenar, *Ferheng-i Şu'urî*, I/222

5 Ms. Turc 3 yp. 37^a derkenar, *Ferheng-i Şu'urî*, I/220

42

دندان بر جگر نهاد

[*dendān ber ciger nihād*]Cāna cebr itmekden kināye.¹

43

دندان به چه کار می آید

[*dendān be çi kār mī-āyed*]Bu meşel bal yemege diş ne lāzım diyecek yerde isti‘māl olunur.²

44

دست بر دل نهاد

[*dest ber dil nihād*]Mişlühü.³

45

دف کش و گوه دلال

[*defkeş u gūh-dellāl*]

Emşāldendir. Şol zamānda kināye olunur ki fülān kimesne nigār pezevengidür diyecek yirde *fulān kes defkeş est* dirler ve oğlan pezevengine *fulān kes gūh-dellāl est* dirler. Ve dahı ‘aşıq ile ma‘şūkı bir yirde buluşdurup қапууу bekleyene *der ber nişin* dirler. Mevlānā Ümīdī’nün bu kıt‘asından ki şikāyet-i rüzgārda dimişdür, zıkr olınan emşāl-i defkeş ü gūh-dellāl kıt‘a zāhirdür. Kıt‘a:

همه درویش رسم بغرایی

گفت حافظ فلان ماهیچه

بهتر از شاعری و منلایی

کوه دلال و دف کش صد بار

[*Hâfız dedi, falanca maskara**Fukara görünümlüdür, domuz huyludur*1 Ms. Turc 3 yp. 37^a derkenar, *Ferheng-i Şu‘ürî*, I/214; krş. *Emşāl u Hikem*, II/8262 İÜ NEK TY 3776 yp. 18^a; İÜ NEK TY 1922 yp. 21^a3 Ms. Turc 3 yp. 37^a derkenar, *Ferheng-i Şu‘ürî*, I/230

*Kadın pezevenkliği, oğlan pezevenkliği yüz kat
Daha iyidir şairlikten, mollalıktan]*

Neşr: Ve kıt'ada zıkr olınan buğrâyî müft-zen ma'nâsınadır ⁽¹³⁾ ki zîrâ buğrâ 'Acemde şablama didikleri çutmaca dirler ve mâhîçe daği ⁽¹⁴⁾ kezâlik bir kısım erişteye dirler. Anı elile yaparlar. 'Acemî olan kimesne anı ⁽¹⁵⁾ yemek istedikde kaşuğdan şıyrılıp yüzine çarpar. Anıñçün fulân ⁽¹⁶⁾ kimesnenün qararı çıqup mâhya oldu diyecek yirde kinâyeten ⁽¹⁷⁾ *fulân kes 'aceb mâhîçe şud* dirler. Eyle olucağ kıt'ada zıkr olınan ⁽¹⁸⁾ mâhîçe mashara demek oldu. Ve menkûldür ki Mevlânâ Ümîdî'yi bu kıt'a-yı ⁽¹⁹⁾ mezkûr için 'ulemâ ve şu'arâ-yı Tebrîz rencide itmişlerdür, sen bizi ⁽²⁰⁾ ol iki kâra nisbet eyledün deyü.¹

46

دود به سوی نیکوان شود

[*dūd be sūy-i nīkuvān şevēd*]

Beyne'l-A'cām rüzmerre-yi meşhûredür ki bir yirde âteş yansaydı ve eçrâfında bir kaç kimesne otursaydı düttün kimden yaña teveccüh itseydi hub-rüy ve mâl-dâr olduğına işâretdür dirler. Ve daği meclisde bir kimesneyi düttün incitseydi lañife kaşd idüp dirler ki *hub-rüy nīstem ve zer nedârem* meşelinden habîr olan zurefâ-yı 'Acem haż iderler ve ol kimesneyi artuğ tütün incitmez. Hażret-i Şeyh Nizâmî'niñ bu beytinden zıkr olınan edâlar fehm olunur. Ez *Husrev-u Şirîn*, der belâ ve zaħmet keşiden-i Şirîn, ez sebeb-i ħusn. Beyt:

به هرجا که آتشی گردد روان زود به سوی نیکوان خوشتر شود دود²

[*Ateş hızlıca nereye giderse gitsin*

Dumanının iyilere doğru gitmesi daha hoş olur]

1 İÜ NEK TY 3691 yp. 20^a; MİL 8452 yp. 55^a-56^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 95^b; İÜ NEK TY 1893 yp. 40^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 25^a; KÜ 1596 yp. 34^b; ANT 110/1 yp. 29^b; Ms. Turc 3 yp. 38^a; İÜ NEK TY 3949 yp. 13^b

Ferheng-i Şu'urî, I/229

2 MİL 8452 yp. 56^b-57^a; İÜ NEK TY 1893 yp. 43^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 97^a; KÜ 1596 yp. 36^a; İÜ NEK TY 3691 yp. 21^b; ANT 110/1 yp. 30^b; Ms. Turc 3 yp. 39^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 27^a krş. *Ferheng-i Şu'urî*, I/239

47

بجُل

[bucul]

Bâ ve cîm-i ‘Arabî ile aşık didikleri kemikdür. Lügat-i müşkileden olmağla taḥrîr olındı.¹

قمار بازی من بین چسان شده ام چو شش بُجُل ز غمت مشت استخوان شده ام

[*Sen benim kumarbazlığımın bak ne hâllere düştüm!*

Tıpkı aşık kemiği oyunu gibi bir avuç kemiğe büründüm]

48

پذیره

[pezīre]

Bir kimesne bir kimesneye istiḳbâl eylese *fulân kes be fulân kes pezīre şud* deyü kinâye iderler ya‘nî istiḳbâl eyledi. Enverî‘nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

شہزادہ عماد دین کہ تیغش صد بارہ پذیرہ شد و غا را²

[*Dinin direği şehzâdenin kılıcı*

Yüz kez karşılardı savaşı]

49

پشت پا

[pušt-pā]

Nâ-kes, dūn ve cevānlıqdan oturaq ma‘nāsına. Nitekim Ümîdî dimiş, kıṭ‘a:

جوان مردی درین دیر ریایی

بحمدالله کہ بر سر پای مردی

مرا از دست مشتیی پشت پای³

کہ پا مردی نماید وا رھاند

1 İÜ NEK TY 1893 yp. 34^a derkenar. *Ferheng-i Şu‘urî*, I/951

2 KÜ 2227 yp. 15^b derkenar

3 İÜ NEK TY 3776 yp. 15^a; İÜ NEK TY 1922 yp. 15^b

[Allah'a şükürler olsun yardım edecek
Bir yiğit bulunur bu riyakârlık manastırında
Yardım eder de kurtarır
Beni adi bir herifin yumruğundan]

50

رهی

[rehi]

Çul bende ma'nâsinadır. ⁽¹¹⁾ Mevlânâ Esedî'nün bu beytinden fehm olunur. Beyt:

رهی را مگردان چنان سر فراز ⁽¹²⁾ که نتواند او را از آن پایه باز¹

[Kulunu pek o kadar gururlandırma
Kimse onu o makamdan alamaz sonra]

51

زیاده سرشت

[ziyâde-sirişt]

Bu meşel fülân kes ser-keş ve evbâşdur; kimseye boyun egmez ve tenez-zül itmez diyecek yerde isti'mâl olunur.²

52

سرجوشم خور داشت

[ser-cüşem ħor dâşt]

Emşâldendür. Şol zamânda çarb olunur ki cânım ħaşılı ile sermâyemiñ güzidesini yemişdür ve yedürmişim diyecek yerde *ser-cüşem ħor dâşt* dirler. Ser-cüşuñ ma'nâ-yı lügavîsi her nesnenün güzidesidir. Ħattâ yahni üzerinden alınan yağa 'Acem *rûgen-i ser-cüş* dir. Şeyĥ Nizâmî'niñ bu beytinden ol edâ fehm olunur. Ez *Ħusrev u Şîrîn* der pâsuĥ ezân-ı *Ħusrev u Şîrîn*, beyt:

1 MİL 8452 yp. 61^a; ANT 110/1 yp. 32^b; KÜ 1596 yp. 38^a

2 İÜ NEK TY 1922 yp. 24^a

اگر آشفته شدم هوشم تو بردی بیر جوشم که سر جوشم تو خوردی¹

[*Divane olmuşsam aklımı başımdan alan sensin*
Al köpüğümü; çünkü kaymağımı da yiyen sensin]

53

سخن در آفتاب است
[**suhen der āftāb est**]

Bu edā-yı merğübı şol zamānda kināye iderler ki söz alçaqlarda ⁽¹¹⁾ değil belki a'lalardadır. Fürü-māye olanlar ne şeydür ki añları ādem diline ala. Belki ⁽¹²⁾ maḳşūd u merām sūhan-şināsāndadır, diyecek yirde sūhan-şināsān-ı 'Acem, *suhen* ⁽¹³⁾ *der āftāb est* deyü ḍarb iderler. Şeyḫ Nizāmî'nün bu beytinden ol edā aẓhar ⁽¹⁴⁾ mine'ş-şemsdür. Der ḥātime-yi *Husrev u Şîrîn*, beyt:

چنین مهري که ماهش در نقاب است ز مه بگذر سخن در آفتاب است²

[*Sen öyle bir güneşsin ki ayı perde ardındadır*
Bırak ayı, sen güneşten bahset]

54

سر به راه است
[**ser be-rāh est**]

Emşāldendür. Bir kimesne kāmīl olup kemer-beste olsaydı ve yol ve erkān bilse *fulān kes ser be-rāh est* dirler. Nizāmî'nün bu beytinden fehm olunur. Der ḳanā'at ve tevāzu' ez kitāb-ı *İskendernāme*. Beyt:

1 MİL 8452 yp. 69^{a-b}; İÜ NEK TY 1893 yp. 50^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 104^b; KÜ 1596 yp. 43^a; İÜ NEK TY 3691 yp 25^a; ANT 110/1 yp. 36^a; Ms. Turc 3 yp. 47^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 30^b

2 MİL 8452 yp. 71^a; İÜ NEK TY 1893 yp. 51^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 105^b; KÜ 1596 yp. 44^{a-b}; İÜ NEK TY 3691 yp 25^b; ANT 110/1 yp. 37^a; Ms. Turc 3 yp. 48^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 31^b; İÜ NEK TY 3949 yp 16^b

چو دانه گر بیفتی بر سر راهی چه خوشه سر مکش گر سر به راهی¹

[Bir tohum gibi düşersen bir yol başına
Başak gibi dikilme baş koymuşsan bir yola]

55

سر گران و سر گرانی کرد
[ser-girān ve ser-girānī kerd]

Bu meşel bir māl-dār-ı nādān tekebbür itdükde söylenür.²

56

شادی همه صلوات
[şādī-yi heme şalavāt]

Emsâldendir. İki kimesne bir maddede ittifâk ve bir kelâm üzere ittibâk itdüklerinde çarb olunur. Hâfız-ı Şîrâzî'niñ bu rubâ'isinden fehm olunur. Rubâ'î:

گفتم لبیت گفت لبم آب حیات گفتم دهنتم گفت زهی حَبّ نبات
گفتم سخن تو گفت حافظ گفت شادی همه لطیفه گوین صلوات³

[Dedim dudağın, dedi âb-ı hayat
Dedim ağzın, dedi pek tath üzüm

Dedim sözün, dedi şöyle söyler Hâfız:
"Anlaştık o zaman!"]

1 İÜ NEK TY 2064/2 yp. 106^b; MİL 8452 yp. 72^b; İÜ NEK TY 1893 yp. 52^b; KÜ 1596 yp. 45^a; İÜ NEK TY 3691 yp. 26^a; ANT 110/1 yp. 37^b; Ms. Ture 3 yp. 49^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 32^a; İÜ NEK TY 3949 yp. 16^b

Ferheng-i Şu'ürî, I/262

2 İÜ NEK TY 1922 yp. 25^b

3 İÜ NEK TY 2064/2 yp. 109^b; MİL 8452 yp. 76^a; İÜ NEK TY 1893 yp. 55^b; KÜ 1596 yp. 47^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 27^b; ANT 110/1 yp. 39^b; Ms. Ture 3 yp. 52^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 33^b; İÜ NEK TY 3949 yp. 17^b

Ferheng-i Şu'ürî, I/276

57

شهیدی و غلامی

[*şehīdī yu ğulāmī*]

Emsāldendür ki Buḥārīler nigār-perest ve zen-pāredür diyecek yerde *fulān kes şehīdīst* dirler ve ğulam-pāredür diyecek yirde *ğulāmīst* dirler.¹

58

شيخ نشین و شيخ رو

[*şah-nişīn ve şah-rev*]

Nev-devlet olup varduğı yirde dāyimā⁽⁵⁾ şorudup oturana ve bī-hen-gām elbise-yi fāḫire giyüp⁽⁶⁾ ve üzerine vāsi‘ ve reng-āmīz cevḫaya sammūr kapladup şoḫaḫda⁽⁷⁾ piyāde ve ḫıdmetkārsuz şağına ve şoluna baḫınup serāsīme gibi⁽⁸⁾ gezen ḫarīf-i ḫar-i ḫarīf ve yādġār-i ḫiç-kāra dirler. Rubā‘i:

دیروز که تو مفلس و جزّار بُدی چون سیم دغل سخره بازار بُدی
 امروز تو شيخ نشین و شيخ رو گشتی بی شرم ندانی که چه بدکار بُدی²

[*Dün müflisin, dilencinin tekiydin*

Sahte para gibi pazarın boş gezen kalfasıydın

Bugün makam sahibi olmuşsun, kurula kurula dolaşıyorsun

Be utanmaz! Ne ahlsız olduġunu bilmez misin?]

59

شکم بنده است

[*şikem-bende est*]

Emsāldendür. Şol zamānda ḫarb olunur ki boġazı tokluġı ile ḫarnına ḫıdmet ider dimeden ‘ibāretdür. Nizāmī-yi Gencevī’nün bu beytinden meşel-i mezkūr fehm olunur. Der naşīḫat-i Soḫrāḫ bā İskender. Beyt:

1 İÜ NEK TY 2064/2 yp. 110^a; MİL 8452 yp. 77^a; İÜ NEK TY 1893 yp. 56^b; KÜ 1596 yp. 47^b-48^a; İÜ NEK TY 3691 yp 28^a; ANT 110/1 yp. 39^b-40^a; Ms. Turc 3 yp. 52^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 34^a; İÜ NEK TY 3949 yp 17^b

2 İÜ NEK TY 1922 yp. 27^b; İÜ NEK TY 3776 yp. 21^a. krş. *Ferheng-i Şu‘urî*, I/279

کسی کو شکم بنده شد چون ستور ستوری برون آید از ناف گور
چو آید قیامت تو را زو به دست ز گاوی به خر نبایدت نشست

[Hayvan gibi boğazına düşkün yaşayan kişi
Beşikten mezara kadar hayvan gibi yaşar

Kıyamet gününde bönlüğünden hesaba çekilirsen
Ahmaklığından ötürü attan inip eşeğe binmen gerekmez]

Maḥşül-i beyt-i šānī budur ki çünki kıyāmet güninde taḥkīk olınasuñ zi gāvī, ḥamākatinden dimekdür ve *be ḥar ne-bāyedet ber nişest* eşeğe binmek gerekseñ be ḥar ber-nişin, zebān-ı Türkide ne mā'nāya gelürse lisān-ı 'Acemde daḥi ol ma'nāya gelür.¹

60

شیرازی نیستم
[Şirāzī nīstem]

Emşaldendür. Şol zamānda kināye olunur ki 'Arabdan ve 'Acemden gelen kimesneye ma'rifetinden ziyāde ri'āyet olunur ve hemşehiriye ne ḳadar ma'rifeti daḥi varise ri'āyet olunmaz, diyecek yerde zurefā-yı 'Acem *Şirāzī nīstem* deyü ḳarb iderler ki ḡalibā zebān-ı Türkide şol meşeldür ki ṭay esb olmaz ve çerāḡ dibi ḳarañu olur. Mevlānā Hümām-ı Tebrizī'nün bu ru-bā'isinden ol meşel ḳatı zāhirdür. Rubā'ī:

به یک کرشمه توانی که کار ما سازی ولی به چاره بیچارگان نپردازی
همام را سخن دلپذیر بسیار است ولی چه سود که بیچاره نیست شیرازی²

1 İÜ NEK TY 2064/2 yp. 111^a; MİL 8452 yp. 80^{ab}; İÜ NEK TY 1893 yp. 58^a; KÜ 1596 yp. 49^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 28^b; ANT 110/1 yp. 41^a; Ms. Turc 3 yp. 54^{ab}; İÜ NEK TY 3502 yp. 35^a; İÜ NEK TY 3949 yp. 18^a

Ferheng-i Şu'urī, I/276

2 İÜ NEK TY 2064/2 yp. 111^{ab}; MİL 8452 yp. 80^b; İÜ NEK TY 1893 yp. 58^b; KÜ 1596 yp. 49^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 28^b-29^a; ANT 110/1 yp. 41^b; Ms. Turc 3 yp. 54^{ab}; İÜ NEK TY 3502 yp. 35^a; İÜ NEK TY 3949 yp. 18^a

Ṭāy esb olmaz ve çerāḡ dibi ḳarañu olur sözleri, iki nüshada (İÜ NEK TY 1893 yp. 55^b ve İÜ NEK TY 3691 yp. 28^b-29^a) ṭāy at olmaz ve ev ṭanası öküç olmaz şeklindedir.

Ferheng-i Şu'urī, I/280

[Bir göz işaretiyle işimizi görebilirsin
Ne var ki çaresizlere çare aramazsın
Hümâm'ın hoşâ giden çok sözü vardır
Ama ne fayda! Ev danası öküz olmaz]

61

شیرین آمد
[**şîrîn âmed**]

Bu meşel zurefâ-yı 'Acem miyânında fülân kimesne cüst ü çâbükdür varduğı yerden tîz geldi diyecek maħalde isti'mâl olunur. Muħlişî:

دوش در خاطرَم آن حسرت دیرین آمد در دمى مرده شدم مرگ چه شیرین آمد¹

[Dün gece o eski özlem düştü gönlüme
O anda öldüm tam vaktinde yetişti ölüm!]

62

صد بیمار از لب گور وا گشت

[**şad bîmâr ez leb-i gür vâ-geşt**]

Emşâldendür. Şol zamânda kinâye olunur ki tâ cân tendedür ümîd münkaḫı olmaz ve çıkmayan cânda ümîd vardur, diyecek yirde *şad bîmâr ez leb-i gür vâ-geşt* dirler ve gâh olur ki *cân tâ ber âmed râ ümîd hest* deyü kinâye iderler. Hâzret-i Şeyḫ Nizâmî'nün bu beytinden ol meşel fehm olunur. Ez *Husrev u Şîrîn*, Meşnevî:

نشاید کرد بر آزار خود زور که صد بیمار وا گشت از لب گور

[Boş yere üzüntü çekmek olmaz
Nice hasta ölümün kıyısından dönmüştür]

1 İÜ 1922 yp. 28^b ve İÜ 3776 yp. 21^a'da şöyledir: **şîrîn âmed** : Tîz geldi cest ü çâbük yürüdi dimekdür.

Neşr: Egerçi meşel-i mezkûr beyân olınan maḥalde ḍarb olunur ammâ gâh olur ki ğam u ḳasâvet-i rûzgâr ber-ḳarâr degildür. Anıñçün müte'ellim olup kendüñe zarâr virme diyecek yirde zıkr olınan meşeli zıkr iderler. Nitekim Şeyhüñ sâlifü'z-zıkr olan beytinden fehm olunur.¹

63

صورت نبست

[şüret nebest]

İş vücûda gelmedi.²

64

عذر خواست

[‘ozr ḥ‘āst]

Red itdi ve ḳovdı ma‘nāsına gelür. *Fulân kes rā be der kerd* diyecek yerde zurefâ-yı ‘Acem *fulân kes ‘ozr ḥ‘āst* dirler. Nitekim Hâzret-i Mevlânâ Câmî -ḳuddise sırrahu'l-‘azîzi’s-sâmî- beytinden zâhirdür. Beyt:

تو خور جنتی اما ز چشم فتانت ز بس که خواست بلا عذر (3) خواست رضوانت³

[*Sen bir cennet hurisisin, fakat fettan gözün*

O kadar çok bela istedi ki nazikçe özür diledi cennet senden]

65

فرا یافته

[ferā yäfte]

Sâhte vü perdâhte durûğa ‘Acemler *în ferā yäfte est* dirler.⁴

1 MİL 8452 yp. 82^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 112^b; İÜ NEK TY 1893 yp. 60^a; KÜ 1596 yp. 50^a; İÜ NEK TY 3691 yp. 29^b; ANT 110/1 yp. 42^{a+b}; Ms. Ture 3 yp. 55^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 36^a; İÜ NEK TY 3949 yp. 18^b

Ferheng-i Şu‘urî, I/283

2 Ms. Ture 3 yp. 55^b derkenar.

3 MİL 8452 yp. 86^a; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 114^b; İÜ NEK TY 1893 yp. 62^a; KÜ 1596 yp. 52^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 30^b; ANT 110/1 yp. 43^b; Ms. Ture 3 yp. 57^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 37^a; İÜ NEK TY 3949 yp. 19^a

Ferheng-i Şu‘urî, I/291

4 İÜ NEK TY 3776 yp. 21^b

66

فلان کس بروت می تابد و می مالد

[fulān kes burūt mī-tābed ve mī-māled]

Bu meşel fülān kimse baña yağanur diyecek yerde çarb olunur. Nitekim şā'ir dimiş, beyt:

هر که با ما بروت می تابد ما ز ریشش فراغتی داریم¹

[Bize bıyık buran kim olursa olsun

Onun yaygarasına papuç bırakmayız]

67

غله دان

[galle-dān]

Ehl-i sük kütüğün için oyup içine aqça vaz^c itdükleri ma^cnāya⁽¹⁴⁾ dirler. Lüğat-i ğayr-i meşhûre olduğıcün taħrîr olındı. Nizāmî'nün bu beytinden⁽¹⁵⁾ ki Fārisî-dān-ı rüzgār zemminde dimişdür, fehm olunur. Ez *Maħzen*, beyt:

خانه غولند بپردازشان در غله دان عدم اندازشان⁽¹⁶⁾

[Dünya alakalarından kurtul

Toprak altına at onları]

68

فجفج

[ficfic]

Zebān-ı Türkîde olan cārū baş başa çatup bir kimesnenün hālîn muşāḥabet itmege dirler ve fısıldı ma^cnāsına gelür. Senün kışşāñ ortalığa düşdi diyecek yirde *ficfic der miyān uftād* dirler. Ḥazret-i Mevlānā'nuñ bu beytinden fehm olunur. Beyt:

1 İÜ NEK TY 3776 yp. 21^b; İÜ NEK TY 1922 yp. 30^a

krş. *Ferheng-i Şu'ürî*, I/293-94 ve madde 206

2 MİL 8452 yp. 86^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 115^a; İÜ NEK TY 1893 yp. 62^b; KÜ 1596 yp. 53^a; İÜ NEK TY 3691 yp 31^a; ANT 110/1 yp. 44^a; Ms. Turc 3 yp. 57^b-58^a; İÜ NEK TY 3502 yp. 37^b; İÜ NEK TY 3949 yp 19^b

krş. *Ferheng-i Şu'ürî*, III/2652

چون که این را پیشه کرد او بر دوام فجعجی در شهر افتاد و عوام¹

[O bunu sürekli mesleği hâline getirince
Şehirde ve halk arasında bir dedikodu yayıldı]

69

فروود آمد و فروود آوردم

[**furūd āmed** ve **furūd āverdem**]

Şol zamānda kināye olunur ki ser-keş ve ziyāde serd iken egdirüp mum itdüm, diyecek yerde *fulān kes rā furū āverdem* deyü kināye iderler ve daği vaḥşî ve ser-keş iken baña rām olup zebūnum oldu, diyecek yerde *furū āmed* deyü ḍarb iderler ve gāh olur ki fülān maḥbūb pür-dāddur dirler. Pür-dād edāsı zurefā-yı müte’ahḥirîn beyninde *rām şud* ma’nāsına kināye olunur. Egerçi zıkr olınan edālar maḥbūbān mā-beyninde kināye olunur, lâkin maḥbūba maḥşuş degildür, belki muṭlaқан zebūnumdur diyecek yirde *fulān kes furūd āverde-yi men est* dirler. Nitekim Şeyḫ Nizāmî’nün bu beytinden furūd āverd edāsı fehm olunur. Ez *Husrev u Şirîn* der pāsuh dāden-i Husrev u Şirîn rāst, beyt:

فروود آی از سر این کبر و این ناز فروود آورده خود را مینداز

[*Bu kibri, bu nazı bırak artık*
Bu sana baş eğen kulunu kovma kapından]

Neşr: Hülāşa-i beyt budur ki senün zebūnuñum, beni ḳapıñdan dūr idüp yabana atma.²

1 İÜ NEK TY 2064/2 yp. 116^a; MİL 8452 yp. 88^a; İÜ NEK TY 1893 yp. 63^b; KÜ 1596 yp. 54^a; İÜ NEK TY 3691 yp 31^b; ANT 110/1 yp. 44^b; Ms. Turc 3 yp. 59^a; İÜ NEK TY 3502 yp. 38^a; İÜ NEK TY 3949 yp 19^b

krş. *Ferheng-i Şu’urî*, III/2791

2 MİL 8452 yp. 88^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 116^a; İÜ NEK TY 1893 yp. 63^b-64^a; KÜ 1596 yp. 54^a; İÜ NEK TY 3691 yp 31^b; ANT 110/1 yp. 45^a; Ms. Turc 3 yp. 59^a; İÜ NEK TY 3502 yp. 38^a; İÜ NEK TY 3949 yp 19^b-20^a

bk. *Ferheng-i Şu’urî*, فروود آورد, I/296

70

قو زدن

[kū zeden]

Zebān-ı Türkîde yuf ma'nāsınadır. Nitekim Kāsım-ı Envār hazretleri-nüñ bu beytinden fehm olunur. Ez gâzel-i nūniyye, beyt:

بر کهربا لؤلؤ زنم بر قصر قیصر قو زنم از سوز دل یا هو زنم تا آتش افتد در جهان¹

[*Kebrüba üzerinde inci ezerim, Kayserin sarayında yuf çekerim
Gönül yangısından yâ hû haykırırım da ateş düşer cihana*]

71

کُشتی کش

[kuştî-keş]

Güreş idici deve ma'nāsınadır ki zîrâ diyâr-ı 'Acemde besirek deve esri-dükde pâdişâhlar nazarında insân gibi güreş tutarlar.²

72

گل سوری

[gul-i-sürî]

'Acem vilâyetinde maḥşûş bir şarı güldür. Ba'zılar bir güle dirler ki gâ-yetde nâzik ü ter ola didiler ve ba'zılar şöyle naql itdiler ki sūr bir yirün adıdur. Güli gâyetde nâzik ü laṭîf ve hoş-büy olur. Muhammed 'Aşşâr

گل چون سرو نازی بر کشیده بنفشه از گل سوری دمیده³

[*Gül tıpkı nazlı servi gibi boy atmış
Menekşe Medine gülünden ürkmüş*]

1 MİL 8452 yp. 90^b; İÜ NEK TY 2064/2 yp. 117^b; İÜ NEK TY 1893 yp. 65^b; KÜ 1596 yp. 55^b; İÜ NEK TY 3691 yp. 32^b; ANT 110/1 yp. 46^b; Ms. Turc 3 yp. 60^b; İÜ NEK TY 3502 yp. 39^a; İÜ NEK TY 3949 yp. 20^b

Ferheng-i Şu'urî, I/302

2 ANT 110/1 yp. 18^a. Yalnızca bu nüshada kırmızı mürekkeple yazılmak suretiyle madde başı yapılmıştır. Biserâk maddesinin açıklandığı nüshalarda iç madde şeklinde geçmektedir. bk. madde 50.

3 İÜ NEK TY 2064/2 yp. 124^b derkenar; İÜ NEK TY 3691 yp. 35^a; MİL 916 72^a; İÜ NEK TY 3949 yp. 22^a

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık, “Riyâzî'nin Düstûrû'l-‘Amel’i ve Ansiklopedik Önemi”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, C 2, Sayı 2, Elazığ, 1988, s. 1-17.
- Alî-Şîr Nevayî, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar), haz. Prof. Dr. Kemal Eraslan, TDK Yayınları, Ankara 2001.
- , *Mecâlisü'n-Nefâyis*, haz. Hüseyin Ayan, Kemal Yavuz, Efrasiyab Gemalmaz vd., Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 1995.
- Aymak, Feyzullah, *Ferheng-i Türkî Özbekî be Fârsî/Derî*, Çâp-i devvum (basım yeri ve tarihi yok).
- ‘Azîmâbâdî, Hüseyn Kuli Han, *Tezkire-yi Neşter-i Işık*, Taşhîh ve ta‘lîkât: Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî, C I, Nâşir: Mîrâs-i Mektûb, 1391 hş. (1962).
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Zeyl: İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli ‘alâ Keşfü'z-Zunûn ‘an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* C I-II, hzl. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge, İstanbul, 1941-1943.
- , Esmâ.: *Hediyetü'l-‘Arîfîn, Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âşârü'l-Muşannifîn*, C I-II, hzl. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge, Maarif Basımevi; İstanbul, 1951-1955.
- Baniasadi, Mohammad Ali, “Studying the Miniatures of the Story Zakhak from the Point of View of Illustration”, *Journal of faculty of art Shahed university*, Vinter 2015, no 32, p. 5-26.
- Canım, Rıdvan, *Edirne Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C 5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- Çetinkaya, Gökhan, *Anadolu Sahasında Yazılmış Farsça Dil Bilgisi Kitapları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2022.
- Dihhoda, ‘Ali Ekber, *Luğatnâme*, C I, Tahran, 1325 hş. (1946).
- Eldib, Somia, *Süleymaniye Kütüphanesindeki Arapça Münşeat Mecmualarının Kâtiplik Müessesesi ve Belge Düzenlenmesindeki Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2019.
- Fahri-yi Herevî, *Ravzatu's-Selâtin*, be taşhîh ve tahşîye-yi ‘Alî Hayyâmpür, İntişârât-i Mu’essese-yi Târih u Ferheng-i İrân, 1345 hş. (1966).

Ferağî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü, hzl. Farhad Rahimi, TDK Yayınları, Ankara, 2021.

Ferheng-i Şu'ûrî bk. Şu'ûrî Hasan Efendi.

Flügel, G., Kaiserlich Mns.: *Die Arabischen, Persischen und Turkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, C I, Wien, 1865.

Güleç, İsmail, "Mesnevi'de Geçen 'Taassup Yüzünden Hıristiyanları Öldüren Yahudi Padişahın Hikayesi'ndeki Vezir Aziz Pavlus mudur?", *Essay in Momery of Hazel E. Heughan*, ed. Ismail Erunsal vd., Edinburg: Hazel E. Heughan Educational Trust, 2007, s. 113-134.

H. Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, C I-IV, Devlet Matbaası-Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928-1945.

Houtsma, Martijn Theodoor, "Een paar Perzische uitdrukkingen", *Feestbundel aan prof. M. J. de Goeje*, Leiden-E.J. Brill, 1891.

İşfahānî, Taqiyuddîn Muhammed Evhadî Hüseynî-yi Dağkākî-yi Belyānî, *'Arafātu'l-Âşîkîn ve 'Araşātu'l-Ârifîn*, taşhîh: Zabîhullah Şāhib-kārî, Âmine Faḥr-Aḥmed, nāşir: Mîrās-i Mektûb, 1389 hş. (2010).

İbn Zeydün, Aḥmed İbn 'Abdullah, *Tercüme-yi Şerhu'l-'Uyûn fî Şerhi Risâle-yi İbn Zeydün*, trc. Muhammed Sa'îd İbn Kâra Ḥalîl, 1257.

Karatay, Fehmi Edhem, TSMK TY: *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C I-II, İstanbul, 1961.

Mîrek Muhammed-i Taşkendî, *Şehrî ve Güli*, haz. Bahattin Kahraman-Yusuf ÖZ, Akçağ, Ankara 2012.

Muṭribî-yi Semerkandî, Sulṭān Muhammed, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, muḥaddime, taḥşiye vu ta'liqât: 'Alî Refî'î-yi 'Allāmrüdeştî, muḥaddime: Aşğar Cān-fedâ, C I-II, Tahran, 1377-1382 hş. (1998-2003).

Nizāmî, Pervîz, *Seyr u Seferî der Gulistân-i Edeb-i Pârsî ez Ḥāfiẓ tâ Ḥamîdî*, İntişārât-i Gutenberg, Tehrân, 1393 hş. (2015).

Recâyî, Aḥmed 'Alî, "Çeşmârü Çîst?", *Mecelle-yi Dānişkede-yi Edebiyât-i Meşhed, Sâl-i evvel, Şumâre-yi Zimistân*, 1344 hş. (1965), s. 396-403.

Riyâzî Meḥmed, *Düstüru'l-'Amel*, yazma, İÜ NEK TY 2064/1.

Sa'dî Şirazî, *Bostan*, Farsça aslından çev. Hicabi Kırlangıç, Kopernik, İstanbul, 2018.

Sohrweide Hanna, *Turkish Handschriften*, C III, Wiesbaden, 1974.

- Sünbülzâde Vehbî, *Tuhfe*, hzl. Numan Külekçi, Turgut Karabey, Erzurum, 1990.
- Şâdrevîmenîş, Muhammed, “İbn Hâcib der İşâreî Dâstânî”, *Edeb-i Fârsî*, Sâl-i 5, Şumâre-yi 2, Pâyîz u Zimistân-i 1394 hş. (2016), s. 135-148.
- Şemsettin Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C I-VI, Tıpkıbasım, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.
- Şu'ûrî Hasan Efendi, *Ferheng-i Şu'ûrî*, hzl. Ozan Yılmaz, editör Derya Örs, C I-IV, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.
- Şükun, *Ziya, Ferheng-i Ziya*, Birinci Fasikül, İstanbul, 1967.
- Tayşi, M. Serhan, “Ali Dede, Bosnavî”, *DİA*, C II s. 386.
- Türkben, *Funda, Riyâzî Mehmed Efendi ve Düstûru'l-Amel'i*, Atatürk Üniversitesi SBE, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Erzurum, 2013.
- Türkmen, Nihal Çağman, *Ali Dede Bosnavî, Hayatı, Eserleri ve Fezâilü'l-Cihâd'ı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. SBE İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul, 2019.
- Ükten, Selim Serkan, *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, Doktora Tezi, AÜ SBE Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2005.
- Ünlü, Suat, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2013.
- Yerdemir, Şerife, *Hâlis İbrâhim Efendi ve Mecma'ul-Emsâl'i*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 2022
- , “Hâlis İbrâhîm Efendi ve Mecma'ul-Emsâl'i”, *Nüsha*, 2022, Sayı 54, s. 187-226.
- Yılmaz, Ozan, “Şerhin Metninden Metnin Şerhine: Türkçe Şerhlerden Hareketle Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyasına Katkıları”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl 4, Aralık 2018, ss. 264-273.

Elektronik Kaynaklar

- [Emrî Divânı, haz. Mehmet A. Yekta Saraç, https://i.tmgrup.com.tr/fikriyat/ebooks/emr-dvni-1576600278730.pdf](https://i.tmgrup.com.tr/fikriyat/ebooks/emr-dvni-1576600278730.pdf)
- <https://abadis.ir>
- <http://katalog.istanbul.edu.tr/client/trkTR/defaultktr/search/result-s?hu=ems%C3%A21&te=&lm=YAZMA>
- <https://ganjoor.net/kamal/robaeck-kamal/sh317>
- <https://ganjoor.net/ghaani/ghetegh/sh133>
- <https://ganjoor.net/ouhadi/divano/ghazalo/sh130>
- <https://siolishe.blogspot.com/1397/06/19/post-361>
- <https://www.vajehyab.com/dehkhoda/%D8%AC%D9%84>
- <https://www.mkkazemi.com/arzemara/>
- <https://ganjoor.net/vahshi/divanv/ghazalv/sh316>
- <https://ganjoor.net/khaghani/divankh/ghetekh/sh83>
- <https://ganjoor.net/ouhadi/divano/robaeco/sh71>
- <https://ganjoor.net/ouhadi/divano/ghazalo/sh339>
- <https://ganjoor.net/khaghani/divankh/ghetekh/sh342>
- http://daneshjoo.com.4kia.ir/info2/108242/فخر_الدين_عراقى_همدانى/
- <http://www.fars-encyclopedia.com/modules.php?name=Content&pa=s-howpage&pid=238>